

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

GÜNÜMÜZ ANNE KIZ İLİŞKİLERİNDE DİNİN KONUMU

(Yüksek Lisans Tezi)

Emine AKYÜZ

**Danışman
Doç. Dr. Erol SUNGUR**

**RİZE
2024**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında, Doç. Dr. Erol SUNGUR danışmanlığında, Emine AKYÜZ tarafından hazırlanan *Günümüz Anne Kız İlişkilerinde Dinin Konumu* adlı bu tez çalışması, 28/08/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Ünvanı, Adı SOYADI

İmza

Başkan

:

Doç. Dr. Erol SUNGUR

Üye

:

Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim KÖSE

Üye

:

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman YALÇI

ETİK BEYAN

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Günümüz Anne Kız İlişkilerinde Dinin Konumu” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve/veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim. 28 /08/2024

Emine AKYÜZ

ÖN SÖZ

“Günümüz anneleri ve onların kızları” uzun zamandır dikkatimi çeken bir konuydu. Özellikle muhafazakâr demokrat olduğunu savunan bir yönetim zamanında melez bir tipolojiye sahip ailelerin her geçen gün artması beni bu meseleyi araştırmaya yönlendirdi. Örneklem grubunu Rize ilinden seçmemin nedeni ise muhafazakâr/dindar bir şehir olduğuyla ilgili genel kanaattir.

Bu doğrultuda, günümüz anne kız ilişkilerinde dinin konumu; annelerle kızlarının dinî kimlik profilleri, dinî tutum ve davranışları, modernleşme karşısında dinî algılayış ve yaşayış biçimleri ve Rize ili özelinde yaşanan toplumsal değişim ve bu değişimin nedenleri, araştırmanın temelini oluşturdu.

Rize’deki muhafazakâr/dindar yapının yaşadığı kırılmaların, anneler ve onların kızları üzerinden incelenmesi, din sosyolojisi alanında önemli veriler ortaya koyacak ve literatüre katkı sağlayacaktır.

Tez hazırlama sürecimin bütün aşamalarında fikirleriyle ve engin tecrübeleriyle bakış açımı derinleştiren, akademik desteğini hiç esirgemeyen, sabır göstererek süreci tamamlamamı sağlayan danışman hocam Doç. Dr. Erol Sungur’a teşekkür ediyor ve saygılarımı sunuyorum.

Berber çıktığımız bu yolda yardımlarını esirgemeyen, sorduğum her soruya sabırla cevap veren yüksek lisans arkadaşlarım Nisa Öztürk’e ve Sümeyye Birinci’ye müteşekkirim. Ayrıca görüşmeyi kabul edip araştırmama katkı sağlayan katılımcılarıma minnettarım.

Son olarak bu uzun ve zorlu yolculukta bana arkadaşlık eden, her türlü fedakârlığı yapan aileme; öncelikle beni her zaman destekleyen eşim Davut Akyüz’e, bu süreçte istemeyerek de olsa ihmal ettiğim çocuklarım Ufuk Taha, Yasir Erdem ve Yusuf Asaf’a; bütün öğrenim hayatımda yanımda olan annem Şadıman Akgül ve babam Halil İbrahim Akgül’e sonsuz teşekkürler.

Emine AKYÜZ

RİZE/2024

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	IX
ABSTRACT	X
KISALTMALAR	XI
TABLolar LİSTESİ.....	XII
GİRİŞ	1
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	10
1.1.Muhafazakârlık Sekülerlik Bağlamında Türkiye’de Ailenin Değişim Süreci.....	10
1.1.1. Günümüzde Dindar Aile ve Muhafazakâr Aile	10
1.1.2. Günümüzde Seküler Aile Yapısı.....	12
1.1.3. Muhafazakâr Görünümlü Sekülerlik ve Seküler Görünümlü Muhafazakârlık Neyi İfade Etmektedir?	13
1.2. Günümüzde Muhafazakâr Aile Gençlerinin Kimlik Arayışı Ve Seküler Kültürle Etkileşimleri.....	16
1.2.1. Dinî Kimlik ve Seküler Kimlik	16
1.2.2. Muhafazakâr Gençlerin Kimlik Arayışı ve Seküler Kültürden Etkilenme Nedenleri.....	18
1.2.2.1. Modernleşmenin Sosyal Hayata Etkileri	19
1.2.2.1.1. Köy Hayatından Kent Hayatına Geçiş: Uyum Süreci.....	20
1.2.2.1.2. Bilimsel ve Teknolojik Gelişmeler	24
1.2.2.1.2.1. Kitle İletişim Araçlarının Yaygınlaşması	25
1.2.2.1.2.2. TV Dizilerinin ve Sinema Filmlerinin Gençlere Perspektif Sunması	26
1.2.2.1.2.3. Sosyal Medya Platformlarının Çoğalması	28
1.2.2.1.2.4. Dinin ve Dinî Kurumların Etkisinin Azalması.....	30

1.2.2.2. Ekonomik ve Eğitimsel Nedenler.....	31
1.2.2.2.1. Ekonomik ve Kültürel Sermayedeki Artış	33
1.2.2.2.1.1. Ekonomik ve Kültürel Açıdan Toplumun Gençlere Karşı Hâlihazırdaki Yaklaşımı	36
1.2.2.2.1.2. Ekonomik ve Kültürel Açıdan Toplumun Kendi Geleneklerini Gençler Üzerinde Görme Arzusu.....	38
1.2.2.2.1.3. Sekülerleşmenin Görünür Alanı: Muhafazakâr Aile Kızları	40
1.2.2.2.1.3.1. Muhafazakâr Kadının Kamusal Alanda Var Olma Çabası.....	42
1.2.2.2.1.3.1.1. Muhafazakâr Aile Kızlarının Giyim Tercihleri	44
1.2.2.2.1.3.1.2. Modanın Muhafazakâr Aile Kızlarının Duygularına ve Eylemlerine Etkisi.....	46
1.2.2.2.1.3.2. Muhafazakâr Kadın ve Serbest Zaman Etkinlikleri.....	49
1.2.2.3. Siyasi İktidarın Muhafazakâr Ailelerin ve Kızlarının Üzerindeki Etkisi	52
1.2.2.3.1. Yasaklardan Özgürlüğe: Bugünkü Gençlerin Dünkü Anneleri	55
1.2.2.4. Gelenekselden Moderne Yeniden Üretilen Dindarlık Biçimleri	57
1.2.2.4.1. Seküler Dindarlık	60
1.2.2.4.2. Vicdana İndirgenen Dindarlık.....	61
1.2.2.4.2.1. Dinin Kolektif Şuurdan Bireysel Şuura Evrilmesi: Özelleşen Din	63
1.2.2.4.3. Tüketime Bağlı Değişen Dindarlık	65
2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	68
2.1. Araştırmanın Yöntemi	68
2.1.1. Araştırma modeli	68
2.1.2. Araştırma Grubu	69
2.1.3. Araştırma Verilerinin Toplanması ve Analizi	71
2.1.4. Geçerlik ve Güvenirlik	72
3. BULGULAR VE YORUMLAR	73

3.1. Muhafazakâr Aileler ve Kendi Kızlarının Dinî Pratikler Bağlamında Karşılaştırılması	73
3.1.1. Günümüz Annelerinin ve Kendi Kızlarının Dinî Kimlik Profilleri.....	73
3.1.1.1. Annelerin ve Kızlarının Dinî Kimlik Algısı: “Ben Kimim?”	75
3.1.1.2. Annelere Göre Kızları Kızlara Göre Anneleri: “Sen Kimsin?”	82
3.1.1.3. Annelerin ve Kızlarının Dinî Kimlik Açısından Farklılıklarının Sebepleri	88
3.1.1.3.1. Dinin İnanç Boyutu: Günümüz Annelerinin İnançlı Kızları... 88	
3.1.1.3.2. Dinin İbadet Boyutu: Dinî Kimliklerin İbadetlerin Yapılma/Yapılmama Durumuna Göre İfade Edilişi	96
3.1.1.3.3. Annelerin ve Kızlarının Dinî Kimliklerini Tesettür ve Mahremiyet Üzerinden Yorumlamaları	102
3.1.1.3.4. Dinin Ahlak ve Duygu Boyutu: Annelerin ve Kendi Kızlarının Dinî Kimliklerini Dinin Ahlak ve Duygu Boyutu Üzerinden Yorumlamaları.....	108
3.1.2. Günümüz Annelerinin ve Kendi Kızlarının Dinî Konulara Yaklaşımları.....	111
3.1.2.1. Annelerin ve Kendi Kızlarının Dinî Bilgi Edinimi: Sorgulamayan Annelerin Sorguladığını Söyleyen Kızları.....	111
3.1.2.2. Annelerin ve Kendi Kızlarının Birbirlerinden Etkilenme Süreçleri.....	116
3.1.2.2.1. Dinî Kimliklerinin Birbirlerinin Gündelik Hayatına Etkileri 117	
3.1.2.2.2. Ailelerin Dinî Anlayışı Karşısında Kızlarının Bireysel Tercihleri	120
3.1.2.3. Gençlerin Gözünden Büyüklerin Büyüklerin Gözünden Gençlerin Hataları.....	123
3.1.2.4. Anneler ve Kızları Arasındaki Çatışmalar	132
3.1.2.4.1. Giyim Kuşam Tercihleri.....	133
3.1.2.4.2. İbadetler	142
3.1.2.4.3. Ahlak	146
3.1.2.4.4. Siyaset.....	149

3.1.2.4.5. Makyaj	154
3.1.2.4.6. Serbest Zaman Etkinlikleri	155
3.1.2.4.7. Kadın Erkek İlişkilerine Karşı Tutumları	166
3.1.3. Annelerin ve Kızlarının Tıp Alanındaki Gelişmelere Bakışları:	
Beden Politikaları	171
3.1.3.1. Dinin Yasaklarına Bilimin Modern Çözümleri.....	171
3.1.3.1.1. “Taşıyıcı Annelik Zinadır, Haramdır”, “Fayda Sağlıyorsa Mutluluktur”	171
3.1.3.1.2. “Organ Nakli Hayat Kurtarır Ama Ya ...?”	176
3.1.3.1.3. Estetik: Din mi, Güzellik mi, Sağlık mı?.....	180
3.1.3.1.4. “Cinsiyet Değiştirme Günahıdır”	183
3.1.4. Annelerin ve Kızlarının Günlük Hayatlarında İbadetlerin Yeri.....	184
3.1.4.1. “Namazımı Kılarım, Orucumu Tutarım, Kuranımı Okurum”	185
3.1.4.2. Geleneksel Dindar Annelerin Alaca Dindar Kızları	190
3.1.4.3. Günlük Hayatta Dua Ritüelleri	191
3.1.4.4. “İbadetler Kendim İçin, Bugün Allah İçin Ne Yaptım?”	195
3.1.5. Annelerin ve Kızlarının Dinî ve Günlük Konularda Karşılaştıkları	
Problemleri Çözme Pratikleri	195
3.1.5.1. Dinî Problemlere Yaklaşımları	196
3.1.5.2. Gündelik Problemlere Yaklaşımları.....	200
3.1.6. Günümüz Annelerinin ve Kendi Kızlarının Rol Modelleri	205
3.1.7. Annelere ve Kızlarına Göre Rize’deki Muhafazakârlık/Dindarlık	
Algısı	210
3.1.7.1. “Muhafazakârlar, Dindarlar”	212
3.1.7.2. “Muhafazakâr Değiller, Dindar Değiller”	217
3.1.7.3. “Dindar Değiller Ama Muhafazakârlar”	222
3.1.8. Annelere ve Kızlarına Göre Rize’deki Toplumsal Değişimin	
Sebepleri	224
3.1.8.1. Kitle İletişim Araçlarının Yaygınlaşması.....	226
3.1.8.1.1. Sosyal Medya Platformları	226
3.1.8.1.2. Televizyon	232

3.1.8.2. Üniversitenin Etkisi	234
4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	240
KAYNAKÇA.....	249
EKLER	266
ETİK KURUL KARARI	271

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Tez Türü : Tezli Yüksek Lisans

Danışman : Doç. Dr. Erol SUNGUR

Hazırlayan : Emine AKYÜZ

Yıl : 2024

Sayfa Sayısı : 271

ÖZET

GÜNÜMÜZ ANNE KIZ İLİŞKİLERİNDE DİNİN KONUMU

Modernleşmenin etkisiyle tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de insanların hayatında anlamlı değişimler yaşanmaktadır. Dinî ve kültürel değerlerde, dindar ve muhafazakâr ailelerin dini algılayış ve yaşayış biçimlerinde kırılmalar gerçekleşmektedir. Buradan hareketle çalışmamızın kavramsal çerçevesinde Türkiye’deki ailelerin değişimini ve bu değişimin sebeplerini ele aldık. Çalışmanın amacı, Türkiye’de ulusal düzeyde yaşanan toplumsal değişimlerin, Rize ilindeki aileler ile onların kızları arasındaki ilişkilerde, dinî algılayış ve yaşayış biçimlerine nasıl etki ettiğini ortaya çıkarmaktır. Çalışma karşılaştırma yapma gayesiyle, 11 anne ve onların 13 kızıyla, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda Rize ilindeki muhafazakâr/dindar anlayışın genel anlamda modernleşmeye direnç gösterdiği anlaşılmıştır. Buna rağmen annelerin günlük yaşamlarında, muhafazakâr/dindar tutum sergilemelerinin yanında modernleşmenin izleri de görülmektedir. Annelerin kızları için ise, annelerinden daha modern bir din anlayışıyla yaşamlarına şekil verdikleri; dinin hayatlarında olmadığı bir sekülerleşme değil de dinin etkisinin azaldığı, kamusal alan bireysel alana indiği bir sekülerleşmeden bahsedebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, günümüz anneleri ve onların kızları, sekülerleşme, modernleşme, toplumsal değişim.

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : Philosophy and Religious Sciences

Thesis Type : Master's Thesis

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Erol SUNGUR

Author : Emine Akyüz

Year : 2024

Pages : 271

ABSTRACT

**THE POSITION OF RELIGION IN TODAY'S MOTHER-DAUGHTER
RELATIONSHIPS**

Under the influence of modernisation, significant changes are taking place in people's lives in Turkey as in the whole world. There are ruptures in religious and cultural values, in the way religious and conservative families perceive and live religion. The aim of the study is to reveal how the social changes experienced at the national level in Turkey affect the ways of perceiving and living religion in the relationships between families and their daughters in Rize province. In order to make a comparison, the study was conducted with 11 mothers and their 13 daughters using a semi-structured interview form. As a result of the research, it was understood that the conservative/religious understanding in Rize province generally resists modernisation. Nevertheless, in the daily lives of mothers, traces of modernisation can be seen in addition to their conservative/religious attitudes. For the daughters of the mothers, they shape their lives with a more modern understanding of religion than their mothers; we can talk about a secularisation in which the influence of religion decreases and descends from the public to the individual sphere, rather than a secularisation in which religion is not in their lives

Keywords: Sociology of religion, contemporary mothers and their daughters, secularisation, modernisation, social change.

KISALTMALAR

AKP	:	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	:	Anavatan Partisi
AVM	:	Alış veriş merkezi
bk.	:	Bakınız
çev.	:	Çeviren
ed.	:	Editör
İHL	:	İmam Hatip Lisesi
İHO	:	İmam Hatip Ortaokulu
MSP	:	Milli Selamet Partisi
RTÜK	:	Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
TDK	:	Türk Dil Kurumu
TİAK	:	Televizyon İzleme Araştırmaları Anonim Şirketi
TKDF	:	Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu
TUİK	:	Türkiye İstatistik Kurumu
TV	:	Televizyon
UNFPA	:	Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu
vb.	:	ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
vd.	:	ve devamı; ve diğerleri

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1. Katılımcıların demografik bilgileri	70
Tablo 2. Annelerin ve kızlarının dinî kimlik tercihleri.....	76
Tablo 3. Annelerin ve kızlarının birbirlerini gördükleri dinî kimlik ifadeleri	83

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Sekülerleşme, bireylerin ve toplumların dinî inançlardan uzaklaşması veya dinin insanlar ve toplumlar üzerindeki etkisini kaybetme sürecini ifade etmektedir.¹ Turner'e göre ise sekülerleşme, dinin dönüşümü yani zamana göre yeni şartlara uyum sağlama halidir.² Modernleşme ise, sanayileşme, kentleşme ve eğitim gibi süreçlerin, toplumları etkileyerek, toplumların dinden uzaklaşmalarına, geleneksel yapılarını kaybetmelerine; dinî destekleyen kurumların etkisini kaybetmesiyle toplumların, kamusal dinî hayattan bireysel dinî hayata geçişlerine sebep olan bir hareketliliklerdir.³ Klasik sosyologlara göre modernleşmenin öğeleri olan kentleşme, eğitim, bilimsel ve teknolojik alanda ilerleme, sanayileşme gibi olgular dinî alanı sınırlandırarak doğaüstüne olan ihtiyacı azaltacak ve sekülerleşme gerçekleşecektir. Klasik sosyologlardan Marx, Weber, Simmel ve Durkheim gibi düşünürler, toplumlar modernleştikçe, daha karmaşık hale geldikçe toplumsal bağların zayıflayacağını ve dinin öneminin azalacağını iddia etmişlerdir.⁴ Weber, sekülerleşmeyi özellikle Batı toplumlarında rasyonelleşmeyle ilişkilendirir. Rasyonelleşme sonucunda, dinin bireylerin ekonomik ve sosyal davranışları üzerindeki etkisinin azalacağını sekülerleşme belirtisi olarak görür.⁵ Bazı sosyologlar ise dinin klasik sekülerleşme teorisinde iddia edildiği gibi yok olmayacağını, aksine yeniden dine bir dönüşün yaşanacağını savunmuşlardır.⁶ Örneğin Luckmann, dinin yok olacağına dair söylemlerin dini, kurumsal yapıya ait görmekle ilgili olduğunu belirterek, esasen dinin bireysel alanda varlığını artırarak devam ettireceğini savunmaktadır.⁷ Ayrıca Luckmann, geleneksel sekülerleşme tezinin Batı Avrupa sınırlarında geçerli olduğunu,

¹ Bryan Wilson, "Laikleşme/Sekülerleşme", çev. Ümit Tatlıcan, *Sosyolojide Temel Fikirler*, ed. Ümit Tatlıcan (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2020), 302-304.

² Bryan S. Turner, *Din ve Modern Toplum*, çev. Arzu Tüfekçi (İstanbul: Özellikle bireysel I: Sentez Yayıncılık, 2017), 44-46.

³ Turner, *Din ve Modern Toplum*, 45.

⁴ Erol Erkan, *Gençlerde Tüketim ve Din* (İstanbul: Hiperyayın, 2018), 110.

⁵ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Can Büyükbay (İstanbul: Karpa Yayıncılık, 2021), 169-176.

⁶ Daniel Bell, "Kutsalın Dönüşü", çev. Ali Köse, *21. Yüzyılda Dinin Geleceği: Kutsalın Dönüşü*, ed. Neval Akbıyık (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 229-240.

⁷ Thomas Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, çev. Ali Coşkun - Fuat Aydın Osman Coşkun (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 34.

bu sınırların dışına çıkınca geçerliliğini yitirdiğini; Protestanlığın, yeni dinî hareketlerin, İslam'ın üçüncü dünya ülkelerinde yayıldığını savunmaktadır.⁸ Stark'a göre ise sekülerleşme teorisi kullanışsızdır. Çünkü din, sekülerleşme teorisinin iddia ettiği gibi etkisini kaybetmemekte, değişime uğrayarak varlığını sürdürmektedir.⁹ Ayrıca Stark, modernleşmeyle İslam'ın aynı doğrultuda ilerlediğini söyleyerek özellikle Türkiye'de modernleşme arttıkça dine bağlılığın da arttığını iddia etmektedir.¹⁰ Türkiye'de sekülerleşme alanında çalışan Ertit ise, modernleşen her toplumun sekülerleşeceğini savunmaktadır.¹¹ Klasik sosyologların sekülerleşme ile ilgili iddialarını modernleşme-din arasında bir düşmanlığın sonucu şeklinde değil de modernleşmeyle dine duyulan ihtiyacın azalması olarak ele alan Ertit, Berger'in sekülerleşme ile ilgili fikirlerini verilere dayalı olmadığı için eleştirmektedir.¹² Nitekim Berger, 1960'larda ileri sürdüğü sekülerleşme teorisinden 1990'lardan itibaren vazgeçerek modernleşmenin sekülerleşmeye neden olmadığını aksine çoğulculuk sayesinde farklı inançların, kültürlerin yayılmasıyla toplumların desekülerleştirdiğini ileri sürmüştür.¹³ Türkiye özelinde incelediğimiz zaman, Ertit gibi bazı araştırmacılar toplumun sekülerleştiğini¹⁴ iddia ederken bazıları, özellikle

⁸ Peter L. Berger-Thomas Luckmann, *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi: Modern İnsanın Yönelimi*, çev. Mustafa Derviş Dereli (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022), 56.

⁹ Rodney Stark, "Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme", çev. Ali Köse, *21. Yüzyılda Dinin Geleceği: Kutsalın Dönüşü*, ed. Neval Akbıyık (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 60-90.

¹⁰ Stark, "Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme", 87-88.

¹¹ Volkan Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı Dinden Uzaklaşan Türkiye* (Ankara: Orient Yayınları, 2020), 16.

¹² Volkan Ertit, "Peter Berger Ve Sekülerleşme", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 16/1 (Aralık 2020), 194-214.

¹³ Peter L. Berger, "Sekülerleşme Yanlışlandı", çev. M. Ali Kirman, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2008), 271-281.

¹⁴ Çalışmalar için bk. Volkan Ertit, *Sekülerleşme Teorisi* (Ankara: Liberte Yayınları, 2020), Volkan Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı Dinden Uzaklaşan Türkiye* (Ankara: Orient Yayınları, 2020); Abdurrahman Kurt, "Örgütlü İş Adamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme", *Dindarlık Olgusu*, ed. Hayati Hökelekli (Bursa: Kurav Yayınları, 2006), 265-277; Mehmet Fatih Güloğlu, *Kentte Kalış Süresi ve Sekülerleşme: Seyhan Örneği* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010); Semra Hacıoğlu, *Sekülerleşme Sürecinin Muhafazakâr Kadın Algısı Üzerindeki Etkileri* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Seher Şen, *Din ve Sekülerleşme: Lise Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Kocaeli ili İzmit ilçesi örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Mehmet Tayfun Amman, "Türkiye' de Ailenin Açık ve Örtük Sekülerleşmesinin Sosyolojik Analizi", *Aile ve Din*, ed. M. Faruk Bayraktar (İstanbul: Ensar, 2010); İkrâm Bağcı, *Türkiye'deki Muhafazakâr ve Seküler Gençlerin Farklı Kültürlerle Bir Arada Yaşamaya Bakışı* (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); Kadriye Durmuşoğlu, *Türkiye'de Sosyal Değişim Sürecinde Sekülerleşme Eğilimleri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Cuma Konut, *Din ve Sekülerlik Bağlamında Eğlence Kültürü: Gaziantep Düğünleri*

son yıllarda dindarlaştığını,¹⁵ bir kesim ise din ve dünyevileşmenin birlikte eklektik bir yapı oluşturduğunu¹⁶ savunmaktadırlar. Ertit, çalışmalarında Türkiye’deki sekülerleşme deneyimini, kıyafet kodlarındaki değişim, flörtleşmelerin ve evlilik öncesi cinsel birlikteliklerin artması, eşcinsellerin daha görünür olması, ibadet etme oranlarında ve halk inançlarındaki azalma, yeni neslin önceki kuşaklara göre dinî olgulara gündelik yaşantılarında daha az yer vermesi gibi olgulardan hareketle açıklamakta ve bütün bu verilerin dindarlaşma değil, sekülerleşme belirtisi olduğunu savunmaktadır. Toplumun dindarlaştığını savunanlar ise bu iddialarını, kamusal alanda türbanlı kadın oranının artışı, cami, mescit gibi ibadet yerlerinin, dinî eğitim veren kurumların (İHL- İHO- Sıbyan Okulları) çoğalması, dinî yayınların, programların artması, kadınlara özel plajların açılması, alkol satışının zorlaşması vb. argümanlarla desteklemektedirler. Din ile dünyevi olanın iç içe girdiğini melez bir yapı oluşturduğunu söyleyenler de son yıllarda muhafazakârlardaki değişime değinerek modernleşmenin, ekonomik ve eğitimsel sermayenin artmasıyla eklektik sekülerleşme yaşandığını belirtmektedirler.¹⁷

Modernleşme hareketlerinden tüm dünya ülkeleri gibi Türkiye’nin de etkilendiği aşîkârdır. Bu etkileşimle birlikte Türk toplumunun dinî tutum ve davranışlarında, gündelik yaşantılarında, kültürlerinde sekülerleşmenin izleri görülmektedir. Türkiye’deki sekülerleşme sürecinin en belirgin şekilde 1923’te kurulan Cumhuriyet rejiminin uyguladığı reformlarla başladığını söyleyebiliriz. Bu süreç geleneksel dinî otoritenin ve dinî kurumların toplumsal ve siyasal alandaki etkisini azaltmıştır. 1980’lerden sonra ise dinî semboller ve pratikler toplumsal alanda

Örneği, (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012); Asım Yapıcı, “Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinin Anlam Dünyasında Dinin Yeri (Çukurova Üniversitesi Örneği)”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/2, (Haziran 2009), 1-37; Asım Yapıcı, “Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12/2, (Temmuz-Aralık 2012), 1-41; Behçet Batur, “Sekülerleşme Türkiye’de”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/38 (Haziran 2015), 563-572.

¹⁵ Çalışmalar için bk. Ali Çarkoğlu - Binnaz Toprak, *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset* (İstanbul: TESEV Yayınları, 2006); Fatih Çağatay Cengiz, “Sekülerleşme Kavramını Türkiye Üzerinden Sorgulamak”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 23/2 (Ekim 2020), 34-66.

¹⁶ Çalışmalar için bk. Nilüfer Göle, *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*, çev. Erkal Ünal (İstanbul, Metis Yayıncılık, 2017); Halil Aydınalp, “Yerel Bir Dünyevileşme Kavramı ‘Özerk dünyevileşmeler’, ed. M. Ali Kirman ve Volkan Ertit (Ankara: Kadim Yayınları, 2019); Ömer Faruk Darendel, “Hans Mol’un Kimlik Kuramı Bağlamında Kutsal-Seküler Kimlik Dönüşümü: Menzîl Nakşîliği Örneği” (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

¹⁷ Nilüfer Göle, *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine* (İstanbul: Metis Yayınları, 2021).

görünürlük kazanmaya başlamıştır. 2002 sonrası da ise muhafazakâr bir yapıya sahip AKP'nin iktidara gelmesi dinî olanla dünyevi olanı kaynaştırmıştır. Bugün geldiğimiz noktada ise Türk toplumunda din ile modernitenin, dünyevi olanla uhrevi olanın beraber yaşandığı, ne dinden ne de modern dünyanın nimetlerinden vazgeçilmediği çalışmalarda ortaya çıkmaktadır.¹⁸

Çoğunluğu Müslüman kabul edilen Türk toplumu için sekülerleşme, özellikle son yıllarda ilgi çekici bir alan olmuştur. Siyasi iktidarın dindar nesil yetiştirme politikasına karşın modernleşmenin etkisiyle şekillenen bir gençlik ortaya çıkmaktadır. “Türkiye sekülerleşiyor mu dindarlaşıyor mu?” tartışmaları sürerken Türkiye’deki muhafazakâr kesimin değişimden nasıl etkilendiği araştırmacıların dikkatini cezbetmektedir. Görünürlük açısından yaşam tarzlarıyla göz önünde olan muhafazakâr aileler ve bu aileler özelinde kamusal alanda görünürlüğü artan muhafazakâr kadınlar araştırmalara konu olmaktadır.¹⁹ Muhafazakârların dindarlık algıları, gündelik hayattaki dinî tutum ve davranışları, dinî pratikleri yerine getirme/getirmeme durumları, görünürlük kazandıkları kamusal alandaki yaşam tarzları toplumun seküler bir hareket içerisinde olup olmadığı hakkında genel bir yargıya varılması açısından incelenmesi gereken bir alandır. Bu alanda seküler izler daha çok gençlerde ve kadınlarda görülmektedir. Özellikle muhafazakâr aileler ve onların gençleri incelendiğinde gençlerin yeniliklere daha açık olduğu ebeveynlerin ise eskiyi koruma eğiliminde bulundukları ortaya çıkmaktadır.²⁰

Çalışmamız bütün bu tartışmalar ve gelişmeler ışığında Rize gibi muhafazakâr/dindar kabul edilen bir şehirde, günümüz anneleri ile onların kızları üzerinden bu yapının devamlılığını koruyup korumadığını, kuşaklararası dindarlık algılarında farklılaşma olup olmadığını ortaya çıkarmayı konu edinmiştir. Rize toplumunun modernleşme hareketlerinden; teknolojik, bilimsel gelişmelerden,

¹⁸ Fatma Nur Şengül, “Türkiye’de Ampirik Anlamda Gerçekleştirilen Sekülerleşme Çalışmalarına Dinî Sosyolojik Bir Bakış”, *Journal of Analytic Divinity* 5/3 (Aralık 2021), 9-27.

¹⁹ Fatma Zehra Laleoğlu, *Bir Kimlik Tanımı Olarak Muhafazakârlığın Dönüşümü: Muhafazakâr Ailelerin Muhafazakâr Çocukları* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Esra Sekiz, *Türkiye’de Muhafazakâr Kadınların Feminizm Algısı* (Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Kamil Şahin, *Türkiye’de Gençliğin Muhafazakâr Eğilimleri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010); Şahin Doğan, “Dindarlık-Muhafazakâr Aile Değerleri İlişkisi”, *Humanitas* 4/7 (2016), 159-188.

²⁰ Feyza Kara, *Aynı Kan Farklı Dünyalar: Muhafazakâr Aile ve Gençleri* (Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 88-92.

üniversite, AVM (alışveriş merkezi) gibi başka illerden gelen insanlarla şehirde meydana gelen çoğulcu toplum yapısından etkilenip etkilenmediğini, muhafazakâr yapısındaki kırılmaların mahiyetini, annelerle kızlarının arasındaki ilişkilerde dinî bakış açılarını karşılaştırarak ortaya koymaya çalışacağız.

Araştırmanın problemi

Rize'deki toplumsal yapıyı dinî açıdan daha iyi şekilde ortaya koymak için çalışmamızı, günümüz anneleri ve onların kızları ile yapmayı tercih ettik. Araştırmamızı Türkiye genelinde değil de daha önce belirttiğimiz gibi muhafazakâr/dindar bir şehir algısı taşıyan Rize ilinde yaparak daha spesifik verilere ulaşmayı istedik. Zira değişimlerin belirgin bir şekilde görüldüğü yer muhafazakâr camiadır. Bu doğrultuda araştırmamızın ana problemi, Türkiye genelinde, muhafazakâr/dindar bir toplum yapısının olduğu düşünülen Rize ilindeki annelerin ve onların kızlarının birbirleri ile ilişkilerinde din olgusunun nasıl bir etkileşim gösterdiğidir.

Bu genel probleme ulaşmak için araştırmanın alt problemleri şu şekilde belirlenmiştir:

- Rize ilindeki günümüz anneleri ile onların kızları arasındaki iletişimde, dinî değerlerin ne ölçüde etkili olduğu ve bu etkinin bireylerin tutum ve davranışlarına yansımalarının nasıl olduğu,
- Rize gibi muhafazakâr bir şehirde toplumsal değişmelerin annelerin ve kızlarının dinî kimlik profilleri üzerinde nasıl bir etkisinin bulunduğu,
- Ailelerin dinî değerleri nasıl aktardıkları ve bu aktarımların gençler üzerindeki etkileri,
- Dinî inançların ve değerlerin, aile içi çatışma ve uyum üzerindeki rolü,
- Günümüz annelerinin ve kendi kızlarının günlük hayatta dinî ritüelleri yerine getirme sıklıkları ve bu ritüellerin aile içi ilişkilere etkisi,
- Rize ilindeki modernleşme süreçlerinin, ailelerin ve çocuklarının dinî pratiklerine ve değerlerine olan etkisi,
- Modern yaşamın getirdiği değişimlerle birlikte dinî kimliklerin ve pratiklerin nasıl şekillendiği ve muhafazakâr/dindar yapıya sahip bir şehirdeki ailelerin yeni duruma adapte olup olmadığı,

- Günümüz anneleri ile kızlarını dinî algı ve dinî yaşayış bakımından karşılaştırdığımızda dikkat çekici bir sekülerleşmenin yaşanıp yaşanmadığı.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, Rize şehrindeki anneleri ve onların kızlarını, dinî algılayış ve yaşayış bakımından karşılaştırarak derinlemesine incelemektir. Günümüz Türkiye'sinde, toplumsal değişimler ve modernleşme süreçleri muhafazakâr ailelerin dinî ve kültürel değerlerini yeniden değerlendirmelerine neden olmuştur. Muhafazakâr ailelerin bile değişimden etkilendiği bu dönemde, özellikle genç nesiller arasında dinî kimliklerin şekillenmesinde ve dinî pratiklerin bireyler tarafından yerine getirilme biçimlerinde çeşitlenmeler gözlemlenmektedir.

Günümüz annelerinin kızları ile ilişkileri, aile içi dinî değerlerin kuşaktan kuşağa nasıl aktarıldığını anlamak açısından önemlidir. Bu ilişkiler, dinî kimlik ve dinî uygulamaların aile dinamikleri üzerindeki etkilerini ve aile üyeleri arasındaki anlayış farklılıklarını ortaya koyabilir. Ayrıca, günümüz annelerinin ve kendi kızlarının, değişim süreçlerini nasıl değerlendirdiği, dinî tutum ve davranışlarının ne düzeyde olduğu, kızların anneleri ile dinî bakış açısından uyumlu olup olmadıkları çalışmanın önemli bir odak noktası olacaktır. Bunun yanında muhafazakâr annelerin gündelik yaşamlarında dinin konumunu görmek ve kızlarının yaşantıları ile karşılaştırmak açısından çalışmamız önem taşımaktadır.

Araştırmamız, Rize özelinde dinî kimliklerin ve aile içi ilişkilerin ne yönde değiştiğini anlamak için bir pencere açacak ve toplumsal değişimlerin bireylerin dinî yaşantıları ve aile içi dinamikleri üzerindeki etkilerini sunacaktır.

Muhafazakâr ailelerin değişimi, gençlerin dinî kimlik algıları, Türkiye’de sekülerleşme hareketleri, dinî hayatın değişimi ve dönüşümü, Türk toplumun dindarlık boyutları, dindarların yaşam şekilleri, kısacası dindarlık ve sekülerleşme üzerine birçok çalışma mevcuttur.²¹ Çalışmalara baktığımızda bizim çalışmamızla aynı

²¹ Birgül Okçu, *Dinî Gruba Mensup Bireylerde Dinî İnanç, Tutum ve Davranış Açısından Kuşaklar Arası Farklılaşma* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020); Mustafa Aydın, *Modern Bir Oluşum Olarak Muhafazakârlık* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003); M. Bahaddin Koç, *Dindar Ailelerin Çocuklarında Karşı Cins Arkadaşlık Algısı (Lise Son Sınıf Öğrencisi Gençler Üzerine Bir Araştırma)* (Konya: : Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011);

doğrultuda olan Laleoğlu'nun "Bir Kimlik Tanımı Olarak Muhafazakârlığın Dönüşümü: Muhafazakâr Ailelerin Muhafazakâr Çocukları" ile Kara'nın "Aynı Kan Farklı Dünyalar: Muhafazakâr Aile ve Gençleri" adlı çalışmalarıdır. Laleoğlu çalışmasında, muhafazakâr aileler ile çocuklarının muhafazakârlığa bakışını ve yaşam tarzlarını karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Kara ise, kendi gençliklerinde idealist olan günümüz muhafazakâr ebeveynlerinin, neden aynı kararlılık ve hassasiyeti çocuklarına yansıtamadıklarını araştırmıştır. Konu bakımından benzerlik olsa da çalışma grubu açısından araştırmamız farklılık göstermektedir. Bizim araştırmamızın çalışma grubunu Rize ilindeki anneler ve kızları oluşturmaktadır. Bu çalışmalara göre daha spesifik bir özelliktedir. Laleoğlu'nun araştırma grubunda ise hem aileler hem de çocukları muhafazakâr kimliğe sahipken, bizim çalışmamızda anneler ve kızları dinî kimlik açısından çeşitlilik göstermektedir. Anneler dindar/muhafazakâr/modern dindar kimliklerine sahipken, kızlarının kimlik tanımlamaları muhafazakâr/dindar kodlardan ziyade daha modern kodlar taşımaktadır. Kara'nın örnekleminin farkı ise gençlerin cinsiyet ayrımına tabi tutulmadan araştırmaya dâhil edilmesidir. Ayrıca Kara, çalışmasının bulgular kısmında önceden belirlediği üç değişkeni dikkate alarak, muhafazakâr aileler ile gençlerinin muhafazakârlık algısını ölçmeye çalışmıştır. Bizim araştırmamızda ise annelerle kızlarının görüşmelerdeki söylemleri neticesinde elde edilen verilerle uyumlu temalar oluşturulmuş ve annelerle kızları karşılaştırılarak sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Yani Kara, tümdengelimsel yöntem kullanırken biz tümevarımsal bir düşünce tarzıyla probleme yaklaşmış bulunmaktayız.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırma kapsamında Rize şehrinde ikamet eden ve çevresi tarafından muhafazakâr/dindar görünen anneler ve bu annelerin kızları ile görüşmeler yapılmıştır. Araştırma Rize ilinde 24 katılımcıyla sınırlandırılmıştır. Yaş sınırı koymasak da

Filiz Orhan, *Ergenlerin Dinî Kimlik Kazanmalarına Sosyal Öğrenmenin Etkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014); Yılmaz Arı, "Sekülerizm ve Din", *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi* 11/41 (Mart 2019), 314-318; İsmail Ekinci, "Sekülerleşme ve Din", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (Haziran 2018), 320-337; Fatma Odabaşı, "Muhafazakâr Ailelerin 'Dijital Yerli' Çocukları Z Kuşağı Üzerine Nitel Bir Çalışma", *Toplum Bilimleri* 29 (2020) 66-100; Ali Köse, "XXI. Yüzyıl Türkiye'sinde Gelenekle Modernite Arasında Din Algıları ve Dindarlık Formları: Sosyolojik Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (Aralık 2015), 5-27; Danièle Hervieu-Léger, "Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler", çev. Halil Aydınalp, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Ocak 2004), 45-58

annelerin yaşı 43-78 arasında iken, kızların biri hariç (K4-Kız, 51) 16-25 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Kızların yaş aralığı gençlik döneminde olduklarını göstermektedir. Ayrıca araştırmamız, görüşmelerde katılımcılara yöneltilen sorular ve kavramsal çerçeve bağlamında günümüz anneleri ve onların kızları ile ilişkilerinde dinin konumunu anlamaya yönelik verilerle sınırlandırılmıştır.

Elde ettiğimiz veriler görüşmecilerin deneyimleri ve bakış açılarıyla sınırlıdır, tüm topluma genellenemez. Ama benzer çalışmalar için fikir oluşturması ve literatüre katkı sağlaması açısından önemlidir. Görüşmeler 2024 yılında yapıldığı için veriler sadece bu zaman dilimi ile sınırlandırılmıştır. Çünkü araştırmaya katılanların fikirleri, dinî tutum ve davranışları zamanla değişebilir. Son olarak, literatürde benzer çalışmaların kısıtlı olması, elde ettiğimiz verileri karşılaştırmak açısından çalışmamızı sınırlandırmıştır.

Araştırmamız esnasında birtakım zorluklar da yaşanmıştır. İlk olarak, örneklem grubuna ulaşmada zorluk yaşanmıştır. Kartopu yöntemiyle ulaşmaya çalıştığımız 10 aile, ya annelerin ya da kızlarının duyduğu çekinceler nedeniyle görüşme talebimizi geri çevirmişlerdir. Bu ailelerin günlük yaşantılarında, görüşme yaptığımız katılımcılara göre, muhafazakârlık sekülerlik bağlamında daha çok ayrıştığı gözlenmiştir. Buradan hareketle, anne kız arasındaki dinin konumuna dair makas genişledikçe, bireylerin deşifre edilmek istemedikleri düşünülebilir. Ayrıca araştırmamıza başlarken çalışma grubumuzun, muhafazakâr aileler ve onların seküler görünümlü kızlarından oluşması amaçlanmıştır. Bu bağlamda tezimizin ismi “Muhafazakâr Annelerin Seküler Görünümlü Kızları İle İlişkilerinde Dinin Konumu” olarak belirlenmiştir. Ama süreç içerisinde, “muhafazakâra aile” olduğu kabul edilerek yönlendirildiğimiz ailelerin kendilerini muhafazakâr görmedikleri, bu ailelerin kızlarının çoğunluğunun ise kendilerini seküler görmedikleri anlaşılmıştır. Ayrıca babaların görüşmeyi kabul etmemeleri nedeniyle de araştırma grubu anneler ve kızları üzerinden yapılandırılmak zorunda kalınmıştır. Babaların araştırmaya katılmama sebebi olarak genellikle çalışmaları gösterilse de bazılarının eşlerine “kadınla ben ne konuşacağım sen sorulara cevap ver yeter” demeleri, çalışma hayatının bahane edilme ihtimalini akla getirmektedir. Bunun yanında, Rize’deki muhafazakâr yapının tezahürü olarak kadınla erkeğin konuşmasının mahrem kabul edilmesi, erkeklerin vakit ayırmak istememesi, araştırmayı önemsememesi gibi farklı açılardan

da erkeklerin çalışma grubuna katılmama sebeplerini değerlendirebiliriz. Bu durum ise araştırmamızda babalarla ilgili verilere ulaşmamızı kısıtlamıştır. Belirtilen nedenlerle ve savunma jürisinin de tavsiyesiyle tezimizin ismi “Günümüz Anne Kız İlişkilerinde Dinin Konumu” şeklinde değiştirilmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Muhafazakârlık Sekülerlik Bağlamında Türkiye’de Ailenin Değişim Süreci

1.1.1. Günümüzde Dindar Aile ve Muhafazakâr Aile

Batı’da ortaya çıkmış olan muhafazakârlık kavramı, içinde siyaseti, moderniteyi, geleneği, ideolojileri barındırırken; dindarlık, inanılan dinin emir ve yasaklarını, pratiklerini, inanç esaslarını kapsayarak daha spesifik bir durumu ifade etmektedir. Türkiye özelinde bakıldığında zaman ise halk arasında “dindarlık” ve “muhafazakârlık” kavramları genellikle aynı anlamda kullanılmaktadır. Dindar; kabul gören anlamıyla ibadet eden, kuran okuyan, camiye giden özetle dinî etkinliklere katılan kişileri ifade ederken dindarlık bu etkinliklere katılımın derecesine göre anlamlandırılmaktadır.²² Muhafazakârlık ise, “olduğu gibi muhafaza etmek”, “korumak”²³ anlamlarında eski, kabul görmüş, yerleşmiş olanın korunması, düzenin bozulmaması demektir. Bu düzeni koruyup gelecek nesillere aktaracak olan birincil kurum ise ailedir. Muhafazakârlıkta da dindarlıkta da manevi ve dinî değerlere bağlı bir aile tercih edilmektedir.

Düne kadar geleneksel aile yapısını koruyan Türk toplumunda, tarihsel süreç içerisinde modernleşmeyle beraber aile tipolojilerinin değiştiği bir gerçektir. Ancak gelenekselliği içinde barındıran muhafazakâr aile kurumunun geçerliliği hâlâ devam etmektedir.

Muhafazakâr aileler, geleneksel özellikler taşıyan, köklerinden gelen özellikleri koruyup gelecek nesillere aktarma amacı güden, otoriter ailelerdir.²⁴ Dindar aileler ise dinin kurallarını benimseyen, uygulayan, aile üyelerine benimsetmeye çalışan ve gelecek nesillere aktarmayı görev edinen ailelerdir. Gündelik hayatta aynı anlamda kullanılmalarına rağmen, muhafazakâr ailelerde geleneklere, sorgulamadan bir bağlanış varken dindar ailelerin doğru dinî bilgiye kaynaklarından araştırarak

²² Erol Sungur, *Postmodern Tüketim Anlayışında Dindar Yaşam Biçimleri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 95-96.

²³ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2021), 512.

²⁴ Kadir Canatan vd. “Geleneksel ve Modern Ailelerde Çocuk Yetiştirme Tutumları”, *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 8/16 (2020), 152.

erişme eğilimi vardır. Geleneksellik, içerisinde batıl olanı da barındırabilirken dindarlık, hurafelerden arınmış bir tutumdur. Farklılıklara rağmen dindarlıkla muhafazakârlık arasındaki ilişkinin anlamlı olduğunu söyleyebiliriz. Yapılan bir araştırmada²⁵ muhafazakâr aile değerlerini en çok dindarlığın etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Diğer taraftan çağımızda modern hayatın etkileriyle dindar, muhafazakâr fark etmeksizin aile yapılarında kaçınılmaz bir değişim yaşanmaktadır. Geleneksel din anlayışından modern din anlayışına doğru bir değişim söz konusudur. Örneğin günümüzde aile konusunda muhafazakâr tavır sergileyen Türkiye’de evliliklerin azaldığı, boşanmaların arttığı²⁶, evlilik dışı ilişkilerin normalleştiği, aile içi rollerde kadın erkek ayrımının tartışmalara konu olduğu²⁷ görülmektedir. Ayrıca dindar ailelerin seküler yaşam tarzlarını benimsediğini, zaman zaman inandıkları dinin kurallarından taviz verdiklerini söyleyebiliriz.²⁸ Yine de Türkiye’de muhafazakâr ve dindar aile yapısının modernleşme ile beraber tamamen ortadan kalkmadığı, geleneksel kültürü korumaya ve gelecek nesillere aktarmaya çalıştığı yadsınamaz bir gerçektir.

Günümüzdeki muhafazakâr aileler, geleneği korumayı amaç edinmiş olmakla beraber yeniliklerle de aralarına mesafe koymamaktadırlar. Geleneksel yapılarıyla modern alanın merkezinde bulunmaktadır. Bu değişim neticesinde, bilim ve teknolojiyi kullanan, kızların başörtülü şekilde eğitim hakkını kullanmasını, kadınların kamusal alanda dini hassasiyetleri ile var olmasını savunan, sahil kentlerinde tatil planları yapan, modayı takip eden, kısacası gelenekle modernite arasında bir uyum yakalayan “yeni muhafazakâr aile”²⁹ diye ifade edilen muhafazakâr bir aile tipolojisinin ortaya çıktığı gözlenmektedir. Bu yeni muhafazakâr aile 2000’li yıllardan itibaren, modernleşmenin sosyal hayata etkilerinin artması ve siyasi konjonktürün de değişmesiyle Türkiye’de kendine yer edinmiştir. Değişen habitusuyla geleneklerden

²⁵ Doğan, “Dindarlık-Muhafazakâr Aile Değerleri İlişkisi”, 159-188.

²⁶ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri 2022* (24 Şubat 2023).

²⁷ Şahin Doğan, “Muhafazakârlık, Aile ve Kadın (Çankırı Örneği)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/ 2 (2015), 170.

²⁸ Nida Sümeyya Çetin, “Dindar Aile ve Modern Aile İlişkisinde Değişim ve Çatışmaları Dizi Filmler Üzerinden Okumak: Kızılıcak Şerbeti”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Haziran 2023), 157.

²⁹ Ahmet Faruk Kılıç, “Yeni Muhafazakâr Ailenin Ortaya Çıkış süreci Sakarya Örneği”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 9/36 (Nisan-Mayıs-Haziran 2013), 178.

vazgeçmeyen, moderniteden de geri duramayan bu aile tipi, varlığını toplumla iç içe ve aktif bir şekilde devam ettirmektedir. Dindar aileler ise muhafazakârlığın biricik koruyucuları görevini sürdürmektedir.

1.1.2. Günümüzde Seküler Aile Yapısı

Türkiye, 1839'da Tanzimat dönemiyle beraber Batılılaşma hareketlerine müteakip önce fikrî daha sonra da yaşam tarzı olarak sekülerleşmeye adım atmıştır. II. Meşrutiyet ve akabinde gelen lâik cumhuriyet rejimi sekülerleşmeyi devlet düzeni haline getirmiştir. Marshall'a göre; "Sekülerleşme, özellikle modern sanayi toplumlarında dinsel inançların, pratiklerin ve kurumların toplumsal önemlerini yitirdikleri bir süreçtir."³⁰

Bu açıdan bakıldığında cumhuriyetin ilk dönemlerinde seküler hayat tarzını benimseyenler, dinî olandan uzaklaşıp dünyevi olana yaklaşanlar, yani Cumhuriyetin ideal modern insan tipolojisini oluşturanlar azınlıktadır. Ancak zamanla sekülerleşme hareketleri modernleşmenin doğal seyrinde toplumu çoğu kez bilinçdışı bir şekilde etkilemiştir. 1980'lerden, özellikle de 2000'lerden sonra toplumda hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Ailenin etkilendiği değer ve kültür normları yerini modern normlara bırakmıştır.³¹ İletişim kanallarının artması, internet, cep telefonu gibi teknolojik gelişmelerin yaşanması Batılı aile yapısını Türkiye'de toplumsal hayatla tanıştırmıştır.³² Modernleşmenin doğal sonucu olan sekülerleşme, toplumu ve toplumun temeli aileyi gelenekselden, dinî olandan uzaklaştırarak birey merkezli bir değişime yaklaştırmıştır. Bu değişimlerden etkilenen aile kurumu eski kutsallığını kaybederek seküler bir yapı haline gelmeye başlamıştır.³³ Türk toplumunun çağdaşlaşma pratikleri çerçevesinde aile yapısında değişiklikler yaşadığını çalışmalarda görmekteyiz.³⁴

³⁰ Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, 645.

³¹ Çetin, "Dindar Aile ve Modern Aile İlişkisinde Değişim ve Çatışmaları Dizi Filmler Üzerinden Okumak: Kızılıcak Şerbeti", 149.

³² Nedim Öz, "Modern-Seküler Süreçte Ailenin Çözülmesi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Şubat 2019), 808.

³³ Öz, "Modern-Seküler Süreçte Ailenin Çözülmesi", 796.

³⁴ bk. Kılıç, "Yeni Muhafazakâr Ailenin Ortaya Çıkış süreci Sakarya Örneği", 169-189; Çetin, "Dindar Aile ve Modern Aile İlişkisinde Değişim ve Çatışmaları Dizi Filmler Üzerinden Okumak: Kızılıcak Şerbeti", 143-165; Kerem Özbey, "Türkiye'de İslami Muhafazakâr Modernleşme ve Tüketim: Süreklilik ve Değişim", *Sosyal Bilimlerde Akademik Çalışmalar*, ed. Türkan Erdoğan (Cetinje, Montenegro: İvpe Yayınevi, 2020), 380-399.

Günümüzde, geleneksel ailenin çözülmesiyle seküler izler taşıyan farklı aile tipolojileri de ortaya çıkmıştır.³⁵ Yeni aile tipolojilerinden “birlikte yaşama”, lezbiyen ve gey” gibi aile modelleri yeni seküler aile tiplerinin varlığını göstermektedir. Bu ailelerde, bireyselliğe verilen önemin etkin olduğu, aile içi kurumsal ilişkilerin zayıfladığı görülmektedir. Bireyselliğin arttığı sanayi sonrası dönemde, aile bireylerinin varlığı biriciktir ve birey geleneksel ailelerdeki gibi yetişkinlerin etkisinde değil, modernitenin etkisinde yaşamını şekillendirmektedir. Modernitenin etkisiyle de ailelerde; boşanmalar, şiddet, sağlıksız iletişim, çeşitli bağımlılıkların kurbanı olan sorunlu çocuklar artmaktadır.³⁶ Bu durum ebeveynlerle gençler arasındaki çatışmaları ve aile bağlarının zayıflayıp kopmasını beraberinde getirmektedir.

Günümüzde seküler aileleri kısaca şöyle özetleyebiliriz: Bireyselliğin ön planda ve aile içi iletişimin zayıf olduğu, çatışmaların yaşandığı; dinî değerlerin yerini modern kültürün aldığı, popüler kültüre ayak uydurmaya çalışan, değişen toplumda sürekli dinamik olması gereken ve kimlik bunalımları yaşayan gençlerden meydana gelen, değişimlere ve gelişimlere açık bireylerin bulunduğu³⁷, genelde çekirdek ailelerden oluşan yapılardır. Bunların yanı sıra Cumhuriyetin ideal laik tipolojisine uygun; eğitime, sanata önem veren, dinden ve dînimsi yapılardan uzak duran bireylerin oluşturduğu, mahremiyetin değerini kaybettiği, evlilik yaşının arttığı, çocuk sayısının azaldığı, kadın rollerinin değiştiği³⁸ bir yapı şeklinde de tarif edebiliriz. Ayrıca sadece Cumhuriyetin ideal modern tipolojisinin bir ürünü olarak değil, dindarların zamana ayak uydurmasıyla yarattıkları melez bir yapı şeklinde de “seküler dindar” aileler toplumda yer almaktadır.

1.1.3. Muhafazakâr Görünümlü Sekülerlik ve Seküler Görünümlü Muhafazakârlık Neyi İfade Etmektedir?

Dinî pratikler açısından muhafazakâr/dindar bireyleri; geleneklerine bağlı, ibadetlerini yerine getiren, dinî kurallara uygun davranan, mahremiyete dikkat eden, ahlaklı vb. bireyler olarak tanımlayabiliriz. Seküler bireyleri ise; dinle ve dinî olanla

³⁵ İhsan Çapcıoğlu, “Sekülerleşen Toplumda Bireyselleşen Aile”, Turkish Studies Dergisi 13/2 (Şubat 2018), 26.

³⁶ Çapcıoğlu, “Sekülerleşen Toplumda Bireyselleşen Aile”, 27.

³⁷ Canatan vd. “Geleneksel ve Modern Ailelerde Çocuk Yetiştirme Tutumları”, 152.

³⁸ Çetin, “Dindar Aile ve Modern Aile İlişkisinde Değişim ve Çatışmaları Dizi Filmler Üzerinden Okumak: Kızılıcak Şerbeti”, 146-147.

ilgisini azaltan, dünyevî olanla sıkı ilişki kuran kişiler şeklinde ifade edebiliriz. Sekülerlerin gündelik yaşam pratikleri, örneğin çocuk yetiştirme tarzları, evlilik tercihleri, cinselliğe bakışları, kıyafet tercihleri, arkadaşlık ilişkileri muhafazakârlara göre farklılaşmaktadır.³⁹ Ama günümüzde çevremize baktığımızda iki kesiminde bu kalıplaşmış tanımlardan sıyrılabilildiğini görebiliyoruz. Örneğin modern giyimli, tesettüre riayet etmeyen bir kadının camide yanında getirdiği kıyafetleri giyerek namaz kıldığına şahit olabiliyoruz. Bunun yanında tesettürlü bir kadının milli piyango bayisinin önünde bilet aldığını gözlemleyebiliyoruz. Geldiğimiz nokta Türk toplumunun, modernleşmeyle beraber girdiği dönüşümde, hem muhafazakâr özellikler hem de seküler özellikler barındıran bir yapıya evrildiğini göstermektedir. Artık her iki tipolojinin bir potada eridiği modern muhafazakâr denilen melez yapılar varlık göstermektedir.

Türkiye’de dindarların günlük yaşamında, ekonomi, eğitim, hukuk, sağlık, politika gibi hayatın pek çok alanıyla kurduğu ilişkilerden düşünce şekillerine, tüketim alışkanlıklarına kadar sekülerleşmenin görüldüğünü söyleyebiliriz.⁴⁰ Günümüzde muhafazakârların dinî kimliği ile dinî ve dünyevî olanı harmanlayarak yeni bir görünüm kazandığı görülmektedir. İnanç, ibadet, dini sembol boyutlarıyla dindar olan ama seküler yaşam tarzlarını da gündelik hayatlarında deneyimleyen toplum kesimini “örtük sekülerleşme”⁴¹ yaşayan, yani dindar ama seküler pratiklere de hayatında yer veren muhafazakârlar olarak ifade edebiliriz.

Sekülerliği ya da muhafazakârlığı artık keskin çizgilerle ayırmak yerine, iç içe geçmiş melez yapılar olarak tanımlayabiliriz. Bu manada seküler hayat tarzlarını bugünün muhafazakârlarının fazlasıyla deneyimlediğini söyleyebiliriz. Sungur’a göre, “Dindarlar, günümüzde modern ve seküler düşüncelerin en sıkı takipçileridir.”⁴² Modaya dönüşen tesettür anlayışından, israfa ulaşan tüketime; helal haram kavramlarındaki değişimden dinî pratiklere, ussal yaklaşımlara kadar muhafazakârlarda hızlı bir değişim yaşanmaktadır. Özellikle 2000’li yıllardan günümüze, muhafazakâr kesimin siyasi iktidara yakın olmasının sonucunda elde

³⁹ Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı Dinden Uzaklaşan Türkiye*, 13.

⁴⁰ Tuğba Yüzlü, *Modernleşirken Dindar Kalmak: 2000’lerin Türkiye’sinde Din-Ekonomi İlişkisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 54.

⁴¹ Amman, “Türkiye’de Ailenin Açık ve Örtük Sekülerleşmesinin Sosyolojik Analizi, 43.

⁴² Sungur, *Postmodern Tüketim Anlayışında Dindar Yaşam Biçimleri*, 19.

ettikleri simgesel ve ekonomik sermaye⁴³ günlük hayatlarındaki değişimleri beraberinde getirmiştir. Ekonomik gücü elde eden muhafazakârların tüketimde lüks kaçtıklarını, yaptıkları israfı da “vergimi, zekâtımı veriyorum, kimseye zararım yok, Müslümanlar güzel yaşamayı hak etmiyor mu?” gibi akılcı açıklamalarla meşrulaştırdıklarını söyleyebiliriz. Ortaya çıkan bu yeni muhafazakâr kesim, eski muhafazakâr formundan farklılaşmaktadır. Ne modernleşmeye karşı koyabilmekte ne de muhafazakârlıklarından vazgeçebilmektedirler.⁴⁴ Göle’nin ifadesiyle dinsel ve seküler arasındaki farklar belirsizleşmekte ve bireyler gündelik hayatta seküler ile dinsel değerleri bir araya getirerek yeni senkretizmler⁴⁵ üretmektedirler.⁴⁶ Sözelimi, lüks mevlüt konseptlerini bu duruma örnek verebiliriz.

Muhafazakâr görünümlü sekülerlerin yanısıra, toplumumuzda seküler görünümlü muhafazakârlar da mevcuttur. Bu durumun sebeplerinden biri, toplumumuzun hâlihazırda büyük çoğunlukta Müslüman bireylerden teşekkül eden bir toplum olmasıdır. Her ne kadar modernleşmenin etkisiyle dünyevileşme artsa da dinî kimliğini tamamen kaybetmemiş bir toplumuz. İkinci sebep ise, özellikle 2000’lerden sonra muhafazakâr bir partinin iktidara gelmesiyle dinî özgürlüklerin artması, muhafazakâr bireylerin ve dinî sembollerin kamusal alanda yer bulmasıdır. Seküler, yani dış görünüşü itibarıyla dinden uzak görülen – görünürlük açısından özellikle kadınlar- ancak tutum ve davranışlarında dindar formlar barındıran bireyler seküler muhafazakârları temsil etmektedir. Toplumumuzda dindarlık kriterleri daha çok nesnel alana hapsedildiği için öznel yaşayışlar dindarlık olarak kabul görmemektedir.

2009’da yapılan bir araştırmada⁴⁷ katılımcılar dindarlığı %46,5 ile “dinî vecibelerini yerine getiren, dinî değerlere uyan bireyler” olarak tanımlarken; 2014’te diyanetin yaptığı bir araştırmada ise⁴⁸ dindarlığın en önemli göstergesi “ibadetleri eksiksiz yapmak, İslam ahlakına uygun davranmak” olarak ifade edilmiştir.

⁴³ Ayşe Berra Büyükavcıoğlu, “*Dindarlık, Sosyal Sınıf ve Habitus: Nicel ve Nitel Bir Araştırma*” (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 46.

⁴⁴ Kılıç, “Yeni Muhafazakâr Ailenin Ortaya Çıkış süreci Sakarya Örneği”, 187.

⁴⁵ Senkretizm TDK’ye göre; birbirinden ayrı düşünce, inanış veya öğretileri kaynaştırmaya çalışan felsefe sistemidir.

⁴⁶ Göle, *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*, 24.

⁴⁷ Ali Çarkoğlu - Ersin Kalaycıoğlu, *Türkiye’de Dindarlık: Uluslararası Bir Karşılaştırma* (Sabancı Üniversitesi, 2009), 20-21.

⁴⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), *Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması* (Ankara: Diyanet İşleri Yayınları, 2014), 248.

Araştırmalara göre, İslami şartlara uygun örtünmeyen kişi, dinin emrini uygulamadığı için dindar kabul edilemez. Ancak, sadece kılık kıyafetiyle bireyi değerlendirmek bizi objektif bir sonuca götürmez. Çünkü o zaman örtülü olduğu halde israfa varan tüketim anlayışına sahip bireylere de muhafazakâr ya da dindar diyemeyiz. Aynı araştırmalara göre ibadetlerini eksiksiz yapan birey de dindarlık emaresi göstermektedir. Ama sadece ibadet yapan, günlük hayatında, kararlarında dinin etkisi görünmeyen birisini de dindar olarak kabul edemeyiz. Dolayısıyla günümüzde muhafazakârları ya da sekülerleri belli bir kalıba sokmak mümkün görünmemektedir. Din ile sekülerlik arasında esnek bir çizginin varlığından söz edebiliriz.⁴⁹ Dindarlar seküler tutum ve davranışlar gösterebildiği gibi sekülerler de dindar tutum ve davranışlarda bulunabilmekteler.

1.2. Günümüzde Muhafazakâr Aile Gençlerinin Kimlik Arayışı Ve Seküler Kültürle Etkileşimleri

1.2.1. Dinî Kimlik ve Seküler Kimlik

Dinî kimlik ile seküler kimlik ayrımı, ulus devletin kimliğini belirleyen Cumhuriyetçi laik kesim ile bu kesimin kamusal alanın dışına ittiği muhafazakâr/dindar kesime dayanmaktadır.⁵⁰ İlerlemeyi dinden uzaklaşarak elde edeceklerini düşünen cumhuriyet elitleri seküler kimliğin, dinî olanı temsil eden ve toplumda kendi kimlikleri ile yer edinmek isteyen dindarlar ise dinî kimliğin temellerini atmışlardır. Bu bağlamda tarihsel süreç içerisinde dünyada ve akabinde Türkiye’de yaşanan gelişmeler ve değişmeler bireylerin kimlik oluşumunu şekillendirmiştir. Yaşanan siyasal süreçler, teknolojik ve bilimsel gelişmeler, modernleşme hareketleri, bireylerin kimlik ediniminde önemli etkenlerdendir.

Dinî kimliği inşa eden en önemli yapı taşlarından biri ise şüphesiz dindir. Ancak dinin etkisiyle şekillenen aile, sosyal çevre, kültür, eğitim, sosyal medya gibi etkenlerin de bireyin kimlik oluşturma sürecinde yadsınamaz bir katkısı vardır. Kimlik edinme süreci hareketli ve karmaşık bir süreçtir. Modern ve postmodern dönemde

⁴⁹ Conrad Ostwalt, “Seküler Çan Kuleleri”, çev. Ali Köse, *21. Yüzyılda Dinin Geleceği: Kutsalın Dönüşü*, ed. Neval Akbıyık (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 191.

⁵⁰ Betül Karakoyunlu, “Seküler, Dindar ve Akışkan Dindar Kimliğin Kendini Gündelik Yaşam Pratikleri Üzerinden Üretimi: Kızılçık Şerbeti Örneği”, *Eskiye* 50 (Eylül 2023), 751.

karmaşıklık arttıkça bireyin anlam arayışı, kendini tanımlama, kimlik edinme gereksinimi de artmaktadır. Bireyi bu karmaşadan kurtaracak, bütün teknolojik imkânlarla rağmen bireyin iç huzurunu sağlayacak kaynaklardan biri ise dindir.⁵¹

Kaynağını dinden alan dinî kimlik; bireyin aidiyet hissettiği dinin kurallarına uygun olarak edindiği kimliktir. Dinî kimlik, kişinin ailede edinmeye başladığı ve sosyalleştikçe şekillenen bir olgudur. Nitekim gündelik hayat içerisinde, bireyin yaşam kodlarında sahip olduğu kimliğin izleri görülmektedir. Birey, selamlaşmasında, konuşmalarında, giyiminde, kısaca tutum ve davranışlarında dinî bir yaşantıyı yansıtmaktadır. Bu yaşantıya göre de bireyler toplum tarafından kimlik tanımlamalarıyla karşılaşabilirler. Dinin kurallarına bağlı olan kişiler için, “dindar”, “dinî bütün” gibi etiketlemelerle kimlik tanımlamaları yapılırken dine uygun davranmayanlar için “dinsiz”, “dinden uzak” kavramları kullanılabilmektedir. Dinin şekillendirmediği bu tip kimliklere ise seküler kimlik diyebiliriz.

Seküler kimlik; dinî değerlerden uzak, dünyevî değerleri önemseyen, “bu dünyaya ait olma ve bu dünyayı yaşama”⁵² kodlarına sahip, modernleşmenin etkileriyle biçim kazanan bireylere ait kimliktir. Bireyin hayat tarzı onun kimliğinin göstergesidir. Seküler kimlikte bireyin günlük yaşantısında, dinî değerler, doğaüstü alan, dinî pratikler kutsal sayılmaz, herhangi bir dinsel değer, kişinin anlam dünyasında bir öneme sahip değildir.⁵³ Bu nedenle de bazen seküler kişilere “dinsiz” yaftalaması yapılmaktadır.

Dinî kimlik olsun seküler kimlik olsun daha çok bireylerin görünür tutumları üzerinden tanımlandıkları için eksik ifade edilmektedirler. Namaz kılıyorsa, tesettürlüyse ya da günaydın yerine “selamün aleyküm” diyorsa dinî bir kimlikle; modern bir giyim arzına sahipse, dinî cümleler kurmuyorsa, dinî mekânlar yerine dünyevî mekânları tercih ediyorsa seküler bir kimlik olarak toplumda kabul görebilmektedir. Toplum gözünde dindar kimliğe sahip bir bireyin gizlice içki içmesi onu seküler yapmazken başörtüsü takmayan bir kadının namaz kılıyor olması da onu

⁵¹ Hacer Sönmez, *İmam Hatip Gençliğinin Dini Kimlik Oluşumunda Sosyal Medyanın Etkisi* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 27.

⁵² Karakoyunlu, “Seküler, Dindar ve Akışkan Dindar Kimliğin Kendini Gündelik Yaşam Pratikleri Üzerinden Üretimi: Kızılçık Şerbeti Örneği”, 754.

⁵³ Karakoyunlu, “Seküler, Dindar ve Akışkan Dindar Kimliğin Kendini Gündelik Yaşam Pratikleri Üzerinden Üretimi: Kızılçık Şerbeti Örneği”, 754.

dindar yapmamaktadır. Bu durum kimliksel tanımlamalar açısından problemler doğurabilmektedir.

Ezcümle, günümüzde dindar kimlikle seküler kimlik iç içe girmiş durumdadır. Günlük hayatın her alanında dinî merkeze alan anlayışların yanında modernleşmenin ürünü olan seküler kültürün izleri de görülmektedir. Sungur'a göre, dindar kesimin dini merkeze alarak inşa ettiği kimliği, bukalemun misali renk değiştiren, seküler kültürle iç içe giren, gerçek manasını kaybetmiş, ânı deneyimleyen hazcı bir forma dönüşmüştür.⁵⁴

1.2.2. Muhafazakâr Gençlerin Kimlik Arayışı ve Seküler Kültürden Etkilenme Nedenleri

Çoğunlukla geleneksel normların içine doğan, geleneksel toplumda var olan kişilerin kimlik arayışı olmayıp, hâlihazırda bir kimlikle dünyaya gelirler. Modern toplumlarda ise başkalarının varlığı bireyi kimlik sorgulamasına mecbur bırakır.⁵⁵ Geleneksel toplumlarda kabullenilmiş bir kimlik görülürken, modern toplumlarda bireyin, iletişime geçtiği topluma kendini kabul ettirecek bir kimliğe eklenme çabası görülmektedir.

Modernleşmeyle beraber artan sanayileşme, kentleşme ve iç göçler gençlerin yaşam alanlarını daraltmakta ve değiştirmektedir. Büyük şehirlerde orantısız artan nüfus, betonlaşma, hâlihazırda var olan sanayileşme, kültür farklılıkları gençleri bunalıma sürüklemektedir. Bunalan gençler toplumda uyumsuz bir görüntü ortaya çıkarmaktadır.⁵⁶ Bunun sonucunda toplum tarafından kendi gençliğiyle kıyaslanarak; dışlanan, ötekileştirilen, baskı altına alınan ve nitekim kendi kültürüne yabancılaştırılan bir gençlik oluşturulmaktadır. Modernleşmenin arttığı, seküler kültürün sosyal platformlar ve iletişim kanalları aracılığıyla yayıldığı bir dönemde gençlerin dışlanması, yeni bir kimlik arayışına girmelerini kaçınılmaz kılmaktadır.

Muhafazakâr gençlerin kimlik arayışını ve seküler kültürden etkilenme nedenlerini; modernleşmenin etkileri, ekonomik ve eğitimsel nedenler, siyasi iktidarın

⁵⁴ Sungur, *Postmodern Tüketim Anlayışında Dindar Yaşam Biçimleri*, 449.

⁵⁵ Fatma Barbarosoğlu, *Şov ve Mahrem* (İstanbul: Profil Kitap Yayıncılık, 2019), 19.

⁵⁶ Mahmut Tezcan, *Gençlik Kültür ve Toplum* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2013), 185.

ve değişen dindarlık anlayışlarının etkisi şeklinde dört ana başlık altında açıklamaya çalışacağız.

1.2.2.1. Modernleşmenin Sosyal Hayata Etkileri

Modernleşme hareketleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde muhafazakârlara göre; kendi dini ve kültürü çerçevesinde sınırlandırılarak Batı'nın bilim ve teknolojisini, Batıcılara göre ise, medeniyeti bölmeden bir bütün olarak almak şeklinde tezahür etmiştir.⁵⁷ Osmanlıda ilk modernleşme hareketleri askeri alanda ve eğitim alanında gerçekleşmiştir. Modern alanda varlığını göstermek isteyen Türk toplumunun, Tanzimat ve Islahat hareketleriyle beraber hızlı şekilde Batılılaşma sürecine girdiğı, dinî ve kültürel değerlerde meydana gelen erozyonun da bu hareketlerden etkilendiğı bilinen bir gerçektir.⁵⁸ Daha sonra Cumhuriyetle gelen modernleşme ise, Kemalist bir hareket ekseninde kültür alanında, Batılılaşmak ve Avrupalılaşmak pratiğı şeklinde gerçekleşmiştir.⁵⁹

Tanzimat'tan Cumhuriyet rejimine kadar yıllara yayılarak devam eden modernleşme hareketleri Cumhuriyetle beraber ivme kazanmış, kısa sürede topluma sunulmuştur. Ancak bu durum geleneklerini korumak, kadim değerlerine sahip çıkmak isteyen muhafazakâr kesimi rahatsız etmiştir. Türk modernleşmesi, toplumsal yapıyı değiştirmiş; cemaatçilikten bireyselliğe geçişi hızlandırmış, heterojen, çoğulcu bir yapı oluşturmuştur. Toplumu ve insanı Batı medeniyetinin perspektifinde yeniden yapılandırmıştır.⁶⁰

Modernleşme hareketleri ile ortaya çıkan birçok gelişme, değişme sosyal hayatı derinden etkilemiştir. Modernleşmeyle kentsel alana giren teknoloji, sanayi, bilimsel gelişmeler insan hayatını geri dönüşü olmayacak şekilde başkalaştırmıştır. İnsanın dünyaya, eşyaya bakışını, kendini yeni düzende yorumlayışını, dini ölçütlerini değiştirmiştir.⁶¹ Modernleşme akabinde sanayinin gelişimi, kentleşme, teknolojik

⁵⁷ Nilüfer Göle, *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine* (İstanbul: Metis Yayınları, 2021), 76.

⁵⁸ Mustafa Bakırcı, "Üç Nesilde Dinî ve Kültürel Değişim", *Tevilat* 1/1 (2020), 160.

⁵⁹ Tarkan Oğuz, *Gençlik Kültürünün Yeniden Üretilmesi Sürecinde Popüler Gençlik ve Müzik Dergilerinin Dönemsel Perspektiften incelenmesi: Hey ve Blue Jean Dergileri Örneğı* (Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 76.

⁶⁰ Nevin Meriç, *Modernleşme, Sekülerleşme ve Protestanlaşma Sürecinde Değişen Kentte Dini Hayat ve Fetva Soruları* (İstanbul, Kapı Yayınları, 2005), 177.

⁶¹ Meriç, *Değişen Kentte Dini Hayat*, 123.

gelişmeler toplumların yapısını, değerlerini, inançlarını değiştirmiştir. Geleneksel toplumlarda gündelik hayatın merkezinde din varken, modern toplumlarda din bireyselleştirilerek özel alana indirgenmiştir.⁶² Modernleşmeyle, gündelik hayattaki dinî pratiklerin, dinî mekânların görünürlüğünün kaybolmasına, modern yaşam tarzının baskın hale getirilerek topluma dünyevileşmeyi sunmasına tanık olmaktadır.

1.2.2.1.1. Köy Hayatından Kent Hayatına Geçiş: Uyum Süreci

Türkiye’de, 1950’lerden itibaren hızlı bir yükselişe geçen sanayileşme ve modernleşme kentleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Modernleşmenin en önemli sonuçlarından biri köyden kentlere doğru göçe neden olması ve gerçekleşen göçle birlikte geleneksel inanç ve değerlerin farklılaşarak yeni formlar üretmesidir.⁶³ İnsanlar daha iyi şartlarda yaşamak, kentin olanaklarından yararlanmak amacıyla kente göç etmişlerdir. Kentlere doğru yaşanan yoğun göç sonucunda, kırsal kesimde kente göre daha muhafazakâr bir hayat süren insanlar, kendilerini farklı kültürlerin yer aldığı toplumun içinde bulmuşlardır.

Kent hayatı, modern olanı ifade ederken, köy hayatı dinin şekillendirdiği geleneğin izlerini taşımaktadır.⁶⁴ Kırsal kesimde insanlar iç içe olduğu için, mahalle baskısı daha yoğundur ve bireylerin üzerinde dinin etkisi daha görünürdür. Bu alandan çıkıp çeşitli sebeplerle kent hayatına geçiş yapan bireyler, sosyolojik ve psikolojik anlamda gelenekseli terk eden bir özgürlük anlayışına kavuşmaktadırlar. Dinî tutum ve davranışları artık kent hayatında görünür değildir ve kendi isteklerine göre şekillenmektedir. Kent hayatında eğitimin artması, kültürel değişkenler, gelir artışına bağlı olarak yaşam koşullarının iyileşmesi gibi nedenlerle bireylerin dindarlık algıları, dinle olan ilişkileri de değişmektedir.⁶⁵ Köy hayatında birincil cemaat ilişkileri, geleneksel, dayanışmacı, muhafazakâr aile yapıları varken; kent hayatı ikincil, resmi, kurumsal, bürokratik ilişkilerin ve akılcı davranışların görüldüğü, bireyciliğin ve

⁶² Meriç, *Değişen Kentte Dini Hayat*, 40.

⁶³ Mehmet Zeki Duman - Bengül Güngörmez Akosman, *Gençlerde Din ve Dindarlık Z Kuşağı Örneği* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2022), 164.

⁶⁴ Büşra Postallı, *Abdullah Harmanlı Öykülerinde Taşra Ve Kentleşme İlişkileriyle Şekillenen Genç Müslüman Tıp* (Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 48.

⁶⁵ Celaleddin Çelik (ed.), *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* (Adana: Karahan Kitabevi, 2006), 106.

sekülerleşmenin mekânsal alanıdır.⁶⁶ Modernleşme ve sekülerleşme teorilerini destekler nitelikte kent hayatının, dinden ve dinî olandan toplumu koparan, sekülerleşmenin yayıldığı ve geliştiği⁶⁷ en popüler mekânlar olduğunu söyleyebiliriz.

Bunun yanında kırsal alandan gelip bu popüler mekânlara uyum sağlamaya çalışan insanların, kültürel ve dinî kodlarında, sosyal ilişkilerinde değişimler yaşanmıştır. Değişim yaşanan kurumlardan biri ise “aile” olmuştur.⁶⁸ Geniş aileden çekirdek aileye, erkek egemen aileden, kadının da çalışma hayatına girmesiyle söz hakkı kazandığı daha demokratik aileye, yeni kuşaklarda eğitimle beraber kültürel sermayesi artan ailelere dönüş yaşanmıştır. Ayrıca kent hayatında, insanların serbest zaman etkinliklerinde de farklılaşmalar gerçekleşmiştir. İş hayatından arda kalan zamanlarda, dinlenmek için daha bireysel aktiviteler: sinemaya, tiyatroya gitmek, kitap kafelerde bireysel zaman geçirmek, spor salonlarına gitmek vb. faaliyetler; kırdaki komşuluk ilişkilerinden, akraba ziyaretlerinden daha popülerleşmiştir. Bu alanlara giren muhafazakâr ailelerin ve gençlerinin de çatışma yaşamamak için uyum sağlama eğilimine girdiği söylenebilir. Nitekim bu uyum sürecinde geleneksel değerlerinden kopamayan muhafazakârlarla, modern kodlar taşıyan kent sakinlerinin birbirini kabulü dinî tutum ve davranışlarında karşılıklı değişimlere neden olmuştur.

Türkiye’de modernleşme ve kent hayatı daha ziyade Cumhuriyetin elit kesimin elinde iken, 1950’lerden sonra modernleşme hareketlerinin hız kazanması ve 1980’ler sonrasında ise sağ görüşlü partilerin yönetimde söz sahibi olması alt- orta sınıfın kent hayatına ilgi göstermesine neden olmuştur. Özellikle 2000’li yıllardan sonra muhafazakâr iktidarın ekonomik sermayeyi ve politik gücü ele geçirmesi dindar sağ görüşlü ailelerin kent hayatına geçişlerini kolaylaştırmıştır. Böylece, dinî geleneklerin yön verdiği cemaat hayatından, modern bireysel tercihlerin etkili olduğu cemiyet hayatına geçiş, ailelerin ve gençlerinin dinî tutum ve davranışlarında değişimleri başlatmıştır. Bu değişimler, aile tipolojilerinin çeşitlenmesini, aile fertlerinin “biz”

⁶⁶ Celaleddin Çelik, “Göç, Kentleşme ve Din”, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. Niyazi Akyüz- İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 298.

⁶⁷ Ahmet Yalçın Gülen, *Kentleşme Sürecinde Dinî Tutum ve Davranışların Değişimi (Ankara Örneği)* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 2.

⁶⁸ Deniz Tulunoğlu, *Kentleşme Sürecinde Aile Yapısındaki Değişim (Maltepe Örneği)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 84-87.

şuurundan “ben” şuuruna geçişini ve kent hayatının toplumsal yapısına adaptasyon sorununu ortaya çıkarmıştır.⁶⁹

Kent, içerisinde çok sayıda insanın yaşadığı, yoğun nüfusa sahip yerleşim yeri olmasının yanında bu özelliği ile ırkları, kültürleri, halkları eritme potası görevi de yapmaktadır.⁷⁰ Farklı kültürlerden gelen bireylerin birlikte yaşadığı kent hayatında, etkileşimlerin ve çatışmaların yaşanması olasıdır. Birey, her ne kadar köy hayatında belli bir sosyalleşme süreci yaşasa da kent hayatına geçişiyle girdiği yeni alan, uyum sorunu ve psikolojik olarak gerginlik yaşamasını olası kılmaktadır.⁷¹ Kırsal yerlerde insanlar arası ilişkiler yüz yüze ve samimi iken kent hayatında geleneksel değerlerin ve akrabalık bağlarının zayıfladığı, birincil ilişkilerin yerini ikincil, mesafeli ilişkilerin aldığı bir ortam mevcuttur.⁷² Bu ortamda kentlileşme çabası gösteren bireyin kendi kültürü ve değerleri ile var olması zorlaşmaktadır. Çünkü kenttekinde göre dışardan gelen ve öteki olan bireyin kendisidir.

Bireyin, bu uyum sağlama sürecinde ödün verdiği değerlerin yerini modern değerler olarak sekülerleşmesine zemin hazırlamaktadır. Örneğin gençlerin eğitime, modern hayatın mekânlarını tecrübe etmeye başlaması, geleneksel dinî kurumların etkisini azaltmaktadır. Ayrıca kent hayatında kutsal mekânlarla bireyler arasındaki mesafeler artmakta, ibadet yerlerinden uzaklaşmalar gerçekleşmektedir.⁷³ Kentteki hızlı ve karmaşık yaşam, iş hayatı, sosyal mekânların artması, dinî faaliyetlere ayrılan zamanı kısıtlayarak⁷⁴ kutsal gündem dışına itmektedir. Bunun dışında kentlileşme sürecinde gençlerin modern davranış kalıplarını özümseyerek, bireysel ve taklit düzeyi yüksek davranışlar sergileyen arkadaş çevrelerine girdikleri gözlemlenmektedir.⁷⁵ Böylece gençlerin, yeni tutumlarla karşılaşmaları, onları dinî açıdan doğru-yanlış ikileminde sorgulamaya ve yeni tercihlere zorlamaktadır.

Aynı zamanda kentsel mekânlar seküler alanlardır. Bu alanlarda din dışı semboller ve uygulamalar fazlasıyla mevcuttur. Kent hayatını deneyimleyen gençler,

⁶⁹ Canatan vd., “Geleneksel Ve Modern Ailelerde Çocuk Yetiştirme Tutumları”, 152.

⁷⁰ Çelik, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, 84.

⁷¹ Ayşe Uygun, *Kentleşme Sürecinde Ahlaki Değerler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 11.

⁷² Musa Yılmaz- Niyazi Akyüz, “Kent Olgusu ve Kent-Din İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”, *Journal of Analytic Divinity* 6/2 (Aralık 2022), 9-34.

⁷³ Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı*, 35.

⁷⁴ Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, 211.

⁷⁵ Meriç, *Değişen Kentte Dini Hayat*, 130.

seküler alanın müdavimleri tarafından onaylanmak isteyebilirler. Bu da gençlerin yeni düzene uyum sağlamalarını ve muhafazakâr kimliklerinden arınmalarını gerektirir.⁷⁶ Ayrıca iş hayatından serbest zaman etkinliklerine kadar seküler kamusalın içinde varlık gösteren muhafazakâr gençler, mecburen mahrem alan anlayışını ebeveynlerine kıyasla kaybetmektedirler. Tüketimi, modayı, teknolojiyi, sosyal medyayı, kentin bütün seküler pratiklerini kullanmaya başlayan modern muhafazakâr gençler, sosyal hayatta belirgin bir şekilde varlık göstererek⁷⁷ kent yaşamındaki farklı yaşam tarzlarını tecrübe edip, icbari özerk dünyevileşmeler⁷⁸ yaşayarak içinde bulunduğu şartları değiştiremeyince onları meşrulaştırmaya çalışmaktadırlar.⁷⁹ Eğitim kurumunda, iş yerinde, sosyal alanlarda dinî pratiklere uyması zorlaşan birey, bazen de dinî erteleme yoluna giderek duyarsızlaşmaya başlamaktadır. Örneğin, namaz konusunda ‘zaman yoktu’, ‘yer uygun değildi’, ‘sonra kaza ederim’ gibi söylemlerle durumu dramatize ederek kendine meşru bir yol aramaktadır.

Türk toplumunda, muhafazakâr aile gençlerinin, kent hayatına uyum sağlama noktasında bireysel tercihlerinin yanında mekânsal farklılaşmanın, İslami sermayenin, muhafazakâr ailelerdeki dönüşümün, eğitimsel, kültürel ve siyasi nedenlerin, karmaşık kent hayatının etkileri görülmektedir. Bunlara bağlı olarak, gençlerin kılık kıyafetlerinde, sosyal ilişkilerinde, kutsalla olan ilişkilerinde, dini tutum ve davranışlarında, eğlence anlayışlarında, kamusal alana eklemleme pratiklerinde, kısaca tüm gündelik yaşamlarında çoğu zaman istendik bir değişim yaşanmaktadır. Artık dindar kesim, değişime ayak uydurmakta; dinle modernlik arasında kaldığında, sosyal çevrenin baskısını ve ortama uyum sağlama zorunluluğunu ileri sürmektedir.⁸⁰

Sonuç olarak, kent hayatında varlığını moderne göre şekillendiren, uyumsuzluk yaratmayan, seküler kimlik ile dindar kimliği sentezleyerek kendine yeni bir habitus oluşturan, dönüştürülmüş modern muhafazakârlar ortaya çıkmaktadır.

⁷⁶ Mevlüt Uğurlu, “Dindar Öğrencilerin Seküler Kamusal Alan Deneyimleri: ODTÜ Örneği”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (Aralık 2023), 91.

⁷⁷ Bağcı, *Türkiye’deki Muhafazakâr ve Seküler Gençlerin Farklı Kültürlerle Bir Arada Yaşamaya Bakışı*, 58.

⁷⁸ Halil Aydınalp’ın kullandığı İcbari Özerk Dünyevileşmeler, bilinçli bir tercih olmamakla birlikte, aksi yönde özgür tercih ve tutum geliştirmenin imkânsız olmasa da zor olduğu dinden uzaklaşmaları ifade eder.

⁷⁹ Halil Aydınalp, “Yerel Bir Dünyevileşme Kavramı: Özerk Dünyevileşmeler”, *Sekülerleşme Tartışmaları*, ed. M. Ali Kirman ve Volkan Ertit (Ankara: Kadim Yayınları, 2019), 180-189.

⁸⁰ Abdullah Özbolat, “Dindar ve Seküler: Tüketim Kültüründe Müslüman Kimliğin Dönüşümü” *Kimlik ve Din*, ed. Abdullah Özbolat - Mustafa Macit (Adana: Karahan Kitabevi, 2022), 271.

1.2.2.1.2. Bilimsel ve Teknolojik Gelişmeler

Modernleşme hareketleri teknolojinin gelişmesiyle birlikte dünya genelinde hızlı bir yayılma alanı bulmuştur. Özellikle 1980'lerden sonra dünyada, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda kırılmalar olmuş; değerler, ideolojiler ve metalar, tıpkı aile kurumunun yaşadığı değişim gibi teknolojinin etkisiyle çözümler yaşamıştır. Küreselleşmenin etki alanı, teknoloji ile dünyanın büyük bir kesimine ulaşmıştır. Bu dönem, Batı'nın kurumsal değerlerinin diğer dünya ülkelerine bulaşmasının yanında, geleneksel ve dinsel değerlerin, normların düşüşü yaşadığı ve kitle kültürüne zemin hazırladığını bir dönem olarak ifade edilmektedir.⁸¹

Bu dönemin kaçınılmaz ürünlerinden sekülerleşme, modern bilimden ve teknolojiye kaynağını almaktadır. Modern tıptaki gelişmeler modernleşmenin ve akabinde sekülerleşmenin temel sebeplerindendir.⁸² Bilim, ilerledikçe güçlenmiş ve dinle ilgili kabuller, geleneksel olgular değersizleşmiştir. Bilimdeki ve teknolojiye ahlâka ve dine aykırı kabul edilen buluşlar normalleştikçe insanların kaygı ve korkuları tarihi süreçte yerini almıştır.⁸³ Örneğin taşıyıcı anne, robot insan, genetik kodlama gibi gelişmeler, insanlarda geleceğe dair endişe uyandırmaktadır.

Bunun yanında, bilimsel gelişmeler insanların daha rasyonel düşünmesini sağlamaktadır. Bilimsel gelişmelerden önce, insanlar doğa olaylarını Tanrı'nın bir uyarısı olarak ele alırken günümüzde bilimsel yollarla açıklamaya gitmektedirler. İnsanlar, güneş tutulması olayını artık Tanrı'nın sinirlendiğine yormuyor. Yine Türkiye genelinde baktığımız zaman tıp alanındaki gelişmeler sonucunda psikolojik rahatsızlığı olanlar artık hoca yerine doktora gitmektedir. Teknolojinin gelişmesiyle tıp gelişmiş geleneksel yöntemler terkedilmiştir. Ertit, "Sekülerleşme Teorisi" adlı kitabında bilimsel gelişmelerin doğaüstüne olan ihtiyacı azalttığını, bunun da sekülerleşmeye işaret ettiğini savunmaktadır.⁸⁴

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler insanların olaylar üzerindeki hâkimiyetini artırmış, insanları, yetersizliklerini dinî alana başvurarak giderebilecekleri fikrinden uzaklaştırmıştır. Ayrıca teknolojik gelişmeler enformasyonun zaman ve mekân sınırı

⁸¹ M. Zeki Duman, *Kuşak Çatışması: X ve Z Kuşağı Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma*. (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2022), 417-418.

⁸² Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, 267.

⁸³ Meriç, *Değişen Kentte Dini Hayat*, 67-68.

⁸⁴ Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, 133.

tanımadan yayılmasını sağlamıştır. Televizyon, radyo, dergi ve gazeteler 20. yüzyılın sonlarına kadar toplumları etkilemede birincil kaynaklarken günümüzde bunlara internet ağları da katılmıştır. İnternet sayesinde ise sosyal medya platformları kurulmuş ve her geçen gün sayıları artmaktadır. Teknoloji alanındaki bu gelişmeler insanların hayatlarını değiştirip dönüştürmekte, farklı kültürleri ve inançları, normları insanlara ışıklı bir vitrinde sunarak sekülerleşme sürecini hızlandırmaktadır.

1.2.2.1.2.1. Kitle İletişim Araçlarının Yaygınlaşması

Günümüzde iletişim teknolojileri alanındaki buluşlar, toplumsal yaşama, insanların günlük yaşamlarına gün geçtikçe daha fazla etki etmektedir. Bireylerin tutum ve davranışlarını şekillendirmekte, değiştirmekte ve yeni sosyal, kültürel yapılar oluşturmaktadır.⁸⁵ Kitle iletişim araçları bireylerin toplumsallaşmasında, topluma aidiyet hissetmelerinde, toplumun kültürel değerlerini edinmelerinde ve yeni değerler kazanmalarında, inanç, tutum ve davranışlarındaki farklılaşmalarda etkili olmakta, enformasyon sağlamada köprü kurmaktadır.⁸⁶ Kısaca kitle iletişim araçları bireyleri giyim, yeme içme, konuşma, tutum ve davranış, inanç gibi kültürel ve dinî konularda yönlendirme gücüne sahiptirler.

Radyo, televizyon, gazete gibi iletişim araçları, farklı ülkelerin kültürlerini, moda anlayışını, eğlence anlayışını, dini inançlarını vb. konulardaki tutumlarını topluma sunarak, günlük hayatımızda uygulamamıza neden olmaktadır.⁸⁷ Küreselleşme adı altında Batı, kitle iletişim araçlarını bilinçli ve sistemli bir şekilde kullanarak kendi dışındaki toplumların gençlerine kendi seküler kültürünü dayatmaya çalışmıştır. Bugün geldiğimiz noktada tamda Batı'nın hedonist ve tüketimci kültürünü, modasını, toplumumuza uymayan değerlerini gençlerimiz üzerinde görmekteyiz.⁸⁸

Günümüzde tek yönlü iletişim araçlarının kullanımı, özellikle gençler tarafından azalsa da etkisini yitirmiş değildir. Televizyon, maddi anlamda ekonomiktir ve hızlı bir şekilde topluma ulaşır, toplumu etkisi altına alır. Televizyonun ulaşılabilir olması, toplumsal anlamda her söylemi içermesi, sadece belli bir kesime değil

⁸⁵ Erol Erkan, *Gençlerde Tüketim ve Din* (İstanbul: Hiperyayın,2018), 92-93.

⁸⁶ Arzu Ata, *16-24 Yaş Arası Dönemde Gençlerin Kıyafet Seçiminde Psikolojik ve Sosyolojik Etkenler* (İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 31-32.

⁸⁷ Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı*, 26.

⁸⁸ Duman, *Kuşak Çatışması*, 418.

ekonomik, siyasi, dinî açıdan farklı sınıflara mensup her kesime hitap etmesi etki alanını genişletmiştir. Bunun yanında televizyonun toplumu olumsuz yönde etkilemede en yüksek paya sahip olduğu söylemleri de dile getirilmektedir.⁸⁹

1.2.2.1.2.2. TV Dizilerinin ve Sinema Filmlerinin Gençlere Perspektif Sunması

Televizyon, gençlerin tutum ve davranışlarını etkileyen başlıca faktörlerden biridir.⁹⁰ Genç nesil, günümüzde televizyonu sosyal platformlar kadar sık kullanmamakla beraber TV’lerde yayımlanan diziler, yarışma programları, talk showlar toplumsal değişim açısından gençleri etkilemektedir. Örneğin Barbarosoğlu, kitle iletişim araçlarından televizyonun yabancı dizi yayınlarının, modanın evrenselleşmesine neden olduğunu belirtmektedir.⁹¹ Yabancı dizi ve sinema kültürü özellikle 1990’lı yıllarda Türk toplumunu etkisi altına almıştır. Dizilerde ve filmlerde gündelik hayat kriterleri; yeme içme alışkanlıkları, kılık kıyafet kodları, aile içi ilişkiler, kadın erkek ilişkileri televizyonla beraber izleyiciye sunulmuştur. Bu etkileşime maruz kalan o zamanın gençleri bu günkü nesillerin ebeveynleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün artık yabancı yayınlara yerli dizi ve filmler de eklenmiştir.

Toplumsal değişim, Türk aile dizilerine de yansımakta, özellikle 2000 sonrası yerli film ve dizilerde seküler hayat tarzları ve modernleşmenin etkileri görülmektedir.⁹² Diziler ve filmler artık, geleneksel aileden modern aileye geçişin izlerini taşımaktadır. Günümüz aile dizilerinde, gençlik aşkları, öpüşme-sevişme sahneleri, dekolte kıyafet kodları, aldatmalar vs. ekrana yansıtılmaktadır.⁹³ Ertit, TV’de yayınlanan dizilerin, nikâhsız birliktelikleri özendirdiğini, evlenmeden cinsel ilişkiye girmeyi normalleştirdiğini, sevgili olmayı, tek gecelik ilişkileri meşrulaştırdığını ve topluma aile içi çarpık ilişkileri servis ettiğini belirtmektedir.⁹⁴

⁸⁹ Nalan Çelikoğlu, *Türkiye’de Üniversite Gençliğinde Mahremiyetin Dönüşümü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 76.

⁹⁰ Amman, “Türkiye’de Ailenin Açık ve Örtük Sekülerleşmesinin Sosyolojik Analizi”, 66.

⁹¹ Fatma Barbarosoğlu, *Moda ve Zihniyet* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 89.

⁹² Çetin, “Dindar Aile ve Modern Aile İlişkisinde Değişim ve Çatışmaları Dizi Filmler Üzerinden Okumak: Kızılılık Şerbeti”, 150.

⁹³ Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı*, 93.

⁹⁴ Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, 304-306.

Televizyonlardaki diziler ya da sinema filmleri, modern hayat tarzlarını, giyim tarzlarını izleyiciye sevilen karakterler aracılığıyla sunmaktadırlar. Gençlerin dizilerde gördüğü artistleri, televizyonda gördüğü futbolcuları, şarkıcıları rol model aldıklarını onlar gibi giyinmeye, onlar gibi bir hayat yaşamaya çalıştıklarını görmekteyiz.

Televizyonda yayınlanan diziler, filmler ve aralarda sunulan mecburi izlenen reklamlar modern kodlarla, gençleri dinî ve kültürel değerlerinden uzaklaştırarak sekülerleşmeye yönlendirmektedir. Televizyonun ünlüleri, gençlere rol model olmakta, onların yediği, içtiği yemekler, giydiği kıyafetler, gittiği mekânlar gençler tarafından tercih edilmektedir. Böylece çoğu zaman taklide dayalı yeni yaşam biçimleri ortaya çıkmaktadır. Gençlerin bilinçaltına yerleştirilen görüntü; onlar gibi güzel olmak, sevilme istiyorsanız şöyle giymelisiniz, şu şekilde davranmalısınız gibi telkinlerdir.⁹⁵ Dizilerin arka planında seküler yaşam tarzları övülmekte, nikâhsız çocuk yapmanın masum bir aşk sonucu olduğu, zorda kalınca dinî değerlerden taviz vermenin olasılığı vurgulanmaktadır.⁹⁶ Ayrıca dindarların üzerinden ekrana sürülen algı, muhafazakâr gençlerin toplumda kendilerini olumsuz konumda görmelerine ve o yargıdan kurtulmak için kimliklerinden sıyrılmaları gerektiği fikrine neden olmaktadır.

Film ve dizilerin gençlere sunduğu diğer bir perspektif ise üretmeden tüketmektir. Zengin bir hayat, kolay yoldan para kazanma, lüks bir yaşam; ne kadar gösterişli olursan o kadar kabul görürsün imajı sunmaktadır.⁹⁷ Zengin-fakir, seküler-muhafazakâr her kesimden ailenin evinde olan televizyon geniş kitlelere hitap ettiği için gücü elinde tutan ve toplumu istediği gibi inşa etmeye çalışan otoritelerin en önemli yayın alanıdır. Sonuç olarak, bu dizilerin muhafazakâr aile yapılarını, dolayısıyla bu ailelerin bireylerini etkilediğini, seküler sokağın aynası ya da değişime hazır sokağa ayna olduklarını söyleyebiliriz.

⁹⁵ Ata, *16-24 Yaş Arası Dönemde Gençlerin Kıyafet Seçiminde Psikolojik ve Sosyolojik Etkiler*, 35.

⁹⁶ Örnek diziler için bk. Hakan Kırvavaç, *Kızılıcak Şerbeti* (Dizi Film, 2022), Cem Karcı, *Ömer* (Dizi Film, 2023), Ömür Atay, *Kızıl Goncalar* (Dizi film, 2023).

⁹⁷ Örnek dizi için bk. Murat Saraçoğlu, *Ferhunde Hanım ve Kızları* (Dizi Film, 2017).

1.2.2.1.2.3. Sosyal Medya Platformlarının Çoğalması

Sosyal medya platformları, insanların çevrimiçi olarak aynı ortamda bulunmadığı kişilerle iletişime geçmesidir. Kitle iletişim araçlarından biri olan internet 21. yüzyılda en etkili iletişim aracı olarak, insanların günlük yaşamlarını biçimlendirmektedir.⁹⁸ Dünyanın global bir köy haline gelmesiyle toplumların yapısında ve toplumsal hayatın çoğu alanında etkin izler bırakan internet, yeryüzünde sınır tanımamakta, melez bir kimlik ve kültür oluşturmaktadır.⁹⁹ Küreselleşen dünyada gençler karşı konulamaz bir teknoloji çılgınlığına kapılarak, temel bir ihtiyaç gibi sosyal medyayı kullanmaktadırlar. Bu durum gençlerin kimliklerini kazandıkları toplumdan uzaklaşıp, kendi kültürüne, inancına, milli manevi değerlerine yabancılaşmalarına neden olmaktadır. Sosyal medya platformları, herhangi bir zaman ve mekân kısıtlaması olmadan, bireylerin fikirlerini özgürce paylaşabildiği, tanımadığı kişilerle dahi etkileşime geçtiği en etkili iletişim kanallarındandır.¹⁰⁰ Sosyal medya dünyayı küçük bir fanusun içine sokmakta ve toplumlar arası hızlı etkileşime neden olmaktadır.

Günümüzde etkileşimin en hızlı ve yoğun olduğu sosyal medya uygulamaları sırasıyla; WhatsApp, TikTok, Twitter, Instagram, YouTube, Telegram, Facebook, LinkedIn, Quara ve Reddit olarak 2023 yılında güncellenmiştir.¹⁰¹ Türkiye’de son yıllarda, Instagram, Twitter, TikTok gibi platformların popülaritesinin arttığı, bunun yanında Facebook kullanımının da devam ettiği görülmektedir. İnternet küreselleşmeyi hızlandırarak bireylerin kimlik kazanımında, yeni kültür oluşumlarında, toplumların değişiminde ve dönüşümünde odak noktası olmuştur. Bireyler artık toplumsal alandan bireysel alana çekilerek, toplumun kazandırdığı geleneklerden sıyrılıp, sanal âlemin küresel boyutta kazandırdığı melez kültürlerle karşı karşıya gelmektedir. Toplumsallaşma süreci zamanımızda aile ve çevre ile değil sanal ortamda gerçekleşmektedir. Bu etkileşim kişilerin sekülerleşme sürecini de hızlandırmaktadır.

⁹⁸ Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, 157.

⁹⁹ Özbolat, “Dindar ve Seküler”, 193.

¹⁰⁰ Yahya Engin, *Sosyal Medya Kullanıcılarında Dijital Kimlik Olgusu ve Toplumsal Olaylar Bağlamında İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 1-2.

¹⁰¹ MGS Software (MGS), “En Çok Kullanılan Sosyal Medya Uygulamaları” (Erişim 17 Aralık 2023).

Farklı toplumlarla, kültürlerle sanal âlemde tanışan bireyler için internet, aile, eğitim ve çevre faktörleri dışında yeni toplumsallaşma süreçlerinin itici gücü haline gelmiştir.¹⁰² Bu itici güç, kişilerin gündelik yaşamlarında yeni kodlar üretmesine; geleneklerinin, alışkanlıklarının, kıyafet kodlarının, dine bakışlarının değişmesine neden olmaktadır. Özellikle sosyal medya platformlarında içerik üreten influencer'lar, fenomenler giyim kuşamlarıyla, fikirleriyle, inançlarıyla gençlere kimlik kazanım süreçlerinde örnek oluşturmaktadır. Artık her türlü kültür, değer, inanç ya da inançsızlık hızlı bir şekilde insanların görüş alanına girmektedir.

Ayrıca sosyal medya uygulamaları sayesinde, bireyler savundukları her fikri özgürce paylaşabilmekte, beğenmedikleri her düşüncüyü de eleştirebilmektedir. Tüm bu etkileşimler sonucunda ise toplumun geleneklerinde, dini yapısında, kültüründe olmayan yeni eklektik kodlar normalleşmektedir. Örneğin Türkiye'de resmi olarak evlenemeseler de eşcinseller kendi aralarında nikâh merasimi yapıp bunu sosyal medya platformlarından toplumla paylaşmaktadırlar. 2014 yılında İstanbul'da yapılan ilk eşcinsel evlilik töreni haber sitelerinde kamuoyuyla buluşturulmuştur.¹⁰³ Eşcinselliğin yasak olduğu, böyle yönelimlerin lanetlendiği bir İslam toplumunda günümüzde eşcinsellik eski yıllara göre daha görünür olmuştur ve destekçileri günden güne artmaktadır.¹⁰⁴ Diyebiliriz ki medya, dinî ve kültürel kodları değiştirmede önemli bir faktördür. Hayatın her alanını etkisi altına alır ve geleneksel değerleri aşındırır. Bunu da durumları normalleştirerek, sıradanlaştırarak, topluma sunduğu olayı meşrulaştırarak yapar.¹⁰⁵

Sosyal medya platformlarının çeşitlenmesi, erkek kadın arasındaki ilişkilerin meşruluğunu da değiştirmektedir. Gençler arasındaki flörtleşme, zaman ve mekân algısı olmadan, dinî ve ahlaki kurallar önemsizmeden yaşanmaktadır. Son olarak internet kullanımının artması, pornografik yayınların erişilebilirliğinin kolaylaşması,

¹⁰² Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, 158.

¹⁰³ Haberler.com, "İstanbul'da Yapılan Türkiye'nin İlk Eşcinsel Evlilik Düğünü" (Erişim 11 Temmuz 2024).

¹⁰⁴ Volkan Ertit, "Türkiye'nin Sekülerleşme Pratiği", *Sekülerleşme Tartışmaları*, ed. M. Ali Kirman-Volkan Ertit (Ankara: Kadim Yayınları, 2019), 284-289.

¹⁰⁵ Elif Balkanlıoğlu, *Türkiye'de Muhafazakâr Kadın Modernleşmesi ve İslami Moda Dergilerindeki Yeni Muhafazakâr Kadın* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 77.

son yıllarda cinsel ilişkiye girme yaşını aşağıya çekerken, evlenmeden cinsel ilişkiye girenlerin sayısını da artırmaktadır.¹⁰⁶

1.2.2.1.2.4. Dinin ve Dinî Kurumların Etkisinin Azalması

Bir toplumda dinin ve dinî kurumların etkisinin azalması demek, o toplumda sekülerleşmenin arttığı anlamına gelmektedir. Ertit'e göre; "sekülerleşme, doğaüstü alanın toplumsal gücünün kaybı demektir."¹⁰⁷ Buradaki "doğaüstünden", dinle ilgili olan, dinimsi yapılar, halk inançları kastedilmektedir. Ertit, sekülerleşme teorisini üç temel başlık altında formülize ederek, toplumlar üzerinde dinin etkisinin azalmasını alt başlıklarla tablo haline getirmiştir.¹⁰⁸ Tabloya bakarak, bilimsel gelişmelerin, kapitalizmin ve kentleşmenin modernleşmeyi, modernleşmenin de sekülerleşmeyi doğurduğunu söyleyebiliriz.

İlk dönem sosyologları, sekülerleşmenin modernitenin tamamlayıcısı olarak tüm dünyayı etkisi altına alacağını, dinin bireysel alana inerek toplumlar üzerindeki etkisini kaybedeceğini iddia etmişlerdir. Oysa din, insanların hayatında ve onları etkilemeye devam etmektedir. Ancak modern hayatın getirdiği sanayileşme, kentleşme, teknolojik ilerlemeler, bireyin dünya hayatıyla ilişkilerini güçlendirmekte, dinî olanla ise zayıflatmaktadır. Yani dinin toplum üzerindeki etkisi tamamen kaybolmamış, sadece silikleşmiştir.

Bugün Türkiye özelinde baktığımızda, modernleşmenin sekülerleşmeye neden olduğunu; yeni nesillerin ebeveynlerine göre İslam'la, dinî olanla bağlarının zayıfladığını, daha bireysel ve doğaüstü olandan uzak bir hayat yaşadıklarını görmekteyiz.¹⁰⁹ Çünkü kentleşme ve teknoloji gençleri dinî olandan uzaklaştırmakta, dünyevi olanın içine almaktadır. Dinî pratiklerdeki azalmayla da bireyi dünyevileştirmektedir.¹¹⁰ İbadet oranlarının azalmasının yanında kentleşmeyle beraber gençlerin zaman geçirecekleri özel alanlar artmaktadır. Geleneklerin etkisi yerini kentsel mekânlara bırakmaktadır. Kırsal kesimde "cami" görünür bir kurum iken

¹⁰⁶ Saniye Korkmaz Çetin vd. "Erkek Ergenlerde Cinsel Davranış ve Cinsel Bilgi Kaynakları: Sekiz Yıl Arayla Değerlendirme", *Türk Psikiyatri Dergisi* 19/4 (2008), 390-397.

¹⁰⁷ Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı*, 15.

¹⁰⁸ Tablo için bakınız: Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı*, 18.

¹⁰⁹ Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, 321-322.

¹¹⁰ Aydınalp, "Yerel Bir Dünyevileşme Kavramı: 'Özerk dünyevileşmeler' ", 184.

kentlerde gölgede kalmaktadır. Kutsal mekânlarla bireyin arasına mesafeler girmekte, eğitim veya sosyal amaçlarla kullanılan dinî kurumlar yerini modern kurumlara bırakmaktadır. Gençler, spor salonlarına, AVM'lere, kafelere, kendini dünyevî anlamda geliştirecek kurslara gitmektedirler.¹¹¹

Dinin etkisini azaltan diğer bir durum ise, iç ve dış göçlerle beraber kentin demografik yapısındaki değişikliklerdir. Farklı insanlar farklı yaşam tarzları, doğal olarak geleneksel din anlayışının değişmesine ve insanların gündelik yaşamlarında dinî tutumlarının farklılaşmasına, bazen de etkisini kaybetmesine neden olmaktadır.¹¹²

Türkiye’de yaşanan bütün bu süreçler, dinin ve dinî kurumların etkisinin azaldığını göstermektedir. Bu durumun muhafazakâr gençlerin, dindarlık pratiklerindeki değişimlere neden olduğunu söyleyebiliriz. Gençlerin giyiminden, sosyalleşme etkinliklerine; dinî mekânlar ile modern mekânlar arasındaki tercih süreçlerine; söylemlerine, inançlarından tutum ve davranışlarına kadar gündelik hayatlarının her anında din gücünü kaybetmektedir.

1.2.2.2. Ekonomik ve Eğitimsel Nedenler

Türkiye’de 1980’lerden itibaren İslami kesimin ekonomik alanda bir kırılma yaşaması, kültürel ve siyasi alanlarda da köklü değişimleri beraberinde getirmiştir.¹¹³ Türkiye’de neo-liberalizm Turgut Özal’la ilk temellerini atmış ve Anadolu’lu muhafazakâr burjuvazinin şehirlere göç ederek kendi şirketlerini kurup palazlanmasını sağlamıştır.¹¹⁴ ANAP ve ardından gelen AKP iktidarı ile ekonomik sermayenin artışı ve siyasal anlamda demokrat muhafazakârların eline geçmesi muhafazakâr/dindar ailelerin ve gençlerinin günlük hayatlarının her alanını etkilemiş, köklü ve çoğu zaman da çelişkili bir dönüşüm yaşamalarını beraberinde getirmiştir.¹¹⁵ Örneğin Anadolu’lu muhafazakârlar artık modern kıyafet kodlarıyla tanışarak, uyum sağlama adına melez

¹¹¹ Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı*, 35.

¹¹² Meriç, *Değişen Kentte Dini Hayat*, 125.

¹¹³ Özbolat, “Dindar ve Seküler”, 246.

¹¹⁴ Balkanlıoğlu, *Türkiye’de Muhafazakâr Kadın Modernleşmesi ve İslami Moda Dergilerindeki Yeni Muhafazakâr Kadın*, 26-29.

¹¹⁵ Behçet Batur, “Sekülerleşme Türkiye’de”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/38 (Haziran 2015), 564.

tipolojiler oluşturmaktadırlar. Çünkü kültürel sermaye ve ekonomik sermaye direkt bireylerin kıyafet tercihini etkilemektedir.¹¹⁶

Kıyafet tercihleri yanında, alım gücünün artması muhafazakârların seküler ortam olarak kabul edebileceğimiz AVM’lerde, kafelerde serbest zaman geçirmelerini, tiyatro, sinema gibi sanatsal faaliyetlere, konserlere katılmalarını, lüks mekânlarda tatil yapmalarını, sportif faaliyetlerde boy göstermelerini sağlamaktadır.¹¹⁷ Geleneksel kodlara göre “anne”, “eş” gibi belirli rolleri olan muhafazakâr/dindar kadınlar, günümüzde kent hayatında ekonomik sisteme entegre edilerek yeni roller elde etmektedirler. Kapitalist düzende farklı iş kollarında çalışıp farklı kültürden arkadaşlar edinerek değişmekte, kentin seküler alanlarını deneyimlemektedirler.¹¹⁸

Muhafazakâr/dindar bağlamında, ekonomik sermayenin artması eğitim imkânlarını da artırmaktadır. Eğitim; yetişkinler tarafından, toplumsal hayata hazır olmayan nesillere uygulanan ve kültür aktarımını gerçekleştirerek toplumun sürekliliğini sağlayan bir kavramdır.¹¹⁹ Kültürle, sanatla, insanla ve toplumla kısaca tüm mevcudiyetle ilgili bilgi, birikim ve normların öğretimi, aktarımı olarak da ifade edebileceğimiz zengin bir kavramdır.¹²⁰ Ekonomik sermaye ve eğitim birbiriyle ilişkilidir ve birbirini desteklemektedir. Cumhuriyetin eğitim politikalarıyla başlayan sekülerleşme, ekonominin el değiştirmesi ve ötelenen muhafazakâr kesimin eğitime dâhil edilmesiyle dindarları da etkisi altına almıştır.¹²¹ Bu etkileşimde, ekonomik kalkınma, muhafazakârların göçle birlikte kentleşmesi, dolayısıyla seküler alanlarla tanışması, köyde okumayan gençlerin özellikle kızların okullaşma oranlarının artması vb. durumlar itici güçlerdir.

Ekonominin muhafazakâr/dindar kesimde ivme kazanması ve orta/alt sınıfın köyden kente göçü, kentleşmeyi de artırmıştır. Kentleşmenin hızlı bir şekilde artması ve iktidarın illerdeki üniversite sayılarını çoğaltması totalde eğitim alanında gelişmelere sebep olmuştur. Bunun yanında, bir kentte açılan üniversiteler farklı kültürleri, inançları o şehre taşıyarak kentin sosyal yapısını da değiştirmektedir. Ertit,

¹¹⁶ Ali Ayten - M. Enes Vural, *Ah Bu Gençler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2023), 102.

¹¹⁷ Batur, “Sekülerleşme Türkiye’de”, 570.

¹¹⁸ Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, 177.

¹¹⁹ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji* (İstanbul: Der Yayınları, 2009), 126.

¹²⁰ Nurullah Altaş - İsmail Arıcı, “Din Eğitiminin Bilimselleşme Süreci”, *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü - Nurullah Altaş (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012), 37.

¹²¹ Batur, “Sekülerleşme Türkiye’de”, 566.

modern zamanın eğitim kurumlarının, bireyleri dinsizleştirmediyi ama sekülerleştirdiyi iddia etmektedir. Kentlerdeki eğitim alanları, sosyalleşme imkânları, gençlerin eğitimle kazandığı eleştirel düşünceler arttıkça geleneksel olandan uzaklaşmanın, dini olana zaman ayıramamanın ortaya çıktığını ve böylece gündelik hayatta doğaüstü alanın etkisini kaybettiğini belirtmektedir.¹²² Ekonomik sermayedeki artış eğitimi, eğitimdeki artış da kültürel sermayeyi artırmaktadır.

1.2.2.2.1. Ekonomik ve Kültürel Sermayedeki Artış

Ekonomik sermaye, Bourdieu'nun sermaye teorisi bağlamında, bireylerin veya grupların elde ettikleri servet, mülk vb. maddi varlıklar gibi ekonomik güçleri sayesinde ulaştıkları kaynaklardır. Ekonomik sermaye diğer sermayelerle etkileşime geçerek bireylerin toplumdaki konumunu şekillendirmektedir.¹²³

Ekonomik sermaye, ülkemizde özellikle 1980 liberal politikalarından sonra dünyadaki küreselleşmeyle aynı doğrultuda artmaya başlamıştır. Bu süreçte İslami gruplar da piyasa ekonomisine dayalı sisteme uyum sağlayarak iş hayatında üstünlük kazanma ve kendi orta/üst sınıflarını oluşturma çabasına girmişlerdir.¹²⁴ Özal'ın neo-liberal politikaları sonrasında muhafazakâr kesimin elinde olan, yeşil sermaye diye adlandırılan İslami sermaye güçlenmeye başlamıştır.¹²⁵ İslami sermayenin ekonomide güçlenmesi toplumsal hayatı birçok alanda etkilemiştir. Özellikle eğitim, kültür, sanat, moda gibi ekonominin görünür kurumlarında yeşil sermaye söz sahibi olmuştur.

Ekonomik sermaye, son yirmi iki yılda siyasi arenada güçlenen muhafazakâr/dindar camianın kontrolüne geçmiştir. AKP hükümeti ilk on yıllık döneminde demokratik ve muhafazakâr politikaları ile güçlenmiş, daha sonrasında gözle görülür şekilde dindar orta/alt sınıfın ekonomik anlamda ilerlemesine katkı sağlamıştır. Muhafazakâr/dindar orta kesim geçmişin eksik kalmışlığını kapatırcasına buldumcuk olmuş ve dünyevi olanla sınırlarını kaldırarak girift bir beraberlik

¹²² Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, 218-220.

¹²³ Şükriye Selin Çiftçi, *Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Sermayeler İle Ebeveyn Desteğinin Öğrencilerin Bilsem'e Yerleşmelerine Etkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 49.

¹²⁴ Abdullah Özbolat, *Kapitalizme Eklemlenme: Dindar Orta Sınıfta Tüketim Kültürü* (Adana: Karahan Kitapevi, 2015), 100.

¹²⁵ Melek Çaylak, *Değişen Tesettür Algısı: Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 1.

kurmuştur. Bugün ise, ekonomik sermayenin ve eğitim olanaklarının artmasıyla alan değiştiren muhafazakâr camianın kızları, yeni eğilimlerle, beğenilerle karşılaşmaktadırlar. Aldıkları eğitim ve sosyal çevrelerindeki değişim kendilerini sorgulamalarına neden olmaktadır. Muhafazakâr aile kodları ile seküler hayatın ikileminde kimliklerini yeniden inşa sürecine girmektedirler. Araştırmamızın temelini oluşturan muhafazakâr ailelerin kızlarının, doğdukları aileden aldıkları habitusu modernleşmeyle beraber farklı alanlarda yeni habituslarla harmanladıklarını söyleyebiliriz. Habitus, değişebilir, yeniden üretilebilir. Ancak yeniden üretim sürecinde bireyler eskiden kopmakta zorlandıkları için uyum sorunu yaşayabilirler. Günümüz muhafazakâr aile gençlerinin oluşturduğu melez yapı bunu göstermektedir.

Ekonomik kaynakların muhafazakâr sınıfa geçmesi, dindarların ekonomik sermayelerinin yanında kültürel sermayelerinin de artmasına neden olmuştur. Ekonomik sermayesi güçlenen aileler, çocuklarını daha önce gönderemedikleri okullara göndererek kültürel sermayelerini yeniden üretmektedirler.¹²⁶ Bourdieu sosyolojisinde, habitus, sermaye çeşitleri ve alan iç içe girmiş birbiriyle ilişkili kavramlardır. Ancak en önemlisi ekonomik sermayedir. Ekonomik sermayeye sahip sınıf ayrıcalık kazandıkça kültürel sermayesi de artmaktadır.¹²⁷ Ekonomik sermayeyi ele geçiren muhafazakâr kesim, seküler ve modern eğitim aracılığıyla sosyal ve kültürel sermayelerini dönüştürerek¹²⁸ gündelik hayatlarına uygulamaktadırlar. Bireyler edindikleri ekonomik, kültürel, sosyal sermayelerini habitusları çerçevesinde bulundukları alanda stratejik bir şekilde kullanabilirler.¹²⁹ Muhafazakâr kesim de girdiği alanın yeni oyuncularını olarak edindikleri sermayeleri kullanmaktadırlar.

Bourdieu'ya göre kültürel sermaye iki çeşit eğitimle elde edilir: birincisi ve en önemlisi toplumlardaki egemen sınıfa mensup olan çocuklar doğumlarından itibaren kültürel sermayeyi ailelerinden ve sosyal çevrelerinden; ikincisi ise işçi sınıfının çocukları okullardaki eğitimle öğrenirler.¹³⁰ Birincisi bireyin sosyalleşme yoluyla

¹²⁶ Çiftçi, *Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Sermayeler ile Ebeveyn Desteğinin Öğrencilerin Bilsem'e Yerleşmelerine Etkisi*, 50.

¹²⁷ Çiftçi, *Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Sermayeler ile Ebeveyn Desteğinin Öğrencilerin Bilsem'e Yerleşmelerine Etkisi*, 50.

¹²⁸ Özboilat, *Kapitalizme Eklemlenme*, 100.

¹²⁹ Yavuz Acungil, *Kentsel Mekânın Hızlı Dönüştüğü Süreçlerde "Kültürel Sermaye" ve "Ekonomik sermaye" İlişkisi Tokat'ta 2000'li Yıllarda Kentsel Mekânın Dönüşümü ve "Bağ Evleri" Örneğinde Bir İnceleme* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 34.

¹³⁰ Büyükavcıoğlu, *"Dindarlık, Sosyal Sınıf Ve Habitus: Nicel ve Nitel Bir Araştırma"*, 46.

içselleştirdiği “somutlaşmış” kültürel sermayedir, aileden mirastır. İkincisi ise Bourdieu’nun kültürel sermayenin üçüncü hali olarak ifade ettiği “kurumsallaşmış” hali, yani eğitim sistemidir ve özellikle yükseköğrenimi içermektedir.¹³¹ Günümüzde somutlaşmış kültürel sermayesi bulunmayan muhafazakâr/dindar aileler çocuklarını üniversitelere göndererek ekonomik sermayelerini eğitim yoluyla kültürel sermayeye dönüştürmektedirler.

Bu dönüşüm, seküler alanlar olan üniversitelerde muhafazakâr/dindar gençlerin, ailelerinden daha üst düzey bir eğitim almalarını, farklı yetkinlikler kazanmalarını, modern kültürel ürünler elde etmelerini sağlamaktadır. Muhafazakâr aileler, ekonomik sermayeleri ile lüks evlerde oturup, lüks arabalara binebilirken; muhafazakâr/dindar ailelerin gençleri eğitimle kitap okuma, müze ziyareti yapma, klasik müzik dinleme gibi kültürel sermayeler edinmektedirler.¹³² Aslında kültürel sermaye, sonradan elde edilen bir sermayeden çok aileden devralınan bir sermaye türüdür ve ailenin içinde bulunduğu sosyal, ekonomik konumun ve en nihayetinde eğitime yaptığı yatırımın kuşaktan kuşağa aktarıldığının kanıtıdır.¹³³ Muhafazakâr kesimin sonradan ele geçirdiği ekonomik güçle edindikleri kültürel sermayeleri politika ekseninde eğitimle kazanılan bir sermayedir ve onları Cumhuriyetin egemen sınıfının seviyesine ulaştırması güçtür. Çünkü iki sınıfın şartları eşit değildir ve eğitim bu açığı kapatmakta zorlanacaktır. Bu bağlamda muhafazakâr/dindar camianın elde ettiği bu kültürel sermayeyi Bourdieu, sınıflandırmasında; “Yüksek bir ekonomik sermayeye ve düşük bir kültürel sermayeye sahip sanayici ve ticari işverenler sınıfı”¹³⁴ olarak belirtmektedir. Tablodaki bu sınıfın özellikleri ile bugünkü muhafazakâr/dindar zenginlerin özellikleri, ekonomik ve kültürel sermayeleri örtüşmektedir; lüks yaşam standartlarına sahip, otellerde tatil yapan, eğlence ve şovlara katılan, iş yemekleri yiyen, müzayedelere katılan, marka duyarlılığına sahip bireylerin oluşturduğu sınıf. Muhafazakâr/dindar ailelerin gençleri ise modernleşmenin doğal sürecinde bulundukları zamana ve mekâna uyum sağlayarak değişmeye çalışmaktadır.

¹³¹ David Swartz, *Kültür ve İktidar* Pierre Bourdieu’nun Sosyolojisi, çev. Elçin Gen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 111-113.

¹³² Abdulkadir Zorlu, *Tüketici Davranışlarını Etkileyen Sosyo-Kültürel Faktörler: Ankara Hipermarketler Örneği* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 35.

¹³³ Duman - Akosman, *Gençlerde Din ve Dindarlık*, 235.

¹³⁴ Zorlu, “*Tüketici Davranışlarını Etkileyen Sosyo-Kültürel Faktörler*”, 37.

1.2.2.2.1.1. Ekonomik ve Kültürel Açıdan Toplumun Gençlere Karşı Hâlihazırdaki Yaklaşımı

Türk toplumu, modernleşme ve sekülerleşme hareketlerine rağmen hâlâ geleneksel yapısını korumaktadır. Buna bağlı olarak, toplumun gençlere karşı yaklaşımları, modern çağda olsak bile gelenekseldir. Kuşakların yetiştiği, büyüdüğü sosyoekonomik ve kültürel şartlar farklı olduğu için birbirlerinden beklentileri farklılaşmaktadır. Yetişkinlerin gençleri, gençlerin de yetişkinleri anlaması zorlaşmaktadır.¹³⁵

Toplumda genel anlamda, gençlere karşı umutsuz bir duygu hâkimdir. Yetişkin kuşak diye adlandırabileceğimiz Y kuşağı öncesi kuşak, bir taraftan gençleri överken diğer yandan gençleri inatçı, doğru düşünemeyen, acemi ve yeteneksiz olmakla suçlamakta; gençlerin cahil, asi, bencil, sorumsuz, hazcı olduklarını iddia etmektedirler.¹³⁶ Sırma, 2018’de Bingöl’de düzenlenen sempozyumda gençleri şöyle tarif ediyor: Derdi, davası olmayan, kitap okumayan kendini geliştirmeyen, kültüründen, tarihinden, inancından bihaber, evlenmeyi düşünmeyen ve tek dertleri sosyal medyada zaman geçirmek olan bir gençlik.¹³⁷ Akademik cenahta böyle tabir edilen gençlik sokakta da çoğunlukla aynı şekilde görülmektedir.

Geleneksel kodlara sahip olan toplumumuz, gençlere karşı umutsuz olsa da karşılarında “Asım’ın Nesli” diye tabir edilen; “iman, irfan, fazilet ve bilgi ile donanmış, karakterli, ahlaklı, kişilikli, vatanına, milletine ve dinine bağlı, tarihi ve kültürüyle barışık, zulme ve emperyalizme karşı çıkan, ümitsizliğe kapılmayan, azimli, çalışkan, mücadeleci, ahlaklı ve dindar bir gençlik”¹³⁸ görmek istemektedir. Bunun gibi tarihte gençlik üzerine olumlu kavramsallaştırmaların, tanımlamaların yapıldığı ve yapılmaya devam ettiği bilinmektedir. Örneğin; Türk Gençliği-Atatürk, Diriliş Nesli-Sezai Karakoç, Alperenler-Muhsin Yazıcıoğlu gibi siyasi, dinî, sosyal ve kültürel öncülerin ideal kabul ettiği bir gençlik profili oluşturulmuştur.¹³⁹ Günümüzde

¹³⁵ Duman - Akosman, *Gençlerde Din ve Dindarlık*, 194.

¹³⁶ Duman - Akosman, *Gençlerde Din ve Dindarlık*, 196.

¹³⁷ İhsan Süreyya Sırma, “Gençliğin Problemleri”, *Modern Çağda Gençliğin Anlam Arayışı*, ed. Süleyman Taşkın vd. (Ankara: Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 41-43.

¹³⁸ Hüseyin Karaman, “Mehmet Akif Ersoy’un Gençlik Tasavvuru”, *Modern Çağda Gençliğin Anlam Arayışı*, ed. Süleyman Taşkın vd. (Ankara: Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 50.

¹³⁹ Erol Erdoğan, *N’apsak Bu Gençleri? Gençlerle İlgili Ön Yargıların Analizi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2022), 87-100.

ise Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın “Dindar Nesil” söylemi bu kavramsallaştırmanın devam ettiğini göstermektedir. Toplum bunu isterken kendini görmemekte, kendindeki değişimi fark etmemektedir. Oysa dinamik bir yapı olan toplum, birçok değişimden etkilenmekte ve zamana bağlı olarak farklılaşmaktadır.

Sanayileşme ve kentleşmeyle beraber hızlı bir şekilde gerçekleşen sosyalizasyon süreci, dünya genelinde kültür değişmelerine ve ailelerde tutum ve değerlerin farklılaşmasına neden olmuştur.¹⁴⁰ Aileler günümüz kuşağından, onların beklentilerine uygun davranmalarını istemekte, gençleri apolitik, asosyal, vurdumduymaz gibi kavramlarla tanımlamaktadırlar. Oysaki gençlerin toplumsallaşma sürecinde ilk model aldıkları ailedir ve toplumun değerlerini ve normlarını da ailelerin tutum ve davranışları, hayata bakışları oluşturmaktadır. Ama günümüzde aile de değişmiştir ve artık sosyalleşmenin en yetkin olduğu kurum aile değildir. Burada toplumun fark edemediği, kabul gören değerlerin modern zamana direnemeyerek değiştiğidir. Bundan dolayı gençlerle yetişkinlerin değerlere aynı yerden bakması zorlaşmaktadır. Yapılan araştırmada yetişkinler, gençlerin toplumun önemseydiği değerlere zaman ilerledikçe daha kayıtsız kaldıkları yönünde %78.5 oranında katılım sağlamışlardır.¹⁴¹ Toplum gençlerin, dinî değerleri, kültürel değerleri önemsemediğini, dinî pratiklere olan ilgilerinin de azaldığını savunmaktadır.

Gençlerin yetersiz görüldüğü diğer bir konu ise iş ve evliliğidir. Toplumumuzda erken yaşta iş bulup para kazanmak ve evlenmek önemsenirken günümüz gençlerinin mevcut koşullarda bunu gerçekleştirmesi mümkün görünmemektedir. Toplum bu durumdan, “gençler iş beğenmiyor”¹⁴² diye yakınmaktadır. Oysa günümüz gençliğinin iş durumu çok yönlü değerlendirilmelidir. Günümüzde, tek bir işte branşlaşma, mesleki eğitimin önemini kaybetmesi, iş hayatına geç girme, teknolojik gelişmeler, yeni meslek grupları, medyanın sunduğu iş profilleri, ekonomi gibi birçok faktör gençlerin iş hayatını etkilemektedir.¹⁴³ Toplumun bir kısmı gençlere gereğinden fazla

¹⁴⁰ Şule Çerik, “Ailelerin Gençlere Karşı Tutumları ve Gençlerin Ailelerin Tutumlarını Algılayışlarına Yönelik Üniversite Gençliği Üzerinde Bir Araştırma”, *Ege Akademik Bakış Dergisi* 2/1 (2002), 1-2.

¹⁴¹ Bakırcı, “Üç Nesilde Dinî ve Kültürel Değişim”, 175.

¹⁴² Erdoğan, *N'apsak Bu Gençleri?*, 165.

¹⁴³ Erdoğan, *N'apsak Bu Gençleri?*, 170.

yük yüklemeye çalışırken, bir kısmı da “zamane gençliği”¹⁴⁴, “daha dünkü çocuk” gibi yakıştırmalarla sorumluluk vermekten çekinmektedir.

Toplumun gençlere karşı olumsuz tutumunu eleştirerek, Türkiye’de gençlere karşı ön yargılı davranıldığını ve bu yargılamaların gençleri olumsuzladığını iddia eden Erdoğan, gençlere karşı toplumdaki bu ön yargıların cümlelerle ifade edilmesini şu şekilde sıralamaktadır: “Gençler okumuyor, çok yaramaz, çok asosyal, apolitik, protest, bugünün gençleri çok şanslı, geleceğimizin teminatı gençler, gençler bayramları tatil sanıyor, gençler teknoloji bağımlısı, uzun cümle kuramaz, gençler siz bilmezsiniz, gençler iş beğenmiyor, gençlere ulaşamıyoruz, gençler hayalperest ve gençler deist oluyor.”¹⁴⁵ Bu tür söylemlerin gençleri demoralize ettiği söylenebilir.

Sonuç olarak toplumumuz, gençlere karşı oldukça ön yargılı yaklaşmaktadır. Gençlere yönelik olumsuz tutumların, söylemlerin yanı sıra Erdoğan’ın ifadelerinde gençlere dair olumlu tanımlamaların da yapıldığı görülmektedir.¹⁴⁶ Olumlu tutumlar olsa da kuşak farklılaşmaları hâlihazırda vardır ve ister istemez çatışmayı beraberinde getirmektedir. Genellikle çatışmalar çift taraflı ön yargılardan kaynaklanmaktadır. Yetişkinler gençleri kurulu düzen için tehdit olarak gördükleri ve gençlerin değişimini kabullenemedikleri için gençlere sınırlar çizmekte, sınır dışına çıkanları asi görmektedirler; gençler ise özgürlükleri kısıtlandığı ve fikirleri önemsenmediği için yetişkinlerin tutucu, baskıcı, geri kafalı, eskiye bağımlı olduklarına dair ön yargılar geliştirmektedir.¹⁴⁷

1.2.2.2.1.2. Ekonomik ve Kültürel Açıdan Toplumun Kendi Geleneklerini Gençler Üzerinde Görme Arzusu

Geleneksel toplumlarda, bireylerin toplumsal habitusların baskısı altında kaldığını söyleyebiliriz. Bu baskıdan dolayı bireylerin bulunduğu topluluktan farklı düşünmesi, bireyselleşmesi zorlaşmaktadır.¹⁴⁸ Gelenekten ve dinden kaynağını alan ailelerin yaşlı bireyleri değişime karşı geleneği koruma adına muhafazakâr

¹⁴⁴ Erdoğan, *N’apsak Bu Gençleri?*, 30.

¹⁴⁵ Erdoğan, *N’apsak Bu Gençleri?*, 111-195.

¹⁴⁶ Erdoğan, *N’apsak Bu Gençleri?*, 51-73.

¹⁴⁷ Duman - Akosman, *Gençlerde Din ve Dindarlık*, 332.

¹⁴⁸ Duman, *Kuşak Çatışması*, 135.

davranırken, eğitimli yeni kuşak değişimi gerekli görmekte ve ılımlı karşılamaktadır.¹⁴⁹

Tarihin her evresinde kuşaklararası farklılaşma ve bu farklılaşmadan doğan çatışma yaşanmıştır, yaşanmaya da devam edecektir. Ailelerin gençlerden istediği ile gençlerin ailelerden beklentileri farklıdır. Ebeveynler çocuklarının maddi yönden kazançlı ve statüsü yüksek bir işlerinin olmasını, evlenip yuva kurmalarını, akrabalık gibi geleneksel değerlere önem vermelerini, yani kendilerine benzemelerini isterken; gençler bu düşünceleri demode bulmaktadır.¹⁵⁰

Toplumun en küçük yapı birimi olarak kabul edilen aile kurumu içerisinde bulunan her bireyin, kişilikleri birbirinden farklıdır. Genç nesillerle yetişkin bireylerin hayata bakışı, zevkleri, değerleri değişmektedir. Tezcan'ın farklı çalışmalardan derlediği gazete yazılarından oluşan kitabında, yetişkinler; gençlerin tembel, donanımsız, özgüvensiz, cahil, geleneklerden kopuk olduklarını savunuyorlar.¹⁵¹ Farklı bir araştırmada ise, genç kuşağın sabırsız, gereksiz şekilde kendine güvenen, saygısız, kontrol edilmekten hoşlanmayan, özgürlüklerine düşkün, zeki ama klasik eğitimi sıkıcı bulan bir gençlikten bahsediliyor.¹⁵² Bu araştırmalarda büyüklerin, gençlerin eksikliklerini vurgulayarak aslında iç dünyalarındaki ideal gençliği tarif ettiklerini söyleyebiliriz.

Yetişkinlerin gençleri etkilemeye çalıştığı diğer bir alan ise siyasi görüşleridir. Eski kuşaklar siyasi değişime gençler kadar açık değildir. Gençler eğitimle, sosyalizasyonla beraber toplumsal olaylara daha eleştirel bakabilirken yetişkinler geçmiş deneyimleri üzerinden yorumlar yapmakta, yerleşmiş fikirlerini kolay kolay terk etmemektedir. Gençlerden politik olmalarının yanında, ailesinin siyasi tercihi uygun hareket etmeleri, belli bir partiye yakın durmaları veya üye olmaları, üye oldukları partinin toplantılarına, etkinliklerine katılmaları istenmektedir.¹⁵³ Bu istekler iki taraf arasında zıtlamalara ve çatışmalara neden olmaktadır.

¹⁴⁹ Duman, *Kuşak Çatışması*, 212.

¹⁵⁰ Duman - Akosman, *Gençlerde Din ve Dindarlık*, 193.

¹⁵¹ Mahmut Tezcan, "Bugünkü Gençlik", *Kuşaklar Çatışması Kuşaklararası İlişkiler Eğitimi ve Sosyolojisi*, ed. Mahmut Tezcan (Ankara: Anı Yayıncılık, 2016), 85-98.

¹⁵² Elif Duru Gönen, "Y Kuşağının Şifresi Çözülüyor", *Kuşaklar Çatışması Kuşaklararası İlişkiler Eğitimi ve Sosyolojisi*, ed. Mahmut Tezcan (Ankara: Anı Yayıncılık, 2016), 79-81.

¹⁵³ Erdoğan, *N'apsak Bu Gençleri?*, 131.

Geleneksel aile normlarını içselleştirmiş olan ebeveynler genellikle kendi zamanları ile gençlerin bulunduğu bu zamanı karşılaştırmaktadır. Kuşak çatışmasının en bilindik ifadesi “Bizim zamanımızda böyle miydi?” cümlesi kabul edilebilir. Bireylerin değerlere yükledikleri anlam, yetiştikleri ortam farklılaşmakta; gençlerin habitusları bulundukları alanlara, edindikleri sosyal sermayeye göre ailelerinden ayrılmaktadır. Bu ayrılık ister istemez aile içinde çatışmaya neden olmaktadır. Bu çatışmaların nedenlerini Çiftçi şöyle sıralamaktadır: “Bireysel Farklılıklar/Kişilik Farklılıkları, Yaşayış Farklılıkları, Toplumsal/Kültürel Değerlerde Ayrışmalar, Yaş Grupları ile İlgili Etkenler ve Ailelerdeki Yetiştirme Ortamı”.¹⁵⁴ Bütün bu farklılıklara göre, modern zamanda ne gençlerin geleneksel kalıplara girmesi ne de yetişkinlerin muhafazakâr tutumlarından vazgeçmesi şimdilik mümkün görülmemektedir.

1.2.2.2.1.3. Sekülerleşmenin Görünür Alanı: Muhafazakâr Aile Kızları

“Muhafazakâr aile”, “muhafazakâr kadın” gibi kavramsallaştırmalar özellikle 1980’lerden sonra siyasi konjonktürün değişmesiyle ve muhafazakâr kimliklerin görünürlük kazanmasıyla ortaya çıkmıştır.¹⁵⁵ Bu kavramsallaştırma Türkiye özelinde sermayenin muhafazakârlara doğru akması ve muhafazakârların yeni deneyimleri ile ilgilidir.¹⁵⁶ Tabi bu durum muhafazakâr aileleri ve görünürlük açısından sekülerleşmenin taşıyıcıları olan kızlarını etkilemektedir. Muhafazakâr aileler, kamusal alanlarda yaşadıkları değişimlere rağmen dinî kimlikleri ile var olmaya çalışırken, aynı durum kızları için geçerli görülmemektedir. Muhafazakâr/dindar aileler ve onların gençleri üzerine yapılan çalışmalara¹⁵⁷ baktığımızda ailelerle gençlerin dine bakışlarında, yaşam tarzlarında, kıyafet kodlarında, dinî tutum ve davranışlarında farklılıklar yaşandığını görmekteyiz. Kara’nın muhafazakâr aileler ve gençleri üzerine yaptığı çalışmada¹⁵⁸, gençlerin ebeveynleri gibi muhafazakâr

¹⁵⁴ Ali Çiftçi, “Kuşaklararası Çatışma”, *Diyanet Aylık Dergi* 176 (2015), 43-47.

¹⁵⁵ Fatma Tunçtan, “Muhafazakâr Kadının Gündelik Yaşam Pratikleri Üzerine Nitel Bir Araştırma”, *Sosyolojik Bağlam Dergisi* 2/2 (Temmuz 2021), 21.

¹⁵⁶ Abdurrahman Yalçı, *Türkiye’de Başörtüsünü Çıkararak Kadınlar: Fenomenolojik Bir Durum Çalışması* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2024), 117.

¹⁵⁷ Çalışmalar için bk. Kara, *Aynı Kan Farklı Dünyalar: Muhafazakâr Aile ve Gençleri*, 1-117., Laleoğlu, *Bir Kimlik Tanımı Olarak Muhafazakârlığın Dönüşümü: Muhafazakâr Ailelerin Muhafazakâr Çocukları*, 1-113.

¹⁵⁸ Kara, *Aynı Kan Farklı Dünyalar: Muhafazakâr Aile ve Gençleri*, 88-92.

olmadıkları, dinî yaşantıya uzak durdukları, özellikle kızların çoğunun anneleri gibi başörtüsü takmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Cumhuriyetin ideal modern kadın oluşturma çabaları, siyasi politikalar, seküler eğitim alanları, kitle iletişim kanalları, kentleşme gibi toplumu şekillendiren etmenler ve gelişmeler geleneksel aile yapılarında farklılaşmalara neden olarak muhafazakâr ailelerin kızlarının seküler alanları deneyimlemelerini sağlamıştır. Nitekim bugün kızlar annelerine göre daha görünürdür. Çünkü annelerine göre kamusal alanda varlıkları daha yoğundur. Muhafazakâr/dindar aileler “modern muhafazakâr” kavramına doğru geçiş yaparken kızları da yeni dünyanın özgür bireyleri olarak modernleşmenin doğal seyrinde sekülerleşmektedir.

Kadın, bütün zamanlarda modernleşmenin, dolayısıyla sekülerleşmenin ve dinin en görünür alanıdır. Kadının dinî kimliğini görünür kılan en önemli gösterge ise kıyafetidir. Günümüzde kadın kıyafetlerindeki değişim, hem muhafazakâr/dindar kesimde hem de seküler kesimde yaşanmaktadır. Muhafazakâr/dindar ailelerin kızlarının kıyafet kodları değişirken seküler ailelerin kızlarının kıyafet kodları da değişmiştir. Bugün her iki ailenin kızları Ertit’in tabiriyle “kadınsı” modanın takipçileri durumundadırlar. Mini şortlar, askılılar, dekolteler 21. yüzyılda sokak modası haline gelmiştir.¹⁵⁹

Günümüzdeki muhafazakâr/dindar aile kızları ebeveynlerinden farklı olarak eğitimde, çalışma hayatında, serbest zaman etkinlikleri çerçevesinde toplum içinde, ebeveynlerinin yaşadığı birçok kısıtlamaya maruz kalmadan varlık göstermektedirler. Göle’ye göre kadınların kamusal alana vatandaşlar ve memurlar olarak girmesi, kentsel mekânlardaki görünürlükleri ve karşı cinsle sosyalleşmeleri modern seküler yaşam tarzını ifade eder ve bu ifade de İslam’ın kodlarıyla bir kopuş yaşandığını gösterir.¹⁶⁰ Artık o kopuşu muhafazakâr/dindar aile kızları da yaşamaktadır. Örneğin üniversiteler rasyonel düşünce bakımından en seküler alanlardır ve muhafazakâr/dindar ailelerin kızları bu alanlarda modern yaşam tarzlarını deneyimlemektedirler. Üniversiteli gençlerin dine bakışı hakkında yapılan araştırmalarda¹⁶¹ gençlerin ebeveynlerine göre dine uzak durduklarını, muhafazakâr

¹⁵⁹ Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, 293.

¹⁶⁰ Göle, *Seküler ve Dinsel*, 102-103.

¹⁶¹ Çalışmalar için bk. Özlem Avcı, *Bir Özneleşme Örneği Olarak İstanbul’da Dindar Üniversite Gençliği* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora

ailelerin gençlerinin dahi rasyonel düşüncenin hâkim olduğu üniversitelerden ya etkilenecek ya da ötekileştirilmemek için bu ortamlara uyum sağlayarak dindarlık algılarının değiştiğini görmekteyiz.

1.2.2.2.1.3.1. Muhafazakâr Kadının Kamusal Alanda Var Olma Çabası

Türk modernleşme tarihinde, İslamcıların ve Batıcıların yaratmak istediği toplum ve toplumun temelinde ise kadın her zaman tartışmaların merkezinde olmuştur. Kadının görünür olarak İslam'ı temsil etmesi, Müslüman ülkelerin modernleşme hareketlerinin sınırlarını belirlemesi, toplumdaki yeri, bir kültür ve medeniyet meselesi haline gelmiştir.¹⁶² Erkeklerin görünürlüğü, yani dini kimliği ile görünür olması kadınlar kadar bariz olmadığından kamusal alanda erkeklerin varlığı tartışma konusu yapılmamıştır. Aynı zamanda kırsal kesimde yaşayan muhafazakâr kadınların varlığı da kamusala ilişmediğinden sorgulanmamıştır.

Kamusal alan, modernleşme ve sekülerleşme idealiyle ortaya çıkan, dinî simgelerin, dine ait olanın, eski olanın terkedildiği, akılcı ve rasyonel fikirlerin benimsendiği modern alanları temsil etmektedir.¹⁶³ Kadınların görünürlüğü ise modernleşmenin belirgin bir sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyetle beraber kadınlara verilen haklar, kadının kamusal alandaki varlığının temeli ve teminatıdır. Kadınla erkeği aynı kamusal alanda buluşturan sosyal alanlar, muhafazakâr kadınların benliklerini moderne göre yeniden inşa ettiren, geleneksel ve dini olandan uzak, modernleşme pratiklerinin sergilendiği mekânlardır.¹⁶⁴

Kamusal benliğin oluştuğu bu alanlara, yeni habitusa ayak uyduranlar kabul edilecektir, uyum sağlayamayanlar, Göle'nin ifadesiyle “Müslümanlar bu alandan dışlanacaktır.”¹⁶⁵ Yarattıkları ideale göre modernleşmeyi Batıda gören “Batıcılar”, İslami ananelerin medeniyete engel teşkil ettiğini ve medeniyetin en görünür öznesi

Tezi, 2010), 1-390; Mevlüt Uğurlu, *Seküler Bir Ortam Olarak Üniversitede Dindar Öğrencilerin Var Olma Pratikleri (ODTÜ Örneği)* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 1-129; Mesut Zavalı, “Gençlerin Dine Bakışı: Üniversite Örneklemini Üzerine Bir Saha Araştırması”, *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 8 (Aralık 2023), 11-44.

¹⁶² Balkanlıoğlu, *Türkiye’de Muhafazakâr Kadın Modernleşmesi ve İslami Moda Dergilerindeki Yeni Muhafazakâr Kadın*, 9-10.

¹⁶³ Büşra Özudoğru, *Farklı Nesillerde Tesettür Algısı* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 46.

¹⁶⁴ Göle, *Seküler ve Dinsel*, 102-103.

¹⁶⁵ Göle, *Seküler ve Dinsel*, 103.

olan kadının bu ananeleri bırakması gerektiğini iddia etmişlerdir.¹⁶⁶ Bu iddialar yakın zamana kadar canlılığını korumuştur ve hâlâ tiz de olsa bu düşüncede olanların sesi çıkmaktadır. Yine de kamusal alanda var olmak istiyorlarsa bazı şartları sağlamaları gerekiyordu. Bunlar; kimliğini gizlemek, kimliksizleşmek, sahte kimlik kullanmak ve bir bakıma takıyye yapmaktır.¹⁶⁷ Nihayetinde muhafazakâr kadınlar Göle'nin tabiriyle "Dinsel, kuralları çiğnemiş ve cumhuriyetin seküler mekânlarına girmişti; seküler ise devletten sokak siyasetine inmişti."¹⁶⁸ Özellikle 28 Şubat sürecinde başörtüsü ile kamusal alanda var olmak isteyen kadınlara karşı yapılan baskılar ve onların mücadeleleri bu siyasete örnektir.

Cumhuriyet rejimiyle başlayan İslami olanın, İslami simge ve pratiklerin kamusal alan dışına itilmesi 1970'li yıllarda MSP'nin iktidara gelmesiyle yavaşlama yaşasa da 1980'lere kadar devam etmiştir. MSP iktidarı süresince, İslamcı muhafazakârlar gündemde merkezi bir konuma ulaşmıştır. Muhafazakâr kadınların, başörtüsüyle üniversitelerde, iş hayatında, siyasi arenada¹⁶⁹, kısaca dinî kimliğiyle seküler kamusal alanlarda-özellikle üniversitelerde- varlık göstermesi başörtüsü sorunsalını ortaya çıkarmıştır. Başörtülü kadınların kamusal alanda var olma isteği veya kamusal alanda zaten bir yer edinmiş olan kadınların başörtüsü takması, resmi ideolojinin modernleşme fikri bakımından hayal kırıklığı yaratmış, başarısızlık olarak algılandığı için de kamusal alandaki başörtülüler, karalama kampanyasına ve yasaklara maruz kalmışlardır.¹⁷⁰ Kemalistlerle İslamcıların muhafazakâr kadın üzerinden devşirdikleri şiddetli kavga kendini muhafazakâr demokrat parti olarak tanımlayan AKP iktidarına kadar devam etmiştir.

Muhafazakâr kadının kamusal alanda varlık mücadelesi, 1960-1990 yılları arasında siyasi bir karakter taşıırken, 1990'lardan sonra siyasi gücün ve ekonomik sermayenin İslamcıların eline geçmesiyle moda ya bağlı görünürlüğün ifadesi olmuştur.¹⁷¹ Muhafazakâr kanalların, tesettür defilelerinin, muhafazakâr dergilerin

¹⁶⁶ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme* (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2019), 60.

¹⁶⁷ Cihan Aktaş, *Bacıdan Bayana: İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 199.

¹⁶⁸ Göle, *Seküler ve Dinsel*, 60.

¹⁶⁹ Halime Güven Öz, "Çoğul Modernlikler Bağlamında Muhafazakâr Moda Dergilerindeki Toplumsal Cinsiyet Algısı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/57 (Haziran 2018), 292.

¹⁷⁰ Aktaş, *Bacıdan Bayana*, 9.

¹⁷¹ Balkanlıoğlu, *Türkiye'de Muhafazakâr Kadın Modernleşmesi ve İslami Moda Dergilerindeki Yeni Muhafazakâr Kadın*, 13.

piyasaya çıkması, kısaca muhafazakârlara yönelik üretim şeklinin ve siyasi konjonktürün değişmesi sonucu kadınlar dinî kimlikleri ile kamusal alana eklemlenmeye başlamışlardır. Kamusal alanın kendine has bir imajı vardır. Muhafazakâr kadınlar bu imaja uyum sağlamak, etkileşime geçtikleri seküler kadınların konumuna ulaşmak, dışlanmamak için modern ve bakımlı olmayı zorunluluk olarak algılamışlardır. Çünkü modern dünya hayatına, imaja ve görselliğe göre değer biçilmektedir.¹⁷²

Geldiğimiz noktada, kadın her alanda görünür olma yolundadır: Ulusal reklamlarda kadınlar ön plandadır, çalışma alanlarında kadına ayrılan kontenjanlar artırılmaktadır, siyasi partiler kadın üyelerinin, milletvekillerinin sayısıyla övünmektedir. Günümüzde devlet politikalarına baktığımızda aile kurumu toplumsal yapının devamı, geleneklerin aktarımı için gerekli görülmekte kadın da bu kurumun en önemli figürü olarak ifade edilmektedir. Diğer yandan yine devlet politikası olarak kadının kamusal alandaki varlığı desteklenmektedir. Bu ikilem geleneksel kodları henüz asimile olmamış Türkiye’de muhafazakâr kadının ne İslamcıların dikte ettiği “evdeki anne”, ne de Batıcıların ideali “modern kadın” olmasına izin vermemiştir. Muhafazakâr kadınlar, kamusal alan ile ev arasında kalmış, geleneksel ile modern aynı anda temsil eden melez bir forma dönüşmüşlerdir. Yıllarca kamusal alana İslami kimliğiyle girmek için çaba gösteren muhafazakâr kadın, Türkiye Batı’nın kamusal alan pratiğini deneyimlediği için, bize ait olmayan bir sosyal hayata uyum sağlama¹⁷³ yolculuğunda kendine yabancılaşmıştır. Kendi değerleriyle var olmayı istediği kamusal alanda, bütün çabalarına rağmen yer bulamayan muhafazakâr kadın, alanın değerlerine tabi olarak Aktaş’ın deyimiyle “bacıdan bayana”¹⁷⁴ terfi etmiştir.

1.2.2.2.1.3.1.1. Muhafazakâr Aile Kızlarının Giyim Tercihleri

Moda; toplumsal hayatta giyim, eğlence, müzik, tatil anlayışı gibi alanlarda ortaya çıkan geçici yenileşim hareketidir. Bu hareket daha çok giyim kuşamla ve özellikle de kadının kılık kıyafetiyle özdeşleştirilir. Moda, zamanımızın şartlarında

¹⁷² Balkanlıoğlu, *Türkiye’de Muhafazakâr Kadın Modernleşmesi ve İslami Moda Dergilerindeki Yeni Muhafazakâr Kadın*, 35.

¹⁷³ Özudoğru, *Farklı Nesillerde Tesettür Algısı*, 49.

¹⁷⁴ Aktaş, *Bacıdan Bayana*, 15-44.

etki alanı geniş, yukarıdan aşağıya gerçekleşen hareketli bir süreçtir.¹⁷⁵ Bu süreçten muhafazakâr anneler etkilendiği gibi kızları da etkilenmektedir. Modanın tesettürüyle şekillendirdiği anneler ve onların tesettürsüz/tesettürlü giyiminde modern kodlar taşıyan kızları artık toplumumuzda yer almaktadır.

Günümüzde tesettürlü kadınların, geleneksel kodlardan uzaklaşarak modern tesettür tarzlarıyla sokakta görünür olduklarını söyleyebiliriz. İslami kaygı gütmeyen, modern ve estetik kaygı barındıran bir tesettür anlayışı: vücut hatlarını belirginleştiren, cinselliği ön plana çıkaran dar, kısa kıyafetler, yoğun makyajlarla desteklenen başörtüsü, yani modaya uygun modern kıyafetler şeklini almıştır.¹⁷⁶ Geçmişten bugüne şekil değiştiren giyinme, popüler olana uyma, kamusalda kabul görme ya da farklı olmama gayesiyle tesettürden çok başka bir anlam kazanmıştır. Kendilerini kabul ettirmek isteyen muhafazakâr kadınlar, modern olduklarını, seküler kadınlardan farksız olduklarını kanıtlamanın¹⁷⁷ derdiyle gelenekselden, dini olandan taviz vermektedirler. Annelerin tesettürünü dönüştüren moda, kızları için ya tesettürsüzlüğü ya da modern tesettür tarzlarını sunmaktadır. Tüketim kültürüyle de somutlaşan modern tesettür, çift yönlü bir işlev görerek, bir taraftan kadını gizlerken diğer taraftan göstermektedir.¹⁷⁸

Ekonomik sermayenin muhafazakâr dindarların eline geçmesiyle üniversiteye giden, geleneksel annelerden farklı giyen kızları için yeni tesettür tarzları oluşturulmuştur.¹⁷⁹ “Özellikle genç kızlar kısa, renkli örtüleri, tayt ve pantolonlarla kullandıkları kısa gömleklerle, kamusal alanın yeni muhafazakâr/dindar yüzleri olarak öne çıkmaktadırlar.”¹⁸⁰ Barbarosoğlu; “Sahip olunması gereken (modern) imajlar için, takvanın dindarların gündeminden çıkması şart”¹⁸¹ diyerek tesettürün dinden soyutlanarak yeni bir anlam kazandığını ifade etmiştir. Okutan ise tesettürün değişen anlamını; “Tesettürün dinî kimliklere sağladığı ölçülü olma, cazibeyi saklama dokusu

¹⁷⁵ Barbarosoğlu, *Moda ve Zihniyet*, 201.

¹⁷⁶ Balkanlıoğlu, *Türkiye’de Muhafazakâr Kadın Modernleşmesi ve İslami Moda Dergilerindeki Yeni Muhafazakâr Kadın*, 55-56.

¹⁷⁷ Balkanlıoğlu, *Türkiye’de Muhafazakâr Kadın Modernleşmesi ve İslami Moda Dergilerindeki Yeni Muhafazakâr Kadın*, 37.

¹⁷⁸ Özbolat, *Kapitalizme Eklemlenme: Dindar Orta Sınıfta Tüketim Kültürü*, 223.

¹⁷⁹ Özudoğru, *Farklı Nesillerde Tesettür Algısı*, 44.

¹⁸⁰ Handan Karakaya, “Türkiye’de Dindar Burjuva ve Kadın”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 28/2 (Temmuz 2018), 225.

¹⁸¹ Fatma Barbarosoğlu, *İmaj ve Takva* (İstanbul: Profil Kitap, 2020), 19.

aşınarak “görünme”, “beğenilme” ve “takip edilme” üçlemesiyle bütünleştirmekte, kelimeyi kendi varoluşsal işleyişi içinde anlam kaybına uğratmaktadır.”¹⁸² şeklinde açıklayarak tesettürün görünürlük telaşıyla anlamını yitirdiğine dikkat çekmiştir.

Günümüzde, sosyal etkileşimin bu kadar arttığı bir dönemde tesettür artık; şıklığı, gösterişi ve modayı ifade etmektedir. Özdemir, 20. yüzyılın başlarına kadar kadın kıyafetlerindeki yaklaşım, inancı ne olursa olsun kapalılıktan yanaydı derken, kadın kıyafet kodlarının değişimini sekülerleşmeye ve kitle iletişim araçlarının artmasına bağlamaktadır.¹⁸³ Hızlı etkileşimle beraber gençler arasında farklı kıyafet tercihleri hızla yayılmaktadır. Toplumsal değişim süreci tesettür anlayışını değiştirirken, modern giyim kalıplarının genç kızlar tarafından benimsenmesine neden olmaktadır. Nitekim kimlikleri olgunlaşmamış bireyler için medya etkileyici bir güçtür. Sözgelimi, magazinsel haberlerde önümüze düşen; “iddialı kıyafetiyle göz doldurdu”, “derin dekoltesiyle bakışları üzerine çekti”, “cüretkâr pozlar verdi” gibi ünlü kadınların giyimleriyle ilgili haberler genç kızlarımızı etkilemektedir. Genç kızlar sevdikleri ünlüler gibi giyme eğilimi göstermekte, toplum zaman zaman tepki gösterse de medya kendine has özelliği ile bu kıyafet kodlarını normalleştirmektedir. Önce insanların zihniyeti değiştirilmekte, sonra kıyafetleri.

Bu değişimin gerçekleştiği yegâne alanlar ise, seküler kamusal alanlardır. Bu alanlarda hem diğerleriyle uyumu yakalamak hem de rahat olabilmek gayesiyle giyim kodlarında farklılaşmalar yaşanmaktadır. Artık muhafazakâr ailelerin seküler alandaki kızları ait olduğu gruba göre değil mecburi birliktelik yaşadıkları gruba göre tutum ve davranış sergilemektedirler. Aileler içinde bu durum zamanla normalleşmektedir. Sokaklarda tesettürlü annelerin yanında modern giyimli, tesettürsüz kızlar fazlaca görülmektedir.

1.2.2.2.1.3.1.2. Modanın Muhafazakâr Aile Kızlarının Duygularına ve Eylemlerine Etkisi

Moda, bireylerin toplumda kendini gösterme, fark edilebilme ihtiyacını karşılayan bir olgudur. Bu olgu kişinin giysisinde, hal ve hareketlerinde, duygularında,

¹⁸² Birsan Banu Okutan, “Popüler Kültürden Kültür Endüstrisine: Dini Kimlik ve Kadın”, *Kimlik ve Din*, ed. Abdullah Özbolat - Mustafa Macit (Adana: Karahan Kitabevi, 2022), 237.

¹⁸³ Ufuk Özdemir, “Türkiye’de Kadın Kıyafetinde Modernleşme Süreci ve Medyanın Etkisi”, *Yeni Asya Köprü* (12 Ağustos 2023).

beğeni algısında kendini gösterir.¹⁸⁴ Özellikle genç kuşakta kendini ötekine beğendirme duygusu hâkimdir. Gençler varlığını, güzelliğini göstermek için modayı kullanırlar. Bu bazen kıyafet olur, bazen bir mekân ya da bir nesne. Gençlerin yeni bir tarz oluşturma uğraşı, yeni olanı takip etme isteği, marka takıntısı, kendini bulunduğu gruba kabul ettirme fikri onları moda ile iç içe sokmaktadır.¹⁸⁵

Moda, toplumla girift bir yapı içerisindedir; toplumu etkileme gücüne sahip olan moda aynı zamanda toplumdan etkilenen tarihsel bir olgudur. Özellikle kıyafetle özdeşleştirilmiş olan moda, gündelik hayatın her alanında varlık göstermektedir. Duygusal anlamda beğenilme ve sosyal anlamda üst sınıfların statüsüne ulaşma¹⁸⁶ gençleri modanın takibine mecbur bırakmıştır. Takip sayesinde kendini üst sınıflara kabul ettireceğini düşünen birey, statü sahibi olacağını ve aradaki sınıf farklılıklarının kalkacağını düşünmektedir.¹⁸⁷

Bu şekilde modanın toplumda yaygın hale gelmesiyle güzellik algısı da değişmiş, ferdin beğenisi yerine kitlenin beğenisini temsil eder olmuştur. Bunun neticesinde güzel olanın moda, moda olanın da güzel olduğu görüşü kabul görmüştür.¹⁸⁸ Moda güzelin tanımını yaparken “güzel modaya uygun olandır” şeklinde ifade etmesinden sonra, modanın çıkış noktası Batı olduğu için güzel kadın Batılı kadın gibi görünendir diye tarif edilir.¹⁸⁹ Tarihteki bu tarif hala geçerliliğini korumakta ve özellikle genç kızların kimliklerini inşa sürecinde giyim tarzlarına yansımaktadır. Moda, günümüzde televizyonlarda, sosyal platformlarda, ışıltılı vitrinlerde ve nitekim sokaklarda güzel olmak için nasıl giyilmesi gerektiğini sunmaktadır. Moda, kadına belli bir ideal form belirleyerek, kadının eksik ve kusurlu kabul edilen yönlerini kontrol etmeye çalışmaktadır. Kadın günlük hayatta var olabilmenin yolunu bilgide değil bedende bulmaktadır. Nitekim beğenilmek kadının modaya uyma davranışının en önemli sebeplerindendir.¹⁹⁰ Kadın bedeninin moda ile tüketilmesi ve diyet, estetik,

¹⁸⁴ Erkan, *Gençlerde Tüketim ve Din*, 49.

¹⁸⁵ Sevgi İci, *Gençlerin Kıyafet Tercihleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Cumhuriyet Üniversitesi Örneği* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 20.

¹⁸⁶ Barbarosoğlu, *Moda ve Zihniyet*, 55.

¹⁸⁷ İci, *Gençlerin Kıyafet Tercihleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Cumhuriyet Üniversitesi Örneği* 17.

¹⁸⁸ Özudoğru, *Farklı Nesillerde Tesettür Algısı*, 41-42.

¹⁸⁹ Barbarosoğlu, *Moda ve Zihniyet*, 120.

¹⁹⁰ Ebru Yıldız, *Tüketim Kültürü Bağlamında İslami Muhafazakâr Kadın Dergilerinde Kadın Bedeninin Kurgulanması: Âlâ ve Aysha Dergileri Örneği* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 71.

spor gibi kapitalist ürünlerle belirlenmiş kalıplara sokulması genellikle kadının diğerlerine beğenilme/beğenilmeme kaygısından ileri gelmektedir. Bu duyguyu tetikleyen, kadınların modayla bağlarını güçlendiren en önemli etkenlerden biri- özellikle muhafazakâr kesimde- ekonomik sermaye olmuştur.

Muhafazakâr kesim 2000’li yıllardan itibaren girdiği hızlı modernleşme sürecinde hem ekonomik bakımdan güçlenmiş hem de kamusal alanda hızlı bir varlık alanına kavuşmuştur. Bunun yanında teknoloji alanındaki yenilikler ve bu yeniliklere bağlı küreselleşen dünya, hızlı kentleşme ve AVM kültürünün artması gibi etkenler gençlerin moda anlayışını etkilemiştir. Muhafazakâr ailelerin seküler alanlarda yer edinen kızları yeni hayatlarına uyum sağlama konusunda modayı, öncelikle kıyafet alanında takibe başlamışlardır. Çünkü giysiler, bireylerin kendilerini nasıl hissettiğini, başkalarının onlar hakkında ne düşündüğünü ve davranışlarını nasıl biçimlendireceğini belirleyen güçlü bir anlatım şeklidir.¹⁹¹ Moda üreticileri ise, bu alanda yeni olan muhafazakârların tüketimine uygun ürünler pazara sürmeye başlamışlardır. Moda, istekleri yönlendirmede ve bu isteklerin sürekliliğini oluşturmada en etkili unsurdur.¹⁹² Modacıların ürettikleri ürünün ve biçimin toplum nezdinde kabul görmesi için toplumun temayüllerinin yönünü iyi belirlemeleri gerekmektedir.¹⁹³ Nitekim piyasaya, muhafazakâr kimlikleriyle seküler alanlarda bulunmak isteyen kızların beklentilerine uygun ürünler sunulması bunun göstergesidir.

Moda sadece bireylerin kılık kıyafetini değil yemesini içmesini, eğlenme pratiklerini, sağlık ve spor aktivitelerini, gittikleri tatil mekânlarını, ev dekorasyonlarını, müzik zevklerini, bireyin dilini, kültürünü, inancını vb. alanları da etkilemektedir. Ekonomik alım gücü artan muhafazakâr ailelerin kızları, moda diye sunulan kıyafetlere, eğlence mekânlarına diğerleriyle aynılaşmak maksadıyla ya da beğenilmek duygusuyla eklemelenmişler ve birer moda tüketicisi olmuşlardır.¹⁹⁴ Gençlik dönemi sosyal çevreden, yeni akımlardan en çok etkilenilen dönemdir. Artık muhafazakâr ya da seküler fark etmeksizin gençler bir aradadır ve aynı ortamları paylaşmaktadırlar. Kıyafet tarzıyla uyum sağlayan muhafazakâr gençler, gündelik

¹⁹¹ Çaylak, *Değişen Tesettür Algısı* : “Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, 32.

¹⁹² Çaylak, *Değişen Tesettür Algısı* : “Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, 31.

¹⁹³ Barbarosoğlu, *Moda ve Zihniyet*, 37.

¹⁹⁴ İci, *Gençlerin Kıyafet Tercihleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Cumhuriyet Üniversitesi Örneği*, 57.

pratiklerde de duygularını, tutum ve davranışlarını özgür bırakarak, kafelerde, konserlerde, sinema salonlarında, sahilde bisiklet sürerken, erkek arkadaşıyla el ele gezerken toplumsal tabu haline gelen dindarlık kodlarını yumuşak bir şekilde seküler hayatla buluşturmaktadırlar.

1.2.2.2.1.3.2. Muhafazakâr Kadın ve Serbest Zaman Etkinlikleri

Boş zaman kavramı zatında başıboşluğu değil, bireylerin günlük yaşamlarında zamanı bölümlere ayırmalarıyla ortaya çıkan vakti ifade etmektedir. Boş olan zamanın kendi değil, bireylerin ona yüklediği anlamdır. Günümüzde, boş zaman veya serbest zaman, insanların bireysel olarak ya da topluluklar halinde amaçsız, boş, aşırı ve gösterişe dayalı tüketim yaparak değerlendirdikleri vakittir.¹⁹⁵ Kapitalist sistem, insanların belli saatler çalışma karşılığında kazandığı parayı, alanlar oluşturarak bireyden geri almayı ve bu sayede yeni iş olanakları oluşturmayı amaçlar. Yani kapitalist düzen, insanların boş vaktini de satın alarak¹⁹⁶ zamanı tüketilecek bir nesne ya da ürüne dönüştürüp¹⁹⁷ metalaştırmayı hedefler.

Serbest zaman, geleneksel toplumlarda daha çok dinin etkisiyle şekillenirken; eğlence anlayışında, festivallerde, eğitimde, ailede vb. günlük hayatın her alanında din fenomeni etkinken, sanayi devrimi ile beraber bağımsızlığını kazanmıştır.¹⁹⁸ Ancak kapitalizm sanayi devrimiyle birleşip, serbest zamanın özgürlüğünü para karşılığında satın almıştır.

Kadının tarihsel süreçteki “boş vakit” fenomenine kısaca değinmek gerekirse; Osmanlı döneminde ve cumhuriyetin ilk yıllarında kadınların iş hayatında, kamusal alanda çok nadir bulundukları, bulunanların ise, genellikle elit seçkinlerin ve modern cumhuriyet kadınlarının olduğunu söyleyebiliriz. Muhafazakâr kadınların serbest zaman etkinlikleri, 1970’li yıllara kadar ev hanımlığı ve arda kalan zamanlarda kendi camiasıyla beraber dinî ve dünyevî sohbetlere, eğlenmek için partilere katılmaktan ibaretti.¹⁹⁹ 1980’lerden sonra liberal ekonomi ile zenginleşen muhafazakâr kesimde,

¹⁹⁵ Ejder Okumuş, “Boş Zamanlar ve Din”, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. Niyazi Akyüz-İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 671.

¹⁹⁶ Barbarosoğlu, *İmaj ve Takva*, 70.

¹⁹⁷ Sungur, *Postmodern Tüketim Anlayışında Dindar Yaşam Biçimleri*, 224.

¹⁹⁸ Okumuş, “Boş Zamanlar ve Din”, 673-675.

¹⁹⁹ Okumuş, “Boş Zamanlar ve Din”, 696-697.

kadının kendine bakışı da diğerlerinin kadına bakışı da değişmiştir. 1990'lerden itibaren İslamcıların söylemleri; bireylerin inandığı gibi yaşaması yerine dinin bireysel alanda yaşanan bir olgu olduğu şeklinde farklılaşmıştır.²⁰⁰ Bu ılımlı yaklaşım muhafazakâr kadınların dinî bireysele indirgeyip, toplumun öngördüğü yaşam pratikleri ile toplumsallaşmasını sağlamıştır.

Geçmişteki muhafazakâr kadınların serbest zamanlarını değerlendirme pratikleri ile günümüzdekilerin serbest zaman pratikleri, toplumsal değişmelere, çağın getirdiklerine bağlı olarak hem farklılaşmış hem de çeşitlenmiştir. Tarihsel süreçte kadınlara, özellikle de tesettürlü kadınlara karşı tutucu davranıldığı, bazı etkinlikleri yapmalarına izin verilmediği bilinmektedir. Örneğin, bisiklet sürmek tesettürlü bir kadın için absürt görülür, yadırganırdı. Etkisi hala devam etmekle birlikte günümüzde tesettürlü ya da başörtülü kadınların bisiklet sürdüğü görülmektedir.²⁰¹ Bunun yanında muhafazakârların konserlerde, canlı müziğin olduğu kafelerde bulunması eleştirilse de günümüzde bu mekânlardaki muhafazakâr kadın sayısı artmaktadır. Yapılan bir çalışmada görüşmeci, kapalı olduğu için eğlenme hakkı olmadığının dayatılmasını, modern görüntüsü olan kadınların yaşam tarzına müdahale yokken dindarların eğlenceden mahrum bırakılmasını saçma bulmaktadır.²⁰²

Günümüzde bireyler, dindar kimlikleri ile modern seküler alanlarda; spor salonlarında, yüzme havuzlarında, plajlarda, kafelerde görünürdüler. Maddi açıdan gelir düzeyi yükselen kadınlar, dindarlık pratikleri ile günlük pratiklerini birleştirerek, tüketime dayalı hazzı bir anlayışa geçiş yapmışlardır. Bu anlayışlarını tatbik edecekleri yegâne yerler; muhafazakâr oteller, dinî hassasiyete dikkat edilen plajlar, hızın ve hazzın doruk noktada yaşandığı AVM'ler olmuştur. Muhafazakâr kadınlar,

²⁰⁰ Öz, "Çoğul Modernlikler Bağlamında Muhafazakâr Moda Dergilerindeki Toplumsal Cinsiyet Algısı", 292.

²⁰¹ TRT Haber, "Altındağlı Kadınlar Buluşup Bisiklet Sürüyor", (Erişim 11 Aralık 2023).

²⁰² Modern olmayı, günümüzde fazlaca abarttıklarını düşünüyorum. Şimdi ben Müslümanım diye, eğlenemeyecek miyim? ...Örnek verecek olursam, 14 Mart için MFÖ için konser bileti aldım. .. Herkes belli ölçü standartlarında eğlenebilir. Otel gibi yerlerde içki oluyor ama bu tarz yerlerde kesinlikle alkole izin verilmiyor. Kalkıp oynanacak, taşkın hareketlere meylettirecek ortamlar yokken ben de herkes gibi gidip koltuğumda MFÖ'yü dinleyebilirim. Bunun nesi günah. İnsanlar bazı şeylere çok bağnaz bakıyorlar [G-14]. Tunçtan, "Muhafazakâr Kadının Gündelik Yaşam Pratikleri Üzerine Nitel Bir Araştırma", 24.

Baudrillard'ın , “Time is Money (Zaman Paradır)²⁰³ söyleminde ifade ettiği gibi, serbest zamanlarını bu mekânlarda para karşılığında satmaktadırlar.

Muhafazakâr kadınlar için diğerk bir serbest zaman etkinliği ise; lüks tatil mekânlarında, havuzlu, masajlı otellerde, helal(!) daire içinde tatil yapmaktır. Müteedeyyin aileler için tasarlanmış bu oteller, sosyal medyayı gösteri için kullanan kadınların show sahneleri olmuştur: Zenginim, mutluyum, en önemlisi de “modernim” imajını veren tüketim sahneleri. Beş yıldızlı İslami otellerin açılmasıyla, boş zaman etkinlikleri değişmiş, akraba ziyaretlerinin yerini haz ve eğlenceye dayalı lüks tatiller almıştır.²⁰⁴ Dindar görüngede, kabul görmeyen bu alanlar, günümüz dindar camiada normalleştirilerek mecbur kullanım mekânları halini almış, muhafazakârlara, iktidar sayesinde elde ettikleri ekonomik, kültürel ve simgesel sermayelerini sunma şansı vermiştir.²⁰⁵

Muhafazakâr orta-üst sınıf kadınlarının zenginleşmesiyle elde ettikleri ayrıcalıklar, alt sınıf muhafazakârların ulaşamayacakları bir boyuta ulaşmış olsa da elit dindarlar sayesinde alt sınıf için de görünür olmuştur. Aynı imkânlara sahip olmadıkları halde AVM'ler onlar için de serbest zaman geçirecekleri ideal mekânlardır. Modernitenin disipline ettiđi²⁰⁶ her kesimden insanın bulunduğu mekânlar.

Muhafazakâr kadınların serbest zamanlarını değerlendirdikleri yüksek maliyetli baby shower'lar, sünnet düğünleri, mevlitler, diş buğdayı kutlamaları, cinsiyet belirleme partileri (gender reveal party) gibi etkinlikler de geleneksellikten uzaklaşp kapitalizmin metalaştırdığı ürünler halini almıştır.

Kısaca, zenginleştikçe dünyevileşen, dünya mallarının hazzına varan, tüketimlerini dinî argümanlarla meşrulaştırmaya çalışan, kapitalizmle iç içe geçmiş muhafazakâr bir kimlik inşa edilmiştir. Dindarlar, eski dışlanmışlıklarının neticesinde atladığı sınıfın hakkını vermek, öteki gibi olmak için, serbest zamanlarını lükse, gösterişe, israfa feda etmektedirler. Boş vakit herkes gibi muhafazakâr kadınlar için de “çalış-kazan-harca” döngüselliğine dönüşmüştür. Muhafazakârların korumak istediği

²⁰³ Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, çev. Hazal Deliceçaylı - Ferda Keskin (İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık, 2008), 196.

²⁰⁴ İsmail Demirezen, “Türkiye’de Muhafazakâr Kesimin Değişen Hayat Tarzı”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 9/2 (Aralık 2016), 558.

²⁰⁵ Sungur, *Postmodern Tüketim Anlayışında Dindar Yaşam Biçimleri*, 246-247.

²⁰⁶ Funda Eldemir, *Teknolojik Gelişmelerin “Muhafazakâr” Kadınların Hayat Tarzına Etkisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 88.

değerler kapitalist piyasada, serbest zaman potasında eritilmiş, modern çağın gerekliliklerine göre yeniden şekillendirilmiştir. Ancak Karakaya'nın çalışmasında muhafazakâr kadınlar, bu eleştirilere tepki göstererek, İslam'ın haram saydığı alkol ve domuz eti gibi tüketim pratiklerinden uzak durduklarını ancak modern hayatın sunduğu-lüks otellerde tatiller, modern kıyafetler gibi-olanaklardan faydalanmanın İslam'a aykırı olmadığı için, iyi bir tatil yapma konusunda rahatsızlık duymadıklarını belirtmişlerdir.²⁰⁷ Bu bağlamda genellemeye gitmeden, muhafazakâr başörtülü kadınların geleneksel değerlerden tamamen ayrılmadığını, ama serbest zaman etkinliklerinde yüksek düzeyde sekülerleşme yaşadıklarını²⁰⁸ söyleyebiliriz.

1.2.2.3. Siyasi İktidarın Muhafazakâr Ailelerin ve Kızlarının Üzerindeki Etkisi

Siyasi iktidarlar her zaman gücü ellerine geçirdiklerinde toplumu kendi siyasi politikalarına göre dönüştürme çabasına girmişlerdir. Türk toplumunun değişimi 1970'li yıllara kadar modern, seküler kodlar aracılığıyla olmuştur. 1972'de MSP'nin iktidara gelmesiyle dönüşüm İslamcı muhafazakâr partilerin eline geçse de o zamanın konjonktüründe ilerleme alanı bulamamıştır.

1970'lerde başlayan ve sakin bir şekilde ilerleyen yeşil sermaye, önce muhafazakâr bir parti kabul edilen ANAP'la, daha sonra 2000'li yıllarda AKP'nin iktidara gelmesiyle hız kazanmıştır. Öz'e göre; "70'li yıllarda aktif siyasi hüviyet kazanan İslamcı hareket, 80'li yıllardan itibaren Özal dönemi liberalleşmesiyle birlikte, ekonomi üzerinde devlet sultasının kırılması ile zenginleşmiş, bu ekonomik zenginleşme, kırsaldan kente göçle hayat tarzında modernleşmenin imkânlarına kavuşmuştur."²⁰⁹ Muhafazakâr alandaki bu ekonomik kalkınma, muhafazakâr/dindar orta/alt sınıfın kamusal alanla etkileşime geçmesine; eğitim, sağlık, üretim, tüketim, eğlence, tatil gibi seküler alanlarda vücut bulmasına imkân vermiştir. Göle'ye göre ise; "İslamcı siyasetler kadınların kamusal alana girmesini, toplantı düzenleyip makale

²⁰⁷ Karakaya, "Türkiye'de Dindar Burjuva ve Kadın", 221-226.

²⁰⁸ Zülal Asanatuci, "Başörtülü Muhafazakâr Kadınların Değişen Yaşam Biçimlerinin Serbest Zaman Kavramı Çerçevesinde İncelenmesi", *Van İlahiyat Dergisi* 11/18 (Haziran 2023), 34.

²⁰⁹ Öz, "Çoğul Modernlikler Bağlamında Muhafazakâr Moda Dergilerindeki Toplumsal Cinsiyet Algısı", 295.

yazmasını, teşkilatlar kurmasını sağlarken, geleneksel rollerini bırakmalarına neden olmuştur. Yani İslamcılık kadınların kamusal alana girişini yasallaştırmıştır.”²¹⁰

AKP iktidarıyla, ekonomik, kültürel ve sosyal sermayeyi kazanan muhafazakâr/dindar aileler kendileriyle beraber çocuklarını da bu alana dâhil etmişlerdir. Sosyal sermayeye bağlı ekonomik sermayenin artmasıyla, dindar ailelerin çocukları en iyi okullarda eğitim almaya başlamış, üniversitelerde görünür olmuşlardır. Bu görünürlük örtünme tarzlarında modernleşmeyi; bakımlı olmayı, güzel görünmeyi beraberinde getirmiştir.²¹¹ Dolayısıyla, muhafazakâr ailelerin başörtülü olsa dahi modern ve pahalı moda kıyafetler giyen, makyajlı, bakımlı genç kızları seküler mekânların yeni yüzleri olmuşlardır.

Muhafazakâr aileleri ve onların kızlarını etkileyen diğer bir konu ise, AKP siyasetlerinin ve eşlerinin giyim kuşamıyla medyanın gözetiminde tutulmasıdır. Bu gözetim edilgen bir gözetim değildir. Aksine, estetik alanında kendini uzman sayan modacılar tarafından değerlendirmeye tabi tutulan ve dinî değerlerden uzaklaşarak modern çizgiler yakalandığı zaman alkışla karşılık verilen bir gözetlemedir.²¹² Zamanla bu takip yeni muhafazakâr camiada modern çizgiler taşıyan moda anlayışını oluşturmuştur. Bunun yanında, günümüzde muhafazakâr kadın giyiminin başörtüsü yok sayılsa, gayet seküler bir görüntü taşımasının diğer sebepleri: kamusal alana girmeleri, seküler bireylerle etkileşimleri, modern yaşamı deneyimlemeleri, dindarlara yönelik ihtiyaç oluşturma ve üretim yapma, yani onları da tüketime dâhil etme çabaları ve tarihte yaşamış oldukları dışlanmışlığa karşı varlığını gösterme arzusu olarak sıralanabilir.²¹³ Neticede bugünkü muhafazakârların değişen habitusunun ana kaynaklarından birinin, siyasi konjonktürle şekillenen ekonomik sermaye olduğunu söyleyebiliriz.

Muhafazakârların ekonomik bakımdan iyileşmeleri ve dinî sembolleriyle kamusal alana alınmaları, onları kendilerine uygun yeni kamusal alan arayışına sokmuştur. 1996 yılında Akbük Koyunda açılan ve 2014 yılında da yurt içi ve yurt dışında Müslümanlara özel tasarlanmış “Caprice Otel” gibi mekânlar, dünya çapında

²¹⁰ Göle, *Melez Desenler*, 160.

²¹¹ Özüdoğru, *Farklı Nesillerde Tesettür Algısı*, 54.

²¹² Barbarosoğlu, *Şov ve Mahrem*, 140.

²¹³ Balkanlıoğlu, *Türkiye’de Muhafazakâr Kadın Modernleşmesi ve İslami Moda Dergilerindeki Yeni Muhafazakâr Kadın*, 56.

İslamî kesime lüks tatil imkânı vermeye başlamıştır.²¹⁴ Böylece, lüks tatil anlayışı dindar kesimde modernite ve tüketimle birleşerek yeni dindarları üretme sürecine girmiştir. Tatil mekânlarının yanında, muhafazakârlar için kapalı plajlar, spor salonları, kafeler yeni kamusal alanların kapsamındadır. Örneğin, Habertürk gazetesinde muhafazakârlara özel İstanbul'da açılan modern eğlence mekânı “Huqqa”, ‘Muhafazakâr Burjuvazinin Reina’sı’ olarak tanıtılmıştır.²¹⁵ Cinmen, yazısında mekânı, “Türbanlılar, mini etekliler, nargile, mescit, alkolsüz Mojito ve Ferrari... Burası Huqqa.” şeklinde betimliyor. Bu tip mekânlar aynı zamanda her kesime hizmet sunarak sekülerle dindarı buluşturma özelliğine de sahiptirler. Bu yeni kamusal alan arayışı muhafazakârları kapitalizmle buluşturmuştur. Kazanan kapitalizmin tüketici ruhu olmuştur.

AKP seçkinlerinin, muhafazakârları istendik şekilde dönüştürmesinin yanında, AKP’ye karşı muhafazakâr aile gençlerinde oluşan tepkisellikte gençleri seküler alana itmiştir. Ekici, bu tarz sekülerleşmeyi Kürt gençlerini kapsayan çalışmasında “tepkisel sekülerleşme” şeklinde kavramsallaştırmıştır.²¹⁶ Aynı tepkisel sekülerleşmeyi Türkiye genelindeki mütedeyyin kesimde de görmekteyiz. Son yıllarda dinin siyasallaşması ve dinle AKP’nin özdeşleştirilmesi özellikle gençlerin dinden uzaklaşmasının bir sebebi olarak görülmektedir. 2000 öncesi siyasi konjonktürün baskısını hissetmiş muhafazakâr/dindar kesimde, kendi mahallesinden birinin iktidarıyla kavuşmayı umut ettiği demokratik yönetimi süreç içerisinde göremeyince, hayal kırıklığıyla beraber dindar söylemler kullanan AKP hükûmetine ve onun savunduğu politikalara karşı seküler olana bir yönelme yaşanmaktadır. Günümüzde yaşanan işsizlik, ekonomik kriz ortamında siyasi seçkinlerin yaşadığı şatafat gençlere “Dinî olan buysa ben bunlardan değilim” söylemiyle muhafazakâr/dindar kodlardan uzaklaşarak tepkisel bir sekülerleşme deneyimi yaşatmaktadır. Örneğin toplumda oluşan “Başörtülüysen AKP’lidir”²¹⁷ algısı da genç kızları kendini kanıtlama çabasına zorlayarak, başörtüsünden vazgeçme, vazgeçmeseler de modern çizgiler taşıyan kıyafet tercihlerine yönlendirmiştir. Ertit ise bu tepkisel sekülerleşmeyi kabul etmekle beraber,

²¹⁴ Demirezen, “Türkiye’de Muhafazakâr Kesimin Değişen Hayat Tarzı”, 556.

²¹⁵ Habertürk, “Muhafazakâr Burjuvazinin Reina’sı”, (Erişim 26 Kasım 2023).

²¹⁶ Yusuf Ekici, *Kürt Sekülerleşmesi: Kürt Solu ve Kuşakların Dönüşümü* (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2022), 235-254.

²¹⁷ Yalçı, *Türkiye’de Başörtüsünü Çıkaran Kadınlar*, 155.

Türkiye sekülerleşmesinin siyasete indirgenemeyecek kadar çeşitlilik arzettiğini savunmaktadır. Ona göre sağ parti gidip sol parti de gelse sekülerleşme hızlanarak devam edecek, çünkü modernleşme hayatın bir gerçeğidir.²¹⁸

Sağ siyasetin getirdiği noktada, muhafazakâr ailelerin topluma yansıyan yüzü; tatil mekânlarında israfa varan harcamalar yapan, lüks arabalar kullanan, modern mekânlarda takılan, modaya uygun özel koleksiyonlar tercih eden, sosyal medyada gösterişe kaçan tutumlar sergileyen, örtülü ama makyajlı diye eleştirilen, söylemleri ile tutumlarının bağdaşmadığı düşünülen bir tipoloji halini almıştır. Diyebiliriz ki, 70’li yıllardan itibaren Türkiye, muhafazakârların/dindarların modernleşmesine ve sekülerleşmesine sahne olmaktadır.

1.2.2.3.1. Yasaklardan Özgürlüğe: Bugünkü Gençlerin Dünkü Anneleri

Türkiye’de modernleşmenin yayılacağı en etkili alanların başında eğitim ve eğitim özelinde de kadın gelmektedir. Modernliğin kalesi olarak görülen laik eğitim ve üniversiteler 1980’ler sonrasında İslamcı kızların başörtüsü mücadeleleri ile Kemalist ideolojinin hayal kırıklığına uğramasına neden olmuş, özellikle kadınlar üzerinden elde edilen laiklik ve Batılılaşma kazanımları Göle’nin ifadesiyle tecavüze uğramıştır.²¹⁹ 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında yaşanan olaylarda o zamanın genç kızları bir önceki kuşaklardan farklı giyindikleri için eleştirilmiş, çeşitli baskılara maruz kalmışlardı. Hakları olan eğitime ulaşmak için iki seçenek arasında kalmışlardı: ya okulu bırakacaklardı ya da başörtüsünü. İmkânı olanların yurt dışında okuduğu, kimilerinin de başını açıp okuduğu bilinmektedir. Baskılar 90’lı yıllarda da devam etmiş, 28 Şubat süreci sonunda zirveye ulaşmıştır. Bu süreç en çok başörtülü İslamcı kadınları etkilemiş; üniversitelere, kamu kuruluşlarına, askeri alanlara alınmamışlar ve yasaklar memurların eşlerini, çocuklarını, annelerini de kapsamıştır.²²⁰

Türkiye’yi muasır medeniyet seviyesine ulaştıracak olan ideal modern kadın isteği, örtülü muhafazakâr kadını kamusal alanın dışına itmiştir. Eğitimde başlayan yoksunluk, çalışma hayatında devam etmiştir. Tesettürün çirkinliği yönündeki söylemler, genellemeler, karga ve kaplumbağa tarzında benzetmeler, tesettüre yönelen

²¹⁸ Mirgün Cabas, “Şunu Bana Bir Anlat Volkan Ertit”, *YouTube* (26 Haziran 2024).

²¹⁹ Göle, *Modern Mahrem*, 119.

²²⁰ Balkanlıoğlu, *Türkiye’de Muhafazakâr Kadın Modernleşmesi ve İslami Moda Dergilerindeki Yeni Muhafazakâr Kadın*, 21.

kadınları kaygılandırmış, abartılı ve tesettürün gerçek manasından uzak tipolojiler üretmelerine neden olmuştur.²²¹

Bu süreçlerde mücadele veren örtülü öğrenciler, geleneksel İslam anlayışına sahip alt/orta sınıf muhafazakâr ailelerin kızlarıydı ve ailelerinin İslam anlayışını reddeden, İslam' ı ailelerinden farklı yaşayan eğitim seviyeleri yüksek yeni bir tipoloji oluşturmuşlardı.²²² O dönemin kızları fikirleriyle, yaşam tarzlarıyla, gündelik dini pratikleriyle annelerinden farklıydılar, bugünün kızları da döngüsellğe katılarak annelerinden farklılaşmışlardır. Barbarosoğlu'nun, "Annelerin dünyasından uzaklaşma her nesilde ve toplumun her kesiminde farklı bir muhteva ve renk ile çıkar karşımıza"²²³ ifadesi bunu desteklemektedir.

İslami muhafazakâr kesim, özellikle 28 Şubat sürecinde ve akabinde, yaşadıkları hayal kırıklıklarını, dışlanmışlık ve aşağılanma psikolojisini²²⁴ geride bırakıp demokrat- muhafazakâr söylemleri olan bir partinin iktidara gelmesiyle elde ettikleri ekonomik güç ve özgürlük ikliminde kapitalizmle etkileşime geçmişlerdir.²²⁵ Bu etkileşim, baskı altında hayatlar yaşayan muhafazakârların kendilerini anlamlandırmak için dönüştürdükleri değer ve sembollerle hayal ettikleri yeni yaşama kavuşmalarını sağlamıştır.²²⁶ Yaşanan süreç kapitalizm ve tüketim için yeni kavramları; "Muhafazakâr Kapitalistler", "Muhafazakâr Burjuvazi", "Muhafazakâr Moda" gibi kavramları tartışmaya açmıştır. Yasaklı yılların mütedeyyinleri, mücadele ettikleri ruhu kaybetmiş, özgürlüğün ve ekonomik gücün etkisiyle muhafazakâr burjuvaziyi üretmişlerdir.

Muhafazakârların bu değişimi günümüzde, yasaklı annelerin aksine özgür, bireysel istekleri ön planda kızlar yaratmıştır. 2000'li yıllara kadar sert müdahalelere maruz kalan başörtülüler, başörtüsünün podyumlarda "moda" unsuru olarak varlık göstermesiyle rahatlama yaşamışlardır. 2013 yılında iktidarın yönetmelikte değişiklik yaparak başörtüsünü kamusal alanda serbest bırakması ile muhafazakâr kadınlar

²²¹ Cihan Aktaş, *Türbanın Yeniden İcadı* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2006), 335.

²²² Göle, *Modern Mahrem*, 124.

²²³ Barbarosoğlu, *İmaj ve Takva*, 157.

²²⁴ Balkanlıoğlu, *Türkiye'de Muhafazakâr Kadın Modernleşmesi ve İslami Moda Dergilerindeki Yeni Muhafazakâr Kadın*, 37.

²²⁵ Öz, "Çoğul Modernlikler Bağlamında Muhafazakâr Moda Dergilerindeki Toplumsal Cinsiyet Algısı", 289.

²²⁶ Karakaya, "Türkiye'de Dindar Burjuva ve Kadın", 221-222.

aniden modern bir alana dâhil olmuşlardır ve muhafazakâr kadının dönüşümü başlamıştır.²²⁷ Kamusal alandaki serbestlik yıllarca yasaklarla yorulan anneleri ve kızlarını dönüşüme tabi tutmuş ve ortaya inandığını yaşama konusunda temkinli, daha bireyci, kişisel tecrübelerini önemseyen, aidiyet duygusu olmayan kızlar çıkmıştır.²²⁸ Her ne kadar günümüzde kılık kıyafet anlamında özgürlükler kazanılmışsa da ideal olan “öteki” hala güncelliğini korumaktadır. Geldiğimiz noktada ise; annelerinin çektiği çileleri çekmek istemeyen, toplumda itilen grup olmak istemeyen kızlar kendilerini farklı yollarla ispat etmeye, “Biz de sizdeniz”²²⁹ imajını vermeye çalışmaktadırlar. Bugünün anneleri ise; yaşananları unutmasalar da üzerlerini örtüp seküler yaşam alanlarında modern, özgür, kamusal alanda var olan, itilip kakılmayan kızlar yetiştirme çabasına girmişlerdir.

Annelerle kızları arasındaki farklılaşmayı sadece ekonomik ve kamusal özgürlükle ifade etmek gerçekçi olmayacaktır. Bütün bu değişimde modernleşmenin küresel etkileri de yadsınamaz düzeydedir.

1.2.2.4. Gelenekselden Moderne Yeniden Üretilen Dindarlık Biçimleri

Din ve toplum birbirini etkileyen iç içe geçmiş iki yapıdır. Dinin toplumu etkilediği, toplumunda dini şekillendirdiği inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak günümüzde dinin toplum üzerindeki etkisi giderek azalmakta, din bireyselleşmektedir. Bireyler kendi dini deneyimlerine göre yeni tipolojiler üretmektedir. Bu yeni dindarlık çeşitliliği modernleşmenin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayi öncesi toplumlarda oluşan geleneksel din ve dindarlıklar, modernleşme ile beraber yeni toplumsal düzene ayak uydurmaya çalışırken sarsıntılar, uyumsuzluklar yaşamakta ve yeni arayışlara sahne olmaktadır.²³⁰

Geleneksel halk dindarlığının toplumsal değişimler sonucunda kırılmaya uğradığını, Hasanov’un tabiriyle “Hafıza zinciri”²³¹ nin koptuğunu; İslam’la irtibata

²²⁷ Balkanlıoğlu, *Türkiye’de Muhafazakâr Kadın Modernleşmesi ve İslami Moda Dergilerindeki Yeni Muhafazakâr Kadın*, 32.

²²⁸ Aktaş, *Türbanın Yeniden İcadı*, 353-354.

²²⁹ Balkanlıoğlu, *Türkiye’de Muhafazakâr Kadın Modernleşmesi ve İslami Moda Dergilerindeki Yeni Muhafazakâr Kadın* 37.

²³⁰ Kemalettin Taş, “Türkiye’de Dindarlık Algıları”, *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2009), 276.

²³¹ Hafıza Zinciri, Daniël Hervieu- Lêger’den mülhem, Behram Hasanov’un araştırmasında kullandığı bir kavramdır. Hz. Muhammed’i müteakiben, belli bir gelenekte İslam’ı temsil ettiğine inanılan

geçmenin geleneksel kalıpta değil, daha modern ve akılcı biçimlerde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Hasanov, Türk toplumundaki değişiminin, dindarlık ve inanma biçimleri üzerinden bir kırılma yaşadığını, bu değişimin de dinin geçmişte olduğu gibi İslam'ı temsil eden âlim kişilere tam bağlılıkla takip edilmemesinden kaynaklandığını belirtmektedir.²³² Yani bireyler artık, kendi akılcı yaklaşım ve tecrübeleriyle dini bilgiyi deneyimlemeyi tercih etmektedir. Dolayısıyla geleneksel dindarlık pratiklerinin yerine, yeni inanma ve dindarlık biçimleri ortaya çıkmaktadır.

Türk toplumu sanayileşme, teknolojik gelişmeler, kentleşme gibi gelişmelerin ve değişmelerin etkisiyle geleneksellikten modernliğe bir geçiş yaşamaktadır. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de deneyimlediğimiz bu değişimler ve gelişmeler toplumumuzun din ve dindarlık kavramlarını etkilemiş ve farklı tutumlar geliştirmesine sebep olmuştur.²³³ Göç hareketleri ve teknolojinin gelişmesiyle iletişim alanında kitle iletişim araçlarının artması, ulus-devlet gözetiminde olan toplumları bu denetimden sıyrıp ulus ötesi denetime teslim etmiştir. Bu teslim ediş toplumların farklı din ve inanışlarla, kültürle karşılaşmalarına ve yeni melez dinsel yapılar yaratmalarına neden olmuştur.²³⁴ Küreselleşmenin etkin olduğu çoğulcu toplumlarda, dolayısıyla Türk toplumunda da melez dinsel yapıların varlığı kaçınılmaz görünmektedir.

Türk toplumu modernleşmeyle beraber dini yaşantılarını, ortaya çıkan yeni durumlara uyarlamaya, hem modern hayatı hem de dini hayatı sürdürmeye çalışan dinamik bir toplumdur. Bu bağlamda Türk toplumunda var olan, geleneksel dindarlık ve modern dindarlığın yanı sıra ikisinin arasında kalmış, genellikle geçiş toplumlarında meydana çıkan tranzisyonel dindarlıktan da söz edebiliriz.²³⁵ Bazı durumlarda geleneksel kodlarla hareket eden bazı durumlarda da dini yaşayışından uzak tutan modern bir dindarlık tipolojisidir. Modern dindarlığın söylemleri akılcıdır,

kişilerde müteşekkil tarihsel bir isnad zinciri ile kuşaktan kuşağa aktarılan, üretilen ve yeniden üretilen, yaşama dair inançlar, pratikler, semboller ve kavramlar olarak tanımlanmaktadır.

²³² Behram Hasanov, “ ‘Hafıza Zinciri’ni Baypas Etmek: Türkiye’de Yeni İnanma ve Dindarlık Biçimleri”, *Sekülerleşme Tartışmaları*, ed. M. Ali Kirman (Ankara: Kadim Yayınları, 2019), 224-225.

²³³ Halil İbrahim Akkuş - Ramazan Uçar, “Dindarlık Tipolojileri Bağlamında Türk Toplumu”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 12/24 (Temmuz-Aralık 2018), 118.

²³⁴ Göle, *Seküler ve Dinsel*, 24-25.

²³⁵ Fatma Çil, *Halk Dindarlığı Üzerine Bir Din Sosyolojisi İncelemesi: Dört Yol Örneği*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 10.

ibadetler ve dinî semboller ikinci plandadır. Geleneksel dindarlık ise şekilci bir dindarlıktır, bu tipolojide dinî semboller çok etkilidir.²³⁶

Türk toplumu, laik dindarlık diyebileceğimiz kalben inanan ama davranışlarına inancını yansıtmayanlar, inancını Allah ile kul arasına sıkıştıranlar ile geleneklerden gelen kalıplaşmış, kültürel dindarlık formlarına sahip geleneksel dindarların iç içe geçtiği bir yapıya sahiptir. Çünkü modernleşen toplumumuzda modern yaşam biçiminin dindarlıkla sürdürüldüğü, dindarlığın da modern yaşam alanlarında devam ettiği göz önüne alındığında modernleşmeye uygun dindarlık tipolojilerinin ortaya çıkması²³⁷ yaşanan realiteyi ifade etmektedir. Örneğin dijital teknoloji ile etkileşim içinde olan “Hibrit Dindarlık”, dijital teknoloji ile dini hayatın, dinî hayatla da dijitalleşmenin şekillendirildiği bir dindarlık tipolojisidir.²³⁸ Dijital dünyada, bireyin dinî bilgi edinme noktasında teknolojiden yararlanmasını ve dinî sunum alanı olarak teknolojiyi kullanmasını ifade etmektedir.

Literatürde dindarlık tanımı²³⁹ ve dindarlık tipolojileri²⁴⁰ üzerine çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalarda keskin çizgilerle birbirinden ayrılan dindarlık tipolojilerinin ortaya konulamayacağı, çünkü her bireyin biricik olduğu belirtilmektedir. Araştırmamıza katkı sunacağını düşündüğümüz geleneksel dindarlık tipolojilerinden farklı, ilhamını yaşadığımız çağdan alan üç çeşit dindarlık tipini inceleyeceğiz. Bunlar; seküler dindarlık, vicdana indirgenen dindarlık ve tüketime bağlı değişen dindarlık. Bu tipolojiler, modernleşmenin, bireyselleşmenin ve tüketim kültürünün yaygınlaşması sonucunda Türk toplumunda da görülen yeni dindarlık oluşumlarıdır.

²³⁶ Sungur, *Postmodern Tüketim Anlayışında Dindar Yaşam Biçimleri*, 100-101.

²³⁷ Şemsettin Kırış, “Sünnet Perspektifinden ‘Seküler Dindarlık’ Üzerine Bazı Düşünceler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/4 (Kasım 2018), 2457.

²³⁸ Mustafa Çuhadar, “Postmodernizm, Dijitalleşme ve Hibrit Dindarlık”, *Tevilat Dergisi* 2/1 (2021), 85-86.

²³⁹ Çil, *Halk Dindarlığı Üzerine Bir Din Sosyolojisi İncelemesi: Dört Yol Örneği*, 5-10.

²⁴⁰ bk. Çil, *Halk Dindarlığı Üzerine Bir Din Sosyolojisi İncelemesi: Dört Yol Örneği*, 5-10. ; Celaleddin Çelik, “Dindarlık Tipolojilerine Metodolojik Bir Yaklaşım”, *İslamiyat Dergisi* 8/2 (Nisan-Haziran 2005), 71-90. ; İbrahim Yenen, “Zaman ve Dindarlık İlişkisi: Ramazan Dindarlığı”, *Ekev Akademi Dergisi* 19/62 (Bahar 2015), 601-616. ; Asım Yapıcı, “Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Temmuz-Aralık 2002), 75-118. ; Semra Karakaya, *Dindarlık ve Kişilik Arasındaki İlişki, Allport ve Fromm’un Karşılaştırmalı Analizi* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 31-36. ; Mehmet Taplamacıoğlu, “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/4-1 (1962), 145.

1.2.2.4.1. Seküler Dindarlık*

Günümüzde inançla sorunu olmayan ama dinden bağımsız davranan, seküler dindarlık tipolojisine sahip bireyler toplumda artmaktadır. Kırış'a göre; "Din kuralları ile günlük pratiklerin birbirini tutmaması seküler dindarlığı doğurmuştur."²⁴¹ Seküler dindarlık, dinin toplumun içinde simgesel bir aidiyet olarak kalması, toplumsal hayata, giyim kuşama, turizme ve ekonomiye müdahale etmemesi istekleriyle ortaya çıkabilmektedir.²⁴² Seküler dindarlık, modernist ya da hümanist dindarlık olarak da ifade edilmektedir.²⁴³ Bu dindarlık dünyevileşmeyle beraber dinin günlük hayattan çekilmesini ifade etmektedir. "Dünyevileşmek, dini inanç ve ritüellerin belirlediği çerçevenin, değişim, modernleşme vb. unsurlardan dolayı 'çağa ayak uydurma' gibi yorumlanarak esnetilmesi veya kaldırılmasıdır."²⁴⁴ Sanat, ekonomi, eğitim, giyim kuşam gibi alanlarda dinin etkisini kaybetmesi demektir. Seküler dindarlıkta, dinin emir ve yasakları uyulması gereken birer vecibe olarak görülmemekte, ahlaki kurallara önem verilmekte ve din sadece zihinsel bir aidiyet taşımaktadır.²⁴⁵

Seküler ya da modernist dindarlık birçok dinde ve toplumda kabul gören evrensel ahlaki değerlerin benimsendiği, kurumsal dini yapıların ve dini otorite kabul edilen kişilerin reddedildiği, dinin inanç kısmının alındığı ibadet kısmının önemsenmediği hümanist bir anlayışa sahip dindarlıktır.²⁴⁶ Türk toplumu da özellikle son yıllarda, küreselleşmenin, kentleşmenin, teknolojik gelişmelerin etkisiyle seküler alan tecrübelerini artırarak seküler dindarlığı deneyimlemektedir. Bu deneyim, seküler alanda tecrübe edilen değerlerle, ilahi dinin değerleri çatıştığında, yaşanan zamanın değerlerinin benimsenmesi, ilahi olanın reddi şeklinde gerçekleşen seküler dindarlığı doğurmaktadır.²⁴⁷

* Seküler dindarlık, Türkiye'de ilk olarak Prof. Dr. Hilmi Demir tarafından kullanılmıştır.

²⁴¹ Kırış, "Sünnet Perspektifinden 'Seküler Dindarlık' Üzerine Bazı Düşünceler", 2455.

²⁴² Şemseddin Kırış-Serkan Dilek, "Dindarlık Tipolojileri Bağlamında Üniversite Gençliğinin Dindarlık Algıları", *Turkish Studies Comparative Religious Studies* 14/3 (2019), 497.

²⁴³ Taş, "Türkiye'de Dindarlık Algıları", 293-311.

²⁴⁴ Feyza Nur Alparslan Özkan, *Sekülerleşmede Yeni Boyutlar: Dindarların Sekülerleşmesi Süreci* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 50.

²⁴⁵ Taş, "Türkiye'de Dindarlık Algıları", 301-302.

²⁴⁶ Duman-Akosman, *Gençlerde Din ve Dindarlık*, 172.

²⁴⁷ Kırış, "Sünnet Perspektifinden 'Seküler Dindarlık' Üzerine Bazı Düşünceler", 2458.

Seküler Dindarlığa farklı açıdan bakan Dellaloğlu ise, İslamcılarının dindarlığa sekülerliği yakıştıramadığını, laisistlerin ise sekülerliğe dindarlığı yakıştıramadığını ileri sürerek, seküler dindarlığın asla oksimoron²⁴⁸ olmadığını, tarihsel bir gerçeklik olduğunu ve dindarların çoğunun seküler, sekülerlerin çoğunun da dindar kabul edilebileceğini savunmaktadır.²⁴⁹

Kısaca ifade etmek gerekirse, seküler dindarlık toplumsal kurallara uymayı, örneğin yere tükürmemeyi ifade etmektedir. İlahi normlardan arınmış, yasakların “günah” yerine “sağlığa zararlı” şeklini aldığı, ahlaka dayandırılan, dinî değerlerin yerini milli değerlerin önemsendiği ve tüm bunların Türkiye’de hem TV’lerdeki dinî programlarda hem de örgün eğitimde desteklendiği bir dindarlık biçimidir.²⁵⁰

1.2.2.4.2. Vicdana İndirgenen Dindarlık

Modernleşmenin günümüzde insanlara sunduğu diğer dindarlık biçimi de vicdanî dindarlıktır. Modern ve modern sonrası dönemde geleneksel dindarlıklar etkisini kaybetmekte, yeni dinî formlar ortaya çıkmaktadır. Bireyler dindarlıklarını Allah’la kul arasına, manevi bir boyuta taşıyarak yaşamaktadır. Gençler tarafından dinin emirleri ve yasakları ahlaki boyutta dikkate alınmakta, dinî pratikler terkedilmektedir. Diğer bir ifade ile şekilsel dindarlık yerine, ahlaki dindarlık; söz ve davranışlarda tutarlılık olan bir dindarlık tercih edilmektedir.²⁵¹ Bireyselleşmenin vicdana hapsedtiği bu dindarlıkta kişiler, “Namaz kılmıyorum ama kalbim temiz” cümlesini sıklıkla kullanırlar. Buna karşın yapılan bir araştırmada, “Kişilerin kalbim temiz demesi dindarlık için yeterli midir?” sorusuna katılımcıların hepsi “Yeterli değildir.” diyerek vicdani dindarlığı reddetmişlerdir.²⁵² Bu durum vicdani dindarlığın olduğunu ama bütüne genelleyemeyeceğimizi göstermektedir.

Ahlak eksenli, vicdanî dindarlık, 2010 yılında Tokat’ta düzenlenen bilgilendirme ve değerlendirme toplantısında Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu’nun şu sözleriyle gazetelerde gündem olmuştur:

²⁴⁸ TDK’ye göre, oksimoron kelimesinin anlamı şu şekildedir: “Zıt anlamlı iki kelimenin bir arada kullanılması”. Habertürk, “Oksimoron Ne Demek, Ne Anlama Gelir? Oksimoron Kelimesi TDK Sözlük Anlamı Nedir?” (Erişim 22 Temmuz 2024).

²⁴⁹ Perspektif, “Seküler Dindarlık” (Erişim 13 Aralık 2023).

²⁵⁰ Kırış, “Sünnet Perspektifinden ‘Seküler Dindarlık’ Üzerine Bazı Düşünceler”, 2463-2465.

²⁵¹ Erkan, *Gençlerde Tüketim ve Din*, 184.

²⁵² Özkan, *Sekülerleşmede Yeni Boyutlar: Dindarların Sekülerleşmesi Süreci*, 66.

“Ahlak eksenli dindarlık belki de çağımız insanının en çok ihtiyaç duyduğu alandır, bir çağrıdır. Çünkü biz dindarlığı sadece kıldığımız namaza, tuttuğumuz oruca, yaptığımız belli ibadetlere ve şekillere hapsedemeyiz. Dindarlık, hayat boyu devam etmesi gereken bir bilinç halidir, bir birlikteliktir. Yüce Rabbimizin denetimi, gözetimi altında olduğumuzu, onun bize bu dünya hayatını hep güzellikle yaşamak üzere görev verdiğini ifade etmektir. Bu itibarla, dindarlık belli ibadetleri yerine getirmek değil, 24 saatimizi ve ömrümüzü kuşatan bir bilinç ve farkındalık durumudur. Böyle olduğu için de dinin olgunlaşması, dindarlığın olgunlaşması ahlakla olur. Din imanla başlar, ibadetlerle gelişir ama güzel ahlakla olgunlaşır. Bundan dolayı ahlak eksenli dindarlık projemizi, vurgumuzu son dönemlerde daha öne çıkardık. İstiyoruz ki dinin güzel ahlakı herkesi kuşatsın, toplumu kuşatsın, şehirleşmiş bir Müslümanlık toplumunda egemen olsun.”²⁵³

Bu söylemde, dindarlığı sadece ibadet ve şekil boyutuyla değerlendirmemek gerektiği vurgulanırken ahlaki boyutunun öne çıkarılmasıyla vicdanî ve bireysel bir dindarlığa kapı aralamış olmaktadır. Günay ise yaptığı çalışmada; İslam dinini madalyonun iki tarafına benzeterek, bir yönünün bireysel şuura dayalı vicdani dindarlığı diğer yönünün ise toplumsal dindarlığı temsil ettiğini söyleyerek, İslam’ın bireysel yönünü “vicdan dini” olarak kavramsallaştırmıştır.²⁵⁴

İstanbul Politikalar Merkezi ve Ankara Enstitüsü’nün “Toplumsal Eğilimler” araştırma raporunda²⁵⁵ dini pratiklerin terk edildiğini, aidiyet duygusunun gerilediğini ve dindarlığın azaldığını, ahlaki din anlayışının oranlarının ise arttığını göstermektedir. Katılımcıların %37.1’i “Ahlaklı olduğum sürece neye nasıl inandığım o kadar önemli değildir” şikkını tercih ederken, %46’sı bu görüşe katılmamıştır. Ayrıca, dindarlığın en önemli kriteri sorulduğunda birinci sırada Allah’a inanmak (%50.5) varken, ikinci sırada kalbi temiz tutmak (% 28.7) yer almıştır. Allah inancı yüksek olmasına rağmen bireylerin dindarlıkta kalp temizliğine önem vermesi ahlaki bir dindarlığa doğru eğilimin olduğunu göstermektedir. Aynı çalışmada eğitim seviyesi arttıkça kalp temizliğine dayalı dindarlığın da arttığı görülmüştür.

Vicdana indirgenen dindarlıkla seküler dindarlık benzerlikler gösterse de seküler dindarlıkta ilahi olanla mesafe daha keskin çizgilerle ayrılmışken vicdani dindarlıkta ilahi olanın kabulü, yapılamayan dini pratiklere karşı da meşrulaştırma çabası vardır. Bu çaba bize, ilahi olanın eksikliğinden dolayı rahatsızlık yaşandığını göstermektedir. Ayrıca vicdani dindarlık bilinçli bir süreçken, seküler dindarlık bilinçsiz de gerçekleşebilmektedir.

²⁵³ Yeni Şafak, “Siyaset Dışı Değil Siyaset Üstü Kurumuz” (Erişim 22 Aralık 2023).

²⁵⁴ Ünver Günay, “Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Özel Sayısı* 41/4 (Aralık 1999), 109-110.

²⁵⁵ Hatem Ete-Abdullah Yargı, *Türkiye’de Dindarlık Algısı* (İstanbul Politikalar Merkezi, 2023), 29-52.

1.2.2.4.2.1. Dinin Kolektif Şuurdan Bireysel Şuura Evrilmesi: Özelleşen Din

Durkheim'ın, 'conscience collective' şeklinde kavramsallaştırdığı kolektif bilinç, şöyle açıklanmaktadır: "Toplumsal dayanışmanın üzerine kurulduğu ve bireylerin davranışlarını düzenleyen ve kontrol eden ortak bir ahlak veya değerler topluluğunu çağırıştırır."²⁵⁶ Dinî anlamda bahsedebileceğimiz kolektif şuur ise; dinin toplum üzerinde oluşturduğu ve toplumu şekillendiren baskın bilinç halidir. Toplumun, sanayileşme, teknolojik gelişmeler, kentleşme gibi modernitenin getirdiği yenilikler karşısında değişime uğramasıyla din, toplum üzerindeki bütüncül etkisini kaybetmiştir. Artık gündelik yaşamın belirleyicisi olarak din, ortak aklın tekelinden çıkmış bireysel dinî tercihler önem kazanmıştır. Duman, "kentsel yaşam, dinî hayatın özelleşmesine, bireyselleşmesine, dinî inanç ve değerlerin bireysel olarak yaşanmasına, geleneksel dindarlığın yerini bireysel dindarlığa bırakmasına ve dolayısıyla yeni dindarlık tipolojilerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır"²⁵⁷ diyerek kentleşmenin dinin özelleşmesine etkisini vurgulamaktadır.

Dinin bireysel alana inmesi, kaynak bakımından modern öncesine dayansa da topluma tezahür etmesi daha yenidir. Kitle iletişimin bu kadar arttığı ve bütün dünyanın küçük bir köy halini aldığı dünyada toplu kabullerin yerini bireysel dindarlığın alması gayet rasyoneldir. Bireyler başkalarının dayattığını değil, kendi içsel inançlarını deneyimlemek istemektedir. Ünal'ın ifadesiyle dinsel bireycilik, bireyin dinini geleneksel şekilde yaşamak istemeyip, dinle de ilişkisini kesmeden girdiği arayışta ortaya çıkan dindarlığın yeni toplumsal formudur.²⁵⁸ Kuşakların birbiriyle iletişiminin azaldığı, bireyselleşmenin ivme kazandığı bir toplumda, dinî yaşam artık cemaat içinde, toplumsallaşma sürecinde edinilen ve gelecek nesillere aktarılan değil, bireylerin kendi tercihleri etrafında şekillenen bir hal almaktadır.²⁵⁹

Dinin özele inmesini, tamamen saf dışı kaldığı anlamında değil, kamusal alandan bireysel alana indirgenerek geleneksel formatında değişimlerin yaşandığı

²⁵⁶ Emile Durkheim, "Toplumsal Dayanışma", çev. Ümit Tatlıcan, *Sosyolojide Temel Fikirler*, ed. Ümit Tatlıcan (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2020), *Sosyolojide Temel Fikirler*, 115.

²⁵⁷ Duman - Akosman, *Gençlerde Din ve Dindarlık*, 164.

²⁵⁸ Mehmet Süheyl Ünal, *Modern Toplumda Dinsel Bireycilik* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 187.

²⁵⁹ Hasanov, "Hafıza Zinciri'ni Baypas Etmek: Türkiye'de Yeni İnanma ve Dindarlık Biçimleri", 230-231.

şeklinde anlamak daha rasyonel olacaktır. Nitekim Alman sosyolog Tönnies'e göre, insanlık tarihi cemaatten cemiyete (Gemeinschaft - Gesellschaft) evrilmektedir.²⁶⁰ Bu değişim de dinde bireyselleşmektedir. Geleneksel toplumlarda sosyal yaşamın zirve noktasında bulunan din, sanayi toplumuyla vuku bulan sekülerizasyon sonucunda bireyselleşerek birçok toplumsal etkisinden arınmış ve kendi öz alanına çekilmiş, fertlerin özel yaşantılarıyla ilgili şahsi tercih meselesi haline gelmiştir.²⁶¹

Bugün Türkiye özelinde dinî hayatı yorumlamak gerekirse, cemaatçi söylemlerin yerini bireysel söylemlerin, cemaatsel fikirlerin ve amaçların yerini bireysel beklentilerin ve ekonomik hedeflerin aldığını ifade etmek doğru olacaktır.²⁶² Bireysel din ve dindarlığın kırılma noktası olarak 1980'ler kabul görmekle²⁶³ beraber, son yıllarda siyasal İslam'ın popülerliğinin artmasıyla ve 2016'da yaşanan fetö terör hareketiyle beraber toplumun kurumsal dini alanlardan uzaklaştığını, dini bireysel yaşamayı tercih ettiğini söyleyebiliriz.

Ayrıca, Türkiye'de kentleşmenin ortaya çıkmasıyla, bireylerde özgürlük ve bağımsızlık isteği, geleneksel olandan, dini norm ve değerlerden uzaklaşma, vicdana dayalı tercihlerde bulunma ama toplumsal normlarla çatışma yaşayacak kadar cesareti olmayan özerk dünyevileşmeler yaşanmaktadır.²⁶⁴ Durum böyle iken Aydınalp'e göre Türkiye'de Batı tarzlı bir bireyselleşmeden üç nedenle söz edilemez: Her ülke kendi toplumsal şartlarına uygun bir modernleşme yaşar, toplum yapımızda; ailede, siyasette, eğitimde, hukukta vb. alanlarda "birey" üst düzey bir değere sahip değildir ve rasyonalite, demokrasi, şehirleşme, uzmanlaşma gibi makro sosyolojik süreçler Türk toplumunda kendine özgü farklılıklar ve melez yapılar içerir.²⁶⁵ Bu sebeplerle dinin kolektif bilinçten uzaklaşma sürecini bireyselleşme yerine özerk dünyevileşme kavramıyla açıklamaktadır. Bireyselleşmede toplumdan tamamen sıyrılış varken özerk dünyevileşmede toplum ile iç içe geçmiş, özgür ama cüretkâr olmayan bir yaşam tezahür etmektedir.

²⁶⁰ Günay, "Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu", 101.

²⁶¹ Akkuş - Uçar, "Dindarlık Tipolojileri Bağlamında Türk Toplumunu", 125-126.

²⁶² Erkan, *Gençlerde Tüketim ve Din*, 137.

²⁶³ Sungur, *Postmodern Tüketim Anlayışında Dindar Yaşam Biçimleri*, 101.

²⁶⁴ Aydınalp, "Yerel Bir Dünyevileşme Kavramı 'Özerk dünyevileşmeler'", 17.

²⁶⁵ Aydınalp, "Yerel Bir Dünyevileşme Kavramı 'Özerk dünyevileşmeler'", 171-174.

Sonuç olarak bütün toplumlar zaman içerisinde önemli manevî ve toplumsal değişimler yaşamakta; cemaate bağlı olarak kolektif bir şuur içinde yaşayan insanlar kendi bireyselliğini farkına varmakta, özgür birey olma yolunda kolektif bilinçten uzaklaşarak profan şekillere yönelmekte, geleneksel din anlayışı yeterli gelmeyince değişimin kaçınılmazlığı gereği²⁶⁶ toplumda bireysel dinî anlayışlar tezahür etmektedir.

1.2.2.4.3. Tüketime Bağlı Değişen Dindarlık

Sanayi devrimiyle ve teknolojik gelişmelerle birlikte insanlık üretim toplumundan tüketim toplumuna geçmiştir. Tüketim toplumuna geçişte, kitle iletişim araçları, sosyal medya platformları, AVM’ler önemli bir yere sahiptir. Tüketim bir ihtiyacın giderilmesinden daha spesifik bir tanımı içerir. Tüketim, insanın kendini ifade etmesi, sosyal statüsünü göstermesi, kişiliğini yansıtmaya, saygınlık kazanması için kullanılan karmaşık bir olgudur.²⁶⁷ Tüketim Bourdieu’ya göre sınıfsal farklılıkları yansıtır. Bu süreçte sosyal sınıflar kendi ekonomik ve kültürel sermayelerine göre tüketirler.²⁶⁸

Türkiye’de Özal’ın Neo-Liberal politikaları ile başlayan, 1994 krizi ve 2000-2001 yılındaki krizler sonrası iktidara gelen AKP hükümeti ile de şekillenen İslami sermaye, yeni bir boyut kazanmıştır. Ekonomik sermayeyi eline alan muhafazakâr mahallenin günlük hayatında da tüketim kültürünün etkileri görülmeye başlanmıştır.²⁶⁹ Muhafazakârların tüketim kültürleri değişmiş ve yeni bir dönem başlamıştır. Her şeyin başına “İslami” kelimesi getirilerek modern yaşama, kapitalist sisteme uyum sağlayan bir sınıf ortaya çıkmıştır.²⁷⁰ Dindar orta sınıf diye adlandırılan bu kesim, kapitalizmin üretim ve tüketimiyle ilişkili olan, dünyevî olana yüz çeviren “asketizm” ve dünyevî olana eğilim gösteren “hedonizm” arasında, modernliğin bütün nimetlerinden yararlanmak istemektedir. İslami aidiyetler değişmekte, yeni dinî kimlikler oluşmakta ve “bir lokma bir hırka yeter” felsefesi geçerliliğini yitirmektedir.²⁷¹ Dini emir ve

²⁶⁶ Günay, “Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu”, 102.

²⁶⁷ Erkan, *Gençlerde Tüketim ve Din*, 11-15.

²⁶⁸ Erkan, *Gençlerde Tüketim ve Din*, 55.

²⁶⁹ Çaylak, *Değişen Tesettür Algısı : “Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, 2.

²⁷⁰ Özudoğru, *Farklı Nesillerde Tesettür Algısı*, 32-33.

²⁷¹ Abdullah Özbolat, “Tüketim Bağlamında Dindarlığın Dönüşümü”, *Birikim Dergisi* (Erişim: 9 Ocak 2024).

yasakları temel alarak yaşayan muhafazakâr kesim, tüketim kültürüne kapı aralayarak yaptığı harcamalara dinî kılıf bulmaktadır. Sonuçta tüketim kültürü, alıcılarına kendi değerlerini ve hayat tarzını sunar. Bireylerin inancına kendine uygun yorumlar getirir. Yani tüketim dini gerekçelerle meşrulaştırılır ve sonuçta dinin kendisi de tüketim nesnesi olur.²⁷²

Ekonominin el değiştirdiği bu süreçte muhafazakârlar, eğitimden sanata, turizmden moda her alanda kendilerini göstermişler ve göstermeye devam etmektedirler. Günümüzde muhafazakâr kesimin arz-talep dengesini kurmak isteyen serbest piyasa, İslami kesimin istekleri doğrultusunda birçok alanda üretim yapmaktadır. Tesettür modası, muhafazakâr aileler için tatil mekânları, muhafazakârların tercih ettiği nargile kafeler, muhafazakâr siteler vb. değişimler son yıllarda iyice görünür hale gelmiştir. Bütün bu değişimler de muhafazakârların buldukları ekonomik sermayeyle gündelik hayatta varlıklarını kabul ettirme çabalarını görmekteyiz. Artan ve değişen üretim, dindarların tüketim anlayışını da değiştirmekte, modernle İslami olanın sentezi ortaya çıkmaktadır. Din de ihtiyacı karşılamak varken, tüketim geleneğinde haz, gösteriş, ihtiyaç fazlası harcama, sınırsızlık vardır.²⁷³ Küreselleşmenin eriştiği diğer toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda da tüketim din ve dindarlığı istismara açık hale getirmiş ve bu din istismarı gösterişçi dindarlık biçimine evrilmiştir.²⁷⁴ Kâbe'den paylaşılan fotoğraflar, dinin gösteriş aracına dönüş yönüdür. Hatta başka bir görüşe göre, Kâbe manzaralı lüks otellerde yapılan ve sosyal medyada her anı paylaşılan hac ve umre ibadetleri, haz ve eğlenceye dayalı turistik ziyaretlerdir.²⁷⁵

Günümüzde tüketim, popüler bir kültür haline gelmiş, dinî olana gündelik yaşam içerisinde zaman bırakılmamıştır. Dinî değerler, olgular, kavramlar, semboller, dinî tutum ve davranışlar tüketim kültürü içerisinde asıl manasından koparılıp metalaştırılmıştır.²⁷⁶ Önceleri bir değeri olmayan birçok hizmet ticaret değeri kazanmıştır. Hac, umre, dinî müzikler, tesettür vb. dinî değerler metalaşarak serbest piyasada değer kazanmıştır.²⁷⁷ Televizyonlarda yayınlanan dini programların reytingin

²⁷² Erkan, *Gençlerde Tüketim ve Din*, 183-184.

²⁷³ Erkan, *Gençlerde Tüketim ve Din*, 16.

²⁷⁴ Duman - Akosman, *Gençlerde Din ve Dindarlık*, 165.

²⁷⁵ Demirezen, "Türkiye'de Muhafazakâr Kesimin Değişen Hayat Tarzı", 556.

²⁷⁶ Erkan, *Gençlerde Tüketim ve Din*, 126.

²⁷⁷ Demirezen, "Türkiye'de Muhafazakâr Kesimin Değişen Hayat Tarzı", 552.

yüksek olacağı zamanlara denk getirilmesi, üretim yapan firmaların muhafazakâr müşterilerinin talepleri doğrultusunda dini kullanması, dinî emir ve yasakların günün şartlarına uydurulma gayretiyle yeniden yorumlanması, dinin metalaştırıldığını göstermektedir. Artık dinin tüketim için meşrulaştırıcı bir araca dönmeye başladığını söyleyebiliriz.

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızın, doküman tarama yöntemiyle biçimlendirdiğimiz kavramsal çerçeve bölümünü, bulgular ve yorumlar kısmında nitel bir yaklaşımla ortaya koymak istedik. Nitel araştırma yöntemini tercih etmemizdeki neden, derinlemesine görüşmeler yaparak, katılımcıların deneyimlerinden hareketle, problem durumumuza dair zengin ve güvenilir veriler elde etmektir.²⁷⁸

Rize ilindeki günümüz annelerinin kızları ile ilişkilerinde dinin konumunu, derinlemesine inceleme ve karşılaştırmalı veriler ortaya koyma düşüncemiz, bizi nitel araştırma yöntemini kullanmaya yönlendirdi. Çünkü nitel yöntemleri kullanan araştırmacılar belirledikleri problem durumunu çözmek için katılımcıların mevcut yaşam alanlarında, ilgili kişilerle bizzat iletişime geçerek verilere ulaşırlar.²⁷⁹ Bu bağlamda araştırmacı, katılımcıların görüşlerini, deneyimlerini en iyi şekilde analiz etmek için problemine uygun veri toplama tekniklerini tercih etmelidir.²⁸⁰ Bizim çalışmamızda da nitel araştırmalarda, veri toplamada en çok tercih edilen “görüşme tekniği”²⁸¹ kullanılmıştır. Araştırmamız dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kavramsal çerçeveyi oluşturmak için literatür taraması yapılmıştır. İkinci bölüm araştırmamızın hangi yöntemlerle ortaya konulduğu verileri içermektedir. Üçüncü bölümde ise çalışma grubuyla derinlemesine mülakatlar yapılarak, anne-kız ilişkilerinde dinin konumuna dair elde edilen veriler karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Son bölümde de ulaşılan veriler temalara göre sıralanarak okuyucuya sunulmuştur.

2.1.1. Araştırma modeli

Araştırmamız, günümüz anneleri ile onların kızları arasındaki ilişkilerde dinin rolünü anlamaya yönelik fenomen üzerinden ilerlemektedir. Çalışmamızda Rize’deki

²⁷⁸ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011), 39.

²⁷⁹ John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, Çev. çev. Mesut Bütün & Selçuk Beşir Demir (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2021), 46.

²⁸⁰ Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve ilkeler* (Ankara: Pegem Akademi, 2020), 39.

²⁸¹ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 40-41.

anneler ve onların kızları özelinde muhafazakârlık/dindarlık ile modern dinî kimlikler arasındaki çatışmalar, uyumlar veya etkileşimler üzerine odaklanarak yaşanmış deneyimleri ortaya koyduğumuz için yorumlayıcı fenomenoloji²⁸² modeli esas alınmıştır.

Fenomenolojik (olgubilim) çalışmalarda veriler, belirlenen fenomenle ilgili deneyimi bulunan katılımcılardan toplanmaktadır. Olgubilimde veri kaynakları, çalışmanın yoğunlaştığı fenomeni yaşayan ve bu fenomeni dışı vurabilen, yansıtabilen bireyler ya da gruplardır.²⁸³ Bu bireylerle fenomenolojik çalışmalarda derinlemesine ve çoklu mülakatlar yapılarak verilere ulaşılır.²⁸⁴ Biz de çalışmamızda, “günümüz anne kız ilişkilerde dinin rolü” fenomenine dair bulgulara ulaşmak için annelerle ve annelerin kızları ile derinlemesine mülakatlar yaptık. Sonrasında elde ettiğimiz verileri deşifre edip tümevarımcı içerik analizi²⁸⁵ ile kodladık ve temalar oluşturduk. Son aşamada ise elde edilen bulguları yorumlayarak çıkarımlarda bulunduk.

2.1.2. Araştırma Grubu

Nitel araştırmalarda belirlenen fenomene dair verilere ulaşmak için evrenin tamamı yerine, evrenin özelliklerini taşıyan çalışma grubu belirlenir ve görüşmeler bu kişilerle yapılır. Bizim çalışmamızın evrenini, çevresi tarafından muhafazakâr/dindar kabul edilen günümüz annelerinin, seküler görünümlü kızları oluşturmuştur. Çalışma grubumuzu belirlemeden önce görüşme sorularının uygunluğunu ve geçerliliğini saptamak için 2 anne ve bu annelerin 2 kızıyla pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulamada herhangi bir sorun yaşanmadığı için araştırmanın araştırma grubunu belirleme çalışmalarına geçilmiştir. Rize’deki, belirlenen ölçütleri taşıyan herkesle görüşemeyeceğimiz için evrenimizdeki şartları taşıyan 24 kişiden oluşan, çalışma grubumuzla mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubu seçiminde, araştırmamızın amacına en uygun kişileri bulmak için ‘amaçlı örnekleme yaklaşımı’²⁸⁶ ve özellikle gözlem araştırmalarında kullanılan ‘kartopu örnekleme yaklaşımı’²⁸⁷ kullanılmıştır.

²⁸² Creswell, Nitel Araştırma Yöntemleri, 81-82.

²⁸³ Yıldırım - Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 74.

²⁸⁴ Creswell, Nitel Araştırma Yöntemleri, 83.

²⁸⁵ Yıldırım - Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 227-241.

²⁸⁶ Balcı, Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve ilkeler, 105.

²⁸⁷ Yıldırım - Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 111-112.

Öncelikle çevresi tarafından muhafazakâr/dindar kimliği ile bilinen aileler tercih edilmiş ve kızlarının uygunluğu da göz önünde bulundurularak araçlar ile iletişim kurulup görüşmecilere ulaşılmıştır.

Katılımcıların hepsi Rize ilinde ikamet etmektedir. Görüşeceğimiz annelerin çevresi tarafından muhafazakâr/dindar kimliği ile bilinmesi, kızlarının ise seküler görünümlü olması önemli kriterlerimizdendir. Bu ölçütlerin dışında annelerde yaş sınırlaması koymazken kızlarının dinî kimliğinin tam anlamıyla oluşmaması ve fenomenle ilgili yeterli deneyiminin bulunmaması ihtimaline karşın 16 yaş altı kız katılımcılar araştırmaya dâhil edilmemiştir. Bunun yanında karşılaştırmalı verilere ulaşma bakımından 2 annenin 2 kızıyla da görüşme yapılmıştır. Diğer demografik özellikleri aşağıdaki tabloda verildiği gibidir. Katılımcıların tanınmaması için isimleri yerine kodlamalar kullanılmıştır. Örneğin anneler için K1-Anne, kızları içinse K1-Kız gibi kodlamalar yapılmıştır. 2 annenin 2 kızıyla görüşme yaptığımız için bunlar da K2-Anne, K2-Kız1, K2-Kız2 şeklinde isimlendirilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik bilgileri

Katılımcılar	Yaş	Meslek	Medeni Durum	Eğitim Durumu
K1-Anne	55	Ev Hanımı	Evli	İlkokul
K1-Kız	24	Öğretmen	Bekâr	Lisans
K2-Anne	56	Öğretmen	Evli	Ön Lisans
K2-Kız1	17	Öğrenci	Bekâr	Lise
K2-Kız2	25	Psikolog	Bekâr	Lisans
K3-Anne	44	Ev Hanımı	Evli	Lise
K3-Kız	22	Öğrenci	Bekâr	Lisans
K4-Anne	78	Ev Hanımı	Eşi Vefat Etmiş	İlkokul
K4-Kız	51	Kuaför	Boşanmış	Lise
K5-Anne	44	Servis Personeli	Evli	Lise
K5-Kız	16	Öğrenci	Bekâr	Lise
K6-Anne	50	Ev Hanımı	Evli	İlkokul
K6-Kız1	22	Fizyoterapist	Bekâr	Lisans
K6-Kız2	23	Makine Mühendisi	Bekâr	Lisans
K7-Anne	56	Ev Hanımı	Evli	İlkokul Terk
K7-Kız	23	Öğrenci	Bekâr	Lisans
K8-Anne	46	Ev Hanımı	Evli	İlkokul
K8-Kız	18	Öğrenci	Bekâr	Lisans
K9-Anne	43	Ev Hanımı	Evli	İlkokul
K9-Kız	16	Öğrenci	Bekâr	Lise Terk
K10-Anne	43	Ev Hanımı	Evli	Ortaokul
K10-Kız	19	Öğrenci	Bekâr	Lise
K11-Anne	49	Ev Hanımı	Evli	Lise
K11-Kız	24	Öğretmen	Bekâr	Lisans

2.1.3. Araştırma Verilerinin Toplanması ve Analizi

Araştırmacı, konusu ile ilgili daha önce yapılmış ilgili literatürün taramasını mutlaka yapmalıdır.²⁸⁸ Bu nedenle araştırmanın teorik bölümünde ilk etapta literatür taramasına başvurulmuştur. Doküman inceleme yöntemiyle²⁸⁹ son yıllarda, özellikle 2002 sonrası yapılan çalışmalar ile toplumsal değişimi ortaya koymak için daha önceki yıllara ait çalışmalar taranmıştır. Konuyla ilgili kitaplar, makaleler, doktora ve yüksek lisans tezleri, bildiriler, raporlar araştırmamızın kavramsal çerçevesini yapılandırmak ve bulguları yorumlamak adına incelenmiştir.

Diğer aşama olan veri toplama sürecinde, anneler ve kızları ile ilişkilerinde dinin konumuna dair derinlemesine inceleme yapılırken mülakat tekniğinden yararlanılmıştır. Katılımcıların, araştırmamızın ana problemi ve alt problemleri hakkındaki ilgi, tutum, fikir ve davranışlarını, deneyimlerini ortaya çıkarmak adına katılımcılarla derinlemesine mülakatlar yapılmıştır.²⁹⁰ Mülakat çeşitlerinden, planlı-derinliğine ya da eylem mülakat²⁹¹ yani yarı yapılandırılmış sorulardan meydana gelen mülakat türü kullanılmıştır. Mülakat tekniğinde veri toplamak için görüşme formları kullanılmıştır. Görüşmeciler, kartopu tekniğiyle ulaşılmış, gönüllü anneler ve kızlarından oluşmaktadır. Görüşme soruları 19 adettir, alt ve sondaj sorularla katılımcıların fenomene ait deneyimleri derinlemesine araştırılmıştır. Görüşmeler 20 Ocak 2024 - 3 Mart 2024 tarihleri arasında yapılmıştır. Ses kayıt cihazıyla kaydedilen görüşmeler 25 dk. ile 1 saat 28 dk. arasında değişmektedir. Toplamda 15 saatlik ses kaydı verisine ulaşılmıştır. Sadece 1 katılımcı şehir dışında bulunduğu için online görüşmeyi kabul etmemiş, sorular WhattsApp yoluyla Word halinde gönderilmiş, katılımcı tarafından cevaplandırılarak tarafımıza ulaştırılmıştır.

Elde edilen ses kayıtları deşifre edilerek Word dosyası haline getirilmiş ve veriler kodlanmıştır. Kodlama aşamasında MAXQDA 2024 uygulamasının deneme sürümü ve Microsoft Excel programı kullanılmıştır. Ayrıca bu süreçte Saldana'nın kod kitabından²⁹² da yararlanılmıştır. Katılımcıların deneyimlerinden ve belirlenen

²⁸⁸ Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve ilkeler*, 67.

²⁸⁹ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 187.

²⁹⁰ Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve ilkeler*, 168.

²⁹¹ Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve ilkeler*, 169.

²⁹² Johnny Saldana, *Nitel Araştırmacılar İçin Kodlama El Kitabı*, çev. Aysel Tüfekçi - Süleyman Nihat Şad (Ankara: Pegem Akademi, 2023).

kodlardan hareketle kategoriler, kategorilerden yola çıkarak da temalar ve alt temalar oluşturulmuştur. Toplamda 8 ana tema ve 38 alt temada incelenen veriler alan yazındaki çalışmalarla ilişkilendirilerek çalışmamızın bulgular kısmında kullanılmıştır.

2.1.4. Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmamızda kapsam geçerliğini²⁹³ sağlamak için ilk olarak literatür detaylı bir şekilde taranmış, kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Kavramsal çerçevenin güvenilirliği açısından farklı kaynaklar taranarak destekleyici argümanlar kullanılmıştır.²⁹⁴ Sonrasında kavramsal çerçeve dikkate alınarak yarı yapılandırılmış mülakat için sorular hazırlanmıştır. Hazırlanan sorular uzman tarafından kontrol edilmiş, eksikleri giderilerek hazır hale getirilmiştir. Güvenirliği sağlayabilmek adına yarı yapılandırılmış görüşme soruları, 2 aile ile pilot uygulama yapılarak kontrol edilmiştir. Son şekli verilen yarı yapılandırılmış sorular kullanılarak, çalışma grubuyla görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler, katılımcıların onayı alınarak ses kayıt cihazlarıyla kaydedilmiş ve bu veriler değiştirilmeden yazıya aktarılmıştır. Verilerin kodlanmasında birden fazla, otomatik ve manuel kodlayıcılar kullanılmıştır.²⁹⁵ Bu kodlama yöntemlerinden verilerin toplanması kısmında bahsedilmiştir.

²⁹³ Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve ilkeler*, 117.

²⁹⁴ Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 253.

²⁹⁵ Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 255.

3. BULGULAR VE YORUMLAR

3.1. Muhafazakâr Aileler ve Kendi Kızlarının Dinî Pratikler Bağlamında Karşılaştırılması

Araştırmamızda görüşmeler sonucunda, elde ettiğimiz veriler çerçevesinde 8 ana tema üzerinden analiz yapılmıştır. Belirlediğimiz ana temalar şunlardır:

- Günümüz Annelerinin ve Kendi Kızlarının Dinî Kimlik Profilleri
- Günümüz Annelerinin ve Kendi Kızlarının Dinî Konulara Yaklaşımları
- Annelerin ve Kızlarının Tıp Alanındaki Gelişmelere Bakışları: Beden Politikaları

- Annelerin ve Kızlarının Günlük Hayatlarında İbadetlerin Yeri
- Annelerin ve Kızlarının Dinî ve Günlük Konularda Karşılaştıkları Problemleri Çözme Pratikleri

- Günümüz Annelerinin ve Kendi Kızlarının Rol Modelleri
- Annelere ve Kızlarına Göre Rize’deki Muhafazakârlık/Dindarlık Algısı
- Annelere ve Kızlarına Göre Rize’deki Toplumsal Değişimin Sebepleri

3.1.1. Günümüz Annelerinin ve Kendi Kızlarının Dinî Kimlik Profilleri

Kimlik edinimi, insanın doğumundan ölümüne kadar devam eden hareketli bir süreçtir. Bu sürecin birçok etkileyeni mevcuttur. İçine doğulan aile, kültür, din, sosyal çevre bunlardan en önemlileridir. İnsan doğduğu ailenin dinî anlayışıyla şekillenmeye başlar, büyüdükçe sosyalleşir ve benlik oluşumuna benzerliklerin dışında farklılıklar da dâhil olur. Çünkü birey, içinde bulunduğu fanustan çıkar ve kendindeki asıl “beni” keşfetme serüvenine başlar. Kimliğinin sadece taklitlerden ibaret olmadığını, başkalarının kabulleri yanında kendi eğilimlerinin de varlığını tecrübe eder. İnsanın içinde yalnızca başkalarını taklit etme, onların inançlarını kabul etme, öteki gibi olma eğilimini devam ettiren toplumsal dürtüler yoktur.²⁹⁶ Bireyler taklit etmenin, başkasına özenmenin yanında içlerindeki kişiyi de yansıtmaya başlarlar. Kısaca kimlik, bireyin kararlı bir tavırla benliğini algılaması ve “ben kimim” sorusuna herhangi sosyal bir

²⁹⁶ Yalçı, *Türkiye’de Başörtüsünü Çıkaran Kadınlar*, 72.

gruba hissettiği aidiyetle cevap bulmasıdır.²⁹⁷ Bu keşfedişte aidiyet hissettiği din ile ilişkiselliği, dinî kimliğini oluşturur.

Dinî kimlik kazanma sürecini zamana göre değerlendirirsek, modernleşme öncesi ve modernleşme sonrası şeklinde sınıflandırmak gerekmektedir. Nitekim modernleşme öncesinde insanların dinî kimliklerini şekillendiren etmenler, modern dönem kadar etkili ve çeşitli değildir. Geleneksel dönemde çocuklar bir ailede doğar ve o ailenin dinini, değerlerini, kültürünü aktarma yoluyla alırlardı. Teknolojinin, iletişimin, eğitimin az, sınırlı ya da hiç olmaması nedeniyle çocuklar yaş aldıkça kimliklerinde absürt bir değişim yaşanmazdı. Ancak modernleşmeyle birlikte teknolojinin gelişmesinin, iletişimin artmasının, eğitim imkânlarının ve oranlarının artmasının bireylerin genelde kimliklerinin, özelde ise dinî kimliklerinin şekillenmesinde önemli rolleri vardır. Öyleyse dini kimlik, modern dönemde önemli oranda, zamanın ve mekânın etkisiyle oluşmaktadır.²⁹⁸ Annelerin geleneksel manada miras aldıkları aidiyetler²⁹⁹ ve bu aidiyetlerle şekillenen dinî kimlikleri, yerini, gençlerin sorgulayarak, bulduklarını kendi fikriyle harmanlayarak oluşturduğu dinî kimliklere bırakmaktadır. Çünkü kuşak farklılaşmasıyla gündelik yaşamda karşılaşılan fikirler değişmekte, çeşitlenmekte, bireylerin deneyimleri, yaşam tarzları farklılaşmaktadır. Birey artık aileden aldığı mirasa yeni deneyimlerini eklemekte ve dinî kimliğini özerk bir şekilde ifade etmektedir.

Bu bağlamda annelerin ve kızlarının farklı kimlik profillerini ve bunları tercih etme nedenlerini belirlemek için sorduğumuz “Dinî açıdan kendinizi nasıl tanımlarsınız?” ve “Kendinizi bu kategoriye yerleştirmenizin nedenlerini söyler misiniz?” sorularına verdikleri cevaplara göre 3 alt tema ortaya çıkmıştır. Belirlediğimiz temalar sırasıyla şunlardır:

- Annelerin ve Kızlarının Dinî Kimlik Algısı: “Ben Kimim?”
- Annelere Göre Kızları Kızlara Göre Anneleri: “Sen Kimsin?”
- Annelerin ve Kızlarının Dinî Kimlik Açısından Farklılıklarının Sebepleri

²⁹⁷ Reinhold Bernhardt, “Religious ‘Multi Identity’”, *Journal for the Academic Study of Religion* 27/2 (November 2014), 132-152.

²⁹⁸ Phil Zuckerman, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. İhsan Çapcıoğlu – Halil Aydınalp (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2009), 75-89.

²⁹⁹ Yalçı, *Türkiye’de Başörtüsünü Çıkaran Kadınlar*, 55.

3.1.1.1. Annelerin ve Kızlarının Dinî Kimlik Algısı: “Ben Kimim?”

Kimlik, aileden ve çevreden sosyal olarak alınan, devam ettirilen ve yine sosyal olarak değiştirilen, şekillenen bir olgudur. Nitekim günümüzde etkileşimin artmasıyla maruz kalınan fikir ve değerler çeşitlenmekte bu da kimliğin değişimine ve hareketliliğine sebep olmaktadır.³⁰⁰ Sembolik etkileşimciler kimliği, benlikle eş anlamlı olarak kullanmakta, toplumdaki diğer kişilerle etkileşim sonucunda ortaya çıkan hareketli bir olgu ve bireyin topluma aidiyetini sağlayan var olma duygusu olarak görmektedirler.³⁰¹ Diğer bir ifadeyle benliği, içinde bulunulan duruma ve sahip olunan role göre hareket eden bireyin, toplumsal bir deneyimi olarak ifade etmektedirler.³⁰² Örneğin Mead’e göre benlik, kimliksiz doğan bir çocuğun ötekilerle etkileşime geçerek, ötekilerin konumunu dikkate alarak ortaya koyduğu bakış açısını ifade eden bir süreçtir.³⁰³

Karmaşık bir yapı olarak ifade edilen dinî kimlik ise, bireyin bir dine bağlılık derecesine göre anlamlandırılmaktadır. Bireyin inandığı dinin sembollerine, ritüellerine, inanç sistemine yakınlığı, onun dini kimliğinin dışı vurumudur.³⁰⁴ Dinî kimliğimizi, kendimize veya ötekilere tanımlarken kullandığımız kavramlar, sergilediğimiz tutum ve davranışlar dinî kimliğimizin göstergeleridir. Dinî kimliklerin kavramsallaştırılması bu göstergelere göre yapılmaktadır.

Bu bağlamda araştırmamızın mülakat kısmında anneler ve kızlarından oluşan 24 katılımcıya, “Dinî açıdan kendinizi nasıl tanımlarsınız? Dindar, deist, ateist, muhafazakâr, seküler, modern, modern dindar veya bunların dışında kendinizi dini açıdan nasıl tanımlarsınız?” sorusunu sorduk. Annelerin ve kızlarının cevaplarında benzerliklerin yanında farklılıkların da olduğunu gördük.

³⁰⁰ Yalçı, *Türkiye’de Başörtüsünü Çıkaran Kadınlar*, 54-58; Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2023), 417-421; Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi* (Bursa: Dora Yayınları, 2011), 136-143; Anthony Giddens, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, çev. Ali Esgin (Ankara: Phoenix, 2016), 265-269.

³⁰¹ Arthur L. Greil - Lynn Davdman, “Kimlik ve Din”, çev. Abdullah Özbolat - Saffet Kartopu, *Kimlik ve Din*, ed. Abdullah Özbolat - Mustafa Macit (Adana: Karahan Kitabevi, 2022), 4.

³⁰² David Shulman, John P. Hewitt, *Benlik ve Toplum Sembolik Etkileşimci Sosyal Psikoloji*, çev. Büşra Aktaş (İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2019), 135-154; Erving Goffman, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, çev. Barış Cezar (İstanbul: Metis Yayınları, 2021).

³⁰³ George Ritzer - Jeffery Stepnisky, *Sosyoloji Kuramları*, çev. Himmet Hülür (Ankara: De Ki Basım Yayın, 2019), 340-345.

³⁰⁴ Walter Schmidt - Matthew R. Miles, “Religious Identity and Descriptive Representation”, *Religion and Politics Section of the American Political Science Association* 10/1 (August 2016), 3.

Tablo 2. Annelerin ve kızlarının dinî kimlik tercihleri

Dini Kimlik	Anneler	Kızlar
Dindar	5 Kişi	1 Kişi
Modern Dindar	3 Kişi	6 Kişi
Muhafazakâr	1 Kişi	
Orta Halli	1 Kişi	
Tasavvuf Ehli	1 Kişi	
Seküler		1 Kişi
İnançlı		1 Kişi
Teist		1 Kişi
Sorgulama Evresinde		1 Kişi
Seküler Dindar		2 Kişi

Tablo 2’ e göre, annelerin dinî kimliklerini ifade ederken en çok “dindar” kavramını, kızlarının ise “modern dindar” kavramını kullandıklarını söyleyebiliriz. Annelerden de 3’ ü (K2-Anne, K6-Anne, K10-Anne) kendisini “modern dindar”, 5 katılımcı (K1-Anne, K4-Anne, K7-Anne, K9-Anne, K11-Anne) ise “dindar” kavramı ile ifade etmektedir. Diğer 3 katılımcı anne de “muhafazakâr” (K3-Anne), “orta halli” (K8-Anne) ve “tasavvuf ehli” (K5-Anne) kavramları ile dinî kimliklerini tanımlamışlardır. Araştırmamızın çalışma grubunu oluştururken, muhafazakâr/dindar annelerle ve onların kızları ile görüşmeyi amaçlamıştık. Ancak örnekleme ulaşırken aradaki iletişimi sağlayan kişiler, anneleri muhafazakâr olarak tanımlasa da annelerin cevaplarından kendilerini muhafazakâr olarak görmedikleri anlaşılmaktadır. Sadece 1 kişi (K3-Anne), kendisini muhafazakâr olarak ifade etmiş ve şöyle demiştir:

Din konusunda, İslam’ ı yaşama konusunda söyleyebilirim. Muhafazakârım diyebilirim. En başta Allah’tan korkuyorum. Allah’ ın sevdiği işleri yaparken huzur buluyorum. Mesela yasak veya işte şeytana deyim uyduğumda içimde huzursuzluk oluyor. Ondan dolayı hani, dış görünüm olarak da başörtülüym. Ama sadece ben dış görünümle muhafazakâr olduğuna da inanmıyorum. İçinin, hani şöyle tabii çok önemli, Kur’an-ı Kerim’imize de inanıyorum ki, ayeti hatta Nur Suresi’nde geçiyor. Ona da inanıyorum ama iç temizliği yani bu kalbinin temizliği ile de alakalı, nasıl söyleyeyim, İslam’ ı yaşayan insanın bir açık insanın da muhafazakâr, o konuda. (olabilir) Allah’tan korkup da mesela benim gibi Allah’ ın sevdiği şeyleri yaptıkça huzur bulana da ben o gözle bakıyorum diyebilirim yani. Kalp temizliği de o çok önemli. Ama bir eksiklik hissediyorum, öyle insanlar da var etrafımda, açık olup da hani aynı benim gibi düşünen ama bir soru işareti kalıyor tabi. Açık olduğu için. Yani sanki bir eksik gibi hissettiriyor hissediyorum ben kendi açımdan. (K3-Anne, 44, Lise, Ev Hanımı)

Kendini muhafazakâr olarak tanımlayan K3-Anne’nin, bu durumu dinin görünen yönünden ziyade görünmeyen, içsel yönüyle ifade etmesi araştırmanın teorik kısmında bahsettiğimiz “vicdani dindarlık” a örnek teşkil etmektedir. Kendisinin

muhafazakârlığını, tesettürlü olmasına, namazını kılmasına, dinî pratiklerin yanında Allah korkusuna bağlarken, açık olan bir insanın da muhafazakâr olabileceğini kalp temizliğiyle açıklamaktadır. Tesettürü olmayan kişileri kendine göre dinî yönden eksik görmesine rağmen kalp temizliğiyle bu durumu hafifletmekte ve bir bakıma meşrulaştırmaktadır. Muhafazakâr K3-Anne'nin, açık ama kalbi temiz insanların muhafazakâr olabilecekleri fikri bize, kızının (K3-Kız) tesettürsüz olduğu halde bazı dinî pratikleri yerine getirmesiyle bağlantılı olduğunu düşündürmektedir. Karşılaştırmak açısından kızı K3-Kız'ın dinî kimlik ifadesi şu şekildedir:

Ben inançlıyım, ama dindar biri olduğum söylenmez pek. Yani Allah'a inanırım ama namaz falan çok kılmam. Yani kandillerde kılarım, oruç tutarım. Ama öyle her şeyimi yerine getirmede için çok dindar bir insan demem kendime. Ama inançlıyım, inancım var. Modern dindar olabilir, ona daha yakınım kavramsal olarak. O görevleri çok yerine getirmiyorum. O yüzden kendime dindar demem, başımda kapalı değildir mesela. Ama Allah korkum vardır, ondan dolayı bu kategoriye koyuyorum kendimi. (K3-Kız, 22, Lisans, Ordiolog)

Kendini “modern dindar” kavramıyla ifade eden katılımcı K3-Kız'ın, ibadetleri kısmî olarak yerine getirmesi, annesi (K3-Anne) gibi Allah korkusunun ve inancının olması dindar yönünü gösterirken, “o görevleri yerine getirmiyorum” “başım kapalı değil” ifadeleri ise modern yönünü ortaya koymaktadır. Bireyler gündelik pratiklerini, fikişel ve düşünsel eylemlerini, dini referans alarak yapabildikleri gibi tam zıddı bir tutumla dini bireysel boyuta indirgeyerek gündelik hayatlarında yer bulmayan vicdanî bir alana da hapsedebilmektedirler.³⁰⁵ K3-Kız için tam anlamıyla “vicdanî dindarlık” yaşıyor diyemsek de o yönde bir eğilimin varlığından söz edebiliriz.

Kendini muhafazakâr kategorisine yerleştiren K3-Anne'nin aksine dinî kimlik olarak muhafazakârlığı kabul etmeyen, toplumun yaşayışında gördüğü kadarıyla muhafazakârlığı yanlış bulan ve kendini “tasavvuf ehli” olarak tanımlayan servis personeli K5-Anne, dinî kimliğini şöyle açıklamaktadır:

Ben aslında bilemem takva derecemi de, normalde benim bir tasavvuf hayatım var... Kendimi muhafazakâr görmüyorum. Yani muhafazakâr kavramı toplumda, daha bir farklı oluyor. Yani tamamen toplumdaki elini ayağını çekmiş bir ev ortamı, Allah'la beraber bir şey, ben öyle görüyorum yani öyle yaşayanları. Aslında Allah'ın istediği bir din o değil, halkın içerisinde Hakk'la beraber olun diyor Allah'ı Teâlâ. Tutucular. Yani sadece dış görünüş olarak da şeyi görmüyorum, muhafazakârlar şöyle bir cübbe bir hırka gibi düşünüyorlar, yani dini yaşayanları, sosyalleşmeyi. Hâlbuki Allah'ı Teâlâ öyle bir sisteme izin vermiyor. Allah'ın dizaynı daha farklı. Nasıl desem orayı hocam, bir hırka bir lokma şöyle yani zengin olup da varlığı olup da bize bu yeter, kanaatinde bulunuyorlar. Yani tamamen mesela yadırgıyorlar bazı şeyleri, senin evine girip bir sandalye bir koltuk görsünler yani neden lüks olarak görüyorlar. Çoğu kişileri ben böyle

³⁰⁵ Karakoyunlu, “Seküler, Dindar ve Akışkan Dindar Kimliğin Kendini Gündelik Yaşam Pratikleri Üzerinden Üretimi: Kızılık Şerbeti Örneği”, 765.

tanıyorum. Normalini bile lüks görüyorlar, çoğu öyle görüyor. Diyelim ki bir Allah dostunu bir arabaya bindiklerini görseler, Peygamber Efendimiz biner miydi? Ama o dönemde onlar vardı. Bu dönemde Peygamber Efendimiz yaşasaydı biz de onu daha güzellerine layık görürdük. Tamam, o infak etmiş vermiş, bizim de vermemizi istiyor, çalıştığımızı kazancımızı vermemizi istiyor, Allah'ı Teâlâ vermemizi istiyor, infak etmemizi istiyor. Ama fazla değil yani onun da bir ölçüsü var, herkes onu biliyor. Gelir ne kadarsa, eline ne geçiyorsa ayda, onun infakını da Allah'tan istiyoruz. İşte onun şeyinde idrakindeyiz. Onlar(muhafazakârlar) dine daha farklı bakıyorlar. (K5-Anne, 44, Lise, Servis Personeli)

Muhafazakârların tutucu olduklarını söyleyen K5-Anne, dünya hayatının nimetlerinden kendilerini geri çektiklerini, oysaki Allah'ın böyle bir yaşam tarzını onaylamadığını savunmaktadır. Allah nimetini kulunun üzerinde görmek ister anlayışını, “Peygamber efendimiz yaşasaydı Onu daha güzellerine layık görürdük” referansı ile meşrulaştırmaktadır. Kendini tasavvuf ehli olarak tanımlayan K5-Anne'nin kızı ise dinî kimliğini modern dindar olarak kavramsallaştırarak şu şekilde açıklamaktadır:

İnanıyorum ama bazı şeyler mantığıma uymuyor. Mesela atıyorum evlilik konusunda. Mesela bence evlenmeden önce iki insanın aynı evde böyle bir iki sene yaşaması gerekiyor ki birbirlerini iyice tanısinlar. Yoksa koca bir hayatı mahvediyorlar. Yani inancım var ama bazı şeyler mantığıma ters geliyor. Modern dindarım. Kendi, diğer arkadaşlarımla aramdaki o farklılık mesela konuşma tarzı olsun, hani diğer insanlara davranış olsun. Mesela onların bazıları hiç hiç inanmıyor böyle, olmadığımı (dinin) varsayıyor. Ben olduğuna inanıyorum ama sergilemiyorum. (K5-Kız, 16, Lise, Çalışmıyor)

Lise öğrencisi katılımcı K5-Kız'ın, dine inanarak teorik boyutu yerine getirdiği ancak imanını pratiğe uygulamayarak, inandığı dinin gereklerini davranışlarına aktaramadığı görülmektedir. Pişkin'e göre, duygularımız, düşüncelerimiz, isteklerimiz imanımızın özünü, içe dönük kısmını; davranışlarımız ise dışa dönük, görünür kısmını teşkil etmektedir.³⁰⁶ Gerçekte, akli bir imanın irade ile birlikte dinin buyruklarını davranışa dökmesi beklenmektedir. Ancak günümüzde gençlerin dinin zahiri boyutundan daha ziyade batını boyutuyla ilgilendikleri görülmektedir. K5-Kız'ın ifadelerinden dinin iman boyutunda şüphe duymadığı, ama nikâhsız iki kişinin birlikte yaşayamayacağı gibi gündelik hayata dair dinî kuralları mantıksız bulduğu anlaşılmaktadır. Katılımcının görüşlerinde Postmodern ya da Bauman'ın ifadesiyle “akışkan modernite”³⁰⁷ döneminin özellikleri görülmektedir. Postmodernite, modernitede olduğu gibi katı ve değişmez bir süreç yerine sıvı ve yeniden inşa

³⁰⁶ Yasin Pişkin, *Kuran'da Karakter İnşası* (İstanbul, Timaş Yayınları, 2020), 202.

³⁰⁷ Zygmunt Bauman, *Akışkan Modernite*, çev. Sinan Okan Çavuş (İstanbul: Tellekt, 2023), 9-42.

edilebilen, bireylerin kendi deneyimleri doğrultusunda şekillenebilen bir süreci ifade etmektedir.³⁰⁸ K5-K12’nin geleneksel bir yapıya sahip evlilik kurumunu sorgulaması, kendi görüşlerini toplumsal normlara rağmen “bence” kavramıyla dile getirmesi, bireysel bir insanın, dolayısıyla Postmodern dönemin izlerini taşımaktadır. Dinî kimliğini, geleneksel normlardan uzak “modern dindar” şeklinde ifade etmesi inancını kendi algılarına göre yorumladığını göstermektedir. Bireyselliğin yanında katılımcının ifadelerinde çoğulculuk da görülmektedir. Arkadaşlarından bahseden katılımcı, gençlerin dine inanmadığını söylerken, onlarla etkileşimde bulunuyor olması, herhangi bir olumsuz cümle kurmaması, Postmodern toplumda farklılıklara gösterilen hoşgörü ve kabullenme eğilimini ifade etmektedir.

Görüşmecilerden ev hanımı K8-Anne ise, dinî kimliğini belli bir kalıba sokmayarak “orta halli” olarak ifade etmiştir. Bunun sebebini de şöyle açıklamıştır:

Yani dışarıdan bakılırsa, nasıl tanımlarım, bence orta halli, orta halli. Hepten şey dediğiniz gibi ne muhafazakâr ne de daha uçta modern de değil. Tam manasıyla kendimi şey yapamadım yani, dini daha iyi bir şekilde, eksiklerim olduğu için, yani yapıyorum yapıyorum ama daha eksikim olduğu için tamamlayamadım. Onun için orta halli diyorum. Orta halli dememin sebebi de bazı eksiklerim olduğu için, kendimce öyle düşünüyorum. Onarın hepsini yapıyorum ama yine eksik gibi içimden hissediyorum. Yani eksiklerim nasıl? Namazımı kılıyorum ama namazımı iyi bir şekilde huşuyla kılabiliyor muyum ya da dilimden sinirlenince çıkan kötü söz, kötü laf onlardan kaynaklanırmış, düşüncelerim, başka o kadar yani. (K8-Anne, 46, İlkokul, Ev Hanımı)

K8-Anne, dinî kimliğini “orta halli” şeklinde kavramsallaştırmasını kendinde gördüğü eksiklerle açıklamaktadır. Eksiklerinin ise ibadetin takva boyutu ve ahlaki boyutu ile ilgili olduğu görülmektedir. Muhafazakârlığı ve modernliği uç noktalar olarak görmekte, kendini tanımlamakta zorlanmaktadır.

Dinî kimliğini “teist” kavramıyla tanımlayan katılımcı K2-K122, özellikle “dindar” tanımlamasından uzak durduğunu belirtmektedir:

Aslında tanımlamalardan bağımsız bir dini bakış açım olduğunu düşünüyorum, fakat bir fikir belirtmem gerekirse sadece teist bir çerçevede bakış açım olduğunu söyleyebilirim. Günümüz Türkiye’sindeki dindar bakış açısının belirli kalıplardan ve kültürel faktörlerden çok etkilendiğini düşünüyorum bu sebeple kendimi böyle bir tanımlama içerisine yerleştirmiyorum. (K2-K122, 25, Lisans, Psikolog)

Teist inanişâ göre, Tanrı her şeyin bilgisine sahiptir, kontrol ve hâkimiyet O’na aittir. Bireyler ise yapıp ettiklerinde özgür, aynı zamanda bunların sonucundan

³⁰⁸ Kurt, *Din Sosyolojisi*, 207-211.

sorumludurlar.³⁰⁹ K2-Kız2, Tanrı inancına sahip olmakla birlikte günümüz Türkiye'sinde “dindar” kavramının asıl manasından uzaklaştığını belirtmektedir. Katılımcının “dindar bakış açısının belirli kalıplardan etkilenmesi” ifadesiyle muhafazakâr/geleneksel bir yapının varlığı akla gelirken, “kültürel faktörler”, bugünün dindarlığında popüler kültürün etkisini ortaya koymaktadır. Örneğin türbe ritüellerinin çoğunu Diyanet İşleri Başkanlığı “batıl inanış” veya “hurafe” olarak görmekte, bu dindarlık biçiminin kitabî din yerine kültürden ve insanların hayat tarzından etkilendiğini ifade etmektedir.³¹⁰ Bu anlayışla Psikolog katılımcının, günümüzde saf bir dindarlıktan söz edilemeyeceği için kendini hazır, kavramsal kalıplara sokmadığını görmekteyiz.

Dinî kimliğini “modern dindar” şeklinde ifade eden katılımcı kızlar (K3-Kız, K5-Kız, K6-Kız1, K8-Kız, K9-Kız, K10- Kız) bu kavramsallaştırmalarını genel olarak “inanıyorum ama dinin gereklerini tam yapmıyorum”, “dinin gerekliliklerini yapmaya çalışıyorum ama o kadar da bağlı değilim” gibi cümlelerle açıklamaktadırlar. Kendisini “modern dindar” kategorisine koyan 3 anneden 1'i olan öğretmen K2-Anne, “Açıklıktan gelmişim ya, dinî bilgim var ama açık yaşamayı, o tür şeyleri seviyorum. Din korkusu Allah korkusu, ondan kaynaklı kapanma daha baskın çıkıyor” şeklinde bir ifadeyle kimliğini açıklamıştır. Ev hanımı K6-Anne ise “modern dindar” ifadesini; “namazımı kılar orucumu tutarım”, “aşırı kapalı değilim”, “tutucu bir dindarlık yok bizde” ve “erkeklerin yanına çıkmayan akrabalarım göre modernim” cümleleriyle yorumlamıştır. Son olarak “modern dindar” kavramını kullanan K10-Anne de bu tanımlamasını “Aşırı dinci değilim”, “namazımı kılarım orucumu tutarım”, “başımı örtüyorum ama pantolon giyiyorum” ve “erkeklerin yanına çıkıyorum sohbet ediyorum” şeklinde açıklamıştır. Anneler dinî kimliklerini “modern dindar” kavramıyla açıklamalarını, ibadetlerini yapmalarına, tesettürlerinin mahiyetine, dinî anlayışta ve mahremiyet konusunda aşırıya kaçmamalarına bağlamaktadırlar. Diyebiliriz ki modern dindar annelerin günlük yaşamlarında, dinî motiflerin yanında modern kodların etkisi de hissedilmektedir.

³⁰⁹ Sait Polat, “Klasik ve Açık Teizm Bağlamında Tanrı'nın Bilgisi ve İnsanın Özgürlüğü”, *Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 16 (Aralık, 2021), 291.

³¹⁰ Köse, “XXI. Yüzyıl Türkiye'sinde Gelenekle Modernite Arasında Din Algıları ve Dindarlık Formları: Sosyolojik Bir Bakış”, 9.

Öte yandan çalışmamız görüştüğümüz K7-Kız, başkaları tarafından seküler görünmesine rağmen içsel bir inancının olduğuna dair açıklamalarda bulunmaktadır. K7-Kız, “Dışarıya seküler görünsem de kendi içimde inancımın olduğunu kabul ediyorum.” tarzındaki kimlik tanımlaması, ötekilerin onu nasıl gördüğüyle ilgilidir. Ama üniversite öğrencisi K7-Kız, kendi içinde inancının olduğunu, dışarıdakilerin “dinsiz” ithamlarını önemsemediğini, Allah’la içten bağlarının bulunduğunu söylemektedir. Bireyin içinde yaşadığı, Allah’la arasına kimseyi sokmadığı bir din anlayışının, yani çağımızda sekülerleşme ile yaygınlık kazanan dinsel bireycilik³¹¹ anlayışının varlığını görmekteyiz. Çevik’e göre, Müslüman toplumlarda dinsel bireycilik, mevcut dinî kurumlardan, yapılardan uzaklaşmayı ve inancını aracı olmadan öğrenmeyi ya da yaşamayı ifade etmektedir.³¹² Dinsel bireycilik; dinin görünmeyen³¹³, bireye ait, bireyin içsel deneyimleriyle oluşturduğu yönünü ifade etmektedir.³¹⁴ Kurumsal dinin, birincil belirleyici konumunu yitirdiği modern toplumlarda ortaya çıkan dinsel bireycilik, Luckman’a göre, kurumsal dinin etkisi azalsa da dinin evrensel bir toplumsal formu olan “Dünya Görüşü” nün etkisiyle şekillenmektedir.³¹⁵ Bu bağlamda K7-Kız için, birincil sosyalleşme döneminde ve sonrasında edindiği dinî deneyimler çerçevesinde, sadece Allah’la manevi irtibat kuracağı, aracısız bir din anlayışı geliştirdiğini söyleyebiliriz.

Benzer şekilde dinî kimliğini, “bazı açılardan biraz sekülerizme kayıyor olabilirim” şeklinde tanımlayan K11-Kız ise dinin bütün gereklerini yerine getirmediği, örneğin başını örtmediği için bu görüşte olduğunu ifade etmektedir. Dinî kimliğini, “Çok fazla dinine düşkün ya da dine çok fazla bağımlı yaşayan bir insan olduğumu düşünmediğim için, açıkçası seküler bir insan olduğumu düşünüyorum” cümlesiyle açıklayan K2-Kız2’de dinden uzak, seküler bir kimliğe sahip görülmektedir. “Seküler dindar” kavramını kullanan K1-Kız ise, bu durumu Allah’a inanması ve açık fikirli olmasıyla özetlemektedir.

³¹¹ Mehmet Süheyl Ünal, “Dinsel Bireycilik: Tehdit Mi, Fırsat Mı?”, *Dini Araştırmalar* 13/37 (Temmuz - Aralık 2010), 8-18.

³¹² Mehmet Latif Çevik, “Etnisite-Din İlişkisi: Kürtlerde Dinsel Bireycilik”, *The Journal of Mesopotamian Studies* 8/1 (Mart 2023), 71-72.

³¹³ Luckmann, *Görünmeyen Din*, 66-200.

³¹⁴ Çevik, “Etnisite-Din İlişkisi: Kürtlerde Dinsel Bireycilik”, 71.

³¹⁵ Luckmann, *Görünmeyen Din*, 126-134.

Dinî kimlik kavramsallaştırmasında son olarak lise öğrencisi K2-Kız1, “sorgulama evresindeyim” diyerek dini öğrenmeye çalıştığını ve dinle ilgili bazı kuralları “saçma” bulduğunu –cennet cehennem- söylemektedir. K5-Kız ile dinin bazı esaslarını saçma bulmalarının, dinin muamelat kısmında bazı konuların -evlilik öncesi flörtün yasak olması- günümüzde geçerli olmadığını düşünmelerinin, yaşları gereği sorgulama döneminde bulunmalarından kaynaklandığını söylemek yanlış olmaz. Yapıcı, inanç ve dindarlık bağlamında gençleri dokuz tipolojiye ayırdığı çalışmasında dini sorgulayanları, “Şüpheciler/Kararsızlık yaşayanlar” şeklinde tipleştirerek şöyle ifade etmektedir:

Gençlerin bir kısmı bazen ayetlere bazen hadislerle bazen de fikhî kurallara şüpheyile yaklaşmakta, dahası neye inanacaklarını/inanmaları gerektiğini sorgulamaktadır. Bunların şüpheleri, temelde inkârâ yönelik değildir. Bu nedenle onlar geleneksel din anlayışlarını sorgulayarak çağa uygun cevaplar üretmek, dinin ilk dönemleri ile modern dünya arasında yaşadıkları sıkışmışlık duygusundan kurtulmak arzusundadır. Bu arzuyla motive olan gençler ayet ve hadislerle yönelik geleneksel yorumları, fıkıh kitaplarında yer alan fetvaları zamanın ruhu üzerinden yeniden analize tabi tutmaktadırlar. Bununla birlikte onlar, kırılgan bir inanç yapısına sahiptir. Makul bir şekilde cevap bulamadıkları sorular ve konular arttıkça din ve inançla bağları zayıflayabilmektedir.³¹⁶

Yapıcı’nın ifade ettiği gibi, bazı dinsel konulara şüpheyile yaklaşan K2-Kız1 ve K5-Kız için sorgulayışları yüzeysel olmakla birlikte, inkâr değil, anlamlandırma ve kabul etme mahiyetindedir diyebiliriz. Yine aynı çalışmada Yapıcı, seküler yaşamın getirileri ve dinî inançları arasında kalanları da dört kategoride incelemiştir. Bunlardan “arayış içinde olanlar” ı geleneksel dini yetersiz bulan, eski-yeni gerilimi yaşayan, dinin güncellenmesi gerektiğini söyleyen, yeni yorumlamaları destekleyen, anlam, aidiyet, maneviyat ve işlevsel inanç arayışında olan gençler şeklinde kavramsallaştırmalarla betimlemektedir.³¹⁷ K2-Kız1 ve K5-Kız katılımcılarımızın dinin bazı konularını “saçma” bulup sorgulamalarını “arayış içinde olanlar” tipolojisi ile ilişkilendirebiliriz.

3.1.1.2. Annelere Göre Kızları Kızlara Göre Anneleri: “Sen Kimsin?”

Araştırmamızın görüşme safhasında annelerden kızlarının dinî kimliğini, kızlardan da annelerinin dinî kimliğini kavramsal olarak ifade etmelerini istedik.

³¹⁶ Asım Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, *İlahiyat Akademik Dergisi* (Aralık 2020), 35.

³¹⁷ Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, 35-36.

Tablo 3. Annelerin ve kızlarının birbirlerini gördükleri dinî kimlik ifadeleri

Dini Kimlik	Annelere Göre Kızları	Kızlara Göre Anneleri
Dindar		8
Modern Dindar	8	1
Muhafazakâr		3
Modern	2	
Dindar/ Muhafazakâr		1
İnançlı	1	
Tanımsız	1	
Dinden Uzak	1	

Tablo2 ve Tablo3’ü karşılaştırdığımızda kısaca şu veriler ortaya çıkmaktadır: İlk soruda “Dinî açıdan kendinizi nasıl tanımlarsınız?” sorusuna cevap veren annelerin 5’i kendini “dindar” kavramıyla ifade ederken; kızlara sorulan “Ailenizi dinî açıdan nasıl tanımlarsınız?” sorusuna verilen cevaplarda, annelerden 8’i kızları tarafından “dindar” şeklinde tanımlanmaktadır. Kızların anneleri hakkındaki dinî algıları “dindar” kategorisinde daha çok yer bulmaktadır. Diğer dikkat çeken bir veri de kızların 3’ü (K2-Kız, K6-Kız2, K7-Kız) annesini “muhafazakâr” görürken annelerden sadece 1’i (K3-Anne) dinî kimliğini “muhafazakâr” diye kavramsallaştırmıştır. Annelerin dinî kimlik tanımı ile kızlarının onları yerleştirdiği dinî kimlik tanımının farklılaştığına bir örnek de 3 anne (K2-Anne, K6-Anne, K10-Anne) kendini “modern dindar” kavramıyla ifade ederken, kızlardan sadece 1’inin (K10-Kız) annesini “modern dindar” görmesidir. Kızlardan 1’i de (K8-Kız) ailesini “Dindar ya da muhafazakâr arasında kaldım. İkisi de olabilir” şeklinde tanımlamaktadır.

Katılımcıların verdikleri cevaplara göre annelerin kendini gördüğü dinî kimlikle, kızlarının annelerini gördüğü dinî kimliğin örtüşmediği durumların mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum bize, dinî kimliğin başkaları tarafından kavramsallaştırılırken farklılaştığını, nesnel algıdan ziyade öznel bir din algısıyla yapıldığını göstermektedir. Ayrıca annelerin en yakını olan kızları bile farklı görüşlerde iken, toplumun ortak bir dinî kimlik tanımında birleşmesi beklenmemelidir. Şöyle ki, K2-Anne kendisini “modern dindar” şeklinde tanımlarken kızlarından K2-Kız1, annesini “muhafazakâr” görmekte K2-Kız2, “dindar” kabul etmektedir. Kızlardan öğrenci olan K2-Kız1, ailesini muhafazakâr olarak tanımlarken, psikolog K2-Kız2, ailesini, özellikle annesini dindar kategorisine yerleştirmektedir. İki kız kardeşin, annelerinin dinî kimliğine dair cevapları ise şu şekildedir:

Muhafazakâr. Yani diğer ailelere göre muhafazakâr, ama kendi muhafazakârlık seviyesinde o kadar da değil, onlardan daha muhafazakâr olan insanlar var. Ama bana çok demezler böyle biraz dikkat et gibi. Biraz şey, baskı var. Şöyle, yani belki olabilir bir şeydir ama kendi görüşlerimi dile getiremem onların yanında. Mesela size dediğim gibi cennet ve cehennem kavramını çok, biraz saçma bulduğumu dile getiremem. O zaman dine inanmıyor musun derler. Hepimiz inanıyoruz falan, o yüzden biraz rahatsız oluyorum onların yanında dile getirmekten... Daha dine bağlı ya da dinin kurallarına bağlı, dinin şeylerine daha boyun eğen. Evet, yani biraz daha dogmatik, geleneksel olabilirler. Bana da kendi düşündüklerini biraz sanki şey yapıyorlar gibi. Yani ben onların düşündüklerini düşünmek zorunda değilim, ama onlar ben onların düşündüklerini düşünüyor muyum gibi davranıyorlar. (K2-Kız1, 17, Lise, Öğrenci)

Ailemi dindar olarak tanımlayabilirim. Daha doğrusu annem bu tanıma daha çok uyuyor. Bunun sebebi ise herhangi bir olumsuzluk olmadıkça namaz, oruç, kurban gibi çoğu dinî ibadetlerini yerine getiriyor. Ayrıca Kur'an okuyor. (K2-Kız2, 25, Lisans, Psikolog)

K2-Kız1, ailesinin muhafazakâr oluşunu, dinî konulardaki görüş farklılıklarına, görüşlerini dile getirmede yaşadığı baskıyı, ailesinin dogmatik bir din anlayışıyla kendi fikirlerini kabul ettirme çabalarına bağlamaktadır. K2-Kız2 ise, özellikle annesini dindar görmekte ve herhangi bir baskıdan bahsetmemektedir. Annesinin dindar oluşunu da ibadetlerini yapmasıyla ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda K2-Kız2'nin dindarlık tanımı Coştu'nun "yaşanan veya tecrübe edilen dine tekabül eden bir olgu"³¹⁸ ifadesiyle uyuşmaktadır. Diğer yandan aynı ailede büyümelerine rağmen K2-Kız1'in K2-Kız2'den farklı düşünmesi yaşı gereği, ergenlik dönemindeki özgürlük anlayışıyla ve ailelerin gençler üzerinde tahakküm kurma isteğiyle ilişkilendirilebilir. Gençler bu dönemde aileden bağımsız, özgür olmak isterler. Gençlerde ve ergenlerde, ailenin koyduğu kurallara uymama, karşı çıkma, hem fiziksel hem de fikişel olarak aileden uzaklaşma isteği vardır. Bu nedenle de çatışma kaçınılmazdır.³¹⁹ Diğer taraftan K2-Kız2'nin üniversiteyi bitirmesi, ailesinin baskısından ve korumasından uzaklaştığını, yaşı gereği de çatışma yaşamadığını göstermektedir.

Annelere sorduğumuz, "Kızınızı/Kızlarınızı dinî açıdan nasıl tanımlarsınız?" sorusuna cevaben Tablo3'te görüldüğü üzere, annelerin 6'sının (K2-Anne, K5-Anne, K6-Anne, K8-Anne, K10-Anne, K11-Anne) kızlarını (2 annenin 2 kızı var, toplam 8 kız) "modern dindar" şeklinde tanımladıklarını söyleyebiliriz. Tablo2'de ise kızların 6'sının (K3-Kız, K5-Kız, K6-Kız1, K8-Kız, K9-Kız, K10-Kız) kendini "modern

³¹⁸ Yakup Coştu, "Dine Normatif ve Popüler Yaklaşım: Bir Dini Yönelim Ölçeği Denemesi" *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/15 (Haziran 2009), 121.

³¹⁹ Duman, *Kuşak Çatışması*, 217.

dindar” olarak tanımladığı görülmektedir. Annelerin kızlarını gördüğü dinî kimliklerin uyumuna baktığımızda, K2-Anne kızları için “modern dindar” kavramını kullanırken, kızlardan K2-Kız1 “sorgulama evresinde”, K2-Kız2 ise “Teist” olduğunu söylemektedir. Yine aynı şekilde K6-Anne, kızlarını “modern dindar” olarak tanımlamasına rağmen K6-Kız1 bunu doğrularken K6-Kız2 “seküler” kavramıyla kimliğini ifade etmektedir. Hakeza K11-Anne ile K11-Kız’ının durumu da bu şekildedir.

Annelerin soruya verdiği diğer cevaplarda ise, kızların 1’i (K1-Kız) inançlı, 1’i (K7-Kız) “dinden uzak” şeklinde tanımlanmış ve 1’ini de (K3-Kız) anne tanımlamaktan kaçınmıştır.

Kendini “modern dindar” kavramı ile tanımlayan K3-Kız’a karşın, annesi kızını belli bir dinî kimlik kategorisine yerleştirememektedir:

Ben inançlıyım, ama dindar biri olduğum söylenemez pek. Yani Allah'a inanırım ama namaz falan çok kılmam. Yani kandillerde kılarım, oruç tutarım. Ama öyle her şeyimi yerine getirmediğim için çok dindar bir insan demem kendime. Ama inançlıyım, inancım var. Modern dindar olabilir, ona daha yakınım kavramsal olarak. (K3-Kız, 22, Lisans, Öğrenci)

Ortada mı desem kızım, aslında ben kendimden şüphe etmiyorum. Çünkü Kur'an, aman camilere göndermişim çocuğumu, evde babası namaz kılar, ben namaz kılarım, dedesiyle babaannesi namaz kılardı. Hani o konularda şüphem yok ama bu günümüzde maalesef İnternet ortamında söyleyeyim bir şey olabiliyor. Yani sanki böyle tartıştığımız olaylar olabiliyor tabii. Aynı benim düşündüğüm gibi düşünmüyor benim kızım. Daha 22 yaşında fikir ayrılıkları yaşadığımız oluyor tatbikî de. ...Yani modern dindar mı desek veya dindar aslında, dindarlığı da desem ona ki sen şimdi kızım dindarsın, belki de o kelimedenden rahatsız olabilir, belki de. Ama nereye yakıştıracağım, dinsiz de hiç diyemem, asla diyemem. Onun için öyle bir tanım yapamayacağım. (K3-Anne, 44, Lise, Ev Hanımı)

Ev hanımı K3-Anne, kızını dinî açıdan yetiştirdiğini ve ona aile olarak örnek olduklarını ancak internetten etkilenecek farklı fikirlere kapıldığını söylemektedir. Günümüzde gençlerin, internet ortamında farklı fikirlerle ve inançlarla tanışmaları, geleneksel dindarlık anlayışından uzaklaşmalarının ve eleştirel bakış açıları geliştirmelerinin önünü açmaktadır. Kızının dinî kimliğini tanımlarken modern dindar ve dindar kavramları arasında kararsız kalsa da dinsiz olmadığını yine de kızının dini kimliğini belirli bir kavramla ifade edemeyeceğini belirtmektedir. “Dindar” kavramından kızının rahatsız olacağını düşünmesi ve kızının da “inançlıyım ama dindar olduğum söylenemez” söylemi örtüşmektedir. Bu durumun, modern dönemde gençlerin din algısının, geleneksel söylemlerden uzaklaşması ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz. K3-Kız, toplum tarafından belli bir kalıba sokulmuş “dindar”

kavramının, kendi yaşam tarzını, dinî deneyimlerini karşılamaması nedeniyle de kendini “modern dindar” olarak tanımlamış olabilir. Ayrıca annenin, kızının “dindar” kelimesinden rahatsız olabileceğini düşünmesi günümüzde yaygınlık kazanan bir durumdur. Gençler küreselleşmenin, sosyal medyanın, bireyselleşmenin etkisiyle geleneksel dindarlık normlarından kendilerini soyutlayabilmektedirler. Bir diğer sebep ise, dinin siyasetle iç içe girmesi olabilir. Bunun yanında K3-Anne’nin kızının, kandillerde namaz kılması, oruç tutması, annesinin iddia ettiği sosyal öğrenmenin gerçekleştiğini ve bazı dinî değerlerin, pratiklerin her şeye rağmen aktarıldığını göstermektedir.

Diğer bir görüşmede ise annesine göre “inançlı” olarak tanımlanan öğretmen K1-Kız, dinî kimliğini, “Sekülerlikle dindarlık arasında” şeklinde ifade etmekte ve dindarlığının, “Allah'a olan inancımınla alakalı kendimi buraya koymam” diyerek inancıyla ilişkili olduğunu söylemektedir. Böylece kızın inanç kavramsallaştırmasının, annesinin söylemiyle örtüştüğü görülmektedir.

Kızının dinî kimliğini “dinden uzak” şeklinde tanımlayan K7-Anne’ye karşılık K7-Kız ise, dışarıdan “seküler” görüldüğünü, inancını içinde yaşamayı tercih ettiğini söylemektedir. Burada K7-Anne’nin kızı için “dinden uzak” kavramsallaştırması ile kızının “Dışarıya seküler görünsem de...” şeklinde devam eden tanımlaması örtüşmektedir. Dışarıdan seküler veya dinden uzak görünmesine rağmen içsel bir inançtan bahsetmesi ise dini, kamusal alanda değil bireysel alanda yaşadığını göstermektedir. Bilindiği üzere bireyselleşen dünyada din toplumsal etkisini kaybetmekte, makro düzeyden mikro düzeye geçmektedir. Ancak klasik sekülerleşme teorisinin iddiası gibi din tamamen etkisini kaybetmemekte, modernleşen toplumda kamusal alandan bireysel alana geçiş yapmaktadır.³²⁰

Anne ve kızların dinî kimliklerini tanımlama biçimlerinde benzerlikler ve farklılıklar vardır. En yaygın olarak anneler kendilerini daha çok "dindar" kavramıyla tanımlama eğilimindeyken, kız çocukları dinî kimliklerini daha çok "modern dindar" olarak tanımlamaktadır. Ayrıca katılımcı kızların çoğunluğu da annelerini “dindar”, annelerin çoğunluğu da kızlarını “modern dindar” olarak tanımlamışlardır. Diğer tanımlamalar arasında muhafazakâr, ılımlı, sufi odaklı, laik ve teist ifadeler yer

³²⁰ Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*, çev. Ali Coşkun (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 235-236; Günay, *Din Sosyolojisi*, 399; Zuckerman, *Din Sosyolojisine Giriş*, 23-44.

almaktadır. SEKAM tarafından 2016 yılında yapılan çalışmada³²¹ gençlerin dinî kimliklerini tanımlarken ikilem yaşadıkları, gençlerin %12'si kendini “modern”, %16'sı “geleneksel” ve %72'si de “biraz modern biraz geleneksel” olarak tanımladıkları ortaya çıkmıştır. Söz konusu çalışmada gençlerin iki arada kaldığı, melez bir kimlik inşa ettiği görülmektedir. Bizim çalışmamızda da 13 kızdan 6'sı kendisini “modern dindar”, 2'si de “seküler dindar” olarak tanımlayarak bahsettiğimiz çalışmayla benzerlik göstermekte, dinî kimlik açısından aynı iç içe girmişliği ortaya koymaktadır. Çalışmamızdaki annelerden 3'ünün ise katılımcı kızlar gibi dinî kimliklerini “modern dindar” kavramıyla ifade etmeleri bu annelerin de gençler gibi melez bir dinî kimliğe sahip oldukları sonucuna ulaşmamızı sağlamaktadır. Modern dindarlık, dinin sübjektif boyutuyla ilgilenirken, rasyonel bir anlayışla inanç boyutunu kabul eder. Ancak modern dindarların gündelik yaşamında dinî sembol ve ritüeller fazla görünür değildir.³²² Bu anlamda katılımcı kızların “modern dindar” kimlikleri ile tutum ve davranışlarının, yaşam tarzlarının uyum içinde olduğunu söyleyebiliriz.

Ayrıca katılımcıların verdikleri cevapları karşılaştırdığımızda hiçbir kızın, annesini dinî kimlik bakımından “modern” görmezken hiçbir annenin de kızını “dindar” kavramıyla tanımlamadığı görülmektedir.

Son olarak katılımcı kızların arasında dinî inançlarını sürdüren, ancak toplumsal algılardan etkilenerek bunları dışa yansıtmayan ya da dinin inanç boyutunu yerine getirirken tutum ve davranış anlamında dine uygun yaşayamadığını ifade eden "seküler görünümlü kız çocukları" (K1-Kız, K2-Kız2, K7-Kız, K11-Kız1) bulunmaktadır. Bütün bu bulgular, annelerin ve kızlarının dinî kimliklerinin, kişisel inançlardan, toplumsal normlardan ve kuşak farklılıklarından etkilendiğini ortaya koymaktadır.

³²¹ Sosyal Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi (SEKAM), *Türkiye’de Gençlik: Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri* (İstanbul: SEKAM Yayınları, 2016), 48.

³²² Mustafa Tekin, “Dindarlık Bağlamında Amel-i Salih Kavramına Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Dindarlık Olgusu (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*, ed. Hayati Hökelekli (Bursa: Kurav Yayınları, 2006), 7/54-55.

3.1.1.3. Annelerin ve Kızlarının Dinî Kimlik Açısından Farklılıklarının Sebepleri

Dindarlık, bir bireyin aidiyet duyduğu dinin gereklerini ne ölçüde yerine getirdiği, yani o dine inanıp inanmadığı, o dine ait ibadetleri yapıp yapmadığı, ahlaki kurallara ne derece uyduğu, yaşam tarzını ne kadar özümseyip hayatına uyguladığı ile ilgilidir.³²³ Katılımcıların da dinî kimlik tanımlamalarını bu dindarlık pratikleri üzerinden değerlendirdikleri anlaşılmaktadır.

Çalışmamızda muhafazakâr annelere ve onların kızlarına yönelttiğimiz dinî kimlikleri ile ilgili sorulara verdikleri cevaplarda, kendilerini ve birbirlerini bu kimliklere yerleştirme nedenlerinin en çok inanma süreçleri, yaptıkları ibadetler, tesettüre ve mahremiyete gösterdikleri bağlılık ve ahlaki anlayışları ile ilgili olduğu görülmüştür. Elde ettiğimiz verileri dikkate aldığımızda annelerin ve kızlarının dinî kimlik açısından farklılıklarının sebeplerini 4 alt temada değerlendirdik. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- Dinin İnanç Boyutu: Günümüz Annelerinin İnançlı Kızları
- Dinin İbadet Boyutu: Dinî Kimliklerin İbadetlerin Yapılma/Yapılmama Durumuna Göre İfade Edilişi
- Annelerin ve Kızlarının Dinî Kimliklerini Tesettür ve Mahremiyet Üzerinden Yorumlamaları
- Dinin Ahlak ve Duygu Boyutu: Annelerin ve Kızlarının Dinî Kimliklerini Dinin Ahlak ve Duygu Boyutu Üzerinden Yorumlamaları

3.1.1.3.1. Dinin İnanç Boyutu: Günümüz Annelerinin İnançlı Kızları

Bütün dinlerin, inananlarına referans oluşturduğu doktrinleri bulunmaktadır. Bu doktrinler, semavî dinlerde doğaüstü bir varlıkken beşerî dinlerde, inananlarının manevî bağ kurduğu dünyevî değerler olabilmektedir. Belli öğretilerden meydana gelen inanç sistemlerinin çekirdeği ise imandır.³²⁴

İnsanın doğası gereği varoluşsal sürecinde “inanma” ihtiyacı her daim canlılığını korumaktadır. Bu varoluşsal süreçte inanma, bireyin eğilimlerine, bağlanma ihtiyacına, doğduğu yaşadığı çevreye göre şekillenirken içerisinde bazen

³²³ Ete-Yargı, *Türkiye’de Dindarlık Algısı* 29.

³²⁴ Duman-Akosman, *Gençlerde Din ve Dindarlık*, 132.

taklidî bazen de tahkiki iman şeklinde gerçekleşebilmektedir. Taklidî iman, insanın pasif bir şekilde taklit yoluyla çoğu zaman körü körüne gerçekleşen bir inanma biçimidir.³²⁵ Daha çok geleneksel din anlayışında görülen şüphe duymadan bağlanmayı, kabullenmeyi içinde barındırmaktadır. Tahkiki iman ise, küçük yaşlardan itibaren taklitle başlasa da şüphe duymayı, sorgulamayı, araştırmayı temel alarak nihayetinde bu yolla doğru bilgiyi kazanma, kabullenme ve hayata geçirmedir.³²⁶ Günümüzde gençler, anne babaları gibi kulaktan duyma, aktarma yoluyla inanma yerine neye, niçin inandığını araştırmayı, sorgulayarak inanmayı tercih etmektedir. İnanma sancılı bir süreç olsa da insanın fitratında bulunan manevi ihtiyaç halidir. İnsanın inanma şekilleri, inandıkları değerler, inandıkları Tanrılar değişse de inanma hep varlığını koruyacaktır.³²⁷

Bu bağlamda, yaptığımız görüşmelerde annelerin ve kızlarının hiç biri kendini inançsız olarak ifade etmemiştir. Genellikle inanma ve inandığını uygulama çerçevesinde verdikleri cevapların dindar, modern dindar ve muhafazakâr kavramları üzerinde yoğunlaştığı Tablo2’de ve Tablo3’de görülmektedir. Görüşmelerde katılımcılardan anneler, dinî kimliğini ibadetlerine, giyim kuşamlarına bağlarken, inanç durumuna göre kavramsallaştırmayı katılımcıların kızları yaptığı için annelerin görüşlerine bu kısımda yer verilmemiştir. Sadece annelerden K1-Anne’nin görüşüne, kızının dinî kimliğine yaptığı “inancı var” vurgusundan dolayı yer verilmiştir.

Günümüz annelerinin kızlarının, yaş faktörü dikkate alındığında lise çağındakilerin anlam arayışında olduklarını ve inandıkları ya da inanmak istedikleri aşkın varlığı ve bu varlığın ilettiği öğretileri sorguladıklarını görmekteyiz. Örneğin kızlardan K2- Kız1 dinî kimliğinin inanç boyutunu, “Kendimi sorgulama evresinde düşünüyorum.” diyerek şöyle ifade etmiştir:

Şu anda kendimi sorgulama evresinde düşünüyorum. O yüzden kendime bir tanım koymak istemiyorum. Şu anlık sorgulama evresindeyim. Çok dindar birisi gibi değilim ama daha çok şu an öğrenmeye çalışıyorum gibi. Yani ne doğrudur ne değildir, neye inanmamalıyım neye inanmamalıyım, onu öğrenmeye çalışıyorum. Aklımda birkaç şey oldu dinle örtüşmeyen. Dinin yanlış dediği ama benim doğru bulduğum birkaç şey oldu. Bu sebepten biraz düşündüm acaba doğru mu bu şeyler yoksa yanlış mı diye. Yani bu sebepten sorgulamaya başladım. Mesela, Cennet ve cehennem kavramı bana biraz

³²⁵ Louis Gardet, “İman”, çev. Selim Özarslan, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (Haziran 1999), 324.

³²⁶ Hasan Kurt, “Taklidi İmanın Tahkiki İmana Dönüşmesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Şubat, 2012), 1-15.

³²⁷ Köse, “XXI. Yüzyıl Türkiye’inde Gelenekle Modernite Arasında Din Algıları ve Dindarlık Formları: Sosyolojik Bir Bakış”, 8.

saçma geliyor. Çünkü bir insanın yargılanması için bence herkesin eşit şartlar altında yaşaması gerekiyor. Belki şey diyebilirsin mesela herkese Allah eşit şekilde acı verir, belki öyle bir şey diyebilirsiniz ama bence insanın acısı görecelidir. Ne kadar yaşayacağını bilemezsin (acıyı). Herkes eşit şartlarda yaşamadığı için cennet ve cehennem kavramı biraz saçma geliyor. O yüzden bu konuda biraz düşünmeye başladım. (K2-Kız, 17, Lise, Öğrenci)

Lise öğrencisi katılımcı K2-Kız1' in, Allah inancının olduğunu, sosyalizasyon sürecinde aktarılan dini bilgilere eleştirel yaklaştığını, doğruyu yanlış ayırt etmeye çalıştığını ve cennet cehennem konusunda şüpheyne düşerek Allah'ın adaletini sorguladığını görmekteyiz. K2-Kız1'in söylemleri Yapıcı'nın araştırmasındaki “Şüpheciler/Kararsızlık Yaşayanlar”³²⁸ tipolojisi ile benzerlik göstermektedir. Burada K2-Kız1'in Allah'ın varlığına dair bir şüphesi yoktur, ancak cennet- cehennem, ödöl-ceza konusunda tereddütleri vardır. Hatta cennet-cehennemin varlığını dünyada herkesin eşit şartlarda yaşamadığını söyleyerek saçma bulmaktadır. Bu durum inanç esaslarına bakışın değiştiğini, geleneksel anlamda şüphe duyulmadan inanılan temel esasların bireysel eleştirilere maruz kaldığını, sorgulandığını göstermektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette ahiret hayatı, cennet cehennem mevzuları açıkça ifade edilmiş, iman edip salih amel işleyenlerin ödüllendirileceği, inanmayanların, Allah'ın emirlerine uymayanların da cezalandırılacağı belirtilmiştir.³²⁹ Ayrıca burada cennetin ve cehennemin varlığına dair şüpheden ziyade yargılamanın doğru yapılamayacağı endişesi de ortaya çıkmaktadır. Aslında gencin aradığı mutlak bir adalettir ama bilgi eksikliğinden kaynaklı endişeye düşmektedir. Dinî konularda sorguladığını söylemesine rağmen araştırmaya dayalı, bilimsel bir sorgulamadan bahsedemeyiz. Verilere bağlı kalarak K2-Kız1'in içsel bir eleştiri ve sorgulama yaşadığını söyleyebiliriz.

Her bireyin dini algılamasında farklılıklar bulunduğu gibi inanma ve inandığını sergileme pratiklerinde de bambaşka deneyimler mevcuttur. Kendisini “modern

³²⁸ Şüpheciler/Kararsızlık yaşayanlar: Gençlerin bir kısmı bazen ayetlere bazen hadislerle bazen de fikhî kurallara şüpheyne yaklaşmakta, dahası neye inanacaklarını/inanmaları gerektiğini sorgulamaktadır. Bunların şüpheleri, temelde inkâra yönelik değildir. Bu nedenle onlar geleneksel din anlayışlarını sorgulayarak çağa uygun cevaplar üretmek, dinin ilk dönemleri ile modern dünya arasında yaşadıkları sıkışmışlık duygusundan kurtulmak arzusundadır. Bu arzuyla motive olan gençler ayet ve hadislerle yönelik geleneksel yorumları, fıkıh kitaplarında yer alan fetvaları zamanın ruhu üzerinden yeniden analize tabi tutmaktadırlar. Bununla birlikte onlar, kırılğan bir inanç yapısına sahiptir. Makul bir şekilde cevap bulamadıkları sorular ve konular arttıkça din ve inançla bağları zayıflayabilmektedir. Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, 32.

³²⁹ Örnek ayetler için bk. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Bakara 2/24-25; el- Mâide 5/85; el-A'râf 7/46-47; el-Meryem 19/ 60-63; el-Âl-i İmrân 3/12; el-Hicr 15/43-44; Zümer 39/71-75.

dindar” kavramıyla tanımlayan lise öğrencisi K5-Kız ise inancını şöyle açıklamaktadır:

İnanıyorum ama bazı şeyler mantığıma uymuyor. Mesela atıyorum evlilik konusunda. Bence evlenmeden önce iki insanın aynı evde böyle bir iki sene yaşaması gerekiyor ki kendilerini iyice tanıması gerekiyor. Yoksa koca bir hayatı mahvediyorlar. Yani inancım var ama bazı şeyler mantığıma ters geliyor. Modern dindarım. Kendi, diğer mesela arkadaşlarımla aramdaki o farklılık, konuşma tarzı olsun, diğer insanlara davranış olsun. Mesela onların bazıları hiç inanmıyor böyle, olmadığını (dinin) varsayıyor. Ben olduğuna inanıyorum ama sergilemiyorum. (K5-Kız, 16, Lise, Öğrenci)

Lise öğrencisi K5-Kız’ın, inançlı olmasının yanında dinî pratiklerin bazılarının mantığına ters gelmesi, dinin kurallarını kabullenemediğini, inandığı dinin mantığına uymayan kısımlarını eleştirebildiğini göstermektedir. Ayrıca “modern dindarım” ve “inanıyorum ama sergilemiyorum” ifadeleri, bireyin dinî inancını benimsediği halde, inancının gereklerini, günlük yaşamında uygulama noktasında daha esnek davrandığını göstermektedir. Mantığına ters gelen kısım ise mahremiyetle ilgilidir. Evlilik öncesi flörtleşmeyi yasaklayan dini eleştirmektedir. Modern dönemin gençleri, anlam dünyalarında yer edinemeyen geleneksel değerleri sorgulamakta, evlilik konusunda katı bir anlayış yerine daha esnek bir yaklaşımı tercih etmektedirler. Dini, kendi algılayışlarına göre şekillendirerek, kendi dünyalarındaki temellere dayandırmak istemektedirler. Katılımcımız K5-Kız’ın ifadesindeki “bence”, bu manada inandığı dine yeni bir mahiyet kazandırma ve dini kendi anlam dünyasında bir yere oturtma çabası şeklinde yorumlanabilir.

Ayrıca K5-Kız’ın arkadaş çevresinde dine inanmayanların varlığı, gençlerin din dışı yaklaşımlara kaydığını destekler niteliktedir. Türkiye’de dindarlık algısı üzerine yapılan çalışma³³⁰ Müslümanlık aidiyetinin gerilediğini, ateist ve deist nüfusunun arttığını göstermektedir. Bu nüfusun ise en çok 18-34 yaş aralığındaki yani ergenlik ve gençlik dönemindeki bireyleri kapsadığı görülmektedir. Ancak 2022’de Z kuşağının din ve dindarlık algıları üzerine yapılan çalışmada³³¹ Allah’ın varlığı ve birliği ile ilgili gençlerin düşünceleri sorulduğunda sadece katılımcıların %2’si Allah’ın varlığına ve birliğine inanmadığını, %90’ı da Allah’ın varlığına ve birliğine inandığını söylemiştir. Çalışmayı bütün gençlere genellemek doğru olmasa da toplumumuzda inancı en çok sorgulanan Z kuşağı üzerine yapılan bir çalışmada böyle bir sonucun çıkması, inançsızlığın oransal anlamda azınlıkta kaldığını göstermektedir.

³³⁰ Ete-Yargı, *Türkiye’de Dindarlık Algısı*, 11-16.

³³¹ Duman-Akosman, *Gençlerde Din ve Dindarlık*, 240.

Nişancı tarafından Türkiye’de inanç ve dindarlık üzerine yapılan başka bir çalışmada³³² ise, inançsızlığın tahmin edildiği kadar yüksek çıkmadığı, yaş, eğitim, şehirleşme gibi değişkenler özelinde farklılaşmalar olsa da genel Allah inancı olanların oranının %94 çıktığı görülmektedir.

Türkiye’de Allah inancı konusunda oranlar yüksek olmasına rağmen özellikle gençler arasında inanılan dinin pratiklerini yerine getirmede önceki kuşaklara göre azalma söz konusudur.³³³ Bu durum sekülerleşme teorisini akla getirmektedir. K1-Kız ile yaptığımız görüşmede de dünyevileşmenin izleri görülmektedir. Öğretmen K1-Kız’a sorduğumuz, “Dini açıdan kendinizi nasıl tanımlarsınız” sorusuna “sekülerlikle dindarlık arasında” şeklinde cevap verirken bu konumlandırmanın sebebini ise şöyle açıklamaktadır:

Yani seküler ama tam seküler değil, tam olarak dindar bir yanım da yok, yani sekülerlikle dindarlık arasında. İnanç olarak bahsedebilirim. Yani Allah’a olan inancımınla alakalı kendimi buraya koymam. Dindar tarafımı Allah’a olan inancıma bağlıyorum. Seküler olmamı birazcık topluma bağlayabilirim, toplumda yaşanan süreç var ya. Yani arkadaş çevrem, aile yaşantım, aile hayatım, yani etkilendiğim kişiler... Daha çok düşünce yapısı, hani böyle sekülerlik dediğimizde şu anki jenerasyonda biraz daha açık fikirli olmak geliyor ya arkadaşlarımdan o konularda etkilenebiliyorum. (K1-Kız, 24, Lisans, Öğretmen)

Öğretmen K1-Kız’ın açıklamasında, “seküler dindarlık” diye tanımlanan, inancın olması ama inanılan dinin kurallarını yerine getirmeme durumu söz konusudur. Katılımcı, dindar yanını inancına bağlarken seküler yanını, düşünce yapısına ve açık fikirliliğine bağlamaktadır. Katılımcının din ve sekülerlik arasında denge kurmaya çalışması ve toplumsal yapıdan etkilenerek dinî kimliğini şekillendirmesi Postmodern kodlar taşımaktadır. Zira Postmodern toplumlarda din ve sekülerlik, zıt kutuplar olmasına rağmen iç içe geçmiş durumdadır³³⁴ ve inançlı olduğunu söyleyen katılımcının günlük yaşantısını şekillendirmektedir. Ayrıca katılımcının “açık fikirli olmak” ifadesi ve çevresinden etkilenmesi, farklı inanç ve yaşam tarzlarını kabul etme eğilimini göstermektedir. Bu eğilim ise Postmodern din anlayışının yansımasıdır; nitekim bireyler günümüzde inançlarını geleneksel normlarla sınırlamadan, daha özgür ve bireysel yaşamaktadırlar. Ailesinden ve çevresinden etkilenmesi ise din

³³² Zübeyir Nişancı, *Sayılarla Türkiye’de İnanç ve Dindarlık* (International Institute of Islamic Thought & Mahya Yayıncılık, 2023), 29-33.

³³³ Nişancı, *Sayılarla Türkiye’de İnanç ve Dindarlık*, 43-48.

³³⁴ Talip Demir, *Sosyolojik Perspektiften Postmodernite ve Din İlişkisine Yeniden Bakış* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 87-95.

sosyolojisi açısından sosyalizasyon sürecinin bireyler üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Katılımcının annesi K1-Anne de kızının dinî kimliğini tanımlarken inancının olduğunu özellikle vurgulamaktadır.

Kızımı dini açıdan nasıl tanımlarım, kızım mesela örtünmeyi şey yapmıyor, öyle namazını da kılmıyor ama inancı var. Dualara o şeylere inancı var yani. Onu da ben yetiştiremedim. Onda da benim eksikliğim var yani. İnancı var diyelim. Ama işte kıyafet konusunda falan biraz anlaşılamıyoruz. (K1-Anne, 55, İlkokul, Ev Hanımı)

Kızını inançlı olarak tanımlayıp, eksiklerini namaz kılmaması, örtünmemesi gibi dinî pratikler üzerinden yorumlayan anne, bunun suçunu da kendisinde görmektedir. Nitekim birey, toplumsal bir varlıktır ve üyesi olduğu toplumun dinî değerlerini, tutumlarını, davranışlarını, gelenek ve göreneklerini doğumuyla beraber birincil sosyalleşme sürecinde öğrenmeye başlar. Bu öğrenmenin en temel aktarıcısı ise ailedir.³³⁵ K1-Anne burada kendini eksik görerek birincil sosyalleşme³³⁶ dönemi olan, doğumdan çocukluğun sonlarına kadar devam eden süreçte, yeterli bilgi aktarımını yapamadığını düşünmektedir. Oysa sosyalleşme, çocukların ailesinin himayesinden çıkarak okul, iş hayatı gibi ikincil sosyalleşmelerin yaşandığı alanlara girmelerini ve bilgilerini yeni çevrelerinde öğrendikleri bilgilerle harmanlayarak eklektik yapılar oluşturmalarını sağlamaktadır.³³⁷ K1-Anne, kızının dinî açıdan eksikliklerini kendinde bulurken ikincil sosyalleşme sürecini hesaba katmamaktadır. Oysa yaşadığımız çağdaki teknolojik gelişmeler ve Türkiye'nin çoğulcu yapısı bireylerin algısını, tutum ve davranışlarını değiştirmekte, dönüştürmektedir.³³⁸ Ayrıca K1-Anne, kızının dinî kimlik tanımlamasını yaparken dinin görünen kısımları ile içsel boyutunu, yani namaz ve tesettür gibi topluma yansıyan boyutları ile dua gibi bireysel boyutunu dikkate almaktadır. K1-Kız'ın namaz kılmaması, tesettüre dikkat etmemesi ama dua ile yaratıcıya bağlılığı gösteriyor ki gençler ibadetlere, dinî emirlere mesafeli dursalar da bireysel bilinçlerinin, dinî duyguyla ilişkisi devam etmektedir. Modernleşme-sekülerleşme süreci ibadetleri azaltmış olsa da aşkın bir varlığa inanç devam etmektedir.³³⁹

³³⁵ Duman, *Kuşak Çatışması*, 117.

³³⁶ Giddens, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, 255.

³³⁷ Giddens, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, 256.

³³⁸ Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kısılacında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, 15.

³³⁹ Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kısılacında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, 20.

Genel görüş, modernleşmenin sekülerleşmeyi yarattığıdır. Sekülerleşmenin izleri ise gündelik hayatta giyimde, dinî tutum ve davranışların sergilenmesinde, bireylerin dinî kurumlarla olan etkileşiminde, daha görünür olan namaz, oruç gibi ibadetlerin uygulanışında kendini göstermektedir. Ertit'e göre, tek başına inanç kişiyi sekülerleşmekten kurtarmaz, inançlı olan gençlerin önceki nesillerle karşılaştırıldığında ibadet oranlarının düşmesi de sekülerleşmeye işaret olabilir. Ancak ibadet oranları da tek başına yeterli değildir. Gündelik hayatın her alanında sekülerleşme tartışmaları güncelliğini korumaktadır.³⁴⁰ Northbourne'e göre ise, din modernleşmeyle birlikte bir çöküş yaşamaktadır. Bu çöküş yıkılmayı değil dinin zayıflamasını, yara almasını ve dünyevileşmesini içermektedir ve günümüzde hiç kimsenin dine ayıracak vakti kalmamıştır. Dinî inanç, itikat ve pratikler, ilerleme fikriyle birlikte dünyevileşmiş, bireyselleşmiştir.³⁴¹ Durum böyle iken günümüzde insanlar, dinin görünür yönünü kamusal alandan çekerek dinî yaşantılarını kendi konfor alanlarında yaşamaktadırlar. Nitekim 20. yüzyılın sonlarında, Luckmann "görünmeyen din" kavramsallaştırması ile bireylerin dindarlığının azalmadığını, şekil değiştirerek devam ettiğini iddia etmiş ve klasik sekülerleşme kuramlarını eleştirmiştir.³⁴² Luckmann'ın savunduğu gibi, dinin bireysel bir tercih haline gelmesiyle kurumsal anlamda yaşanmayan dinî pratikler bireysel alanda "görünmeyen" kapılar ardında yaşanmaktadır.³⁴³ Geldiğimiz noktada, dindarlığın temsili görülen davranışlar mahrem alana çekilerek "görünmeyen din" görüşünü desteklemektedir. Ancak yaşadığımız toplum, bireylerin dinle olan ilişkisini, dindarlık düzeyini içsel, bireysel davranışlarından ziyade görünür davranışları üzerinden değerlendirmektedir. Katılımcımız K7-Kız da kendisini "inançlıyım ama dışarıdan seküler görünümlüyüm" şeklinde tanımlayarak bu görüşümüzü destekler nitelikte açıklamalarda bulunmaktadır.

Ne kadar dışarıya seküler görünsem de kendi içimde inancımın olduğunu kabul ediyorum. Kendi içimde yaşıyorum daha çok, ama bunu dışarı vurmaya ihtiyaç duymuyorum. Yani bu hangisi oluyorsa tanımlardan. Bunu isteyerek de yapmıyorum. Sadece dışı vurmaya ihtiyaç duymuyorum. Dinin gösterilerek yapılan bir şey olmasını savunmuyorum ben, gösteriş için namaz kılmak veya gösteriş için oruç tutmak. Ben

³⁴⁰ Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, 233-239.

³⁴¹ Lord Northbourne, *Modern Dünyada Din*, çev. Şahabettin Yalçın (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 69-76.

³⁴² Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*, 135-169.

³⁴³ İbrahim Tur- Furkan Kaya, "Thomas Luckmann'ın Görünmeyen Din Kavram-sallaştırmasına Genel Bir Bakış", *Universal Journal of Theology* 6/2 (2021), 85.

bunu kendi içimde yaşıyorum ki bu benim Allah'la olan bir bağım. O yüzden bunu Allah biliyor bu yeterli benim için. Ona olan inancımı sadece onun bilmesi yeterli. Yani dışarıdan bana dinsiz imansız diyebilirler, bu benim pek umurumda değil. Bunu yansıtmaya şeklim bilerek olan bir şey değil, dış görünüşümden belki de veya herhangi bir şeyden öyle görünüyor. Ama içimde aslında beni tanıyan insanların daha çok bilebileceği bir şey, evet bağlı biriyim. Şöyle açıklayayım, içten bağlıyım, yaşıyorum dinimi, dıştakiler öyle görmese de beni tanıyanlar biliyor. (K7-Kız, 23, Lisans, Öğrenci)

Üniversite öğrencisi K7-Kız, “dışarıya seküler görünsem de inancımı kendi içimde yaşıyorum”, “dinin gösterilerek yapılan bir şey olmasını savunmuyorum” söylemleriyle inançlı olmasına rağmen dış görünüşü nedeniyle toplum tarafından “dinsiz” damgası yediğini, toplumda ibadetlerin gösteriş için yapıldığını, yapılan ibadeti Allah’ın bilmesinin yeterli olacağını savunmaktadır. Bu açıklamalarda kamusal alandan bireysel alana taşınan bir din anlayışının varlığı görülmektedir. Herkes tarafından kabul gören bir din anlayışı yerine bireysel tercihleri içeren, kavramsal çerçevede bahsettiğimiz “dinsel bireycilik” tipolojisiyle K7-Kız’ın dindarlık anlayışı paralellik göstermektedir. Katılımcının annesi K7-Anne ise kızı için yaptığı “dinden uzak” tanımını kızının ibadetlerini eksik yapmasına ve giyimine bağlamaktadır. Annenin, kızının inanıp inanmadığı ile ilgili bir yorum yapmadığı görülmektedir.

Katılımcı kızların, dinî kimliklerini ifade ederken “inanç” koduna yaptıkları vurgularda sorguladıklarını - sorguladıklarına dair beyanları olsa da bilimsel bir sorgulamadan bahsedemeyiz- mantıklarına uymayan konuları eleştirdiklerini ama inançla ilgili bir sorun yaşamadıklarını söyleyebiliriz. Örneğin, K2-Kız1, cennet ve cehennem kavramlarını sorgulamakta ve bu kavramların uygulama aşamasında adaletli olup olmadığını düşünmektedir. Bu, gençlerin dinî inançlarını yüzeysel bir kabulden öte, derinlemesine düşündüklerini ve kişisel anlam arayışları içinde olduklarını göstermektedir. Yapıcı’nın çalışmasında³⁴⁴ da benzer bir sonuç ortaya çıkmıştır. Özellikle gençlerin, dinî sorguladıkları, bazı zamanlarda şüpheyne düşmelerine rağmen inanma eğilimlerinin güçlü olduğuna ulaşılmıştır. Örneğin 16-18 yaş aralığında, 20 lise öğrencileri ile yapılan başka bir çalışmada³⁴⁵ da öğrencilerin 13’ü Allah’a inandığını, 5’i Allah’a inandığını ama sorguladığını, 2 kişi de agnostik olduğunu belirtmiştir. Ayrıca K5-Kız, kendisini "modern dindar" olarak tanımlamakta ve bazı dinî pratiklerin mantığına uymadığını belirtmektedir. Bu durum, gençlerin inançlarını modern yaşam tarzları ve kişisel değerleriyle harmanlayarak yeni bir dinî

³⁴⁴ Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kısılcığında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, 32.

³⁴⁵ Şen, *Din ve Sekülerleşme: Lise Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, 107-110.

kimlik oluşturmaya çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Örneğin, evlilik öncesi flörtleşme konusunda dinî öğretileri eleştirerek, kendi mantığına daha uygun bir yaklaşım benimsemektedir. Katılımcı kızların, dini kendi mantıklarına uydurma çabasını, “bence” ifadelerini, postmodernizmin dini, kurumların tekelinden alıp bireylerin inisiyatifine vermesi şeklinde yorumlayabiliriz. İnsanlar gün geçtikçe dinin geleneksel sınırlarını yok saymakta³⁴⁶ ve kendi sınırlarını özgürce çizmektedir.

Yapılan çalışmalardan ve yaptığımız görüşmelerden elde edilen verilere göre gençlerin inanç konusunda kayda değer bir sorun yaşamadıklarını söyleyebiliriz. Verilere göre, gençler arasında dinî pratiklerin yerine getirilmesinde azalma olduğu ancak Allah inancının devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu durum, sekülerleşme teorisiyle uyumlu olup, dini inançların kişisel alanda yaşandığı ve toplumsal görünürlükten ziyade bireysel bir bağlılık, içsel bir deneyim olduğunu göstermektedir.

3.1.1.3.2. Dinin İbadet Boyutu: Dinî Kimliklerin İbadetlerin Yapılma/Yapılmama Durumuna Göre İfade Edilişi

İbadetler, Allah’la kulun iletişiminin en görünür yanıdır. Namazla, oruçla, Kur’an’la, duayla bireyler kul olduklarını, yaratıcı karşısındaki acziyetlerini hatırlamaktadırlar. Dinler mensuplarına, inanmaları yanında inandıkları dinin pratiklerini yerine getirmelerini emrederler.³⁴⁷ Yerine getirilen ibadetler, dinî inançların gelecek nesillere aktarılmasını ve bu sayede o dinin öğretilerinin yaşamasını sağlamaktadırlar.

İbadetlerin yapılma sıklığı, bireylerin dinî kimliklerini ve dindarlık düzeylerini gösteren pratiklerdir. Bu bağlamda araştırmamızda katılımcıların dinî kimliklerini ifade ederken en çok ilişki kurdukları ibadetleri; namaz kılmak, oruç tutmak, Kur’an okumak, zikir çekmek, dinî sohbete katılmak, kurban kesmek şeklinde sıralayabiliriz. Özellikle anneler kendi dindarlık algılarını, ibadetlerini yerine getirmeleri üzerinden yorumlarken kızlarının dinî kimliklerini, ibadetlerini yapmamaları üzerinden yorumlamaktadırlar. Çünkü dinî kimlik, dindarlığı tek boyutlu açıklayan yaklaşımlarda olduğu gibi dışsal göstergeler dikkate alınarak ifade edilmeye çalışılmaktadır.³⁴⁸

³⁴⁶ Erkan, *Gençlerde Tüketim ve Din*, 124.

³⁴⁷ Duman-Akosman, *Gençlerde Din ve Dindarlık*, 133.

³⁴⁸ Ete-Yargı, *Türkiye’de Dindarlık Algısı*, 29.

Katılımcı K7-Anne, dindar kimliğinin ifadesi olan ibadetlerini şöyle sıralamaktadır:

Elimden geldiği kadar dindar olmaya çalışıyorum. Kur'an'ımı okurum, namazımı kılarım, böyle günlerde oruç tutarım (üç aylarda, nafile oruçlar), tesbih çekmeyi fazlaştırdım işte. Geçen sene ile bu sene hariç 15 senedir Kur'an kursuna giderdim, ama bu sene ev yapıyoruz gidemedim. İştenden dolayı daha doğrusu. Hem korona oldu ondan dolayı gidemedim. Gene mukabelelere giderim. Kur'an okumayı şey yapıyorum kendi kendime, kendimi daha çok geliştirmeye çalışıyorum dinî açıdan. Kızım 2-3 yaşındayken onu da peşime alıp Kur'an kursuna giderdim. Şimdi geçen sene de bu sene de gidemedim. Yani bir şeyler öğrenip kendimi geliştirmeye çalışıyorum işte. Öğrenmeyi çok severim, dinî yönden bilgilenmeyi. (K7-Anne, 56, İlkokul, Ev Hanımı)

K7-Anne, dindarlık algısını namaz kılmak, oruç tutmak gibi farz ibadetlerin yanında, üç aylarda nafile oruçlar tutmak, zikir çekmeyi fazlaştırmak ve özellikle Kur'an okumak, yeni bilgiler öğrenmek gibi yaptığı ibadetlerle açıklamaktadır. Dünyevî meşgalelerden ve koronadan dolayı Kur'an kursuna gitmeyi aksattığını da belirtmektedir. Kızını 2-3 yaşlarındayken Kur'an kursuna beraberinde götürdüğünü söyleyen katılımcı, kızı K7-Kız'ın dinî kimliğinin ibadet boyutunu "İbadeti etmemiş ki oruç tutar işte" şeklinde ifade etmektedir. Üniversite öğrencisi K7-Kız ise, "namaz kılma ve oruç tutma gösteriş için yapılıyor, ben bunları içimde yaşıyorum ve Allah'ın da bunu bilmesinin yeterli olduğunu düşünüyorum" diyerek ibadetlerin bireyselliğine ve içsel boyutuna dikkat çekmektedir.

Belli bir vakte bağlı olan namaz ibadeti anneler tarafından yerine getirilirken kızlarının ya hiç kılmadığını ya da mübarek gün ve gecelerde kıldıklarını görmekteyiz. Günümüz annelerinin kızlarından bazıları, dinî aidiyetlerini özel günlerde yaptıkları ibadetleriyle kavramsallaştırmaktadırlar. Dinî kimliklerinin ibadet boyutunu farklı bir bakış açısıyla "önemli günlerde namazımı kılıyorum, orucu tutuyorum" şeklinde tanımlayan 3 kişiye (K3-Kız, K9-Kız, K10-Kız) Günay'ın tabiriyle "alaca dindarlar" diyebiliriz. Bunlar, dine ve dinin gereklerine saygılı olup normal zamanlarda ibadetlerini düzenli bir şekilde yerine getirmeyen ama kutsal ay, gün ve gecelerde özellikle namaz kılıp oruç tutan kişilerdir.³⁴⁹

Yapıcı'nın 2012'de gençlerin dinî hayatları üzerine yaptığı araştırmada eğitim düzeyi arttıkça ibadet oranlarının düştüğü³⁵⁰ başka bir çalışmada ise yine eğitim seviyesi arttıkça ibadet yapma sıklığının azaldığı, yaş ilerledikçe ise arttığı sonucuna

³⁴⁹ Taş, "Türkiye'de Dindarlık Algıları", 296.

³⁵⁰ Asım Yapıcı, "Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme" *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2012), 8.

ulaşılmıştır.³⁵¹ Ancak araştırma sonucuna göre gençlerin, senede bir ay olduğu için oruç ibadetini daha çok yerine getirdikleri ama her gün belli vakitlerde kılınması gereken namaza aynı hassasiyeti göstermedikleri anlaşılmaktadır. Yine benzer bir çalışmada³⁵² gençlere ebeveynlerinin ibadet etme oranları sorulmuş, annelerin namaz kılma oranı %75, oruç tutma oranı %100 çıkarken lise çağındaki kızların kendi ibadetlerine dair verdiği cevaplarda namaz kılma sıklığı %10, oruç tutma ise %30 çıkmıştır. Gençlerin ebeveynlerine göre günlük ibadetlere katılımının düşük olduğu görülmektedir. Bu farklılaşma, bizim çalışmamızdaki annelerin ve kızlarının günlük ibadetlerini yerine getirip getirmeme ile ilgili verilerde, özellikle namaz ibadetinde karşımıza çıkmaktadır. Çünkü katılımcı kızların (K2-Kız1 hariç) Ramazan’da oruç ibadetini yerine getirdiklerini söyleyebiliriz.

Yaptığımız görüşmelerde yukarıda bahsettiğimiz araştırma sonuçlarıyla paralellik gösteren veride, ilkokul mezunu, 55 yaşındaki ev hanımı K1-Anne dindar kimliğinin ibadet boyutunu “namazımı kılıyorum”, 24 yaşındaki üniversite mezunu öğretmen olan kızının dinî kimliğini de “inancı var ama namazını kılmıyor” şeklinde açıklamaktadır. Kızı K1-Kız ise ibadetlerini “sadece ramazan orucumu tutarım” diye belirtirken annesi için, “Anneme dindar diyebilirim. İnanması, namazını kılması, Kur’an’ını okuması dindar olduğunu gösterir” demektedir. Bu veri bize katılımcılarımızın demografik özelliklerini dikkate aldığımızda, eğitim seviyesinin, yaş durumunun, kuşak farklılıklarının ibadet etme oranlarına yansıdığını göstermektedir.

Benzer şekilde kendini “muhafazakâr” kavramıyla ifade eden diğer bir katılımcı K3-Anne de bunun sebebini, “Namazımı severek kılmaya da çalışıyorum gittikçe üzerine koyduğuma da inanıyorum ama şey sanki yaşımla ilerledikçe Allah’ıma daha yaklaştığıma inanıyorum” diyerek namaza bağlamaktadır. Yaşı ilerledikçe Allah’a yaklaştığını düşünen katılımcının, araştırmalardaki gibi yaş değişkenine bağlı olarak dindarlık algısının arttığını söyleyebiliriz. Ailesini dindar, kendine göre de muhafazakâr gören üniversite mezunu K3-Kız ise, ailesinin dinî görevlerini yerine getirdiğini söyleyerek, özellikle annesinin dindarlığı üzerinde durmaktadır.

Çünkü onlar yerine getiriyor görevlerini, o yani. Annem mesela o şekilde yaşıyor baya. Kur'an'ını düzenli okuyor, namazlarını kılıyor, aksatmıyor. Üç aylara girince oruç

³⁵¹ Ete-Yargı, *Türkiye’de Dindarlık Algısı*, 53-62.

³⁵² Şen, *Din ve Sekülerleşme: Lise Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, 114-120.

tutuyor, yani ekstradan. O bana dindar gibi geliyor o yüzden. (K3-Kız, 22, Lisans, çalışmıyor)

K3-Kız, annesinin dindarlığını namaz kılmasının yanında Kur'an okumasına ve üç aylarda oruç tutmasına bağlamakta, "bana dindar geliyor" diyerek de kendine göre dindarlığın ölçüsünü belirtmektedir.

Namazını kılmayan katılımcı kızların yanı sıra kılanların varlığı da ulaştığımız diğer bir veridir. Kendini özellikle giyim açısından "seküler" kategorisine yerleştiren K11-Kız, dinî yönünü "namaz kılıyorum, oruç tutuyorum" şeklinde ifade etmektedir. Dinî kimliğini anlatırken "dine inanıyorum" diyen K11-Kız'ın inançlı olmasının yanında ibadetlerini de yaptığını görmekteyiz. Babası imam olan başka bir katılımcı K8-Kız ise, "namazlarımı kılıyorum, kaçırdığım da oluyor" ifadeleriyle durumunu şöyle belirtmektedir:

Dinin gerekliliklerini yapmaya çalışıyorum ama o kadar da bağlı değilim diyebilirim. Mesela, namazlarımı kılmaya çalışıyorum ama kaçırdığım anlar oluyor. Hani kaçırınca da çok tabii ki de pişmanlık yaşıyorum ama çok da şey yapmıyorum, o açıdan söylüyorum ya da görüşler açısından çok sıkı değilim. Daha böyle gevşek. Mesela nasıl desem, en basitinden oruç konusu (kaza orucu), söylerler ki dindar olan insanlar, hemen tutması lazım ama ben birazcık daha gevşetebiliyorum. İşte hazır olduğum vakit tutarım, şu vakit tutarım diye mesela. (K8-Kız, 18, Lisans, Öğrenci)

Namazlarını kaçırınca içsel bir pişmanlık yaşadığını söyleyen lisans öğrencisi K8-Kız, kılmadığı namazının ya da geciktirdiği kaza orucunun çok abartılacak bir durum olmadığını, kuralları kendince yumuşatabileceğini söylemektedir. Katılımcının ifadelerinden, katı dinî kurallara uymak yerine daha esnek davranabildiğini anlamaktayız. Modern dönemde bireylerin geleneksel dinî normlara sıkı sıkıya bağlı kalmadan, kendi ihtiyaç ve şartlarına göre dinî uygulamaları şekillendirebildiğini K8-Kız örneğinde görmekteyiz. Ayrıca dinin gereklerini belirttiği düzeyde yapması, arada kaçırsa bile namazını kılması, babasının imam oluşu dikkate alındığında dindar bir ailede yetiştiği için onlardan etkilendiği fikrini akla getirmektedir. Çünkü aile, ilk sosyalleşme kurumudur ve gençlerin ilk dindarlık algılarının ortaya çıktığı, kurumsal dine aidiyetin oluştuğu yerdir.³⁵³ Diyebiliriz ki K8-Kız, ailesinden olumlu bir dinî kimlik aidiyeti kazanmıştır.

³⁵³ Hasan Meydan-Sare Aydın, "Üniversite Gençliğinin Kurumsal ve Öznel Dindarlığa Bakışı ve Etkileyen Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (15 Aralık 2020), 313-314.

Katılımcı K4-Kız ise “namazlarımı kılıyorum, ibadetlerimin hepsini yapmaya çalışan birisiyim, ibadetlerimi kimsenin görmesini de istemem” diyerek kendini “dindar” kimliği ile tanımlamaktadır. Katılımcının yaşı (51) gereği diğer katılımcı kızlardan büyük olması ibadetlerini sürekli yapmasını, dindarlık algısının daha yüksek olmasını sağlamaktadır.

Katılımcının annesi K4-Anne ise dinî kimlik açısından kendini “dindar” olarak tanımlamasını günlük ibadetlerini yapmasına ve dedikodu yapmamasına bağlarken, kızının dinî kimliğini “modern” ifade etmesini, namaz kıldığı halde başını örtmemesi ile ilişkilendirmektedir.

Allah'ın emirlerine uyuyorum, onun için dindar biliyorum kendimi. Allah'ın emirleri, en çok namaz kılar Kur'an okurum, dedikodu kesinlikle yapmam. Hani biri yanında konuşur veya kaldırır kondurursun (dedikodu) kesinlikle, işte bu yönlerden. ...Kızım şöyle, 12 yaşında namaza başlamış, hala devam ediyor ama de bana ki senin istediğin gibi bir şey mi, değildir. Başını kapatamadığı için. Başını kapatsa çok memnun olurum, biraz şikâyetçiyim ondan, başı açık olduğu için. Başka her şeyinden memnunum. Modern, ne bileyim işte, bir başı açık olduğu, başka her şeyi iyi, Kur'an'ında, namazında. ...Ben daha şöyle bir İslami isterdim, her zaman namazımıza niyazımıza, cuma akşamları Kur'an'ımızı okumaya dikkat etsek, aile arasında sohbet etsek. Bu tip şeyler benim çok hoşuma gider. (K4-Anne,78, İlkokul, Ev Hanımı)

Genel olarak dinî kimlik tanımlamalarının ibadet boyutunda namaz, oruç ve Kur'an ibadetleri ön planda iken sadece K2-Kız2, “dindar” kimliğiyle tanımladığı annesi için “Herhangi bir olumsuzluk olmadıkça namaz, oruç, kurban gibi çoğu dinî ibadetlerini yerine getiriyor. Ayrıca Kur'an okuyor” diyerek kurban ibadetini de yaptığını belirtmektedir.

Son olarak makine mühendisi katılımcı K6-Kız2, kendini yerleştiği “seküler” kimliğinin ibadet boyutunu “birçok ibadeti yapsam da çok fazla hani ibadet eden bir insan değilim ne yazık ki... Çok fazla yani Müslümanlığın getirisi olan şeyleri yapmıyorum” diyerek ibadet etmenin Müslümanlığın bir gereği olduğunu kabul etmekle beraber, ibadetleri bilmesine rağmen çok fazla yapamadığını ifade etmektedir. Ayrıca bu açıklamadan sekülerliği dinsizlik değil³⁵⁴ de dinin etkisinin azalması şeklinde yorumlayabiliriz. Nitekim katılımcı, yaptığı ibadetlerini Müslüman kimliğiyle bağdaştırmaktadır. İbadetlerden haberdar olması dinî yanının, ibadetlerinin süreklilik arz etmemesi ise sekülerliğinin göstergesi sayılabilir. Şan'ın ortaya koyduğu sekülerleşme, dinsizlik ya da Tanrısızlık ile ilgili değildir, akıp giden gündelik hayatlar

³⁵⁴ Ertit, *Sekülerleşme Teorisi* 74-79.

üzerinde dinin etkisinin azalması, dinî pratiklere ayrılan zamanın azalarak görünürlüğünü kaybetmesidir.³⁵⁵ Bu durum, katılımcımızın kimlik tanımı ile paralellik göstermektedir.

Bu bağlamda katılımcıların dinî kimlik algılarının ibadet boyutunu değerlendirdiğimiz zaman, genel olarak annelerin namaz kılıp, oruç tuttuklarını, kuran okuduklarını, ibadetlerin hayatlarında bir rutin haline geldiğini; kızların çoğunluğunun ise kutsal kabul edilen ay, gün ve gecelerde namaz kılıp oruç tuttuklarını (ramazan orucunu tutuyorlar), sıralı bir şekilde ibadetlerini yapmadıklarını söyleyebiliriz. 23 katılımcımız ramazan orucunu tuttuğunu söylemesine rağmen, 17 yaşındaki lise öğrencisi K2-Kız1, “ibadet yapan birisi değilim, hiç hayatımda yok” diyerek diğer katılımcılardan ibadetlerini yapmadığı için ayrılmaktadır. Ayrıca K2-Kız1’in annesinin görüşmede iki kızı için de “namazlarını kılmıyorlar ama oruçlarını tutarlar” beyanı ile K2-Kız1’in beyanı çelişmektedir.

Katılımcıların demografik özellikleri dikkate alındığında, eğitim seviyesinin, yaş faktörünün ve modern yaşam tarzlarının katılımcıların ibadet etme sıklıklarını ve çeşitliliğini etkilediği, annelerle kızları arasında ibadetleri yapıp yapmama konusunda farklılıklar oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. Bu etmenlerin ise bireylerin dinî kimliklerini ifade etmelerinde önemli dinamikler olduğunu söyleyebiliriz. Nişancı’nın yaptığı araştırmada³⁵⁶ yaş ve eğitim durumlarına göre ulaştığı veriler bizim çalışmamızdaki katılımcıların verileri ile benzerlikler göstermektedir. Çalışmada kadınların erkeklere göre daha düzenli namaz kıldıkları, oruç tuttukları, yaş ilerledikçe namaz kılma sıklığının arttığı, eğitim düzeyi yükseldikçe namaz kılma ve oruç tutma eyleminin azaldığı görülmektedir. Araştırmamızla benzerlik gösteren diğer bir çalışma ise Aydın’ın “Z Kuşağı ve Din” adlı yüksek lisans tezidir. Görüşme yaptığı, ailesi düzenli ibadet yapan 22 öğrencinin sadece 9’u düzenli, diğerleri düzensiz namaz kılarken, hiç birinin oruçlarını aksatmadığı görülmektedir.³⁵⁷ Ayrıca aynı çalışmada çeşitli sebeplerle ibadetlerini yapamadıkları için pişmanlık, huzursuzluk ve vicdan

³⁵⁵ Mustafa Kemal Şan, “Sekülerleşme Karşısında Türkiye Gerçeği”, *Tezkire Dergisi* 1/7 (Temmuz-Eylül 2021), 99.

³⁵⁶ Nişancı, *Sayılarla Türkiye’de İnanç ve Dindarlık*, 43-52.

³⁵⁷ Nida Aydın, *Z Kuşağı ve Din* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 38.

azabı duyan katılımcılar mevcuttur.³⁵⁸ Bu veri ise katılımcımız K8-Kız'ın "...namazlarımı kılmaya çalışıyorum, kaçırdığım oluyor, kaçırdığımda pişmanlık duyuyorum..." söylemiyle benzerlik göstermektedir. Burada K8-Kız'ın, ibadetlerini yapmaya çalışması dine bağlılığını gösterirken, namazını kılmadığı zamanlarda duyduğu pişmanlık, dinî hassasiyetinin olduğuna işarettir. Her ne kadar namaz konusunda bireysel bir esneklik gösterse de inancının kendisine yüklediği yükümlülüğü de farkındadır. Kara'nın, "Aynı Kan Farklı Dünyalar: Muhafazakâr Aile ve Gençleri" isimli yüksek lisans çalışmasında muhafazakâr ailelerin gençlerinin hepsinin oruç tuttukları, ama 9 genç dışındakilerin namazı düzenli kılmadıkları, bu nedenle huzursuz oldukları ve genellikle özel gün ve gecelerde namaz kılmaya özen gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır.³⁵⁹ Bu sonuçlar da yine yaptığımız çalışmayla benzerlik göstermektedir.

3.1.1.3.3. Annelerin ve Kızlarının Dinî Kimliklerini Tesettür ve Mahremiyet Üzerinden Yorumlamaları

Araştırmamızda katılımcıların dinî kimliklerini ifade ederken değindikleri, tesettür ve mahremiyet de diğer konulardır. Tesettür, günümüzde genellikle başörtüsüne yüklenen bir anlamı içermektedir. Yani başörtülü bir kadın tesettürlü kabul edilirken, başı açık biri tesettürsüz kabul edilmektedir. Başörtüsüne, dindarlık, iffet, namus gibi ifadeler de atfedilmektedir.³⁶⁰ Ancak günümüzde Batılılaşma ve dindar kimlik sürekli etkileşim halindedir. Seküler yaşamla dindar yaşam iç içedir. Oluşan bu grift yapı, zamana uygun yeni dindarlık tipolojileri üretmektedir. Tesettürlü bir birey, seküler davranışlar gösterebileceği gibi seküler görünümlü kişiler de dindarlık kodları

³⁵⁸ Ali: İşte ben ibadet etmeye ça- yani ibadet edecek şey, nasıl diyeyim? Edemiyorum. Yani unutuyorum yapamıyorum ama bunu çok yapmak da istiyorum farkındayım yani bunu yapmadığımı. . .Ya düşününce ibadetleri falan filan gerçekten üzüyor çünkü yapmam gerekiyor ve hani aile de bunu bana ara sıra söylüyor ama yapmayınca böyle şey oluyor pişmanlık duygusu geliyor yani. Aydın, Z Kuşağı ve Din, 38.

Sinem: Şimdi benim genelde din deyince direk aklıma namaz geliyor. Bence bunun nedeni bana namaz çok zor geliyor, gerçekten zorlanıyorum. Bence biraz bunun verdiği bir huzursuzluk olduğu için hemen aklıma namaz geliyor. *Huzursuzluk neden gelir?* Çünkü mesela ezan okunuyor ve bitiyor ve ben kılmıyorum. Hani mesela orada oturup bir farzı kılabilirim ama mesela bana ömrüm boyunca oruç tut deseler tutabilirim ama namaz kılmak çok zor geliyor. Ben de bunun verdiği vicdan azabı var açıkçası. Aydın, Z Kuşağı ve Din, 38.

³⁵⁹ Kara, *Aynı Kan Farklı Dünyalar: Muhafazakâr Aile ve Gençleri*, 72-73.

³⁶⁰ Erol Erkan, "Sekülerleşme Teorileri Perspektifinden Türkiye'de Dindarlık", *Gaziantep University Journal Of Social Sciences* 20/4 (Ekim 2021), 1563.

taşıyabilmektedir. Dış görünüş artık tek başına dinî kimlik ifadesi değildir. Kendisini Allah’la yaratıcı-kulluk ilişkisine ve başörtüsüne göre “muhafazakâr” kavramıyla niteleyen katılımcımız, açık bir insanın da muhafazakâr olabileceğini kalp temizliği çerçevesinde şöyle açıklamaktadır:

Allah'tan korkuyorum. Allah'ın sevdiği işleri yaparken huzur buluyorum. Mesela yasak veya şeytana diyeyim uyduğumda içimde huzursuzluk oluyor. Ondan dolayı, dış görünüm olarak da başörtülüym. Ama sadece dış görünüşle muhafazakâr olduğuna da inanmıyorum. İçinin... Tabii çok önemli, Kur'an-ı Kerim'imize de inanıyorum ki, ayette, Nur Suresi'nde geçiyor. Ona da inanıyorum ama iç temizliği yani kalbinin temizliğiyle de alakalı, nasıl söyleyeyim, yani İslam'ı yaşayan insanın, bir açık insan da muhafazakâr o konuda. (olabilir) Allah'tan korkup da benim gibi Allah'ın sevdiği şeyleri yaptıkça huzur bulana da ben o gözle bakıyorum diyebilirim. Kalp temizliği de çok önemli. Ama bir eksiklik hissediyorum, öyle insanlar da var etrafımda, açık olup da aynı benim gibi düşünen ama bir soru işareti kalıyor tabi. Açık olduğu için. Sanki bir eksiklik var gibi hissettiriyor, hissediyorum ben kendi açımdan. (K3-Anne, 44, Lise, Ev Hanımı)

K3-Anne, örtünme ayetini kabul etmekle birlikte muhafazakârlığın kalp temizliğiyle de olabileceğini, ancak eksik kalacağını belirtmektedir. Günümüzde katılımcımızın görüşünü destekleyen, kalp temizliğini dindarlık kriteri kabul eden modernist/hümanist dindarlık tipolojisi gibi farklı dindarlık tipolojileri bulunmaktadır. Taş’a göre Türkiye’de en belirgin dindarlık tipolojileri geleneksel/ilmihalci dindarlık, modernist/hümanist dindarlık ve popüler/hurafeci dindarlıktır.³⁶¹ Dindarlık tipolojileri üzerine yapılan başka bir araştırmada³⁶² ise günümüzde Türkiye’deki dindarların modernist/hümanist dindarlık ile geleneksel/ilmihalci dindarlığın karışımından meydana gelen eklektik/karma bir dindarlık modeli oluşturduğundan bahsedilmektedir. K3-Anne’nin burada bahsettiği “benim gibi düşünen, Allah’tan korkan, başı açıklar da muhafazakâr olabilir” iddiasının karma dindarlık tipolojisine uygunluğunu görmekteyiz. Bu tipolojidekiler hem geleneksel dindarlıktan beslenen hem de günün modern giyim tarzına ayak uyduran, bunların yanında kalbi temiz hümanist dindarlardır.

Buna rağmen halk arasında dindarlık deyince en görünür kıstas tesettür kabul edilmektedir. Özüdoğru’nun yüksek lisans çalışmasında³⁶³ katılımcıların tesettürü dinî bir emir olarak algılayıp, giyimlerinde dinî kurallara dikkat ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. K3-Anne’nin, “başörtülüym... Kur’an’da Nur suresinde geçiyor, ona da

³⁶¹ Kemalettin Taş, “Dindarlığa Yüklenen Anlamlar: Üniversite Öğrencileri Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2010), 47-62.

³⁶² Akkuş-Uçar, “Dindarlık Tipolojileri Bağlamında Türk Toplumı”, 137-138.

³⁶³ Özüdoğru, *Farklı Nesillerde Tesettür Algısı*, 62-66.

inanıyorum” ifadeleri örtünmeyi Allah’ın emri olduğu için yaptığını göstermektedir. Bu veri, araştırmamızın Özüdoğru’nun çalışmasında ulaştığı verilerle paralel olduğunu göstermektedir.

Katılımcı anneler, genellikle dinî kimliklerinin nedenini kapalı yani tesettürlü olmaları ile ifade etmektedirler. Katılımcı kızlardan ise sadece birinin, K8-K12’nin başörtüsü bulunmaktadır, diğer katılımcı kızların başı açıktır. Bu veri bize annelerin tesettürü uyguladıklarını, kızlarının ise modern giyim tarzını tercih ettiklerini göstermektedir. Katılımcılardan K1-Anne, dindar kimliğini namaz ve tesettür bağlamında şöyle açıklamaktadır:

Kendimi, din konusunda eksik görüyorum aslında, dindar diyelim, dindar ama eksiklerimizle yani. Mesela biz öyle gördük öyle büyüdük, Elhamdülillah Müslümanız. Bazı şeyleri yapıyoruz, ama böyle tam tesettürlü büyüdük. Eksik büyüdük, dindarız ama eksiklerimiz var. Bu eksikler aileden kaynaklanıyor, ailemizden kaynaklanıyor. Ailem de çok dinine bağlı (değildi), dindar ama. Tam uygulamıyoruz. Dini bilgimiz çok yok diyelim. Annemler öyle namazında şeyinde ama çok böyle iyi değil, ben daha iyi olmamızı isterdim, dini konuda, ...tesettürümü kapatırım ama öyle çok şey değilim daha iyi olmayı isterdim. (K1-Anne, 55, İlkokul, Ev Hanımı)

K1-Anne, ailesinin dindar olmasına rağmen dini konularda eksik büyüdüğünü, tesettüre dikkat edilmediğini, dinî bilgilerinin eksik olduğunu, bildiklerini de tam uygulamadıklarını söylemektedir. Burada dikkatimizi çeken geleneksel bir din anlayışının varlığıdır. Temel bir din bilgisi var, onun dışında araştırma, yeni bilgiler öğrenme yok, olanı hayata uygulamadan bahsedilmektedir.

Katılımcı kızların, genel olarak başlarının açık olduğunu ve tesettüre riayet etmediklerini söylemiştik. Dinî kimliklerini anlatırken kullandıkları tesettürle ilgili ifadeler ise şöyledir: “modern dindarım çünkü açık kıyafet giyiyorum” (K10-K12), “Dinde örtülü olmak gerekiyor ama başım örtülü değil, bazen de açık giyiniyorum, sekülerizme kayıyorum” (K11- K12), “Modern dindarım, kafam açık zaten, böyle biraz crop tarzı (genellikle göğüs çizgisinin altına kadar kısa olan bir gömlek veya tişört tarzı üst giyim) bir şeyler de giyerim ama dine de uyarım” (K9-K12), “Kapalı değilim” (K6-K12), “Dindarım sadece başımı kapatamıyorum”(K4-K12). Katılımcı kızların bazıları, hem modern giyim tarzlarını deneyimlediklerini hem de dindar olduklarını söylemektedirler. Bu durum bize, dinin artık bireylerin yaşamında sabit bir yapı olmadığını, modern yaşamla iç içe girdiğini göstermektedir. Ayrıca dinî kimliklerini tesettürle ifade eden katılımcıların, “kapalılık” ve “açıklık” durumlarını, dindarlıkla olan ilişkilerini belirtmek için kullandıklarını söyleyebiliriz. Bu açıklamalar, bireylerin

toplumsal normlarla ve dinî değerlerle etkileşim içinde olduklarını ifade etmektedir. Genel anlamda katılımcı kızların tesettürü reddetmedikleri, uygulamada zorluk çektikleri ya da hiç uygulamadıkları görülmektedir. Genç neslin dinî ve toplumsal normlarla ilişkilerinin, esnek ve değişken yapısı, kendi bireysel dindarlıklarının inşa sürecini ortaya koymaktadır. Diyebiliriz ki kızlar, “hem dine uyarım hem açığım” benzeri söylemlerle, gelenekselle modernite arasında kalmış,³⁶⁴ dinî ve seküler olanın birbirini ötelemeden, aralarındaki sınırların geçişken bir form kazandığı yaşam tarzlarını deneyimlemektedirler.³⁶⁵ Bu yaşam tarzları bireylerin dindarlıklarını, modern yaşam tarzlarıyla harmanladıkları, Postmodern dönemin çoğulcu kimlik anlayışını yansıtmaktadır. Tek bir kimlik tanımı yerine, içinde din ve modernitenin olduğu, bireysel tercihlere dayanan, çeşitlilik içeren, esnek bir kimlik tanımı yapmaktadırlar.

Dinî kimlikteki çeşitlilik, sadece başı açık olan katılımcılarda değil, başı kapalı olduğu halde modern giyim kodları taşıyan K8-Kız’da da görülmektedir. Bütün katılımcı kızlar, annelerinin tersine başı açık iken hafız olduğunu belirten K8-Kız, başörtülü olmasına rağmen pantolon giydiği için kendini modern dindar görmektedir. “Dinin gerektirdiği şeyleri yapamıyorum, en basitinden pantolon diyelim, mesela çok çok sıkı sıkıya bağlanamıyorum, hani nefsimi söz geçirmek olsun ya da insanların bana dayattığı şeyleri çok da şey yapmıyorum” (K8-Kız). Pantolon giyme konusunda nefesine uyarak dine uygun davranmadığını düşünen K8-Kız, modernlikle dindarlık arasında bir çelişki yaşarken, toplum tarafından dayatılan normları dikkate almayarak kendi kimliğini inşa çabasına girmektedir. Bu durum ise K8-Kız’ın bireysel deneyimlerinin ön planda olduğu postmodern bakış açısını yansıtmaktadır. Katılımcının annesi ise kızının örtünmesi ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır:

Modern dindar desem daha iyi olur. Şimdi hafız yetiştirdik Allah’ıma şükürler olsun, hafız olduğu için kıyafet konusunda sıkıntı var. Tamam, namazlarını da güzel kılıyor şey yapıyor, çok iyi bir çocuk. Sadece üst baş sıkıntısı, yani giyim konusunda sıkıntı görüyorum, giyim yüzünden modern dindar diyorum. (K8-Anne, 46, İlkokul, Ev Hanımı)

Görüşme esnasında K8-Anne kızının hafız olduğu halde pantolonun üstüne kısa üst giymesinden rahatsız olduklarını, eşinin geniş pantolonlara bir şey demediğini ama dar giymemesi için uyardığını söylemiştir. K8-Kız, modern giyim tarzından

³⁶⁴ Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kısılcığında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, 33.

³⁶⁵ Erkan, “Sekülerleşme Teorileri Perspektifinden Türkiye’de Dindarlık”, 1567-1569.

şikâyetçi değildir, dile getirdiği, öteki insanların onu belli bir kalıba sokmak için kendi fikirlerini kabul ettirmek istemeleridir. Katılımcı, toplumun dayattığı kurallara karşı çıkarak kendi bireysel kimliğini oluşturma çabasındadır. Bu durum, modern toplumlarda yaşanan kimlik krizini ve toplumsal beklentilerle bireysel ihtiyaçların çatışmasını yansıtmaktadır. Burada anne ve kızın kullandığı “Modern dindar” kavramı bize, dini kimliğin bireysel tercihlerle şekillendiğini göstermektedir. Annenin, kıyafet konusunda kızının dinî normlara uymadığını düşünmesi ve kızın da kıyafetinden dolayı kendini modern dindar görmesi, dinî kimliğin sadece ibadetlerle ilgili olmadığını dış görünüşte de varlığını ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Çünkü annenin ifadelerine göre, kızı dinî görevlerini yerine getirmektedir.

Benzer şekilde kızının dinî kimliğini “dinden uzak” şeklinde ifade eden K7-Anne, bu durumu kıyafeti ile ilişkilendirmektedir.

Dinden uzak uzak. Yaşamıyor dini ki. Hiç ilgilenmiyor. Ben şey yaparım, uyarırım. Mesela dar pantolon giyer, bizim evde böyle şey gösterir (evde dikkat ediyor) ama dışarı gitti mi dar pantolon, başı açık, kollar kısa. Benim, bana uymuyor yani. (K7-Anne, 56, İlkokul, Ev Hanımı)

Katılımcı K7-Anne, dar pantolon giydiği, başı ve kolları açık gezdiği için K7-Kız’ı kendi din anlayışına uygun görmemektedir. Annenin, kızının evde kıyafetine dikkat ettiği, evin dışında ise kendi tercihiyle göre giydiği söyleminden, ailenin dinî değerleri aktarma çabasını dışarıda devam ettiremediği anlaşılmaktadır. K7-Kız için modern dönemin bireysel anlayışıyla hareket ettiğini, aile dinamiklerinde çatlakların olduğunu, geleneksel değerlerle modern yaşam tarzı arasında gerilim yaşadığını söyleyebiliriz.

Diğer anneler de, “Saçı açık ama edepli yerlerini örtüyor” (K10-Anne), “Açık giymeyi çok seviyor” (K11-Anne), “Giyinme konusunda başkalarına özeniyor” (K9-Anne) ifadelerini kullanarak kızlarının dinî kimlik açıklamalarını tesettür üzerinden bu şekilde değerlendirmektedirler. K10-Anne’nin ifadesi, gelenekselle modernin harmanlandığını gösterirken, K11-Anne’nin ifadesi, kızının bireysel beğenisinin baskın olduğunu göstermektedir. K9-Anne’nin, kızının başkalarından etkilendiğini söylemesi ise sosyalizasyon sürecinin bireyler üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

Katılımcıların, dinî kimlik ifadelerini kavramsallaştırdıkları diğer bir olgu da mahremiyettir. Mahrem, gizliliği, aile hayatını, kadının alanını, bakılmaması gerekeni

ifade eder.³⁶⁶ Katılımcılardan sadece 2 anne, dinî kimliğini açıklarken mahremiyet olgusuna, kadın-erkek ilişkileri bağlamında değinmiştir. Dikkat çekici olan ise, bu katılımcıların mahremiyet algısını olumsuz bulmalarıdır. Dinî kimliklerini “modern dindar” kategorisine yerleştiren 2 katılımcı (K6-Anne, K10-Anne), tesettür ve mahremiyet konusunda aşırıya kaçmadıklarını, erkeklerle aynı ortamda bulunmamak gerektiğini söyleyenleri “tutucu” bulduklarını ifade etmektedirler.

Tutucu bir dindarlık yoktu bizde. Yani illa böyle şunu yap diye. Bizim babamız daha ön görüşlüydü. Yani bizim giyimimize o kadar karışmadı. Bunu illa böyle yap diye karışmadı bize dini bilgilerde. Yani ellerinden geldiği kadar, bilmediklerini öğrenmemiz için kurslara verdiler bizi. Ama aşırı kapalı değilim, nasıl anlatsam sana, aşırı şey de değilim, modern dindar diyelim, kendi bildiğim kadar. Bazen görüyorum şaşırtıyorlar. Bizde baskı olmadığı için. Bazen erkeklerin yanına çıkmıyorlar. Akrabalar var. Benim şimdi eşimin torunu gelip amcasını göreceği zaman neden içeri almayayım ki yani? O çocuk benim elimde büyümüş yani. Öyle olaylar olunca ben kendimi daha şey gördüm, modern gördüm. (K6-Anne, 50, İlkokul, Ev Hanımı)

Örneğin K6-Anne, dinen mahrem kabul edilen kişileri mahrem görmeyerek, böyle düşünenleri de tutucu bulmaktadır. Ayrıca “aşırı kapalı değilim” diyerek kimliğini “modern dindar” kategorisine yerleştirmektedir. Katılımcıya ulaşırken aracılık yapan kişi, katılımcıyı “muhafazakâr” kavramına yerleştirmesine rağmen K6-Anne’nin hem görünüşte hem de fikirlerinde modern olduğu görülmüştür. Bu durum günümüzde mahremiyete bakışın göreceli olduğunu ve seküler ile din arasında sıkı bir birlikteliğin varlığını göstermektedir.³⁶⁷ Ev hanımı katılımcı K6-Anne, babasının giyimine karışmadığını, rahat büyüdüklerini söylemektedir. Bu rahatlığı ailenin, özellikle geleneksel ailelerde ataerkil bir yapının varlığı dikkate alındığında, babanın demokratik anne-baba tutumuna³⁶⁸ sahip olduğu ile açıklayabiliriz. Aynı tutumu K6-Anne, eşiyle beraber kızlarına gösterdiklerini, kızlarını koydukları dinî kimlik kategorisi üzerinden şöyle anlatmaktadır:

Onlar da moderndir, daha doğrusu modern dindar diyebilirim. Ben onları Kur’an kurslarına da verdim. Kur’an’larını elimden geldiği kadar öğrettim onlara. Ama kapatmaya zorlamadım. Çünkü benim arkamdan açılacaksa zorlamaya gerek duymadım. Yani kendi isteyerek bir şey yapsın. Bazı kız çocuğu öyle yetiştiriliyor ki hiçbir yere sokmuyorlar çocukları, evden dışarı çıkarmıyorlar. Benden çok babası daha çok öyle modern yetiştirdi onları. Dinî bilgilerini de aldırdı onlara, ama iş hayatına atılacaklar dedi, bunlar erkek ortamında çalışacaklar her türlü, kaçtıkça daha çok zarar görürler dedi. Bazen görüyoruz çocukları küçükten kapatıyorlar. Bazen sokakta çok yaşadım, çocuğumu okula götürdüm, kızlar sokakta eteklerini yukarıya çekti. Ama ben şimdi üniversiteye gönderdiğim zaman hiç aklım onda kalmıyor ne yapacak diye.

³⁶⁶ Göle, *Modern Mahrem*, 22.

³⁶⁷ Erkan, “Sekülerleşme Teorileri Perspektifinden Türkiye’de Dindarlık”, 1564.

³⁶⁸ Şenay Yapıcı, “Türk Toplumunda Aile ve Eğitim İlişkisi”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/4 (2010), 1557-1559.

Çünkü gözünü doyurdum. Yani her istediğini yapıyor, tamah etmiyor arkadaşlarına. Çünkü diyor beni ailem bu tür yetiştirdi, yani hiç bizi zorlamadı niye o kadar aşırıya gideyim. (K6-Anne, 50, İlkokul, Ev Hanımı)

K6-Anne'nin kendi babasına göre daha modern olduğunu ve kızlarını özgürlükçü bir anlayışla yetiştirdiğini söyleyebiliriz. Diğer katılımcı K10-Anne ise “aşırı dindar değilim, dinci değilim” demekte ve bu görüşünü erkeklerle aynı ortamda bulunabilmesine, onlarla sohbet etmesine ve pantolon giymesine bağlamaktadır. “Çok tutucu değilim” diyerek de davranışlarına meşruiyet kazandırmakta ve bir bakıma erkeklerle konuşmayı, pantolon giymeyi doğru bulmayanları “tutucu” görmektedir.

Günümüzde mahremiyet algısında ve giyim kuşamda yaşanan değişim kaçınılmazdır. Özellikle kadınların kamusal alana girmesi, eğitim ve çalışma hayatına katılması ile birlikte kadın erkek ilişkileri arasındaki mahremiyet silikleşmeye başlamıştır. Ne diyanet gibi resmî din kurumları ne de muhafazakâr/dindar aileler bu yeni durumu yadırgamamaktadır. Burada sekülerleşmenin izlerini görsek de klasik sekülerleşme teorisindeki iddianın gerçekleşmediğini, dinin etkisini devam ettirdiğini,³⁶⁹ annelerde görülen modernleşme belirtilerine rağmen söyleyebiliriz.

3.1.1.3.4. Dinin Ahlak ve Duygu Boyutu: Annelerin ve Kendi Kızlarının Dinî Kimliklerini Dinin Ahlak ve Duygu Boyutu Üzerinden Yorumlamaları

Görüşme yaptığımız anneler, dinî açıdan kendilerini uygun gördükleri kimlik ifadesini, ahlak ve duygu boyutunda inançla bütünleştirerek, “Din korkum, Allah korkum var” (K2-Anne), “Allah’tan korkuyorum, Allah’ın sevdiği şeyleri yaptığımda huzurlu oluyorum”, “Kalp temizliği de önemli” (K3-Anne), “Dedikodu kesinlikle yapmam” (K4,Anne), “Tasavvuf hayatım var, tasavvuf hayatındaki din daha beni maneviyata yönlendirdi” (K5-Anne), “Eksiklerim var, yani sinirlenince dilimden kötü söz kötü laf çıkıyor” (K8-Anne) ve “Cennet var cehennem var... Davranışlarımı bunlara göre şekillendiriyorum” (K11-Anne) cümleleri ile açıklamaktadırlar. Katılımcıların cevaplarında, dinin inanç boyutu ve ahlak boyutu birbirini tamamlar niteliktedir.

³⁶⁹ Erkan, “Sekülerleşme Teorileri Perspektifinden Türkiye’de Dindarlık”, 1564-1565.

Dindarım yani. Sonuçta Allah emretmiş sevap kazanıyorum, yani cennet var cehennem var, hangisine gitmek istiyorsam o tarafa yürüyorum, davranışlarımı bunlara göre şekillendiriyorum. (K11-Anne, 49, Lise, Ev Hanımı)

Katılımcı K11-Anne'nin davranışlarını düzenleyen itici güce, cennet-cehennem ayrımını tetikleyen sevap kazanma isteği diyebiliriz. Ahiret inancının, katılımcının davranışlarına yansıdığı görülmektedir. K11-Kız'ın, ailesinin dinî kimliği için verdiği cevap ise annesini doğrular niteliktedir: "...bir şey yapacakları zaman da yine dini açıdan düşünüp yapıyorlar. Ben mesela öyle değilim, yani bir şey yapmak istiyorsam yapıyorum, onlar davranışlarını dinine göre yapıyorlar". Bu ifadelerde inançla ahlakın iç içe girdiğini, bireylerin inandığı dinin kurallarına uygun davranışlar sergilemeye çalıştığını söyleyebiliriz. Geleneksel din anlayışımızda öncelikle bir dine inanma, sonrasında o dinin gereklerine uygun davranışları sergileme eğilimi vardır. Ahlak, günümüzde her ne kadar imanın önüne geçirilmeye çalışılsa da inançla ilişkisinin devam ettiğini³⁷⁰ ve yaptığımız görüşmelerde ahlakın inanca bağlı şekillendiğini görmekteyiz.

Diğer bir katılımcı ise farklı bir bakış açısıyla dinî kimliğini ibadetlerden, tesettürden ibaret görmediğini, maneviyatın hayatında önemli bir yer edindiğini söyleyerek dinin duygu boyutuna vurgu yapmaktadır. Dinî kimliğini "tasavvuf ehli" olarak belirten katılımcı K5-Anne, tasavvufa girmeden önceki hayatını ve tasavvuf ehli olduktan sonraki hayatını şu şekilde özetlemektedir:

O şeyi (dini kimliğimi) ben aslında bilemem takva derecemi de, normalde benim bir tasavvuf hayatım var. Yani tasavvuf hayatına girmeden önce, daha lise mezunu iken, İmam Hatip mezunuyum. O zaman ki din şeyiyle öğrendiğim dini bilgilerle, daha sonra tasavvufa girdikten sonraki dini bilgilerim çok daha farklı. Ben lise döneminde gerçek bir şey öğrenememiştim, Kur'an'ı, Kur'an yaşantısını. Kur'an yaşantısı hep şöyle der, işte tamamen tesettürlü, namaz falan hani ondan ibaret sanırdım. Ama ben öyle de hiç mutlu değildim, huzurlu değildim, manevi bir coşku yoktu bende, feyz alamıyordum. Kur'an'ı şöyle bilirdim; perşembe akşamları cuma akşamları ölüye okunan Kur'an, özel kandillerde bilmem ne, öyle. Namazda ara ara kılardım, kafama estiğince, tabii ki şeytana bayağı bir yem oluyordum. Ama o daha sonraki şeylerde, tasavvuf hayatındaki din, beni maneviyata yönlendirdi, manevi şeyi ben tasavvuf hayatında buldum. (K5-Anne, 44, Lise, Servis Personeli)

Katılımcı K5-Anne, tasavvuf ehli olmadan önce öğrendiği bilgilerin eksikliğinden, yavanlığından bahsetmektedir. Sadece belli akşamlar Kur'an okunan, namazdan ibaret bir din yerine maneviyata yönlendiren bir dine kavuşmanın huzurundan memnuniyet duyduğunu belirtmektedir. Bu açıklama bizi, dinin inanç ve

³⁷⁰ Ete-Yargı, *Türkiye'de Dindarlık Algısı*, 24-30.

ibadet boyutunun yanında duygu boyutuyla da birleşince bütünlük sağlayacağı kanısına ulaştırmaktadır.

Benzer şekilde görüşme yaptığımız kızlardan K3-Kız, dinin duygu boyutuna dikkat çekmektedir: “Allah korkum vardır, o yüzden kendimi bu kategoriye (modern dindar) koyuyorum”. Dinin ahlak, duygu, inanç boyutlarını “modern dindar” kimliğini ifade ederken kullanan K10-Kız’ın açıklamalarını bu anlamda önemli bulmaktayız.

Modern dindar. Çünkü yaşam tarzım ikisine de yakın. ... Allah’a karşı çıkmıyorum, peygamberimize karşı çıkmıyorum. Daha fazla küfür etmemeye çalışıyorum. Yalan söylememeye çalışıyorum. Daha fazla sevap işlemeye çalışıyorum. Örneğin yardımlaşarak sevap işlemeye çalışıyorum. Yaşlı bir insan gördüğümde poşeti varsa taşıyım, otobüste yer veririm. (K10- Kız, 19, Lise, Çalışmıyor)

Katılımcının Allah’ı ve Peygamber’i otorite kabul ettiğini, ahlaki olarak güzel davranışlar sergilediğini söyleyebiliriz. K10-Kız’ın hayatında, din sadece inançla sınırlı değil, aynı zamanda ahlakını da şekillendiren bir sistem olarak yer bulmaktadır. Dinî öğretileri toplumsal yaşama entegre eden katılımcı modern dindarlık ile geleneksel dindarlığı dengede tutmaya çalışmaktadır.

Bunun yanında kızlarını “modern dindar” gören K2-Anne, kızlarının dinin tesettür emrini, ibadetlerini ikinci plana attıklarını, ahlaki ön plana aldıklarını, ahlaki boyutu önemli gördüklerini belirtmektedir. Nitekim K2-Anne’nin kızları için yaptığı açıklamaları İmamoğlu’nun; “Araştırmalara göre ahlak, gençlerin bütün tutum ve davranışlarında birinci sıradadır ve onların dünyasında dinî vecibeleri yerine getirmekten daha önemli kabul edilmektedir”³⁷¹ beyanı ile paralellik göstermektedir.

Çok dindar sayamam onları. Modern dindar diyelim. Çünkü biliyorlar ama açıklar, ama kapanırlar mı kapanmazlar mı bilemiyorum. Daha çok, şey olarak çok önemsiyorlar, ahlaki boyut çok önemli onlar için. Yalan söylememek, haram yememek... Hani onlar oruçlarını tutuyorlar, belki bir tek namazdır kılıyorlardı bırakmışlardı. Açıklık, boşuna yani (önemli değil onlar için), onu ikinci plana atmışlar, onlar ahlaki daha çok ön planda tutuyorlar. Dinî olarak, onu daha ön plana alın diyorlar onu yaparsan bazı şeyler de kendiliğinden düzelir, öyle bakıyorlar yani. (K2-Anne, 56, Ön Lisans, Öğretmen)

K2-Anne’nin açıklamalarından hareketle, kızlarının dinî ritüeller yerine ahlaki sorumlulukları önceleyerek, modern dindarlığın karakteristik özelliklerini sergilediklerini söyleyebiliriz.

Dinî kimlik tanımlamalarının bağlamını incelediğimiz zaman, annelerin daha çok dinin inanç, ibadet, örtünme boyutlarına bağlı açıklamalar yaptıklarını; kızlarının

³⁷¹ Abdolvahit İmamoğlu, “Genç Yetişkinlikte Kimlik Oluşumu”, *Modern Çağda Gençliğin Anlam Arayışı*, ed. Süleyman Taşkın - Sadi Yılmaz (Ankara: Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 86.

ise genel anlamda inançla ilgili problemlerinin olmadığını, ibadet boyutunda eksiklerinin bulunduğu, bazılarının ibadetle ilgilenmediğini, dinin daha çok ahlaki boyutuna önem verdiklerini görmekteyiz. Katılımcı kızlardan günlük ibadetlerini yapanların (K4-K1Z, K8-K1Z, K11-K1Z) aile aidiyeti kazandıklarını, anneleri gibi ibadetlerini yerine getirdiklerini söyleyebiliriz. Genel anlamda kızlar, dinî yönlerini, inançlı olmalarına; modern yönlerini ise açık olmalarına ve dinin gereklerini tam anlamıyla yerine getirememelerine bağlamaktadırlar. Ayrıca dinî aidiyetini “sorgulama evresindeyim” şeklinde tanımlayan katılımcı olsa da inançsız olduğunu söyleyen hiçbir katılımcının olmaması araştırmamız açısından önemli bir veridir.

3.1.2. Günümüz Annelerinin ve Kendi Kızlarının Dinî Konulara Yaklaşımları

Çalışmamız sırasında yaptığımız görüşmelerde annelere ve onların kızlarına ayrı ayrı “Sizce günümüzde, gençlerle anne babaların dinî konulara yaklaşımları arasında ne tür farklılıklar bulunmaktadır?” sorusunu yönelttik. Aldığımız cevaplara göre “Günümüz Annelerinin ve Kendi Kızlarının Dinî Konulara Yaklaşımları” alt temasını oluşturduk. Annelerin ve kızlarının dinî konulara yaklaşımları arasındaki farklılıklara verilen cevaplar, dinî bilgiye ulaşmada (geleneksel yaklaşım-sorgulayıcı yaklaşım), birbirlerinden etkilenme süreçlerinde, dinî yaşantı bakımından (ebeveynlerin-kızlarının) hatalarında ve anneler ile kızlarının yaşadığı çatışmalarda yoğunlaştığı görülmüştür. Bu kodlara göre 4 alt tema oluşturduk. Bunlar;

- Annelerin ve Kendi Kızlarının Dinî Bilgi Edinimi: Sorgulamayan Annelerin Sorguladığını Söyleyen Kızları
- Annelerin ve Kendi Kızlarının Birbirlerinden Etkilenme Süreçleri
- Gençlerin Gözünden Büyüklerin Büyüklerin Gözünden Gençlerin Hataları
- Annelerle Kızları Arasındaki Çatışmalar

3.1.2.1. Annelerin ve Kendi Kızlarının Dinî Bilgi Edinimi: Sorgulamayan Annelerin Sorguladığını Söyleyen Kızları

Günümüzde kitle iletişim imkânlarının, eğitim seviyesinin, bilgiye ulaşılabilir kaynakların artması gençlerin önceki kuşaklara göre bilgi edinimlerini

kolaylaştırmıştır. Bilgi kanallarının fazlalığı, gençleri etkileyecek dinî görüşlerin çeşitliliği, rasyonel düşünceye sahip olmaları, gençleri sorgulayıp araştırarak doğru bilgiye ulaşmaya yönlendirmektedir. Avcı'nın şöyle bir ifadesi vardır; gençler eski geleneksel anlayıştan uzaklaşarak inandıkları dini, sorgulama eğilimi göstermektedirler. Geleneksel dindarlığın rasyonel dindarlığa dönüşümü söz konusudur.³⁷² Ancak gençlerin bulundukları seküler alanlar ve rasyonel düşünce imkânları artsa da kendi dinî kimliklerini kazanırken, hem geçmiş bilgilerini hem yeni edindikleri bilgileri kullanmaları olasıdır. Bu nedenle ebeveynlerinin dinî tutum ve davranışlarını, kızlarının günlük hayatında görebilmekteyiz. Bunun yanında geleneksel din anlayışına sahip ebeveynlerin ailesinden, çevresinden kulaktan duyma yoluyla ya da en iyi olasılıkla Kur'an kurslarından aldıkları dinî bilgiyi sorgulamadan kabul ettiklerini söyleyebiliriz.

Dinî konularda yaklaşımımız, yani onlar daha farklı düşünüyor. Biz mesela eskiden dini ben babaannemden öğrendim. Hani telefon yoktu, internet yoktu. Babaannem çok bilgiliydi. Hani eski insanlar, biz onlardan öğrenirdik, ama şimdiki gençler seni şey yapmıyor, mesela diyorsun onlar daha modern, dini şey yapıyor. Biz daha çok büyüklerimizi dinlerdik. Din konusunda olsun. O zaman internet yoktu, telefon yok biz daha çok babaannem bir şey söylerdi biz onun doğru olduğuna inanırdık. Ama şimdiki gençler o konuda biraz daha şey. Daha çok böyle internette daha şey, onların doğru olduğunu düşünüyorlar. Ama ben babaannem ne söylerse o doğrudu diye düşünürdüm, çok da inanırdım, her şeyimi ondan, duayı her şeyi ondan öğrenmişim. Şimdi gençler araştırıyor, araştırma konusunda şey yok. Mesela kızım böyle, yok o öyleydi diyorum. Sizin dedikleriniz, o zaman diyor ki, o doğru değil o doğru diyor, siz bilmiyorsunuz eskidendi o diyorlar. Şimdi yeni nesil daha çok şeylere inanıyor. Ama biz öyle değildik büyüklerimiz ne derse doğrudu o zaman değil mi? (K1-Anne, 55, İlkokul, Ev Hanımı)

Katılımcı K1-Anne, dinî bilgiyi, teknolojinin ilerlemediği dönemlerde babaannesinden öğrendiğini, genel anlamda da dinî bilginin büyüklerden öğrenildiğini ifade etmektedir. Ayrıca büyüklerin sözüne itimat ettiklerini, kesin doğru kabul ettiklerini söylemektedir. Gençlerin ise, bilgiye internet sayesinde hızlıca ulaşabildiklerini, duyduklarını kabul etme yerine bilgiye, araştırıp sorgulayarak eriştiklerini belirtmektedir. K1-Anne'nin, babaannesini "dinî otorite" olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

Günümüz dünyasında annelerin tutumuna karşı gençler, önceki kuşaklara göre, kendilerine dayatılan kimlik ve hayat biçimlerine eleştirel yaklaşım değerlendirmeler yaptıktan sonra, bunları kabul etmekte veya reddetmektedirler.³⁷³ Büyüklerin

³⁷² Avcı, *Bir Özneleşme Örneği Olarak İstanbul'da Dindar Üniversite Gençliği*, 337.

³⁷³ Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı*, 154.

geleneksel din anlayışını, onların en büyük hataları olarak görmekte ve edindikleri bilginin doğruluğunu yanlışlığını sorgulamadıklarından yakınmaktadırlar. Katılımcı kızlar ebeveynlerinin bu durumunu şu cümlelerle ifade etmektedirler; “Anne babalarından ne görmüş ne duymuşlarsa onu kabul ediyorlar, araştırmıyorlar, değişime kendilerini kapatıyorlar” (K6-Kız1), “Sorgulamanın hata olduğunu sanıyorlar” (K7-Kız), “Kulaktan duyma bilgileri dinin bir kuralı zannediyorlar” (K8-Kız, K10-Kız, K2-Kız1), “Eskiler dini etraftan görerek öğrenmişler” (K9-Kız), “Bilgili olduğunu düşündükleri kişilerin söylediklerini olduğu gibi kabul ediyorlar” (K6-Kız2). Kısaca katılımcı kızlar, eski kuşağın değişime kapalı olduklarını ve aktarma yoluyla aldıkları dinî bilgiden şüphe duymadıklarını, hatta sorgulamaya dahi cesaret edemediklerini söylemektedirler. Çünkü geleneksel anlayışta dinî bilgiyi sorgulamak dinî sorgulamakla bir tutulmaktadır. “Onlar bize göre araştırıyorlar. Ama biz aileden öyle görmedik” diyen K6-Anne’nin kızı K6-Kız1’in vurguladığı gibi ebeveynler geleneksele bağlı, değişime kapalıdır.

Sanırım, en göze çarpan, geleneksel bilgiyi kabul ediyorlar. Yani anne babadan ne gördüysek o, mesela bu konuda annem öyledir. Anne babadan veya şeyden ortamdan ne gördüyse onu kabul ediyor. Mesela babam bu konuda öyle değildir, daha çok araştırır falan mesela Kur'an'ın Türkçesini falan okur. Bu konuda babama bir tık daha şey derim hani Kur'an'ın Türkçesini de okuduğu için bildiği için, o konuda babamın dedikleri bir tık daha şeye yatkın oluyor, annem daha geleneksel kalıyor. Anne babam ne dediyse ne gördüysem, nasıl büyüdüysem... Onun dışına çok çıkmıyor annem, o konuda yanlış. Genel olarak böyle hatta bence daha çok ne gördüysek o oluyor. Böyle geldiyse böyle devam etsin olayı, bu doğrudur yanlışta girmiyorlar. Aynen değişime kapalıdır. (K6-Kız1, 22, Lisans, Fizyoterapist)

K6-Kız1, bu açıklamasında geleneksel bilgiyi şüphe duymadan kabul etmelerini, değişime kapalı olmaları ile ilişkilendirmektedir. Babasını, Kur'an'ın mealini okuduğu için daha bilgili kabul etmekte ve annesi kadar geleneksel görmemektedir. K6-Kız1'in ablası K6-Kız2 ise büyüklerin sorgulamamalarının yanlışlığı yanında Arap kültürüyle dini karıştırdıklarından bahsetmektedir. Ayrıca dinî açıdan bilgili kişileri otorite kabul ettiklerini söylemektedir. Katılımcıya göre, saf din yerine Arap kültürüyle harmanlanmış bir din yaşayan ebeveynlerin Kur'an dili Arapçayı, anlamını bilmedikleri için dinî bir sembol kabul edip kutsallaştırmaktadırlar.

Sorgulamadan bu böyle deyip din insanların ya da işte dinde daha bilgili olduğunu düşündükleri insanların söylediklerini oldukları gibi kabul etmek. Hani olduğu gibi mesela o insana güveniyorlar ama doğru söyleyip söylemediğini tam olarak bilmiyorlar. Bir de açıkçası Kur'an'ın sadece Arapçasını okumak olduğunu düşünüyorlar. Böyle mealini okumamak. Kendileri araştırıp acaba mı sorusu olmuyor, o insan güvenilirdir gibi bir yerdeler. Bir tık da bence dini sonuçta Araplardan öğrendik. Arap kültürüyle dini bir tık karıştırıyorlar gibi geliyor. Yani onların kültürlerini, gördükleri şeyi de

mesela Arapça bir yazıyı Kur'an yazısı sanabiliyorlar yani, en azından daha yaşça büyüklerimizde görüyorum yani. Ama sadece Arapça bir yazı mesela onun gibi şeyler yani. (K6- Kız2, 23, Lisans, Makine Mühendisi)

Benzer şekilde K2-Anne'nin kızları (K2-Kız1,K2-Kız2) ise, büyüklerin en önemli eksiklerini, dinî bilgiyi sorgulamadan kabul etmelerinde bulmaktadırlar. Kızların 2'si de gençleri ebeveynlerine göre daha araştırmacı görmekte ve bunun sebebini teknolojinin gelişmesine bağlamaktadırlar.

Anne babalar daha gelenekçi ve şey gibi geliyor bana birazcık da öğrendiklerini şey yapıyorlar. Ama gençler de öyle aslında, gençler şöyle sorguluyorlar ama biraz yanlış sorguluyorlar gibi. Yani direkt ilk buldukları şeyde hemen fikirlerini şey yapıyorlar gibi geliyor. Bence tam anlamıyla doğrudur diye sorgulayıp sonra bir şey yapmak gerekiyor. Anne babalar onlardan sorgulayanlar vardır ama daha genelde kendilerine söyleneni yaşıyorlar ya da yapıyorlar gibi, ama gençler böyle etraflarından öğrenip ya da bir şeylerden öğrenip ya da sorgulamalarına sebep olan birkaç şeyler olabiliyor. Mesela kendi fikirleri ile dinin örtüşmediği şeyler. Bunlar sebebiyle kendileri bir şeyleri sorguluyor olabilirler. Ama işte etrafında gördüğüm gençler şöyle, tam olarak kimse bir şey bilmiyor. Yani kimse ne yaptığından emin değil ya da neye inandığından emin değil. Ama bir şeye inanıyorum ya da inanıyorum diyebiliyorlar. Gençlerin araştırması bence teknoloji ve gelişen çağımız nedeniyle olabilir. Çünkü daha fazla insanlarla etkileşime girebiliyoruz bu sebeple daha fazla şey öğreniyoruz etraftan, bunlar sorgulamamızda yardımcı olabiliyor. Ama mesela onlarda sadece bir şeyi öğrendiyse ve etrafında çok değişik insan yoksa sadece onlarla sınırlı kalıyor. Ama şu sıralar gelişen teknoloji çağında bir sürü şeye erişimimiz var. Bu yüzden ne denir? Gençler araştırmaya daha yatkın. (K2-Kız1, 17, Lise, Öğrenci)

Gençler daha çok araştırmacı ve biraz da şüpheli. Olaylara daha mantıklı cevaplar arıyorlar ve internete erişimleri daha fazla. Tabi bunun bir dezavantajı da olabilir, çünkü internette fazla bilgi kirliliği de mevcut. Onun haricinde ebeveynler bu tür şeylere, sorgulamalara yönelmiyorlar. Onlar anne babalarından ya da belirli dini önderlerden gördükleri şeyleri devam ettiriyorlar. (K2-Kız2, 25, Lisans, Psikolog)

K2-Kız1, anne babaları geleneksel görmekte, sorgulayanlar olmasına rağmen genellikle duydukları bilgileri sorgulamadan uyguladıklarını söylemektedir. Gençler konusunda ise kafası karışıktır. Bazı gençlerin doğru bilgiye ulaşmada yanlış yol tercih ettiklerinden ve gençlerin din bilgisinin yetersizliğinden bahsetmektedir. Gençlerin ebeveynlerine göre araştırmacılığını ise gelişen teknolojiye ve daha fazla insanla iletişime geçmeye bağlamaktadır. K2-Kız2'de kardeşi gibi düşünmekle birlikte gençlerin şüpheli yönüne dikkat çekerek internetin bilgiye ulaşmada dezavantajının da olabileceğinden bahsetmektedir. Ebeveynlerin ise anne babalarından ve dinî önderlerden bilgiyi alıp sorgulamadan kabul ettiklerini belirtmektedir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse büyükler, gençlerin dinî bilgiyi araştırıp sorguladıklarında, büyüklerin bilgisine itimat etmediklerinde; gençler ise, büyüklerin dini bilgiyi aktarma yoluyla aldıklarında ve araştırıp sorgulamadıklarında hem fikirdirler. Gençlerle önceki kuşak arasındaki bu farklılaşmayı, gençler için

seküler alanların çoğalması, arkadaş çevrelerinin çeşitlenmesi, teknolojik imkânların artışı ve en önemlisi gençlerin eğitim seviyelerinin ebeveynlerine göre yükselmesiyle açıklayabiliriz. Gençler, dinî bilgilerini edindikleri aile ve cemaat dışında, modern eğitim alanlarıyla tanışarak teslimiyetçi anlayışlarını terk edip, sorgulamaya, değerlerini yeniden gözden geçirmeye ve bazen de inandıkları değerlerden vazgeçmeye başlamaktadırlar.³⁷⁴ Yaptığımız görüşmelerde ebeveynlerin 6'sının ilkokul, 1'inin ön lisans, 3'ünün lise ve 1'inin de ortaokul mezunu olması dinî bilgiyi edinme bakımından geleneksel tavır sergilemelerini açıklar niteliktedir. Her ne kadar katılımcı kızlar, dinî bilgiye sorgulayarak ulaştıklarını söyleseler de ifadelerinde bilimsel bir sorgulama görülmemiştir. Fikirsiz manada sorguladıklarını ifade etmelerine rağmen kızların, çeşitli kaynaklardan araştırma, sonuçları karşılaştırarak karar verme gibi eylemlerde bulunmadıklarını söyleyebiliriz. Benzer şekilde Aydın, elde ettiği cevaplar doğrultusunda, Z kuşağının kendilerini anne babalarına göre daha bilgili ve araştırmacı olarak nitelendirip, gelen bilgiyi hemen kabul etmeyip sorgulayıcı bir tutum gösterdiklerini belirtmektedir.³⁷⁵ Aydın'ın yüksek lisans çalışmasında katılımcı Ahmet'in, kendisinin araştırmalarına göre annesinin dinî konularda yanlış bilgi sahibi olduğuna³⁷⁶, katılımcı Ayşe'nin de ebeveynlerinin Kur'an'ın mealini okumadan, bilmeden inandıklarına³⁷⁷ dair söylemleri çalışmamızdaki katılımcı kızların görüşleriyle paralellik göstermektedir.

Katılımcı kızların gelenekten gelen, din adamlarının görüşlerine dayanan, kalıplaşmış dinî bilgiye eleştirel yaklaştıklarını söyleyebiliriz. Görüşme yaptığımız annelerin kızları, Kur'an'ı doğru kabul ederken, rasyonel tavır sergileyerek gelenekten gelen bilgileri sorgulamaktadırlar. Ebeveynlerini de duyduklarını, gördüklerini

³⁷⁴ Duman- Akosman, *Gençlerde Din ve Dindarlık*, 174.

³⁷⁵ Aydın, *Z Kuşağı ve Din*, 43.

³⁷⁶ Ahmet: Annem bazı konularda hani yanlış düşünüyor benim araştırdığım kadarıyla. Mesela geçen gün nazar konusunda tartışıyorduk, ben çok fazla nazara inanmam ama hani şey işte birisinden bahsediyorum orda, “konuşma ondan nazar yapar” falan diyordu. Ben de dedim ki “ben Allah’a güveniyorum, Allah’a karşı hiçbir şey olmaz. O ol demedikçe bir şey olmaz”. O da şey dedi: olsun olsun sen yine de söyleme”. “Sen şu an ne diyorsun dedim hani Allah ol demeden hiçbir şey olmaz. Sen şu anda bu inanca karşı çıkıyorsun çok büyük bir günah”. O orda sustu. Aydın, *Z Kuşağı ve Din*, 43-44.

³⁷⁷ Ayşe: Hiçbirinin ben bilerek inandığını düşünmüyorum yani, hangisi böyle meali açıp düzgün okudu anladı? Bence yok. . . Babam namaz kılar ama. . . Piyango da aldığı oluyor yani ve bu beni çok rahatsız ediyor ama yapıyorlar. Ya da ne bileyim krediyle ev alıyorlar hadi bir tane aldılar ikinciye de alıyorlar filan. Ve ben buna karşı çıktığımda “e günahlarımız var” oluyor. . . En son faiz konusunda annem şey dedi “sen bunları nereden öğreniyorsun biz bunları hiç konuşmayız”. Aydın, *Z Kuşağı ve Din*, 43-44.

sorgulamadıkları için eleştirmektedirler. K2-Kız2'nin "Onlar anne babalarından ya da belirli dini önderlerden gördükleri şeyleri devam ettiriyorlar." söylemi Hasanov'un kavramsallaştırdığı Anadolu insanının dine, dini ulaştırana güvenerek sorgulamadan inanma biçimini ifade eden 'hafıza Zinciri'ni ³⁷⁸ anımsatmaktadır. Ona göre peygamberden günümüze dinî bilgiyi bize ulaştıran, İslam'ı temsil eden kişilere artık itibar edilmemekte, Kur'an'la birey arasındaki dinî otoriteler kabul görmemekte aradaki zincir "baypas" edilerek sadece Kur'an'ı ve Kur'an'a uyan hadisleri kabul eden bir din anlayışı oluşmaktadır. Katılımcılarımızın genelinin ebeveynlerini eleştirdiği konu, doğru bilgiye araştırmadan, şüphesiz teslimiyet göstermeleri olsa da K2-Kız2'nin "dinî önderlere inanıyorlar, araştırmıyorlar" ve K6-Kız1, K6-Kız2'nin "Kur'an'ın mealini okumuyorlar" söylemleri gençlerin din anlayışının değiştiğini göstermektedir. Bu durum ise "Hafıza zinciri gerçekten baypas ediliyor mu?" sorusunu akla getirmektedir.

3.1.2.2. Annelerin ve Kendi Kızlarının Birbirlerinden Etkilenme Süreçleri

Aile, çocuklarda doğumla beraber her konuda taklit yoluyla öğrenmenin gerçekleştiği, birincil sosyalleşmenin başladığı en önemli kurumdur. Din de bu sosyalleşme sürecinde öğrenilmeye başlanır. İlk öğrenmeler genellikle ailede, yani kişisel olarak yakın olduğumuz, kuvvetli bağlarla içsel bir bağlılık duyduğumuz anne-baba, eş, kardeş ve arkadaş gibi yakınımızdaki insanlarla kurduğumuz iletişim sonucu gerçekleşir.³⁷⁹ Bu bakımdan ebeveynlerin, özellikle de geleneksel ailelerde annelerin, o evde doğup büyüyen kızlarını etkilemeleri muhtemeldir.

Katılımcılara birbirlerinden etkilenme konusunda iki tip soru sorduk. Birincisi, birbirlerinin dinî kimliklerinden dolayı gündelik hayatlarında olumlu ya da olumsuz sonuçlarla karşılaşp karşılaşmadıkları; ikincisi ise, ailelerin dinî anlayışının kızlarının bireysel tercihlerinde etkisinin olup olmadığıdır. Bu sorulardan aldığımız cevaplara göre aşağıdaki iki alt tema üzerinden analiz yaptık:

- Dinî Kimliklerinin Birbirlerinin Gündelik Hayatına Etkileri
- Ailelerin Dinî Anlayışı Karşısında Kızlarının Bireysel Tercihleri

³⁷⁸ Hasanov, "Hafıza Zinciri'ni Baypas Etmek, 219-235.

³⁷⁹ Zuckerman, *Din Sosyolojisine Giriş*, 91-96.

3.1.2.2.1. Dinî Kimliklerinin Birbirlerinin Gündelik Hayatına Etkileri

Tanımladıkları şekliyle kızlarının ailesi olmaktan olumsuz yönde etkilenen, onlardan utanan katılımcılar (K7-Anne, K9-Anne,), “inanıyor ama uygulamıyor, ondan rahatsızım” (K1-Anne) diyen katılımcı olduğu gibi rahatsız değilim diyen katılımcılar (K2-Anne, K8-Anne) da bulunmaktadır. Bunun dışında, “Sokakta bugün rahatlıkla kızım ile gezebiliyorum, utanmıyorum hamdolsun” (K3-Anne), “Beni mutlu ediyor” (K4-Anne), “Onlardan razıyım” (K6-Anne), “Etkilemiyor” (K10-Anne, K11-Anne) şeklinde ifadeler de mevcuttur. Aynı soruya katılımcı annelerin kızlarından 7’ si (K1-K1Z, K3-K1Z, K5-K1Z, K6-K1Z1, K6-K1Z2, K10- K1Z, K11-K1Z) “Olumlu etkiledi, olumsuz etkisi yok” demiştir. 1 katılımcı (K4-K1Z) da “Etkilemedi” şeklinde cevap vermiştir. “Olumsuz etkiliyor” diyen K7-K1Z ise aile ilişkilerinin bu konuda güçlü olmadığından bahsetmektedir. K9-K1Z, “Annemin ibadetlerinden etkileniyorum ama davranışları hiç hoşuma gitmiyor” demektedir. Son olarak bir katılımcı (K8-K1Z) da hem olumlu hem de olumsuz etkisinin olduğunu söylemektedir: “Olumlu olarak dinî açıdan kendimi yetiştirdim. Olumsuz yanı ise çok fazla baskı var”.

K2-K1Z1, “Onların yanında özgür değilim, tamamen kendim olamıyorum” derken ablası K2-K1Z2 “Yaşamıma müdahale etmelerine izin vermiyorum ama yine de kısıtlı hissediyorum” diyerek iki kız kardeşin, ailelerinin onları kısıtladığı konusunda aynı görüşte olduklarını göstermektedirler.

Onların yanında tamamen kendim olamıyorum. Olumsuz açısı bu. Ama bence çok da kötü tarafı yok. Tabii aileden aileye değişir. Benim ailem o kadar baskıcı birisi değil ya da şey değil. Ama benim için kötü bir tarafı yok. Sadece biraz daha özgür olmak isterdim, kendi düşüncelerimi dile getirebilmek isterdim. Ama sadece onların yanında bunları söyleyemeyeceğim. (K2-K1Z1, 17, Lise, Öğrenci)

Yani ben yaşam biçimime müdahale edilmesine çok izin vermiyorum fakat biraz da olsa olumsuz olarak kısıtlı hissediyorum. (K2-K1Z2, 25, Lisans, Psikolog)

Gençlik döneminde bulunan katılımcı kızların “özgürlük” kavramına vurgu yapmaları ailelerinin etkisi altında kaldıklarını göstermektedir. Lise öğrencisinin ailesinin yanında düşüncelerini ifade edemediği için belirgin bir kısıtlanmışlık yaşarken ablası K2-K1Z2, yaşamına müdahale edilmesine izin vermese de hala kısıtlı hissetmektedir. K2-K1Z1’in yaşındaki bireyler kimliklerini, kişisel sınırlarını keşfetme dönemindedirler ve ailelerinin herhangi bir müdahalesi özgürlük algılarını olumsuz yönde etkileyebilir. İki kardeşin yaşadığı bu durum bireylerin özgürlük algılarının yaş, yaşam deneyimleri ve aile dinamikleri tarafından şekillendiğini ortaya çıkarmaktadır.

Fiziksel olarak kısıtlanma yaşamamalarına rağmen duygusal ve fıkırsel boyutta bir kısıtlanma yaşadıkları görölmektedir. Katılımcı kızların annesi K2-Anne'nin ifadelerinden ise, kızlarını kısıtladığına dair hiçbir söylemde bulunmadığı, aksine sevgi ve anlayışla, baskı yapmadan kızlarına yaklaştığı anlaşılmaktadır. K2-Anne'nin hâlihazırdaki dinî kimlikleri ile kızlarının annesi olmaktan memnuniyet duyduğu görölmektedir. Ayrıca kızlarının dinî kimliklerinin oluşumunda önemli bir rol üstlenise de yeterince başarılı olamadığı konusunda öz eleştiride bulunmaktadır.

Ben burada kendimi suçluyorum. Çünkü çok daha küçük yaşta çok daha düzgün bir şekilde bazı şeyleri verebilirdim ben. Çocukları çok suçlamıyorum çok daha güzel bir empoze edebilirdim. Bir korku olarak değil de sevgiyle rahat böyle. Çünkü şu an bana göre bunun burasında öbür dünyaya ne kaldı. Yine gezsinler eğlensinler yine güzel yaşasınlar ama bazı şeylere dikkat edebilirlerdi... Beni rahatsız etmiyor, beğeniyorum onları. Çünkü başarılılar, hedefleri var, kimseyi rahatsız etmezler. Birine bir terbiyesiz kelime kesinlikle konuşmazlar, hani birkaç noktanın dışında onların benim çocuklarım olması beni hiç rahatsız etmiyor. Biraz daha dinî konuda. Belki de ben sohbet kuramıyorum. Ama öyle çocuklarım etrafta örnek gösterilen çocuklardır, rahatsız eden bir boyutu yok hiçbir şekilde, hani iyi ki de benim çocuklarım... Ama zamana yayıyorum bazı şeyleri, hepten koparmadan müdahale etmek istiyorum. Bazı hissiyatlayım oluyor, onun için yani. Ben şimdi kopar gibi düşünüyorum (dinden), K2-Kız1 biraz daha küçük. (K2- Anne, 56, Ön Lisans, Öğretmen)

K2-Anne'nin tersine görüşmecilerden K9-Anne, kızından akrabalarına ve çevresine karşı utandığını ifade ederken K9-Kız da annesinden olumlu yönde etkilendiği konular olsa da giyiminden, sokakta konuşma tarzından olumsuz etkilendiğini ve ondan utandığını söylemektedir. K9-Anne için toplumsal normların ve aile büyüklerinin onayının ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz. Bu durum, dinin bireysel boyutunun yanında toplumsal boyutunun da kimlikler üzerindeki etkisini ortaya koyarak, sosyal bir kimlik belirleyicisi olduğunu göstermektedir.

Üzülüyorum, etkileniyorum tabi ki yani böyle olmasa daha iyidir. İsterim ki okusun, hem dini hem böyle eğitim olarak da bir öğrenci, bi evlat olsa daha iyi tabii ki, hiç üzülmem mi öyle olmasına. Ne yapayım elden gelmez bir şey. Çevreye karşı rahatsız oluyorum. Öyle aileme karşı, anneannesine babaannesine karşı, yani istemez miyim, (anneanne-babaanne) benim oğlumun kızı veya ondan bahsediyorum ne kadar gurur verici deseydiler, bu hali mi o hali mi? Niye öyle desinler ki yani. Bak bu nasıl annedir güzel yetiştiremiyor onu diyene kadar, onu deseydiler daha memnun olurum. O halden o hale kadar, rahatsız oluyorum tabii, hem anneannesi babaannesi görse, sokağa çıkırsa yani ar ediyorum ki benim kızım mısın diye. Utanıyorum öyle evlattan. Ben şimdi görsem onu oraya bir komşum görse, bir anneannesi görse biliyor diyelim, bir komşu görse ki bu senin kızın mı diye, kaçırım oradan. Benim demem, derim ne halden ne hala geldi. Dışarıda ki hep bu zaman çocukları evlatlarımız hep böyle oldular. Allah hayırlı etsin. (K9- Anne, 43, İlkokul, Ev Hanımı)

Yani din konusunda biraz böyle heves ediyorum anneme, bak namaz kılıyor. Ben hatta geçen gün namaza başlamıştım yani sabahı kıldım öğleni kıldım ikindiye kıldım akşamı kılamadım. Bu kadardı yani. Annem baktım namaz kılıyor o an hemen geliyor aklıma kılsam mı diye. Bak yalan demeyeyim ama üşengeçlik var bende doğruyu demektense. Annem Kur'an okuyor heves ediyorum, iki dakika sonra yapamam diyorum yani

affedersiniz de öyle oluyor bana yani. Olumsuz olarak annemin davranışları benim hoşuma hiç gitmiyor. Nerede ne konuşulacağını kesinlikle bilmiyor, dışarıda nasıl davranılacağını kesinlikle bilmiyor. Dışarıda mesela bir örnek vereyim yüksek sesle konuşma hastalığı var, benim hakkımda böyle etrafa konuşma hastalığı var, benim hakkımda kötü yanları yansıtmaya hastalığı var. Mesela benim böyle hani dediğim gibi yaptığım şeyleri yapmadı diyerek etrafa yansıtmaya hastalığı var, mesela anneannemle konuşuyor diyor bugün sabahtan beri yatmış diyor mesela örnek veriyorum. Öyle yani dediğim gibi dışarıda çok böyle bağıyor. Hiç yani hiç anlaşıyoruz onunla. Giyiminden dolayı da annemi uyarmışlığım var. Mesela en yakın olarak teyzemi yengemi örnek veriyorum biraz onun gibi giyinsen benim daha çok hoşuma gider. Hayır dinine bir şey demiyorum çok daha böyle kıyafetlerini biraz daha böyle modern giyin diyorum yani teyzemi örnek veriyorum o konularda, teyzem zaten bir hoca gibi bir şey din hocası. (K9-Kız, 16, Lise Terk, Çalışmıyor)

K9-Kız'ın, namaz kılma, Kur'an okuma gibi dinin ibadet boyutunu içeren konularda annesinden etkilendiği, ama ibadetlerinde devamlılığı sağlayamadığı görülmektedir. Olumsuz anlamda ise annesinin onun hakkındaki eleştirilerini başkalarına söylemesinden rahatsızlık duyduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca annesinin, konuşma ve giyim tarzından memnuniyetsizliğini dile getirmektedir. Anne, kızının giyiminden utanırken kızı da annesinin giyiminden, konuşmasından utanmaktadır. Dine uygun ama modern tarzda giyinmesini, din hocası olduğunu söylediği teyzesi üzerinden örneklendirmektedir. Anne ve kızın ifadeleri, aile içi dinamiklerin ve toplumsal normların, dinî kimliklerini şekillendirmede ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Benzer şekilde ailesinin hem olumlu hem de olumsuz etkilerinden bahseden K8-Kız, bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Şu yönden olumlu etkiliyor, tabii ki gerçek dine uygun fikirleri söyledikleri zaman çok çok ufkum genişleyebiliyor. Bu yöne doğru iyi şeyler yapabiliyorum, davranışlarımı düzeltmeye çalışıyorum, hani iyi bir insan olmak açısından. Çünkü İslam'ın temel gerekliliklerinden biri de bu. Ya da işte yardımsever olmak, hoşgörülü olmak, saygı duymayı öğrenmek, bunlar iyi açıları. Olumsuz açıları da şu, bazen kendimi çok fazla baskıda hissedebiliyorum. Hani en basitinden babamdan örnek verebilirim, babam ilahiyat okumamı istediği için bir iki sene böyle kendimi bocalamış hissettim. Ama daha sonrasında babam da saygı duydu ben de kendi yoluma gidebildim, bunu söyleyebilirim. (K8-Kız, 18, Lisans, Öğrenci)

K8-Kız, ahlaki yönden ailesinden olumlu yönde etkilendiğini söylerken, ailesinin bazen baskıcı davranmasından dolayı bocalama yaşadığını söylemektedir. İmamlık görevi yapan babanın, kızı için ilahiyat bölümünü uygun görmesi, bu yönde istek duyması olası bir durumdur. Dikkat çeken durumsa babanın durumu kabullenip kızının istediği bölümde okumasına saygı duymasıdır. Babanın kızını etkileyemediğini ama kızının babasının baskıcı yönünü yumuşattığını söyleyebiliriz. Annesi ise kızının

annesi olmaktan rahatsızlık duymadığını, sadece kıyafet konusunda istediğini yaptıramadığını belirtmektedir.

Aslında rahatsız da etmiyor, çünkü fikirlerini şeylerini bildiğim için çocuğumun, düşüncelerini bildiğim için beni rahatsız etmiyor. Yani kendi üslubunu biliyor, oturmasını kalkmasını da biliyor. Tabii sadece kıyafet konusunda şey yaptım yani istediğim olmuyor başka bir sıkıntım yok. (K8-Anne, 46, İlkokul, Ev Hanımı)

Görüşme yaptığımız annelerin, genellikle kızlarının dinî kimliklerinden memnun oldukları görülmektedir. Bunun yanında K7-Anne ve K9-Anne kızlarından utandıklarını söylerken, K7-Kız, annesinden olumsuz yönde etkilendiğini, ilişkilerinin iyi olmadığını beyan etmektedir. K9-Kız da annesinin dinî yönlerinden etkilenmesine rağmen davranışları nedeniyle ondan utandığını söylemektedir.

3.1.2.2.2. Ailelerin Dinî Anlayışı Karşısında Kızlarının Bireysel Tercihleri

Ailelerin dini anlayışının, kızlarının bireysel tercihlerinde etkisinin olup olmadığını, hem kızlara hem de annelerine sorduk. Annelerden sadece 1'i, K7-Anne, din anlayışının kızının bireysel tercihlerini etkilemediğini belirtti. Katılımcının kızı K7-Kız ise ailesinin onu sadece inançlı olma noktasında etkilediğini söylemektedir.

Yani şöyle içimde ne kadar inançlı biri olduğumu ben kendim biliyorum ve bunun gerçekten büyük bir kısmının ailemden de kaynaklı olduğunu düşünüyorum. Yani ne kadar bir şeyler yapmaya (ibadetler), göstermek için yapmak veya üstünden sorumluluk kalkacağını düşünerek yapıyorlarsa da gerçekten onlar da inançlılar ve bunu sadece bana geçirebilmişler. Diğerlerini de belki umursamadım, ama mesela onlar bir şeye körü körüne inandığı için yani körü körüne demeyeyim de Allah'a işte inandıkları için ben de belki de bu yüzden bu kadar inançlı hissediyorum kendimi. Yani budur. Daha etkilemiyor çünkü. (K7-Kız, 23, Lisans, Öğrenci)

K7-Kız, “içimde ne kadar inançlı olduğumu kendim biliyorum” gibi benzer açıklamaları ara ara yapmasının altında “ötekiler” tarafından inançsız görünmesi ya da kendisine böyle hissettirmeleri yatıyor olabilir. Diğerleri tarafından böyle algılanmak bireyi, düşük benlik algısına kapılmaya ve sürekli inancını hatırlatma telaşına sürüklemektedir. Katılımcının açıklamalarından ulaştığımız diğer bir veri ise ailesinden aldığı inanç dışındaki değerleri umursamadığıdır. Bunun nedenini ise, ailesinin ibadetlerini, gösteriş ya da faydacı bir tavırla yaptıklarını düşünmesidir. Üniversite öğrencisi katılımcı, güçlü bir inanca sahip olmasını ise ailesinin ibadetlerin aksine içsel bir aidiyetle Allah’a şüphe duymadan inanmalarına bağlamaktadır.

Annelerin yanıtlarını deşifre ettiğimizde, genellikle kızlarını ibadetler ve ahlak konusunda etkiledikleri görülmektedir. Madalyonun diğer yüzündeki kızların bazıları

ailelerinden inanç, ibadet, ahlak konusunda etkilendiklerini, bazıları da hiçbir şekilde etkilenediklerini savunmaktadırlar.

Biraz etkilediğini düşünüyorum. Hani dini açıdan namazımı kıldım mı orucumu tuttum mu onun da hoşuna gider. Aslında üniversiteye gidene kadar da daha çok şeydi kızım, ondan sonra biraz değişti. Mesela ben iyi gecelerde (mübarek geceleri kast ediyor) Kur'an okuduğum zaman, namazımı kıldığım zaman o da abdestini alır namaz kılardı, yani o da etkilendirirdi. Üniversitenin yani ben oradaki arkadaş çevresinin onu biraz değiştirdiğini düşünüyorum. (K1-Anne, 55, İlkokul, Ev Hanımı)

Ev hanımı K1-Anne, kızını ibadetler bakımından, özellikle mübarek gecelerde etkilediğini ifade etmektedir. Yenen, ibadetlerin bu şekilde bazı gün ve gecelerde yoğunlaşmasını “dönemsel dindarlık”³⁸⁰ kavramsallaştırması yaparak açıklamaktadır. Dikkat çeken diğer bir görüşü ise üniversiteye gittikten sonra kızının değiştiğidir. Seküler alan kabul edilen üniversiteler, gençlerin sorgulama yetilerini kullanarak bilimsel analizler yapmalarını ve dinî bakış açılarını geliştirip bazen de değiştirmelerini sağlamaktadır.³⁸¹ Annesinin bu açıklamalarına karşın K1-Kız ise, annesinin onun bireysel tercihlerine etkisinin olmadığını söylemektedir: “Yok, hayır bir etkisi yok. Herkesin düşüncesi kendine olduğu için çok şekillenmiyor”.

Bir başka katılımcı K3-Anne, kızını farklı bir dinî boyutla, ahlaki olarak etkilediğini şöyle anlatmaktadır:

Etkilediğimi düşünüyorum, düşünüyorum yer yer yani. Mesela yaşlı bir kadının elindeki çantayı alıp da onu karşıya geçirdiğinde sevap ettiğine inanır. O, güzel bir davranıştır. Hani Allah beni gördü, sevap ettim. Öyle düşünüyorum yani, onun gibi şeyler. Yardımlaşma, ahlaki konularda, mesela bir çocuğu sevindirmenin sevap olduğunu, onun gibi herhangi bir şeyler yaptığında, ahlaki yönden etkiliyorum, evet. (K3-Anne, 44, Lise, Ev Hanımı)

Ev hanımı katılımcının kızı K3-Kız ise annesinin “etkiliyorum” yorumuna karşılık etkilemediğini söylemektedir.

Etkisi yok bence. Çünkü çok kendi kafama bir şey yattıysa çok da düşünmüyorum. Yani bir iki kafama takılıyor ailemin durumu. Çok da zaten zıt karakterler değiliz, o yüzden çok aşırı problem olmuyor. (K3, Kız, 22, Lisans, Öğrenci)

K3-Kız, herhangi bir şey yapacağı zaman ailesinin dinî kimliğinden etkilenediğini, kendi mantığına uymasını yeterli gördüğünü, zaten ailesinden çok da farklı olmadığını belirtmektedir.

Farklı görüşte olan anneler ve kızlarının yanında birbirini destekleyen anne ve kız da çalışmamızda yer almaktadır. K10-Anne, dinî anlayışının, kızını

³⁸⁰ Yenen, “Zaman ve Dindarlık İlişkisi: Ramazan Dindarlığı”, 605-608.

³⁸¹ Zavalsız, “Gençlerin Dine Bakışı: Üniversite Örneklemleri Üzerine Bir Saha Araştırması”, 14.

ibadetleri ve davranışları konusunda etkilediğini, yaptığı davranışları ailesini düşünerek yaptığını ve aşırıya kaçmadığını belirtirken kızı da annesini tasdik eder nitelikte cevaplar vererek ibadet ve ahlak konularında ailesinden etkilendiğini ifade etmektedir.

Yani bana bakarak daha kendini kısımtır illaki, yapacağı şeylerden de geri durmuştur. Mesela nasıl diyeyim, arkadaş ortamına çok uyan bir kız değil zaten, çok böyle aşırı değil, çok aykırı bir kız değil zaten. Yani ılımlıdır, beni de şey yaparak göz önünde bulundurup çok aşırılıkları olmamıştır. Okul hayatında da olmamıştır. Hiçbir zaman hiçbir şikâyet almamışım, hiçbir terbiyesizliği olmamıştır, hep övünülerek bahsedilen bir çocuk olmuştur. ...yani benim annem, babam bu. Bizi düşünerek de kötü arkadaş ortamlarına uymamıştır. Bir arkadaşı kötüye sapıyorsa onu bırakmıştır orada, kendi yoluna devam etmiştir. Mesela biz oruç tutuyoruz o da ona bakarak oruç tutuyor, hiçbir zaman orucunu aksatmamıştır. Oruç borçları olmuştur. Ama şu an İstanbul'da söylüyorum kızım borcun var, cumartesi kandil orucunu tut bilmem ne yap ben bunları söylüyorum ikaz ediyorum borcun olunca tekrar üstüne borç yapma bilmem ne. Yani bize bakarak bunu yapıyordur herhalde. Namazlarında, kandil akşamı namaz kılıyorum, artı namaz, o da geliyor anne ben de namaz kılayım diyor. O da geliyor, kılmaya çalışıyor, dua edeyim diyor sınavım için dua ediyorum diyor, yapıyor mesela böyle şeyler oluyor. Bizden etkileniyor. (K10-Anne, 43, Ortaokul Terk, Ev Hanımı)

Onlar sayesinde dinle ilgili şeylere hassasiyet gösterebiliyorum. Daha kapalı giyinmeye çalışıyorum. İbadetlerimi normalde namaz kılmam da kandillerde özeniyorum, yapmaya çalışıyorum, daha hassasiyetle davranmaya özen gösteriyorum. Ahlaki yönden daha saygılı olmaya, küfür söylememeye çalışıyorum, yalan söylememeye çalışıyorum. Bu konularda beni etkilediklerini düşünüyorum. (K10-Kız, 19, Lise, Çalışmıyor)

Ev hanımı K10-Anne, kızını ahlaki yönden etkilediğini, şayet uygun olmayan bir şey yapacaksa da kendisini örnek alarak yapmadığını söylemektedir. İbadetlerini de ailesinden etkilenererek yerine getirdiğini belirtmektedir. K10-Kız annesine göre ailesinin dinî anlayışından etkilenererek bireysel tercihlerde bulunmaktadır. K10-Kız ise annesiyle aynı görüştedir. Farklı olarak, ailesini düşündüğü için daha kapalı kıyafetler giymeyi tercih ettiğini beyan etmektedir. Ailesinin dinî hassasiyetlerini göz önüne alarak davranışlarını şekillendirmektedir.

Verilerde anneler, kızlarının bireysel tercihlerini etkilediklerini iddia etseler de K10-Kız hariç diğerleri, ailelerinin dinî anlayışını umursamadıklarını söylemişlerdir. Elde ettiğimiz önemli bir çıkarım ise, ailelerini bireysel tercihlerinde etkin görmeyen kızların, lisans mezunu veya lisans öğrencisi olmalarıdır. Diyebiliriz ki gençler aile ortamından uzaklaşıp, seküler alanlara girdikçe bireysel tercihleri üzerinde hem ailenin hem de dinin etkisi azalmaktadır.

3.1.2.3. Gençlerin Gözünden Büyüklerin Büyüklerin Gözünden Gençlerin Hataları

Görüştüğümüz annelere, gençlerin en dikkat çeken hatalarını; onların kızlarına da büyüklerin en dikkat çeken hatalarını sorduk. Gençler özetle şu cevapları verdiler: Geleneksel din anlayışına sahip olmaları ve bu anlayışın ürünlerini zorla aktarmaya çalışmaları, sorgulamamaları, baskıcı olmaları, ahlaki konulara fazla önem vermemeleri, dedikodu yapıp küfür söylemeleri, el âlemi önemsemeleri. Anneler ise; en çok, genç kızların açık giyinmelerini hata olarak görmektedirler. Bunun dışında ebeveynlere göre gençlerin en göze batan hatalarını, saygısız, edepsiz olmaları, Allah'tan, günden korkmamaları, Kur'an'ı kabul edip peygamberi kabul etmemeleri, küfürlü konuşmaları, kız erkek ilişkileri, ibadetleri yapmamaları ve özgürlük anlayışları şeklinde sıralayabiliriz.

Geleneksel din anlayışının yanında gençler büyüklerin dinî bilgiyi baskıyla, zorla vermeye çalıştıklarından, el âlemin ne düşündüğü ile ilgilenip çocuklarını toplumsal tepkilere göre şekillendirdiklerinden yakınmaktadırlar. Postmodern gündelik yaşamda, ötekiler ya da K10-Kız'ın tabiriyle 'el âlem', birey için birinci derecede belirleyici olmaktadır. Yalçı'ye göre ötekiler denetleme mekanizması olarak Tanrı'nın yerine geçirilmektedirler.³⁸² Burada K10-Kız'ın belirttiği Tanrı ise, büyüklerin, dinin yerine referans aldıkları 'el âlem'dir.

Katılımcı lise öğrencisi K10-Kız, büyükleri, hurafelere inandıkları ve dini, baskıyla anlattıkları için eleştirmekte, gençlerin bu şekilde dinden soğuduklarını iddia etmektedir.

Hurafelere inanmaları ve daha baskıcı olmaları. Kulaktan duyma şeylere inanıyorlar hemen. Dışarıdan birini gördüklerinde, örneğin kapalı bir insan gördüklerinde kendi kızının ya da kendi torunun da kapalı olmasını istiyorlar. Tamam, isteyebilirler ama bunu baskıyla anlattıkları için gençler dinden soğuyor. Büyükler el âleme göre, dışarıya göre kendi çocuklarını kalıba sokmaya çalışıyorlar... Küçük yaşta çocuklara baskıyla dini anlatıyorlar. Bu da dinden uzaklaşmalarına neden oluyor. Büyükler dinî konuları daha ilgi odaklı dinliyorlar, gençlerin o dinî şeyler pek ilgi alanına girmiyor, o yüzden biraz daha farklı davranıyorlar. Çoğu anne babanın çocuklara küçük yaşta kapatması, dini baskıyla anlatması, işte camiye zorla yollaması, bence daha dinden soğumalarına neden oluyorlar. Mesela küçük bir çocuk açık olan birine özeniyor, kapalıysa bile ilerde açılmasına neden oluyor. İşte bu zorlayarak yaptıkları için. Belki de isteyerek yapsa öyle bir şey olmayacak. Gençlerin ilgi odağında giyim kuşam gibi şeyler olduğu için gençler daha çok kendiyile ilgileniyor, dinle ilgilenmiyor bence. (K10-Kız, 19, Lise, Çalışmıyor)

³⁸² Abdurrahman Yalçı, "Postmodern Gündelik Hayatta Normalin Zorbalığı", *Mütefekkir* 9/17 (2022), 195.

Ergenlik dönemindeki bireyler, kendini gerçekleştirme ve bağımsızlıklarını kazanma evresinde olduklarından bu dönemde dinin öğretilerini kalıp şekilde baskıyla öğrenmeyi reddederler. Kuralların temelinde yatan sebepleri öğrenerek içselleştirmek isterler. Bu isteklerine karşılık baskı ve zorlama ile verilen dinî bilgi, gençleri dinden soğutup uzaklaştırmaktadır. Dinî şüphe ve sorgulamanın yüksek olduğu bu dönemde sürekli eleştirilmek, başkalarıyla karşılaştırılmak, gençlerin benliğini zedeleyerek dinî kimlik edinimini olumsuz etkilemektedir.³⁸³

K10-Kız ile benzer şekilde, baskıyla verilen din eğitiminin bir süre sonra ters teptiğini, gençleri dinden soğuttuğunu söyleyen K8-Kız, büyüklerin aktarma yoluyla aldıkları bilgileri zamanla dinin kuralı gibi kabul etmelerini eleştirmektedir.

Şöyle, çok fazla baskıcı olmaları bence. Çünkü baskı bir zaman sonra insanı eğiten bir şey ve çok hani nasıl söylesem babamın annesi ya da ne bileyim annemin anneleri babaları çok çok baskıcı bir tutum sergiledikleri için bence ya da diğer insanlarda ters tepiyor. Dedğim gibi basmakalıp düşünceleri, fikirleri oluyor, kulaktan duyma şeyler oluyor. Bunları din üzerine, yani dinin bir kuralı zannetmeleri olabilir. (K8, Kız, 18, Lisans, Öğrenci)

Katılımcılardan K3-Kız, farklı bir bakış açısıyla gençlerin dini, hayatlarına uydurmaya çalıştıklarını, büyüklerin ise dinî konularda tutucu ve sabit fikirli olduklarını savunmaktadır. Katılımcının gençler için kullandığı “dini hayatlarına uydurmak” ifadesi postmodern bir anlayışı ortaya koyarken, dinen yasak olan dövmeyi yaptırma isteği bireyselleşerek kendi dinî kimliğini oluşturma çabasına girdiğini göstermektedir. K3-Kız, dinî konularda büyüklerin tutucu tavırlarına karşın gençlerin daha esnek davrandığını da örnek üzerinden belirtmektedir.

Gençler bence daha çok dini hayatlarına bir tık uydurmaya çalışıyorlar gibi geliyor. Hani büyükler daha çok böyle söylendi, hani direkt aynı o şekilde yapıyorlar. Ama gençler daha çok şunu bence yapabilirim şu şekilde diyerek birazcık daha. (Dine uymak yerine dini kendine uydurmak gibi mi?) Yani o kadar farklılık değil tabii ki. Ama mesela ben kendimden biraz örnek verebilirim. Dövme yaptırmak istiyorum, ama bu sonuçta yasaklanmış bir şey haram değil diye biliyorum ama sonuçta yasak kılınmış. Ama diyorum ki bu sonuçta haram değil direkt olarak haram sayılmıyor ve açıklaya da biliyorum, derinin altına su geçiyor, abdeste geçirebiliyor dövme yaptırılınca. Hani bu şekilde ben bu konularda esneyebiliyorum ama onlar daha tutucu. Onlara göre hayırsa hayırdır yani. (K3-Kız, 22, Lisans, Çalışmıyor)

Bazı katılımcılar (K4-Kız, K7-Kız, K9-Kız) da büyüklerin ahlaki bakımdan dine uygun davranmadıklarını, küfürlü konuştuklarını, ahlaki kuralları ibadetler kadar önemsemediklerini söylemektedirler.

³⁸³ Mehmet Malkoç, “Gençliği Dinî Değerlerden Uzaklaştıran Sebepler”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (Ağustos 2019), 257-258.

Yani şöyle dinin işine gelen kısımlarını kabul ediyorlar, işine gelmeyen kısımlarına da öyle bir şey yoktur gözüyle bakıyorlar. Mesela din benim için sadece namaz kılmak, oruç tutmak, kapanmak bunlar değil. Bir insana yaklaşım şekli veya dedikodu yapmak, atıyorum birisinin arkasından konuşmak, bunları dinin içinde görmüyorlar sanırım, ama din bence şöyle daha iyi bir insan olmak için kullanılan bir, ne denir ona argüman işte, onlar bunun farkında değiller. Sadece kitapta yazılanları yapmak zorundayız onlar için, hani bu bir kuralmış gibi ve buna bağlı yaşıyorlar. Aslında daha iyi bir insan olmak için neler yapılmalı bu yönden görüyorum ben kendi fikrim bu. Ama onlar, atıyorum bir insanın kalbini kırmayı mesela dinden saymıyorlar ve bunu rahatlıkla yapabiliyorlar ama gün içinde ne kötülük yaparsa yapsın akşam eve gittiğinde namaz kılıyor, atıyorum kendini dindar olarak görüyor. Yani din onlara da bu şekilde yansıtılmış geçmişte bu şekilde öğrenmişler ki bunun doğru olduğuna inanıyorlar ve algıları biraz bu konuda sanırım, kapalı mı diyeyim, nasıl diyeyim, sorgulamadan yapıyorlar. Anladınız mı? Ben mesela Müslümanım şu anda ama bir şeyleri hala sorgulayabiliyorum. Onların sorgulamadığını görüyorum çünkü sorgulamanın onlara göre bir hata olduğunu sanıyorlar ama bence böyle değil. Yani özetle sorgulamıyorlar işte yani bu kadar. (K7-Kız, 23, Lisans, Öğrenci)

Benim için en dikkat çeken, namazında niyazında olup dedikoduyu habire yapan, yani namazında niyazında ibadetinde olup çok güzel kalpler kırabilen, benim için onlar da önemlidir, yani kalbini kırmak bile benim için büyük bir günahıdır. Ailenin hatası çocuklarına, yani hepimizde de var bende de var o. Yani dini konuları, evet okullara gidilecek ama dini konularda hiç olmazsa yazları küçük yaşta onu yaptırmak lazım yetiştikten sonra onları asla yaptıramıyorsun. İbadetini, camiye gidecek gönderilecek çocuklar, o sureleri de din hakkında bilgileri de, evet anne baba da verecek ama bir yerden alsa daha etkili değil mi? Bir yerlere gitmesi kurslara gitmesi gayet iyi değil mi? Benim için onlar da yapılması gerekiyor. Çünkü anne baba evet bir yerde veriyor ama okulda nasıl eğitimi öğretmen veriyor daha başarılı oluyor. Evet, anne baba gene destek ama o tip bilgileri de camiden Kur'an kurslarından veya yazları okulunu ihmal etmeden yaz dönemindeki kurslara gönderilmesi gerek. Yazın da camilerde olan kurslar bence yeterli değil. ... Sıbyan kursları ya da camiler daha aktif olmalıdır diye düşünüyorum ben. Eski kuşak yeterli din eğitimi vermedi bence, çünkü ben görmedim. (K4-Kız, 51, Lise, Kuaför)

K4-Kız, büyüklerin ibadetlerine dikkat ettiklerini ama dedikodu yapıp kalp kırdıklarını söylemesi dini açıdan davranışlarında tutarsızlık olduğunu göstermektedir. Ayrıca katılımcı kalp kırmayı da büyük günah görmektedir. Katılımcının, büyüklerinde kısmen kendinde de gördüğü diğer bir eksiklik ise çocuklara küçük yaşta dini eğitimi vermemeleridir.

Katılımcı kızların görüşlerine göre ebeveynlerde geleneksel, şekilci bir din anlayışı görülmektedir. İbadetlerine sıkı sıkıya bağlı iken, dinin ahlaki boyutunu önemsemeyen, baskıcı bir tutumla kendi dinî kabullerini çocuklarına dayatmaya çalışan bir din anlayışına sahiptirler. Bu tutumlarının gençlerin din algılarını ve bireysel tercihlerini olumsuz etkilediğini söyleyebiliriz. Katılımcı kızların dinî konularda esnek ve sorgulayıcı olmalarına, dini hayatlarına uyarlamaya çalışırken büyüklerin tutuculuğundan uzaklaşmalarına ve K10-Kız'ın söylemiyle dinden uzaklaşmalarına neden olmaktadır. Dindarlığı "amel-i salih" kapsamında

değerlendiren Tekin'e göre, dindarlığı sadece ibadetlerden ibaret gören, indirgemeci bir yaklaşımla dinî dar bir alana hapseden anlayış, şekilci bir anlayıştır. Dindarlığın bazı ibadetlere ve kılık kıyafete indirgenmesi sonucunda ise namaz kılan ama görüşmelerimizde katılımcı kızların söylediği gibi küfür söyleyen, dedikodu yapan inananlar ortaya çıkmaktadır. Bunun yerine “dengeli (vasat) dindarlık” en ideal dindarlıktır.³⁸⁴

Gençler büyüklerde bu hataları gözlemlerken büyüklerin gençlerde gördükleri hatalar da kısa cümlelerle özetlemek gerekirse şunlardır: “Kıyafet, çok açık giyiniyorlar” (K1-Anne, K4-Anne, K5-Anne, K11-Anne), “Allah korkusu yok, el âlemenden utanmıyorlar” (K9-Anne, K7-Anne, K2-Anne), “saygısızlık var, edep yok” (K7-Anne, K8-Anne, K9-Anne, K10-Anne, K11-Anne), “ibadetler konusunda hataları var, oruç tutmuyorlar” (K10-Anne, K6-Anne, K3-Anne), “kız-erkek ilişkilerinde çok özgürler” (K8-Anne, K7-Anne, K4-Anne) ve “küfürlü konuşuyorlar” (K11-Anne).

Annelere göre ise gençler, dinin ibadet ve ahlak boyutunda ilgisiz ve yetersiz olmalarının yanında giyim kuşam ve kız-erkek ilişkilerinde dinden uzak bir görüntü vermektedirler. Bu bağlamda Yapıcı, araştırmasında dokuz tip dindarlardan bahsetmektedir. Araştırmamızda annelerin eleştirdiği gençliği en iyi temsil eden tipolojisinin “Dine ilgisizler”³⁸⁵ olduğunu söyleyebiliriz. Bir dine inanan ama dinin öğretilerine ilgisiz davranan; ibadetlerini ya az yapan ya da hiç yapmayan, dine uygun davranışlar sergilemeyen, kısaca dinle ilgisini azaltan bir dindar tipolojisidir.

Bir kere çok açık giymeleri, erkeklerle çok sıkı fıkı olmaları. Büyüklere saygı konusunda da sıkıntı var. Evet, çok yani arabaya biniyorsun yer bile vermeye tenezzül etmiyorlar. Saygısızlar, hep şey dururken büyük dururken küçükler, mesela biz önceden şey yapamazdık hani böyle baktılar mı susardık. Şimdikiilerde öyle bi şey yok, şimdi büyükler susuyor küçükler konuşuyor. Evet, her laftalar, saygısızlık var büyüklere karşı. Gençler de küfür var, gerçekten rastlıyorum. Evimiz önceden şu ilerde tam lisenin yanındaydı, şimdi buradayız, orada mesela çıkarken şey yaparken çok yani çok, kızlar bile küfür söylüyor erkeklere, gerçekten ağzıma alamayacağım kelimeler kullanıyorlar. Evet, bu Rize'de çok var. Erzurum'dan geldiğim için buraya taşındığımdan bana çok kötü geliyor. Rizeli olduğum halde sanki başka bir dünyadan geldim gibime geliyor. (K11-Anne, 49, Lise, Ev Hanımı)

Hataları yani saygı, saygı göremiyorum maalesef çocuklarda. Yani ben genel olarak konuşuyorum. Büyüklerine karşı pek saygılı değiller. Başka, dini açıdan gördüklerimi söylüyorum, erkekler kız gibi tayt giyiyorlar çok hoş değil hiç hoş değil daha doğrusu. Aynı kızlar gibi özent, özenme var maalesef. Kızlarda da erkekliğe özenme var maalesef, onu da diyorum. Yani birçok şey daha var da işte aklıma gelenler onlar, yaşadıkça görüyorsun işte. Şu anda gençlerin hiç sevmediğim, tasvip etmediğim, tabii

³⁸⁴ Tekin, “Dindarlık Bağlamında Amel-i Salih Kavramına Sosyolojik Bir Yaklaşım, 7/61-63.

³⁸⁵ Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, 34.

kimsede etmez, bir genç kızın gece çıkıp da istediği gibi erkekle buluşması, rahat bir şekilde buluşması ve ailelerin asla onlara karşı çıkmaması, normalleşmesi tabii ki, bu durumu normalleştirmeleri. O konuda istediği gibi özgür hayat yaşıyorlar ama hala özgür hayat istiyorlar, özgürlüklerini yaşadıkları halde bile. (K8-Anne, 46, İlkokul, Ev Hanımı)

K11-Anne ve K8-Anne, gençlerin büyüklere karşı saygısız davranmaları konusunda hemfikirdirler. Saygı dışında K11-Anne, gençlerin küfürlü konuştuklarını eleştirirken özellikle “kızlar bile küfrediyor” demesi cinsiyetçi bir tutum sergilediğini göstermektedir. Ayrıca Rize’yi Erzurum’la karşılaştırarak Rize’nin küfür konusunda kötü durumda olmasını şaşırtıcı bulmaktadır. K8-Anne ise, erkeklerle kızların giyim kodlarının değişmesini, cinsiyetler arası özentinin artmasını eleştirmektedir. Genç kızların ailelerin bilgisi dâhilinde olsa bile gece erkek arkadaşlarıyla buluşmasını “normalleşme” kavramıyla açıklamaktadır. Yakındığı diğer önemli bir hususta, gençlerdeki bitmek bilmeyen özgürlük isteğidir. Gençlerin özgürlük isteğini dinin belli öğretilerle, dinî pratiklerle sınırlaması özgürlüğe yüklenen anlamı daha da kamçılamaktadır. Günümüzde gençlerin özgürlük isteğini artıracak çeşitli etmenler bulunmaktadır. Bunlarla karşılaştığı zaman dini ve arzuları arasında bocalama yaşayan genç, mantığına uymayan kurallar karşısında özgürlüğünü dinine tercih edebilmektedir.³⁸⁶ Nitekim yaşadığımız postmodern çağın gençlere sunduğu özgürleşme, kendini gerçekleştirme, bireysel öznelliğin korunması gibi anlayışlar³⁸⁷ gençlerin dinî tutum ve davranışlarındaki değişimi kaçınılmaz kılmaktadır. Ayrıca çocuklarının özgürlüklerini destekleyen ailelerin olması ve zamanla toplumsal normların değişmesi, geleneksel bakış açıları ile modern yaşam tarzları arasında gerilim yaratmaktadır. Bu durum ise toplumda gençlere karşı kaygıyı artırmakta ve gençlerle önceki kuşakların çatışma yaşamalarına neden olmaktadır.

Büyüklerle gençler arasındaki kuşak çatışmaları başka alanlarda da tezahür etmektedir. Örneğin dine yaklaşımda “Gençlerin inandığını ama dini uygulamada sorun yaşadıklarını, büyüklerin ise hem inandıklarını hem de uyguladıklarını” söyleyen katılımcı K11-Kız, dinî bilgi edinme konusunda kendisinin araştırıp sorguladığını, büyüklerin sorgulamadan inandıklarını belirtmektedir. K11-Anne ise, gençlerin kız-erkek arkadaşlık ilişkilerinde ve giyim konusunda dine uygun davranmadıklarını ifade etmektedir.

³⁸⁶ Yalçı, *Türkiye’de Başörtüsünü Çıkaran Kadınlar*, 198-199.

³⁸⁷ Özudoğru, *Farklı Nesillerde Tesettür Algısı*, 21.

Günahdır onu yapma diyoruz. Mesela bir kızın erkek arkadaşı olmaz. Hani onunla rahat rahat konuşamazsın normal günlük olarak. Sınıfta falan böyle konuş da niye ben kız arkadaşım dururken erkekle sinemaya gideyim(Kızlar için diyor)? Evlilik anlamında demiyorum, normalde de (Normal erkek arkadaş). Onlara göre o arkadaşları, onunla yemeğe de çıkılabilir, topluca her şey yapabilir. Giysi konusunda da farklı düşünüyorlar. İşte genelde büyükler daha çok kapalı seviyor. Ben de çarşaf giymiyorum ama gençler daha modern, daha açık giyiyorlar. Süslü püslü olmayı seviyorlar, olsunlar tabi de biraz daha usturuplu olsunlar. (K11-Anne, 49, Lise, Ev Hanımı)

K11-Anne'nin söylemlerinde, gençlerle büyüklerin kıyafet, erkek kız ilişkileri konusunda bakış açılarının farklılaştığını, dinî ve toplumsal değerlerin uğradığı değişimi görmekteyiz. Katılımcı annenin “günah” kavramıyla uyararak davranıştan men etme çabası, geleneksel değerlere sahip olduğunu göstermektedir. Kızlar hakkındaki gözlemleri ise, toplumsal normların değiştiğini, modern ve geleneksel değerlerin çatıştığını ortaya koymaktadır. Örneğin kızların flört dışında normal erkek arkadaşlarının olmasını yanlış bulan katılımcı, kızların bunu normal gördüğünü belirtmektedir. Kara tarafından muhafazakâr anneler ve gençleri üzerine yapılan çalışmada benzer veriler bulunmaktadır. Çalışmada anneler flörtün gereksiz olduğu kanaatindeyken³⁸⁸, katılımcı gençlerin yarısı flörtün gerekli olduğunu düşünmekte, diğer yarısı ise anneleri gibi gereksiz görmektedir.³⁸⁹ Duman'ın 400 katılımcıyla yaptığı çalışmada ise gençlerin yarısından fazlasının erkek arkadaş meselesinde ailesiyle çatışma yaşadığı ortaya çıkmıştır.³⁹⁰

K7-Anne de K8-Anne ve K11-Anne ile benzer şekilde, kız-erkek ilişkilerindeki rahatsızlığını dile getirerek gençleri “flört” ve “çıplaklık” üzerinden eleştirmektedir. İddia ettiği önemli bir bulgu ise, gençlerin toplumdan çekinmediği için davranışlarına dikkat etmedikleri ve Allah'ı bilmedikleri için de Allah korkularının olmadığıdır.

Kızlar erkekler sokaklara serbest geziyorlar. Öyle el ele, kol kola yarı çırılçıplak. Saygı yok büyük saymak yok, öyle işte. Saygı yok saygı yok. Büyüktü küçüktü bilmek yok. Bu arka taraf var ya bizim, oy ohoo kızlar sarılıyorlar birbirine uşaklar (erkek çocuk). Biri görür korkusu yok, Allah korkusu yok, zaten Allah'ı kimse bilmiyor. (K7-Anne, 56, İlkokul Terk, Ev Hanımı)

Allah korkusu inanan bireylerin davranışlarında kendini gösteren bir duygudur. Bu duygu insanları yaptıkları hatalardan döndürüp, pişmanlıkla Allah'a yaklaştırmaktadır.³⁹¹ Yani Allah korkusu Allah'la kul arasındaki yakınlaşmaya neden

³⁸⁸ Kara, *Aynı Kan Farklı Dünyalar: Muhafazakâr Aile ve Gençleri*, 54-55.

³⁸⁹ Kara, *Aynı Kan Farklı Dünyalar: Muhafazakâr Aile ve Gençleri*, 77.

³⁹⁰ Duman, *Kuşak Çatışması*, 362.

³⁹¹ İsmail Şerefli, *30-40 Yaşlar Arası Kardeşlerde İnanç-Korku İlişkisi (Sakarya Örneği)*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 37-42.

olarak, kişinin kendine çeki düzen vermesini sağlamaktadır. Ancak, K7-Anne'nin ifadelerine göre, gençler Allah'ı bilmiyorlar. Allah'ı bilmeyen birinin ise Allah korkusu yoktur, davranışlarını dinin öğretilerine uygun gerçekleştirmesi de beklenemez. Yine, katılımcının “biri görür korkusu yok, Allah korkusu yok” söylemleri dinin gençler üzerindeki etkisinin azaldığını ifade ediyor. Gençlerin toplumsal normlardan ve dinî değerlerden bağımsız hareket etmesi ise sekülerleşmenin bir işareti olarak kabul edilebilir. Son olarak, saygı hususunda da gençleri eksik bulmaktadır.

Diğer bir katılımcıyla (K9-Anne) yaptığımız görüşmede de yine gençlerin saygısız olması ve Allah korkusu olmaması şikâyet konusudur.

Saygısızlık böyle Allah korkusu estağfurullah da yani hemen hemen yok gibi. Oğluma ben diyorum ki öldüğümüz zaman diyorum hiç mi korkun yok, ne olursun biraz kendini düşünmüyorsan beni düşün diyorum, nasıl cevap vereceksin diyorum. Sana ne diyor, misal sana ne! Ben kendim, merak etme sana bir şey olmaz diyor, ben kendi hesabımı veririm, kendimden sorumluyum diyor, hiç bir şey olmaz. Sen ibadetne mi bakıyorsun bak diyor. Affedersin de oğlumdan bahsediyorum, öyle yaşamışım onu, yok yani Allah korkusu, Estağfurullah da yani öyle, ağzıma alamıyorum, Allah korkusu yok. Nasıl diyeyim nasıl konuşayım bundan yani. Allah hayırlı etsin, Allah bütün evlatlarımızı hayırlı etsin. Bütün evlatlarımızı görüyorum. Benimkinde de pek şey yok yani. Bir açarsam onu derinlere gireceğiz, benim oğlum da öyle, o kaybolmuş. Benim oğlum ki öyle hepsi öyledir. Bir anne evladına, oğlum niye böyle yapıyorsun diyorum niye böyle yani, ben sana bir şey demiyorum, güzel güzel diyorum sana yani, sen hepten koptun diyorum ona, sigaran var yani en ufağını diyorum o var hepsi de var geliyor bana, güvenmiyorum ona. Affedersin sürüklüyor beni, sen git işine diyor, bana karışma, kendi hayatım, karışma, yani sen kendi haline bak diyor bana. Ne diyeyim, Rabbim hidayet versin ona inşallah. (K9-Anne, 43, İlkokul, Ev Hanımı)

Görüşmede K9-Anne, gençlerle ilgili olumsuz algılarını oğlu üzerinden örneklendirmektedir. Allah korkusunun oğlunda olmadığı gibi bütün gençlerde de bulunmadığını savunmaktadır. Katılımcının yakındığı, gençlerin inançla ilgili duyarsızlıklarını, modernleşmenin ve sekülerleşmenin bir sonucu olarak görebiliriz. Ayrıca, oğlunun dinî anlamda eksiklerinden dolayı Allah'a karşı kendini sorumlu tutması, oğlu üzerinde birincil sosyalleşme sürecindeki etkisini sorguladığını göstermektedir. Oğlunun ise bu durumdan şikâyet ederek bireysel tercihlerinden kendinin sorumlu olduğunu belirttiğini söylemektedir. K9-Anne'nin ifadelerine göre, gençlerin geleneksel inanç ve değerlerden uzaklaşarak daha modern ve bireysel bir dünya görüşünü benimsediklerini söyleyebiliriz. Annenin oğluyla yaşadığı çatışmaları bütün gençleri kapsayacak şekilde anlatması, toplumun genelindeki ahlaki çöküntüden duyduğu kaygıyı da ortaya çıkarmaktadır.

K6-Anne ise, farklı bir konuya değinerek gençlerin birbirlerinden etkilenerek oruç tutmadıklarını eleştirmektedir.

Oruç tutma konusu. Gençler genel olarak çevremizde görüyoruz ramazanda oruç tutmuyorlar. Birbirlerinden de etkileniyorlar. Biri tutmazsa öbürü de tutmuyor, yani arkadaşlar birbirini etkiliyor. (K6-Anne, 50, İlkokul, Ev Hanımı)

Gençlerin yılda bir ay tutulan oruç ibadetini yerine getirmemelerini, Tanrı ile aralarındaki ilişkinin zedelendiğine, dinle irtibatlarının zayıfladığına dair bize veri sunmaktadır.

Bir görüşmede ise gençlerin giyim tarzlarını hoş bulmayan katılımcı K5-Anne, bu durumu onaylamasa bile dindarlığın “başörtüsü” ile ölçülemeyeceğini söylemektedir. Bir nevi başörtüsünü paranteze almaktadır.³⁹² Giyimden ziyade edepli olmaya daha çok değer verdiği görülmektedir. Açıklamalarından şekilci bir dindarlığa ahlaki dindarlığı tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Dikkat çeken tabii ki ilk önce içini kimse bilemiyor, dış görünüş oluyor, dış görünüş evet. Ben fazla yadırgamıyorum, dış görünüşüne göre insanları yargılamak istemem. Yine uygun şekilde giyim tarzları olmuyor gençlerimizin, yani o biraz üzüyor beni doğrusu. Ama ille de onu da şey olarak görmüyorum, yani dindarsın değilsin veya Allah ’sız mısın ateist misin o şekilde görmüyorum insanları. Şeye inanıyorum, bir eşarabın veya başörtünün, yani burada ne diyor Yunus Emre hazretleri “illa edep illa edep”. Edebi olmayan kişinin başörtüsü olmuş... O da bir fark, ama dindarlığı başörtü olarak görmüyorum ben yani. (K5-Anne, 44, Lise, Servis Personeli)

Diğer bir katılımcı K2-Anne ise, çocuklarına din eğitimi küçükken veremediği için kendini suçlu hissetmekte ve kızlarının büyüdükçe farklı sosyal alanlardan etkilenerek dinden uzaklaştıklarını söylemektedir.

Hata ettiğimi düşünüyorum ve diğer annelerin de öyle olduğunu düşünüyorum. Çünkü belli bir yaştan sonra ona müdahale edemiyorsun. Daha küçükken, daha düzgün bir şekilde. Biz hep gezmelere kalktık yazları, çünkü hiçbir dini eğitim verecek bir boyut olmadı. Okula yöneldik. Yani genelde onu düşünüyorum, çevreme de baktığımda öyle. Dini konularda annemler ya biraz daha bilinçli demeyeyim de daha duyarlı düşünüyorlardı. Yaşın verdiği bir şey, çünkü kuşak farkı da var. Çocuklar daha önce, iki sene önce desem çok daha sıkıydılar, daha korkuyorlardı, daha işi biliyorlardı. Mesela ezan okununca hemen namazını kılıyordu. Ben daha gevşek tutabiliyordum. Ya bu pandemiden sonra bir şey oldu, bir değişim oldu. Ne olduğunu çok araştırmadım. Dinden uzaklaştılar evet. Televizyon melevizyon ama telefon faktörü de olabilir. Çünkü çok kuvvetli bir yabancı dilleri var, çok çok sağlam, ikisinin de dili çok kuvvetli. Yani çok rahatlıkla tık tık diye yabancıyla mesajlaşabiliyorlar. Böyle bir kötü şeyleri olmuyor çünkü öyle bir yanlarını görmedim, o tür şeylere meyilleri yok, sigara içiyim falan, öyle bir şeyleri yok meyilleri yok da. Ama bir şeylerin etkilediğini düşünüyorum, benim yeterli gelmediğini düşünüyorum ya da küçükken yapamadım, dediğim gibi. (K2-Anne, 56, Ön Lisans, Öğretmen)

³⁹² Yalçı, *Türkiye’de Başörtüsünü Çıkaran Kadınlar*, 244.

Katılımcı K2-Anne, kendinin dine yaklaşımındaki eksikliğini dinî bilgiyi çocuklarına küçükken vermemede görmektedir. Bütün annelerin de aynı olduğunu düşünmektedir. Dinî bilginin küçük yaşta edinileceğini, ancak o yaşlarda kızlarını resmî eğitim kurumu olan okullara gönderdiklerini söylemektedir. Burada dünyevileşmekten bahsedebiliriz. Katılımcı kızları adına, zamansal anlamda kendisine yakın bulunduğu dünyevî tercihlerde bulunarak, uzak olan uhrevî ihtiyaçlarını ötelemiştir. Buradaki dünyevileşme dinsizleşmeyi değil dinî olana ilgisiz kalmayı ifade etmektedir.³⁹³ Bu ilgisizliğin kızların dinî bilgiyi küçük yaşlarda almalarını engellediğini ve annedeki dünyevileşmenin kızlarını da etkilediğini söyleyebiliriz. Dikkatimizi çeken bir veri ise katılımcı annenin kendi ebeveynlerini dinî konularda daha duyarlı bulmasıdır. Bu durumu da kuşak farkıyla açıklayarak eski kuşakların, din konusunda daha hassas davrandıklarını düşünmektedir. Ayrıca kendini kızlarıyla karşılaştırarak kızlarının yaşlarında iken namaz konusunda “ben daha gevşek tutabiliyordum” diyerek kızlarının bir dönem namazlarına daha fazla özen gösterdiklerini söylemektedir. Diyebiliriz ki K2-Anne’nin dinî kimliğini “modern dindar” şeklinde kavramsallaştırması ile bu söylemleri tutarlılık göstermektedir. Kızlarında ise eskiye nazaran dinî pratikler anlamında gerileme görülmektedir.

Yukarıda değindiğimiz K10-Kız, büyüklerin baskıcı olduklarını söylerken K10-Anne ise büyüklerin ve gençlerin dine yaklaşımlarını şöyle ifade etmektedir:

Ben çocuklarımı çok zorlamıyorum ama bence bazı anne babalar çok zorluyor. Mesela dışarıda görüyorum ben, küçücük çocuğun başına takmış, çarşaf gibi giydirmiş, bence o çocuk onu isteyerek yapmamıştır. Ha diyorlar ki isteyerek yapmaz zaten ama biraz yavaş yavaş başlanılır. Ben ona karşıyım. Küçük çocukları o kadar giydirip çarşafa girmesini, ben onlara da karşıyım mesela. Bilmiyorum yanlış mı düşünüyorum ama ben ona da karşıyım. Bence biraz akıl balığ olmalı, biraz büyümeli, biraz kendine gelmeli, isteyerek yapmalı. Bence o çocuk sonradan açar yani istemez. Bazı anne babalar çok zorluyor mesela o konuda, illa kapatacaksın. Biz zorla kapanmadık mesela ama biz kendimiz isteyerek kapandık gerçi bizim dönemimizdeki şimdiki dönem bir değil, şimdi dışarıda görüyorlar ediyorlar onlara çok özeniyorlar ama yani bilmiyorum bazı anne babalar çok zorluyor bence. Ayrıca gençler bitmiş, ben çok öyle dindar bir genç görmedim. Görüyorum bazen namaz kılan çocuklar falan görüyorum çok hoşuma gidiyor ama çok da etrafta yok öyle, dinine bağlı namazını kılan, çok yok. Çok görmedim ben. Çok da çocuğuna dikkat etmeyen anneler de var. Mesela okula gidiyorduk, sonuçta o çocuk o evden çıktı, daha ilkokul çocuğu değil mi? Beden dersinde öğretmen uyarıyordu mesela giyinmiş daracık işte taytları her tarafı belli, erkek spor eğitmeni olacak beden hocası, yani her tarafları dışarıda. Ben ona da karşıyım, çocuğu teşhirci gibi okula göndermek o da yanlış bence o da çok yanlış. Çok uçta bir şey. (K10-Anne, 43, Ortaokul Terk, Ev Hanımı)

³⁹³ Malkoç, “Gençliği Dini Değerlerden Uzaklaştıran Sebepler”, 254.

Katılımcı anne ile kızının büyüklerin baskıyla dini anlattığı görüşünde hemfikir olduklarını görmekteyiz. Bunun yanında K10-Anne, gençlerin dinden uzaklaştıklarını, ibadetlerini yapmadıklarını belirtmektedir. Ayrıca K10-Anne, bireysel tercihlerin önemini vurgularken, kendi kararını vermek için çocukların belli bir olgunluğa ulaşmaları gerektiğinin de altını çizmektedir. Bazı annelerin ise, çocuklarıyla yeterince ilgilenmediklerinden yakınan katılımcı, ilkokula giden bir kızın dar tayt giyerek erkek öğretmenle beden eğitimi dersine girmesini yanlış bulmakta, anneyi de çocuğunu, o şekilde okula gönderdiği için teşhircilikle suçlamaktadır. Bu durum bize modern toplumda beden ve cinsellik algısının nasıl değiştiğini, K10-Anne'nin duyduğu kaygıyı ve kıyafet üzerinden aldığı mesajı göstermektedir.

Gençlerle büyüklerin birbirlerinde gördükleri hataları değerlendirdiğimizde, toplumun dinamik yapısının sürekli değiştiğini ve bu değişimin kuşaklararası çatışmalara neden olduğunu söyleyebiliriz. Ebeveynlere göre gençler, dinî ve toplumsal değerlerden uzaklaşmakta; gençlere göre ise ebeveynler, gençlerin bireysel özgürlüklerine saygı göstermemekte, baskı kullanarak geçlere dini empoze etmeye çalışmakta ve ahlaki anlamda yetersiz kalmaktadırlar. Günümüzde, gençlerle önceki nesiller arasında geleneksel-modern çatışmasının yaşandığını, gençlerin hayatında inançların sorgulandığını, dinî ritüellerin silikleştiğini, kısaca dinin etkisini kaybettiğini görebiliyoruz.

3.1.2.4. Anneler ve Kızları Arasındaki Çatışmalar

Yaptığımız mülakatlarda, bu temayla ilgili katılımcılara 5 soru yönelttik. Bunlar; annelerle kızlarının yaşadıkları fıkırsel ayrılıklar, en çok çatışma yaşadıkları konular, yaşam tarzı nedeniyle yaşadıkları çatışmalar, giyim kuşam tercihleri ve eğlence tercihleri arasındaki farklılıklar ile benzerliklerdir. Bu sorulara iki taraftan da aldığımız en popüler cevapları “tesettür, kıyafet” ve “ibadetler” şeklinde sıralayabiliriz. Örneğin, gençlerle büyüklerin en çok çatıştığı konuları sordüğümüz katılımcı K10-Kız, büyüklerin ibadetler ve giyim konusunda gençlere baskı yaptıklarını söylemektedir.

En çok çatışılan giyim ve ibadetler. “Açık giyinme”, “kafanı kapat” bu konularda çatışma oluyor. İbadetlerde de zorla namaz kıldırmak, zorla oruç tutturmak, zorla camiye yollamak. İstiyorsa kendisi gider zaten zorla güzellik olmaz. Bunu genel için söylüyorum, çoğunluk böyle bence. (K10-Kız, 19, Lise, Çalışmıyor)

Diğer çatışma yaşanan konular ise, ahlaki konular, kız erkek ilişkileri, eğlence anlayışları, siyasi konular, yaşam tarzları ve serbest zaman etkinlikleri gibi gündelik hayatta görünür olan bireysel tercihlerdir. Alınan cevaplardan yola çıkarak anneler ve kızları arasında yaşanan çatışmalara bağlı kalınarak oluşturduğumuz kodları 7 alt temada değerlendirdik. Bunlar;

- Giyim Kuşam Tercihleri
- İbadetler
- Ahlak
- Siyaset
- Makyaj
- Serbest Zaman Etkinlikleri
- Kadın Erkek İlişkilerine Karşı Tutumları

3.1.2.4.1. Giyim Kuşam Tercihleri

Tesettür, ilahi olanın beden üzerine koyduğu kuralların görünümüdür. Bu kurallar, vücut üzerinde görünmesi caiz olan ve caiz olmayan yerleri sınırlandırmıştır. Kadınlarda el, yüz ve ayakların haricindeki yerlerin mahrem kabul edildiği bilinmektedir.³⁹⁴ İslam dini açısından önemli olan kadınların dar kıyafetler giymemesi, bedeninin görünmesi caiz olan yerler (el, yüz, ayak) dışındaki kısımlarını kapatmasıdır. En önemli husus ise kadının başını yani saçını örtmesidir.³⁹⁵ Nur süresinin 31. ayetine³⁹⁶ atıf yapılan, kadının örtünmesinin, günümüzde dini anlamının yanında farklı anlamlar da kazandığı söylenebilir. Başörtüsüne dinî, kültürel ve hatta siyasi olarak birçok anlam yüklendiği aşikârdır. Tesettür artık başörtüsüne indirgenmiş durumdadır. Bu bakımdan çoğu zaman, başı örtülü olan dindar, başı açık olan dinden uzak kabul edilmektedir. Ya da başı örtülü olan A partisinden başı açık olan B partisinden şeklinde damgalanmaktadır. Burada başörtüsü, Goffman'ın "itibar sembolü" ya da "statü sembolü"³⁹⁷ diye adlandırdığı sembole dönüşmektedir. Semboller, insanların bir kişi hakkında sahip oldukları ön yargıları veya etiketlemeleri

³⁹⁴ Barbarosoğlu, *Şov ve Mahrem*, 112.

³⁹⁵ Özüdoğru, *Farklı Nesillerde Tesettür Algısı*, 12.

³⁹⁶ el-Nur 24/31.

³⁹⁷ Erving Goffman, *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, çev. Levent Ünsaldı vd. (Ankara, Heretik Yayınları, 2022), 79.

pekiştiren veya onaylayan unsurlar olarak işlev görmektedir. Gençler ise bu tür yakıştırmalardan rahatsız olmakta ve bu damgalamalardan dolayı tesettürden uzaklaşabilmektedir.³⁹⁸

Görüşmelerde katılımcılara yönelttiğimiz giyim tercihleri ve çatışma yaşadıkları dini konular hakkındaki sorular, giyim tercihleri arasındaki farklılıkları ortaya çıkarırken gençlerle annelerinin anlaşmada en çok zorluk yaşadıkları alanın giyim kuşam olduğunu göstermektedir. Giyim kuşam, kişinin din algısının ve dinî kimliğinin en görünür şeklidir. Bu nedenle anneler kendi dinî kimliğinin gerektirdiği gibi giyinmeye dikkat ederken kızları dinî kimliğin yanında farklı unsurlarla da özdeşim kurmaktadır. Özellikle ergenlik döneminde popüler olanı taklit etme, arkadaşları gibi giyinme olası bir durumdur. Çünkü aile dışınca, ikincil sosyalleşme evresinde bir grupla aidiyet kurabilmesi, onunla benzeşmesine bağlıdır.³⁹⁹ Yaşları gereği annelerin dinî kimlikleri oturmuştur ve sosyal değişimlerden kızları kadar etkilenmemektedirler. Kızlar ise dinî kimlik, sosyal kimlik ve benlik üçgeninde gündelik yaşamını şekillendirmeye çalışmaktadır. Bu süreçte annelerle kızlarının birbirinden farklılaştığı en önemli alan ise giyim kuşamdır.

Ev hanımı K1-Anne'ye, kızının yaşam tarzı ve bireysel tercihleri noktasında en çok rahatsızlık duyduğu durumları sorduğumuzda, aldığımız cevap yukarıdaki söylemleri açıklar niteliktedir.

Kılık kıyafet diyorum. Kızımın başka rahatsız olduğum bir konusu yok. Sadece kıyafetinden biraz şey yapıyorum, hani açık giymesini istemiyorum. Çok kısa ve açık giymesinden rahatsızım. Beli açık kıyafet giymesini istemiyorum. Ben mesela diyorum hem günahtır açık, yani çok açık giymek günahtır. Kapalı olsa daha çok hoşuma gider ama kapanmıyor. E açığında mesela açığı var, yani tamam kapalı değilsen de gene biraz dikkat edeceksin değil mi kılık kıyafetine. Çok açık giyip, kendini sergileyip dışarı çıkmanın bir anlamı yok. (Çok açık giyenlerin kendini göstermeye çalıştığını veya sergilediğini mi düşünüyorsunuz?) Yok, kızımda öyle düşünmüyorum (genelde) genelde de etrafımda o kadar bilmiyorum da kızım seviyor, kendini öyle sergilemeyi istediğini düşünmüyorum da kızım öyle giyinmeyi seviyor. Ondan biraz çatışıyoruz yani. (K1-Anne, 55, İlkokul, Ev Hanımı)

K1-Anne'nin kıyafet konusundaki 'günahtır' ifadesi dini referans aldığını ve geleneksel ahlaki normların onun için önemini göstermektedir. Kızının, K1-Anne'nin isteğine rağmen açık giyinmeyi tercih etmesi, postmodern dönemde bireysel kimliğin ve bedenin bireye ait bir alan olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum

³⁹⁸ Yalçı, *Türkiye'de Başörtüsünü Çıkaran Kadınlar*, 155.

³⁹⁹ Ayten-Vural, *Ah Bu Gençler*, 103.

ise toplumsal normlara değer veren anne ile bireysel özgürlüğü hedefleyen kızının çatışmasına neden olmaktadır. Diğer önemli bir veri ise, K1-Anne, çok açık giyerek sokağa çıkanların ‘kendini sergilemek’ amacıyla bunu yaptıklarını düşünmektedir. Bu açıklama bizi giyinmenin dört gayesinden birine götürmektedir: “estetik”.⁴⁰⁰ Estetik açıdan kıyafet, kişinin cazibesini göstermek, karşıdakini etkilemek, en önemlisi kendisini göstermek için kullandığı bir semboldür. Gençlik dönemi dediğimiz 15-25 yaş aralığında, başkalarına karşı hoş görünme isteği, beğenilme arzusu gençleri kendini göstermeye ya da annenin ifadesiyle “sergilemeye” itmektedir.⁴⁰¹ K1-Anne’nin görüşü de bu yöndedir, ama kızını bunun dışında tutarak onun sadece açık giymeyi sevdiği için giyindiğini belirtmektedir. Katılımcının kızı K1-Kız’a ise, ailesiyle giyim konusunda çatışma yaşayıp yaşamadıklarını sorduğumuzda şöyle cevap vermiştir:

Ailemle giyim konusunda bir farklılık yani çatışma yaşamadım. Ama aynı kendi giyimim işte, dar olma konusunda annemle eskiden, az önce söylediğim gibi önceleri daha çok çatışma yaşıyorduk. Üniversiteye gittiğim zaman giydiğim kıyafetler anneme çok açık geliyordu, işte burada giydiklerim dar geliyordu. Ama zamanla onu da aştı, değişti. Annemin fikirleri bana artık daha çok uyum sağlamaya başladı ya da kabullendi artık herkesin hayatının kendisine olduğunu. (K1-Kız, 24, Lisans, Öğretmen)

Açıklamalardan öğretmen katılımcımızın, kıyafet konusunda annesiyle şu anda bir çatışma yaşamadığı, üniversiteye gittiği zamanlar daha çok çatıştıkları ortaya çıkmaktadır. Ailesinin etki alanından çıkmasıyla giyim kodlarında değişimler yaşanması, deneyimlerin farklılaşmasıyla algıların yeniden şekillendiğini göstermektedir.⁴⁰² Çünkü üniversite, aileden uzakta kalan genç için konuşmasından giyimine, gündelik tutum ve davranışlarına kadar kendi özerk kültürünü oluşturabileceği serbest bir ortamdır.⁴⁰³ Katılımcının deneyimlediği yeni sosyal ortam, kendi benlik algısını değiştirdiği gibi zamanla annesinin de durumu kabullenip uyum sağlamasına neden olmuştur. Nitekim toplumsal değişim sadece gençlerin değil bir önceki kuşakların da yeni deneyimler kazanmalarına, dinî ve gündelik hayata dair algılarının değişmesine imkân sunmaktadır. Modernitenin bu kadar hareket kazandığı

⁴⁰⁰ Önal Sayın, “Moda ve Toplumsal Katmanlar”, *Sosyoloji Dergisi* 5 (Mart 1994), 106.

⁴⁰¹ İci, *Gençlerin Kıyafet Tercihleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Cumhuriyet Üniversitesi Örneği*, 113.

⁴⁰² Yalçı, *Türkiye’de Başörtüsünü Çıkaran Kadınlar*, 59.

⁴⁰³ İci, *Gençlerin Kıyafet Tercihleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, 56.

bir çağda değişim kaçınılmazdır. Aileler de artık hem fikirsel anlamda hem de gündelik hayatın doğal seyrinde farklı görüngüler sunmaktadırlar.

Değişim ne kadar kaçınılmaz olsa da gençlerin kıyafet kodlarının zamana ayak uydurması sonucu, annelerle kızlarının çatışma yaşamaya devam ettiği gözlenmektedir. Ev hanımı K8-Anne, “En çok kıyafet konusunda, genelde kıyafet. Bu genelde de öyle, bizim ailemizde de öyle, kıyafet konusunda en çok çatışıyorlar. Ben de öyle eşim de öyle, çocuklarımızla çatışıyoruz” söylemiyle sadece onların arasında değil genelde de kıyafet konusunda çatışma yaşandığını savunmaktadır. Duman’ın çalışmasında⁴⁰⁴ da gençlerin %70.0’e yakınının ebeveynleriyle giyim konusunda çatıştıkları, ebeveynlerinin onların ne giyeceğine karar vermesinden rahatsızlık duydukları görülmektedir.

Benzer şekilde, kızlarıyla dini açıdan anlaşılamadığı en önemli konunun, açıklık-kapalılık olduğunu söyleyen öğretmen K2-Anne, kızlarının giyim kuşam tercihini şöyle değerlendirmektedir:

İki kızımın da giyimi farklı ki çok farklı. Mesela piercing'e ben hiç onay vermedim. İstanbul'a gittiklerinde babası onay verdi, zaten teyzeleri ile birlikte yaptılar. Büyük kızımın da yok küçüğünde var. Büyük kızım çok öyle açılmaz, sevmez. Daha çok rahat giymeyi tercih eder. Rahat olur. Küçüğüm açılmaktan çok gündemi takip ediyor. Böyle, bu şey tarzında işte değişik değişik şeyler, bazen farklı bir şapka takıyor, kravat gömlek yani düşün kazağın üstüne kısa kollu penyeler giyiniyor. Kendinin bir sitili var onun, anlıyorsunuz yani, normal giyim dışında bir sitili var. Bu yakışmıyor diyorum, anne diyor çok güzel. Yani dışarıdan bakış açısından diyorum sana, onların, bu yaş grubunun internette görüp giydiğini düşünüyorum. Kızım bu ne diyorum, gülüyorum bazen, kızmıyorum, geliyor bazen bazı şeyler (gözleri doldu üzüldü burada) Sadece gülüyorum. Üstüne bol gömlek giyiyor, kravat takıyor, üstüne bir şeyler alıyor. Giyim tarzı biraz farklı. (Dışarıdan bakış açısıyla değerlendiriyorum dediniz kime göre?) Bana göre ve topluma göre. Açık değil ama değişik geliyor bana. Yani nasıl bir küpelerin farklı olması, piercing'i yani, yok mahalleimde etrafımda. Ha hevestir belki bırakır. Belki ben de o yaş grubunda olsaydım, o dönemde böyle bir şey olsaydı yapardım, bilmiyorum. Çünkü çok ben de o tür şeyleri seven bir yapım vardı. Hani böyle ojeleri, bir ara tutturdu tırnaklarını uzatıyor ama farklı uzatıyordu böyle, üçgen tarzı. Şu an yok yani öyle oje moje yok, o tür şeyler yok. (K2-Anne, 52, Ön Lisans, Öğretmen)

Kızlarının çok açık giymediğini söyleyen ama giyim kuşam anlayışlarını kendine ve topluma göre farklı bulan K2-Anne, özellikle küçük kızının popüler kültürün etkisiyle normalin dışında bir sitili olduğundan bahsetmektedir. Görüşme sırasında ara ara gözlerinin dolması durumdan hoşnutsuzluğunu göstermektedir. Taktıkları farklı aksesuarları ise etrafındaki kişilere göre değişik bulmaktadır. Ancak

⁴⁰⁴ Duman, *Kuşak Çatışması*, 361-363.

kızlarının farklılıklarına rağmen aralarında şiddetli bir çatışmanın yaşanmadığı, annenin ılımlı yaklaştığı görülmektedir.

Kapalılık açıklık konusu en çok çatışma yaşadığımız noktadır. Ya mesela şort giyse bana ters kalıyor. Hem etik değil hem dini açıdan... Onlar için o (din) önemli gelmiyor. Saçı açık onda hemfikirim de biraz daha kapansa diye düşünüyorum. Ben mesela atıyorum etek boyunu biraz daha uzun istesem, onlar ya gıcıklığına daha yukarı çıkartıyorlar veya ne bileyim şimdi aklıma gelmiş düşük kol veya askılı, açıklık konusunda bir sıkıntı yaşıyorum onlarla. Zorluyor muyum çok zorlamıyorum ama fikrimi de söylüyorum. Ondan sonra büyük kızımın (K2-Kız2) küçüğü (K2-Kız1) ile arası iyi, onu etkilediğini düşünüyorum, kardeşini. Çünkü öyle düşünüyorum, benim düşüncem. Yanlış fikre de kapılabilir veya araştırıp kitaplar okuyor onlardan mı etkileniyor okuduğu kitaplardan. Çünkü küçük kızım biraz şu anime manime dizilerini şeylerini seviyor o tür şeyleri. Onları model alıyor, onların kıyafetlerini alıyor bazen farklı kıyafetler giyiniyor. Ben yakışmadığını düşünüyorum. Ben de açtım doğrudur belki seviyorlar gençler. Ufaktan ufaktan kafasına yerleşsin diye düşünüyorum. Yani hepten salmıyorum. Eşim, zaten çok önemli değil onun için. Küçük küçük bir gün aklına gelir diye düşünüyorum, söylüyorum aklında kalsın diye. (K2-Anne, 52, Ön Lisans, Öğretmen)

K2-Annenin kızlarına “Yaşam tarzınıza ve bireysel tercihlerinize en çok hangi konuda karışılmasından rahatsızlık duyarsınız?” diye sordüğümüzda K2-Kız1, “Başkalarının hakkımda şu yaşta evleneceksin gibi fikir beyan etmesinden rahatsız olurum.” derken, K2-Kız2, “Giyim konusunda” rahatsız olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda iki kardeş, aileleriyle çatışma yaşamasalar da giyim tercihinde farklılaştıklarını dile getirmektedirler.

Ben açık giyinmenin bir zararı olacağını düşünmüyorum. Ailem de çok karşı değil aslında. Ama onların şu anki izin vermelerine göre, yani tam olarak özgür değilim ama özgürüm gibi. Demek istediğimi şöyle açıklayayım, aslında baskıcı değiller, izin veriyorlar giyebileceğim şeylere. Ama benim beklediğim şey zaten bunun herkesin şey yapacağı bir şey olması. Genel olarak bir çatışmamız yok. Şöyle demek istiyorum aslında bana verdikleri hakkın zaten doğal bir hak olduğundan bahsetmeye çalışıyorum. Yani demek istediğim şey bu hak zaten verilmesi gereken bir hak. (Tercihine karışmamaları gerektiğini mi düşünüyorsunuz?) Evet. Yani çatışacak bir durum yok. Ben süslü giyinmeyi seviyorum. Annem de eskiden süslüymüş. Ama şu an pek süslü giymiyor. Öyle diyor. Süslü ve Dikkat çekici giymeyi seviyorum. O yönden olabilir. Genelde ailede biraz bunun yüzünden dikkat çekiyorum. Ama onun dışında çok bir şey yok. (K2-Kız1, 17, Lise, Öğrenci)

Genellikle giyim konusunda annemle önceden bir kaç anlaşmazlığımız oldu fakat şuan bana müdahale etmiyor. Annemin bir kaç defa şort giydiğim zaman sözlü tepkisi olmuştu fakat şuan herhangi bir şey söylemiyor. (K2-Kız2, 25, Lisans, Psikolog)

K2-Kız1 tam anlamıyla özgür olmadığını ama ailesinin kıyafet konusunda da baskı yapmadığını söylemektedir. Ayrıca açık giyinmenin zararı olmayacağını, kendi giyim tarzını kendisinin belirleyeceğini söylemesi bireysel özgürlüğü ve tercihleri dikkat alan bir dindarlık tipolojisinin oluşumuna işaret etmektedir. K2-Kız2 ise giyim konusunda annesiyle anlaşamasa da artık annesinin karışmadığını belirtmektedir.

Annenin durumu kabullendiğini, söylemlerinden giyim konusunda baskı yapmadığını söyleyebiliriz.

Diğer bir katılımcı K3-Anne ise, kızıyla kıyafet konusunda yaşadığı çatışmayı “tatlı bir çatışma” şeklinde tanımlamaktadır. Kızı şehir dışında üniversite okuduğu için dekolte kıyafetler giyip giymediğinden emin olmamakla birlikte giymesini tercih etmemektedir.

Evet, kızımın poposunu örtmesini istiyorum. Yani tişörtünün uzun olup da böyle biraz örtmesi taraftarıyım. Önceden beri, ama bakıyorum ki yaşı ilerledikçe onu, hatta şöyle bir aramızda şey var, evde mesela tayt giyince kızım şöyle bir uzatırım tişörtünü, o da havalandırır arkadan. O tik olmuş yani, biliyor ya. O belki tatlı bir çatışma, asıl belki de benim yaram gibi bir şey. Ama yine kendi dediğince oluyor. Hatta bu son aldığı mont da çok kısa. Ben uzun istiyordum, hep böyle, asla poposunun üstünde olmasın. En çok da takıldığımız, dendiğimiz noktada o zaten şu anda. Çatalını (göğüs dekoltesi) gösteren, ya ben görmedim, öyle bir tişört giydiğini görmedim, giymez de diyemiyorum maalesef. Ama inşallah giymez. (K3-Anne, 44, Lise, Ev Hanımı)

Annem kapalı sonuçta o ona göre giyiniyor, ama çarşafı da değildir mesela. Annemle kıyafet alışverişi yapmaktan eğlenirim alışverişe çıktığımızda. Öyle aşırı bir farklılık yoktur bence ama dediğim gibi benim başım açık sadece. (K3-Kız, 22, Lisans, Öğrenci)

K3-Anne, kızının tercih ettiği kısa kıyafetler nedeniyle rahatsızlığını belirtirken, K3-Kız kıyafet konusuna tek farklılıklarını annesinin başörtülü oluşuyla ifade etmektedir. K3-Kız’a göre aralarında kıyafet konusunda bir çatışma yaşanmamaktadır.

K9-Anne, kızının giyimine “Açık giyinmesinden rahatsız oluyorum.” diyerek tepki verirken, katılımcının kızı K9-Kız, annesinin en çok giyimine karıştığını söyleyerek çatıştıkları konunun örtüştüğünü göstermektedir.

Mesela şeye çok karışır, niye kısa giyiyorsun, niye açık giyiyorsun. Mesela yazın böyle kısa tişört croplar giydiğim zaman, bunu giyme amacın ne diyor? Öyle yani. Plaja gideceğim neden böyle açık ortamlarda bulunuyorsun gibisinden öyle cümleler kurar. (K9-Kız, 16, Lise Terk, Çalışmıyor)

Görüşme yaptığımız diğer bir katılımcı K11-Anne ise, gençlerin anne babalarıyla en çok çatışma yaşadıkları konuları kendi kızları üzerinden açıklamaktadır:

Ahlaki konular da var dinî konular da var. Şimdi namaza falan bir şey demiyorlar benimkiler. Dediğim gibi açıklık konusunda biz biraz daha kapan dediğimiz zaman, mesela göbeği çok açık giyme kızım, yani buraya kadar nedir açık, biraz daha kapat dediğim zaman, of anne diyor, o konuda çatışıyoruz. Ondan sonra genelde de toplumdaki gençleri düşündüğümüz zaman hepsi için açıklık, açıklık çok ileri boyutta almış başını gidiyor yani. Başını örtme konusunda da çatışma vardır. Başka ibadetlerde falan gençlerle çatışıyordur aileler muhakkak. Ama en dikkat çeken açıklık. (K11-Anne, 49, Lise, Ev Hanımı)

Namaz konusunda kendi çocuklarıyla sorun yaşamadıklarını söyleyen K11-Anne, genel anlamda gençlerin açıklık konusunda çatışma yaşadıklarını

belirtmektedir. Diğer bir sorunun cevabında da kızının dini anlamda en çok rahatsız olduğu bireysel tercihini “Açık giyinmesinden rahatsız oluyorum” şeklinde ifade eden annenin kıyafet konusunda yaşanan değişimleri onaylamadığını göstermektedir. Kızının giyim tercihiyle ilgili de şunları söylemiştir:

Yani öyle çatışma yaşadık mı? Çok aşırı kavga etmedik ama bence ben biraz anlayışlı olduğum için herhalde. Çok sıkmadığım için onları herhalde o yüzden yaşamıyoruz, yoksa yaşarız, dediğim gibi işte böyle giyinmeyi çok seviyor, sırtı açık ya da kısa giymeyi çok seviyor. Benim yanımda giymiyor ama tatile falan gittiği zaman, resimlerini bana da göstermiyor da görebiliyorum ama gidip onunla kavga etmiyorum. Hani biliyorum benden uzakta biraz daha şey giyinebiliyor. Öyle çatışma birebir o konuda yaşamadık. Hep söylüyorum ona ama o çok büyük bir çatışma değil yani, söylüyorum, uyarıyorum, bak öyle giyinme günah, hep diyorum. (K11-Anne, 49, Lise, Ev Hanımı)

K11-Anne’nin kıyafetinden rahatsızlık duymasına rağmen kızıyla çatışmaya girmedğini, kızının ondan uzakta açık kıyafetler giymesini kabullendiğini söyleyebiliriz. Ayrıca açık giyinmesini “günah” kavramıyla özdeşleştirmesi tesettürü dinî bir kural olarak kabul ettiğini göstermektedir. Bunun yanında K11-Kız da ailesinin kıyafet konusunda ona karışmalarından hoşlanmadığından bahsetmekte ve annesinin görüşünü destekler nitelikte bu sorunun çözümünü ailesinden uzakta istediği gibi giyerek bulduğunu belirtmektedir.

Giyim kuşam konusunda farklı düşünürüm, ama buna çözüm olarak onların yanında giyinmemeyi buldum. Çok açık bir şeyi onların yanında çok giymiyorum, onların rahatsız olacağı bir şeyse. Ama onlara sorsanız evet kapanmamı tercih ederler ki yine bu da bir farklılık. Ama ben istemiyorum yani. Onların yanında çok açık giysem çatışma yaşarız ama eğer açık giyiniyorsam onların yanında giymem. Yani mesela annem bana sorsan yakası açık da giyinme der. Bazen yakası açık kıyafet giysem onunla mı gidiyorsun dışarı der. Ama çok artık bir şey söylemiyorlar, son zamanlarda onlar da biraz kabullendi bence. (K11-Kız, 24, Öğretmen, Lisans)

Gençlerin giyim tarzını eleştiren katılımcı K5-Anne, “Edebi olmayan kişinin başörtüsü olmuş o da bir fark, dindarlığı başörtü olarak görmüyorum ben yani” diyerek edebi eksik bir bireyi başörtüsünün dindar yapmayacağını savunmaktadır. Aydın’ın çalışmasındaki Anadolu Lisesinde okuyan başörtü takmayan iki katılımcı da benzer görüştedir.⁴⁰⁵ Taş’ın üniversite öğrencilerinin dindarlığa yüklediği anlamları araştırdığı çalışmasında ise gençlerin çoğunluğu K5-Anne gibi düşünerek tesettüre

⁴⁰⁵ Beyza ne giyerse giysin gece yatarken Allah’a inandığını dualarıyla gösterdiği sürece, inancının kıyafetleriyle ölçülemeyeceğini düşünmektedir. İrem ise kuşaklar arasında gözlemlediği en bariz farkın giyim kuşama yaklaşımları olduğunu belirtmektedir. İrem: İşte diyelim sokakta, alışıldığın dışında bir şey giyildiği zaman babaannemler daha çok tepki veriyorlar, annemler de daha çok tepki veriyorlar ben “olabilir” diyorum. Kimsenin kıyafetine kimse karışamaz. Aydın, *Z Kuşağı ve Din*, 48.

dikkat etmeden de dindar olunabileceğini, iç temizliğin de dindarlığın bir işareti olduğunu savunmaktadırlar.⁴⁰⁶ K5-Anne'nin bu fikrini tesettürü küçümsemek değil ahlakın önemini belirtmek amacıyla dile getirdiğini kızı K5-Kız'ın giyimiyle ilgili yorumundan anlamaktayız. Çünkü başörtüsünün farzıyetini kabul etmektedir.

Giyim kuşamda tabii ki, bir anne olarak örtü Allah'ın farzı, mesela üzülüyorum, üzülüyorum. Ona birisinin baktığı zaman üzülüyorum, içimden dua ediyorum. Dua yapmaktan başka bir şey, seçenek göremiyorum. Kendisi de biliyor zaten farz olduğunu, her şeyin idrakinde. ...Tamam, açık gezmesine bir şey demiyorum ama bazen göbeği meydana geziyor. O beni çok rahatsız ediyor. Çünkü çok dikkat çekiyor. Dediğim gibi çok baskı yapmıyorum, zorlamıyorum. Sadece dua ediyorum, dua dua dua, dua her şeyin ilacı. Hiç bir kimse istemez o şeyden, günah, deracat kaybetsin kızım, öteki beriki baksın, hiç bir anne istemez. Ama tabii ki öyle oluyor ki biz de dikkat etmiyoruz. Yeri geldi mi daha da örtülülerin yanında biz de yadırganıyoruz ve onların bakışlarından onu da anlıyorum. Mesela sokakta ben selam verdiğim zaman, kimisi selamımı alıyor kimisi almıyor. Ne kadar yanlış bir şey. (Kıyafetinizden dolayı mı selamınızı almadıklarını düşünüyorsunuz?) Evet. (K5-Anne, 44, Lise, Servis Personeli)

K5-Anne, kızının giyiminden ötürü üzülme, açık olduğu için ona bakmalarından rahatsızlık duymakta ve kızının bu davranışından K11-Anne gibi “günah” kazandığını düşünmektedir. Ancak çatışmaya girmedigi, bu durumla dua ederek başa çıktığı görülmektedir. Dikkat çeken bir nokta ise tesettür bağlamında daha takvalı görünenlerin kendisinin selamını almadıklarını ve onu yadırgadıklarını düşünmesidir. Burada toplumda sadece açıklara değil kapalıları da kıyafet konusunda eleştiri yapıldığını düşünebiliriz. Kıyafet açısından din bir kalıp sunmazken, değişimi ve farklılığı reddeden bazı kesimler tesettür de dahi tek tipleştirmeye eğilimlidirler. En ideal tesettür koduna sadece kendileri sahipmiş gibi davranmaktadırlar. Geldiğimiz noktada ise katılımcının deneyimini de göz önünde bulundurarak kapalıları arasında bile kutuplaşmaların arttığını söyleyebiliriz.

Lise öğrencisi K5-Kız ise giysi konusuna farklı bir pencereden bakarak, geleneksel anlamda eskiden tesettürlü olan kızların gelinlik giyince, düğünü boyunca başının açık kalmasını saçma bulmaktadır.

Eskiden mesela evlendikleri zaman, şu an bazı kişiler insanlara (açık olan insanlara demek istedi) çok tip bakarlar. Ama eskiden evlendikleri zaman düğünlerinde açık oluyorlarmış, bu bence çok saçma. Hani siz o kadar yargılıyorsunuz ama zamanında düğününüzde açılmışsınız. Yani böyle bir mantık olamaz bence. Soruyoruz gelenekmiş diyorlar, ama çok saçma bence. (K5-Kız, 16, Lise, Çalışmıyor)

⁴⁰⁶ Taş, “Dindarlığa Yüklenen Anlamlar: Üniversite Öğrencileri Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma”, 57-59.

K5-K1z’ın burada bahsettiği durum aklımıza popüler dindarlığı getirmektedir. “Emredilen değil yaşanan din”⁴⁰⁷ diye ifade edilen din anlayışı, toplumun inançları yanında kültürünü de içinde barındırmaktadır. Normal zamanlarda başı kapalı olan kızların, evlenirken başı açık şekilde gelinlik giymesi, özellikle kırsal kesimde eskiden yadırganmazdı. K5-K1z, bu durumu mantıksız bularak kişilerin inançları ile davranışlarının uyummadığını ortaya koymaktadır.

Görüşmelerde verilere baktığımızda, annelerin kızlarının giyim tercihlerinden memnun olmadıklarını, üzüntü duyduklarını ama hiçbir şekilde baskı yapmadıklarını, sadece uyardıklarını görmekteyiz. İkili çatışmalar kızların giyim tarzının alışılmışın dışında olmasından ve başörtülü olmamalarından kaynaklanmaktadır. Kızlar da anneleri gibi bu konularda çatışma yaşadıklarını ekseriyetle teyit etmektedirler. Ayrıca kıyafet konusunda aileleriyle çatışma yaşamamak için onların yanında istemeyecekleri şekilde giyinmemeye dikkat ettiğini söyleyen katılımcımız (K11-K1z) da bulunmaktadır. Gençlerle yapılan “Kuşak Çatışması” adlı çalışmadaki bir katılımcının giyim konusunda ailesiyle yaşadığı sorunlar ve çözüm yolu K11-K1z ile benzerlik göstermektedir.⁴⁰⁸ İkisi de giyim konusunda en çok annesiyle çatışma yaşadığını söylemekte ve bu durumu istedikleri giysiyi annelerinden gizli giyerek çözmektedirler.

Kızlarla annelerdeki kıyafet farklılaşmasını görüşmelerimiz ışığında kuşak farkıyla ve kızların aileden uzaklaşarak üniversite hayatına başlaması sonucu özdeşim kurabileceği seküler alanların artmasıyla açıklayabiliriz. Gözlemlediğimiz kadarıyla belli bir tesettüre sahip annelerin kızları, modern giyim tarzları ile annelerinden ve toplumun kabul gören kıyafet normlarından uzaklaşmaktadırlar. Ekinci’nin çalışmasında da birçok katılımcının giyim konusunda önceki kuşaklara istinaden farklılaştığı, genç kadınların ebeveynleriyle çatışmalar yaşadığı, annelerine göre giyim kodlarının değiştiği sonucuna ulaşılmıştır.⁴⁰⁹

Ayrıca görüşme yaptığımız annelerden giyimlerinde bazı modern kodlar (Başörtüsünü boynu açık şekilde takan, pantolon giyen) taşıyanlar (K1-Anne, K6-

⁴⁰⁷ Taş, “Dindarlığa Yüklenen Anlamlar: Üniversite Öğrencileri Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma”, 54.

⁴⁰⁸ “Benim evde en büyük sorunum kılık kıyafetime karışılmasıdır. Özellikle annemle bu konuda sürekli tartışırız....komşularımız ne der, mahalleli ne der diyerek sürekli kendisinin istediği uzun ve kapalı şeyler giymemi istiyor. Çoğu zaman ondan habersiz giyinip okula gidiyorum....” Gamze. Duman, *Kuşak Çatışması*, 363.

⁴⁰⁹ Ekinci, “Kürt Sekülerleşmesi: Kuşak Farklılaşması Bağlamında Diyarbakır’da Dini Değişim”, 166-167.

Anne, K2-Anne, K10-Anne) olmasına ve kendilerini tesettür anlamında eksik görmelerine rağmen hepsi başörtülüdür. Toplum nazarında bu başörtülü annelerin kızlarının, başörtülü olması beklenmektedir. Ancak araştırmamızda sadece K8-K10 başörtülüdür, başörtüsü dışında modern bir giyim tarzına sahiptir. Bilinenin aksine başörtülü annelerin kızları, giyim kodlarıyla zamanın dönüştürücü gücü sayesinde sekülerleşmekte, dinin belirlediği tesettür sınırlarını aşmaktadırlar. Katılımcı kızların artık dinin koyduğu ya da en basitinden ailelerinin koyduğu kuralları dikkate almadıkları, kendi bireysel tercihleri ile giyimlerini şekillendiklerini söyleyebiliriz.

Önemli bir veri ise günümüz annelerinin bazılarının tesettür algılarının değiştiği, giyimlerinde modern çizgilerin görüldüğüdür. Kara'nın çalışmasında da benzer verilere ulaşılmıştır: Annelerden bazıları başörtüsü takmamaktadır. Bu veri muhafazakâr annelerin başörtüsünü muhafazakârlıkla eş değer tutmadıklarını göstermektedir. Ayrıca çalışmada görüşme yapılan muhafazakâr ailelerin kızlarının yarısı da başörtüsü takmamaktadır. Ailelerin ise başörtüsü takmalarını isteseler bile bu durumu ılımlı karşıladıkları, kızlarıyla çatışmaya girmedikleri görülmektedir. Kıyafet tercihlerinde ise dar, kısa giyinme eğilimi görülmesine rağmen aileler kızlarının tesettürün şuurunda olduklarını, aşırıya kaçmadıklarını söylemektedirler.⁴¹⁰ Ailelerin kızlarına karşı anlayışlı davranması açısından çalışmamızla benzerlik gösterse de, başörtüsü takmayan ebeveynin bulunması, başörtüsü takan genç sayısının fazla olması ve gençlerin giyim tercihlerinde aşırı seküler kodlar taşımamaları bakımından farklılık göstermektedir.

3.1.2.4.2. İbadetler

Araştırmamız çerçevesinde yaptığımız görüşmelerde annelere ve onların kızlarına “anne babalarla gençlerin en çok çatıştığı dinî konuları” sordüğümüzda aldığımız cevaplardan biri de “ibadetler” dir. Giyim kuşam dışında anneler ve onların kızları, toplumun genelinde de aile içinde de gençlerle ibadetler konusunda çatışma yaşandığını belirtmektedirler. Özellikle kızlar ibadet konusunda çatışma yaşandığını beyan etmektedirler. Annelerin sadece 3’ü ibadetler konusunda çatışma yaşandığını belirtirken kızların 7’si böyle düşünmektedir.

⁴¹⁰ Kara, *Aynı Kan Farklı Dünyalar: Muhafazakâr Aile ve Gençleri*, 44-47.

İbadetler, inanılan dinin gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan yegâne pratiklerdir. Her din, inancın yanında ibadet etmeyi de inananlarına emretmiştir. İbadetler bireylerin dindarlık düzeylerini belirlemede tek başına yeterli değilse de önemli bir kriter olarak kabul edilmektedir.⁴¹¹

K8-K1z, toplumda gençlerle büyüklerin yaşadığı çatışmaların ibadet yönünü; “Dinin gerekliliklerini yerine getirmemek olabilir, ibadetler yani” şeklinde ifade etmektedir. Katılımcının, ibadetleri dinin bir gereği olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Benzer şekilde K9-K1z da gençlerin namaz konusunda çatıştıklarını, annesinin namaz kılması konusunda onu zorladığını, arkadaşlarının da bu konuda aileleriyle çatışma yaşadıklarını belirtmektedir. Ayrıca çevresinde namaz ibadeti bağlamında çatışmayan, aynı tutumu sergileyen annelerle kızların bulunduğu da görülmektedir.

Namaz konusunda çatışma yaşıyor, kendimden ve arkadaşlarımdan örnek vererek diyorum bunu. Başörtüsü, kapanma konusunda. Yani benim annem onlara zorluyor beni şu anlık. Çevrem çöğü zaten annesiyle birlikte namazını falan kılıyor, çevremde öyle var. (K9-K1z, 16, Lise Terk, Çalışmıyor)

Genel anlamda ibadet mevzusunda çatışmaların yaşandığını söyleyen K2-K1z ise, “Dinî ibadetleri yerine getirmede sorunlar olabilir. Örneğin kişinin oruç tutmaması gibi” diyerek özelde oruç tutmayanları örnek vermektedir. Benzer şekilde, “Etrafımda da çatışma olarak, genelde oruç tutmayanlar var gençler, namazda zaten kimse kılmıyor. Genelde yaşlı olanlar bile şu anda kılan pek yok... İbadetler konusunda çatışma yaşıyorlar genelde” şeklinde açıklama yapan K2-K1z ise, namazı artık yaşlıların bile kılmadığını, bu nedenle daha çok oruç ibadetinde çatışmaların yaşandığını belirtmektedir.

Araştırmamızı destekler nitelikte cevap veren K1-K1z, “Yani dini konular olarak, ...Kendi arkadaş çevremden de gördüğüm kadarıyla namaz kılan annelerin babaların namaz kılmayan çocukları arasında bir çatışma yaşıyor. Ve şu an biraz daha oruç kısmında çatışma yaşandığını görebiliyorum” açıklamasında dindar ailelerin çocuklarının dinî ritüellerden uzak durduğunu savunmaktadır. Bu veriyi bütün dindar ailelerin gençleri namaz kılmıyor, oruç tutmuyor şeklinde genele yayamasak da böyle bir algının toplumda görünürlük kazandığını söyleyebiliriz.

⁴¹¹ Hüseyin Peker, “Kur’an’a Göre Dindarlığın Boyutları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Temmuz- Aralık 2012), 41-49.

Kızların açıklamalarında (K9-Kız hariç) soruyu dikkate alarak genel bir çerçeve çizdikleri, toplumdaki gençlerle aileleri arasında ibadet açısından yaşanan çatışmaları dile getirdikleri, kendilerini dâhil etmedikleri görülmektedir. Annelerin ise bazılarının, geneli temel alırken, bazılarının kendi kızlarını da sürece dâhil ederek onların üzerinden çatışmaları açıkladıklarını söyleyebiliriz.

Örneğin K1-Anne, çatışmayı gençlerin namaz kılmaması üzerinden yorumlamaktadır: “Namaz olsun şimdiki gençler o kadar namaza ağırlık vermiyor. Hani ondan da şey oluyor yani çatışma”

Günümüzdeki gençlerin en büyük yanlışlarının ramazanda oruç tutmamaları olduğunu söyleyen K6-Anne, kızlarıyla ibadetler konusunda yaşadığı çatışmaları şöyle ifade etmektedir:

Bazen şimdi ramazanda namaz kılmaya biraz zorluyorum, zorla kaldırıyorum onları. “Anne ramazanda illa namazla oruç bir midir?” diyorlar. Dedim kızım hiç olmasa onu yerine getirin, hadi diyelim okulda yapamıyorsunuz burada yanımdasınız. Yani Ramazan boyunca namazınızı da kılın Kur’an’ınızı biliyorsunuz, Kur’an’ınızı da okuyun. Biraz sürtüştük ama bazen gene zorlamakla da olmuyor, tercihlerine bırakıyorsunuz... Adet olunca oruç tutuyorlar, öyle araştırmış, öğrenmişler. Ben olmaz, biz annelerimizden öyle öğrendik, sonra borcunuzu tutarsınız diyorum, cevaben “sonra kaza etmek zor, hocalar tutulur diyorlar.” Onlar bize göre araştırıyorlar. Ama biz aileden öyle görmedik. Diyorum ki o zaman oruçlarını tutsunlar keşke nasıl tutarlarsa tutsunlar. Dinî bilgileri bazen ben de onlardan öğreniyorum. Araştırıyorlar ya. (K6-Anne, 50, İlkokul, Ev Hanımı)

K6-Anne, kızlarına ibadetler konusunda özellikle ramazan ayında baskı yaptığından bahsetmektedir. Bu durum bize ramazan Müslümanlığını anımsatmaktadır. Normal zamanlarda yapmadıkları ibadetlerini ramazanda yapmalarını isteyen anne, baskı yapmanın işe yaramadığını, sonunda kızlarının bireysel tercihlerine göre hareket ettiklerini söylemektedir. Ayrıca regl döneminde kızlarının oruç tutmasını doğru bulmayan anne, bu bilgiyi büyüklerinden öğrendiğini, kızlarının ise bazı hocaların söylediklerini dikkate alarak bu dönemde oruç tutuklarını belirtmektedir. Annenin geleneksel şekilde aktarma yoluyla dinî bilgiyi edindiğini, kızların ise araştırıp öğrendiğini görüyoruz. Bu konuda çatışma yaşansa da annenin “hiç tutmamalarından iyidir” düşüncesiyle karışmadığını söyleyebiliriz. Katılımcının görüşmeye katılan 2 kızı (K6-Kız1, K6-Kız2) da toplumda, gençlerle anne babalar arasında çatışma yaşanan konuların başında ibadetlerin geldiğini söylemektedirler.

Annelerden hiç biri, namaz konusunda şikâyet etmelerine rağmen, çocuklarının oruç tutmadığını söylememiştir (K2-Kız1, hiçbir ibadeti yapmadığını kendisi söylemiştir). Bu durumu namazın her gün belli vakitlerde yapılması gereken bir ibadet

olmasına bağlayabiliriz. Nitekim yılda bir ay orucun tutulması, gençlere daha kolay gelmektedir. Ayrıca orucun toplumsal görünürlüğü daha fazladır ve oruç ayında bireyleri ibadet etmeye yönlendiren manevi bir ortam mevcuttur. Görüşmemizde de K9-Anne çocuklarına namaz kıldırılmamaktan yakınırken oruçlarını tuttuklarını dile getirmektedir.

Ben bu çocuklara benim büyük oğlum olsun, kızım olsun, hepsine derim ki namazını kılın. Oruçlarını elhamdülillah tutarlar yani tutturuyorum onlara, namaz konusunda biraz yavandılar, yani kıldıramıyorum onlara. Üstüne devamlı düşsem, küçükken yetiştirsem onları gene kıldırı ama o dönemleri atlattık, yani kılmıyor daha doğrusu ne diyeyim. Ne bileyim yani görüyorum da gördüğüm kadarıyla zayıf yani din yok ki.(K9-Anne, 43, İlkokul, Ev Hanımı)

K9-Anne çocuklarının namaz kılınmalarının küçükken yeterli eğitimi veremediğinden kaynaklandığını düşünmektedir. Kendi gözlemlerine dayanarak kızının hayatında dinin zayıf, hatta hiç olmadığını söylemektedir. Dinin hayatında olmaması, inançsızlıkla değil de dinî pratikleri yapmamasıyla ilişkilendirilebilir. Çünkü ilk sorduğumuz dinî kimlikle ilgili soruda kızı için inançsız dememiş, “elhamdülillah Müslümanız” diyerek kızını “modern” kategorisine yerleştirmiştir.

Annelerle kızlarının söylemlerinden, toplumumuzda gençlerle ebeveynlerinin en çok namaz ve oruç ibadetlerini yapıp yapmama konusunda çatışma yaşadıklarını çıkartabiliriz.⁴¹² Bunun yanında katılımcılarımız arasında bu konularda şiddetli çatışmalar yaşanmadığını, annelerin ara ara namaz kılmaları hususunda baskı yapmalarına rağmen kızlarının bireysel tercihlerine saygı duyduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca namaz ve oruç dışında herhangi bir ibadet çatışma konusu yapılmamıştır. Hac, kurban gibi maddi boyutu olan ibadetler hakkında görüş bildirilmemesini gençlerin ekonomik bağımsızlıklarını kazanmamış olmalarına, maddi kazanç yokluğuna ya da azlığına bağlayabiliriz.

Son tahlilde katılımcı annelerin bazılarının, kızlarının namaz kılmadıklarını, dinden uzak durduklarını söylemeleri, kızlarının da bu söylemleri teyit eden açıklamalarda bulunmaları, toplumsal boyutta da gençlerle ebeveynlerinin namaz ve oruç ibadeti özelinde çatışmaların yaşanması, dinsel yaşamın aleyhine bir durumu göstermektedir. Gençlerin, dinî ritüellerden bağımsız bir yaşam tarzına, yani dinî yaşam tarzı yerine seküler yaşam tarzına doğru yöneldiklerini söyleyebiliriz.⁴¹³

⁴¹² Benzer sonuç için bk. Duman, *Kuşak Çatışması*, 359-360:

⁴¹³ Batur, “Sekülerleşme Türkiye’de”, 571.

Dindarların sekülerleştiğine dair çalışmada⁴¹⁴ ibadetlerini aksatmadan yerine getiren hiçbir katılımcı bulunmamaktadır. Araştırmacı tarafından katılımcıların ibadetlerini unutmama, aksatma, nadiren yapma gibi bahaneler sunmalarını sekülerleşme belirtisi şeklinde yorumlanmıştır. Katılımcıların 18-60 yaş aralığında olması, oruç ibadetini bütün katılımcıların yerine getirmesi, özel gün ve gecelere önem vermeleri çalışmamızla birebir aynı olmasa da benzerlikler göstermektedir. Cinsiyet ve dinî kimlik değişkenlerinin homojen olması da araştırmayı bizim çalışmamızdan ayırmaktadır. Ayrıca bazı annelerin kızlarıyla ibadetler konusunda aşırı bir çatışma yaşamamaları ve durumu kabullenmeleri Ekinci'nin çalışmasındaki verilerle benzerlik göstermektedir. Çalışmada ebeveynlerin otorite kaybı yaşadığı, gençlerin ibadetleri terk ettikleri ama ailelerin gençlerin radikal kararlar verme veya örgüte katılma ihtimallerine karşın bu duruma alıştıkları, görmezden geldikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında baskı kuran ailelerin gençlerinin ise bu baskıdan kurtulmak ya da ailelerini üzmemek için “-mış gibi” yani ibadetlerini yapıyormuş gibi davrandıkları görülmüştür.⁴¹⁵ Bizim çalışmamızda kızların ibadet konusunda anneleri gibi duyarlı olmamalarına rağmen, annelerin söylemlerinin baskı düzeyinde değil uyarı düzeyinde olduğunu, kızlarının ise ibadet etme/etmeme konusunda yalan söylemediklerini ifade etmemiz gerekmektedir.

3.1.2.4.3. Ahlak

Katılımcılara “anne babalarla gençlerin en çok çatıştığı dinî konuları” sorduğumuzda aldığımız cevaplardan biri de dinin ahlaki boyutu olmuştur. Ahlaki anlamda gençlerin büyüklerine saygısızlık yaptığı konusunda yorum yapan annelerle kızların hem fikir olduğunu görmekteyiz.

Dinî anlamda günah, ayıp, ar kavramlarının varlığını dile getiren K7-Anne, gençlerin bunlara dikkat etmediklerini, saygısız davrandıklarını kendi yetiştirilme tarzı üzerinden yorumlamaktadır.

Günah var, ayıp var, ar var. Ayıp bilecek, saygı olacak, terbiye olacak. Yani şu andaki gençlerde bunlar yok. Yok yok. Saygı yok gençlerde, büyüklere saygıları yok. Oturuşunu kalkışını bileceksin. Biz oyle büyümedik. Biz babamın yanına ne bileyim

⁴¹⁴ Alparslan Özkan, *Sekülerleşmede Yeni Boyutlar: Dindarların Sekülerleşmesi Süreci*, 78-84.

⁴¹⁵ Ekinci, “Kürt Sekülerleşmesi: Kuşak Farklılaşması Bağlamında Diyarbakır’ da Dini Değişim”, 148-154.

rahat oturmamışım, serbest böyle bacaklarımı falan açayım. (K7-Anne, 56, İlkokul
Terk, Ev Hanımı)

Benzer şekilde K8-Anne de “Oturmasını kalkmasını bilsinler yeter. Oturuş
kalkışlarına, konuşmalarına dikkat etmiyorlar, gençlerimiz öyle yani genel olarak
gençlerimizi söylüyorum.” ifadesiyle günümüz gençlerinden beklentilerini dile
getirmektedir. Günümüz gençlerinin dinî anlamda bir durgunluk yaşadıklarını
söyleyen K9-Anne ise, büyüklere karşı saygısız, ahlaksız gençlerin sokaklarda boy
gösterdiğini savunmaktadır.

Ne bileyim yani görüyorum da gördüğüm kadarıyla zayıf yani din yok ki. Gençlerde
böyle çok açık giyinmeler, ahlaksız böyle saygısız konuşmak var, babaya karşı
gelmekler, tavırlar, sorumsuzluk, böyle bir evlat. Yani din uzak yani hepten İslamiyet
şu an durulmuş. Görüyorum yani sokaklara indiğim zaman, Allah’ım gülmüyorum ama
çünkü diyorum ki ha bu çocuğun da annesi babası yani hiçbir şey demez. Yani bazen
içimden şimdi geçiriyorum o çocuğu çok açık gördüğüm zaman, çok şey yani içim
acıyor yani böyle bu hali gördüğüm zaman. İllaki annesi babası diyordur bu evladı nasıl
yetiştirdim, çünkü benim başıma da var işte. Dediğim zaman laf dinlemiyor. Çok uzak
yani (Dine) durulmuş şimdi dinî açıdan hepten kayıp halımız var işte, Allah iyi etsin
İnşallah iman Kur'an' dan ayırmasın bizi Yarabbim. (K9-Anne, 43, İlkokul, Ev Hanımı)

Diğer annelerden farklı olarak K2-Anne, gençlerle aileleri arasında yaşanan
çatışmanın iletişimsizlikten ve ilgisizlikten kaynaklandığını belirtmektedir.
Ebeveynlerle çocukları arasındaki kopukluğun ve baskının çocukları yalana ittiğini
ifade etmektedir.

... Bir şey istiyorlar, izin verilmeyince yalana başvuruluyor. Hani benim ailem de
görmedim de. Bir de çok sıcak ilişki mi kurulmuyor? Çocuğun çok istediği bir şeyi,
gerçekten çok istiyor, ben izin versem takip etsem. Veya çok boş bıraktılar kendi
hallerine, bir hengâme mi var bir olay var çok takip edilemediğini düşünüyorum, yalana
başvuruluyor. O anı kurtarmak için. Çocuklara çok baskı yapınca yalan söylüyorlar.
(K2,-Anne, 56, Ön lisans, Öğretmen)

Görüştiğimiz annelerin kızları ise özellikle saygı değerine farklı
pencerelerden bakmaktadırlar. Saygı değeri üzerinden gençlerle büyüklerin sorun
yaşadığını dile getiren K6-Kız1, saygının iki taraflı olmasının, büyüklerin de
küçüklere yeri geldiğinde saygı göstermesinin gerekliliğinden bahsetmektedir.

Başka konuşma tarzı olabilir yine. Mesela gençler daha şey konuşuyorlar, böyle
mesafeli, eskiye nazaran anne babaya saygı yok. Mesela şu an anne babayla, kendi anne
babam, hep diyor ki biz anne babamızla böyle konuşamazdık. Daha böyle arkadaşıyla
konuşmuş gibi konuşuyoruz. Ama eskiden böyle değilmiş, biz anne babamızın
yanında böyle oturamazdık yatamazdık, hani hep şey dururduk. Biraz diken üstünde
olurduk, hayır diyemezdik (ailesinden bahsediyor). Saygı karşılıklı olmalı, ben
yapıyorsam sen de benim için bir şeyler yap hani sürekli ben sana hizmet edeceğim
şeyinden hoşlanmıyorum. Ama şuna da katılıyorum bir süre sonra o çizgiyi de aşıyorlar
bazen. O gerçekten saygısızlığa da dönüyor. Anne baban diye sırf ona yüzde yüz işte
saygı göstermelisin, hep onun istediklerini yapmalısın da doğru değil. (K6-Kız1, 22,
Lisans, Fizyoterapist)

K7-Anne'nin ve K6-Kız1'in cevaplarından önceki nesillerin büyüklerine karşı daha saygılı davrandıklarını, günümüzde bu saygının görülmediğini söyleyebiliriz. Aynı zamanda K6-Kız'ın büyüklerinden saygı beklemesini değer normlarında değişimin yaşandığına yordayabiliriz. Değer normlarındaki değişime bir örnek de büyüklerin, gençlerden beklediği saygıyı abarttıklarını söyleyen K3-Kız'dan gelmiştir.

Biz babaannemle beraber, babaanne dedemle beraber yaşıyorduk. Öyle çok bir şey olmadı. Sadece mesela babaannem saygıyı bence biraz abartıyordu. Yani evin içinde, kendi evimdeyim, şort giyince bile hani şey deden gelecek, deden görmesin diyordu. Bunu biraz abartıyor olabilirler. (K3-Kız, 22, Lisans, Ordilolog)

Benzer şekilde K2-Kız1 de "Bazen fikir ayrılıklarımız oluyor. Toplumda yerleşmiş ahlaki kuralları ve gelenekleri doğru bulmuyorum. Ayak ayaküstüne atma, giyim konusu gibi." diyerek toplumda kabul görmüş değerler bakımından çatışma yaşadığını ve bu normları doğru bulmadığını söylemektedir.

Son olarak katılımcı kızlardan K4-Kız, çevresiyle yaşadığı çatışmayı şöyle anlatmaktadır:

Eleştirme. Başkalarını da eleştirmesinler başkaları da beni eleştirmesinler. Çünkü anneme dediğim laf şu; anne ben kaç yaşında bir kadını ben doğruyu yanlış biliyorum. Tamam, bana nasihatini yapacaksın. Ben kaç yaşında olursam olayım senin gene evladımın, beni belki de bu yaşta görmüyorsun çocuk görüyorsun. Ama ben bazı şeylerin bilincindeyim. Her şeyin farkındayım, doğruyu yanlış da biliyorum. Eleştiriyi ben sevmiyorum. Ya sizin hakkınızda da çocuğum hakkında da, ha eleştiri yaparım derim ki oğlum bunu böyle yaptın ama bunu yapmasan daha iyi olur derim. E bir dedik iki dedik üç dedik 4.yü bir daha demem. Çünkü kaç kere daha söyleyeceğim. Bizimkilere de onu diyorum yani, bunu tamam diyorsunuz Ben bunun farkındayım zaten. Yani sorunun cevabı bu mu onu da anlamadım ama yani eleştiriyi sevmiyorum ben, kim olursa olsun başkası hakkında da olursa olsun, eleştiriyi hiç sevmiyorum kimse hakkında eleştiri yapmak da istemiyorum. (K4-Kız, 51, Lise, Kuaför)

Çevresindeki insanların onu eleştirmesinden yakınan K4-Kız, bu konuda özellikle annesiyle çatıştığını belirtmektedir. Eleştirinin sürekli devam etmesi katılımcıyla ailesi arasındaki çatışmayı devam ettirmektedir.

Ahlak boyutunda görüş bildiren anneler, yaşanan çatışmaları gençlerin büyüklere karşı saygısızlığına, terbiyesizliğine bağlarken kızlar saygısızlık yapıldığını kabul etmekle birlikte gençlerin de büyüklerden saygı beklediklerine vurgu yapmaktadırlar. Ayrıca gençler tarafından önceki kuşakların önem verdiği kurallar yanlış bulunmaktadır. Gençlerle ailelerinin karşı karşıya geldiği diğer ahlaki değerleri ise, yalan söyleme ve başkaları tarafından eleştirilme olarak sıralayabiliriz. Muhafazakârlık, aileyi hem toplumun temel yapı taşı, hem de geleneksel ahlâkın

koruyucusu olarak kabul etmektedir.⁴¹⁶ Muhafazakâr ailelerde ise dinî ve ahlaki değerlere sıkı sıkıya bağlılık önemli bir yer tutmaktadır. Ancak araştırmamızdaki annelerin (modern dindar-muhafazakâr-dindar) kızlarının, modernleşen dünyada bu normlara uymada zorluk yaşadıkları görülmektedir. Günümüz kuşağı, ebeveynlerinin önemseydiği dinî ve ahlaki değerlere göre yaşamak istemiyorlar, geleneksel ve muhafazakâr bir yaşamı tercih etmiyorlar, anne babalarının önemseydiği normlara saygı göstermiyorlar.⁴¹⁷ Gençler, postmodern dönemin etkisiyle, gelenekseli reddederek kendi değerlerini inşa etme çabasına girmektedirler.

3.1.2.4.4. Siyaset

Görüşmelerde, siyaset konusunda annelerle kızları arasında şiddetli bir çatışmanın yaşanmadığı görülmektedir. Yine de bazı katılımcıların siyasi açıdan fikrî ayrılıklar yaşadığını söyleyebiliriz.

Katılımcı ev hanımı K11-Anne'nin, "Siyasi konularda pek konuşmayı sevmez kızım, ben de sevmem, haber dinlemeyi de pek sevmem." demesine karşın kızı az da olsa siyasi konularda fikir ayrılığı yaşadıklarını şöyle özetlemektedir:

Siyasi olarak bazı yerlerde çatışıyoruz. Genel olarak siyasi fikirlerimiz bir ama ben de bazen bazı siyasi konularda ayrılık yaşayabiliyorum. Hani genel olarak benzeriz ama inceye indiğimizde farklılıklarımız var orada da. Mesela bazı politikacılara bakınca uyguladıkları işte şeyleri ben mesela doğru buluyorum, onlar ama öyle olmaması gerektiğini söylüyor. (K11-Kız, 24, Öğretmen, Lisans)

Kızıyla siyasi görüşlerinin çatıştığını söyleyen K8-Anne'nin açıklamaları ise kızınıninkilerle örtüşmektedir.

Evet, maalesef var. Siyasi yani nasıl desem sana ya Parti olarak mı diyeyim sana? Parti olarak bizinkiler değil de onun görüşü daha farklı. Nasıl desem sana, parti ismi diyebilir miyim? Mesela AK Parti, Erdoğan bazı şeyleri istediği gibi yapmadığı için ona kızgın, hem destekliyor, hem kızgın. Ama öbürlerinden, yani sevmediğimiz partiler mesela onlara daha çok böyle meyilli oluyor. Daha böyle yani Sol partiler o partilere, sevmiyor ama onları daha çok böyle destekliyor sanki gibime geliyor. O anlaşmazlıklarımız da var tabii ki parti olarak. Yani şimdiki gençliğimizde biliyorsun böyle daha çok özgürlük daha çok böyle şey istekleri olsun istiyor, ama eskileri göremedikleri için, bilmedikleri için onlara farklı geliyor. Şimdi z kuşağı diyorlar ya maalesef, o da o düşüncede herhalde bilmiyorum artık. Bu konuda siyasi olarak çatışma var yani. Babası olsun ben olayım ikimizde uğraşıyoruz işte ama. İnşallah anlar, yaşayarak anlar, görür, şimdi daha genç belki anlamıyor, bilmediği için, o kadar. (K8-Anne, 46İlkokul, Ev Hanımı)

Siyasi açıdan çok çatışıyoruz zaten. Ya şu an olduğumuz Türkiye'yi dindar olarak bence söyleyebiliriz. Bunlar bu durumdan memnunar ama biz daha çok laik bir ülkede yaşamının daha güzel olduğunu düşünüyoruz. Şu an mesela Türkiye'nin laik bir

⁴¹⁶ Doğan, "Dindarlık-Muhafazakâr Aile Değerleri İlişkisi", 166.

⁴¹⁷ Duman, *Kuşak Çatışması*, 376-379.

biçimde yönetildiğini düşünmediğimiz için çatışmalar olabilir. (K8-Kız, 18, Lisans, Öğrenci)

K8-Anne, AKP'yi destekledikleri için kızlarıyla çatıştıklarını söylemektedir. Sol partileri destekleyen kızlarını anne ve babanın ikna etmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. K8-Anne, günümüz gençliğinin özgürlük beklentilerini AKP karşılamadığı için gençlerle çatışma yaşandığını söylemektedir. Söylemlerinden Z kuşağından hoşnut olmadığı da ortaya çıkmaktadır. K8-Kız ise ailesinin iktidardan, dindar bir yönetim uyguladıkları için memnun olduklarını ancak gençlerin laik yönetimi istediklerini, bu nedenle de çatışmaların yaşandığını söylemektedir. Babası imam kendisi ise hafız olan K8-Kız'ın ailesinin AKP'yi desteklemesi ama kendisinin, her fırsatta partisini dindar, muhafazakâr bir parti şeklinde tanımlayan AKP'yi sırf dindar olduğu için desteklememesi ve laik bir düzen istemesi seküler değerlere yöneldiğini göstermektedir.

Diğer bir katılımcımız K7-Anne, “kızınızla siyasi konularda çatışma yaşamırsınız?” sorusuna “Siyaset konuşmadık onunla.” şeklinde cevap vermesine rağmen kızının açıklamaları (K7-Kız) siyasi konularda hem annesi ile hem de aile büyükleriyle çatıştığını göstermektedir.

Siyasi konuda tabi ki de oluyor. Ak partililer, ben değilim. Onlar, şöyle yorumluyorum bunu da çok geçmişten geldikleri için şu anda olması gereken şeylerin yani normal olan şeylerin, yani adam yapıyor bir şey ama bunu yapmak zorunda, onlar bunu büyütüyorlar gözlerinde ve adama tapacak gibi oluyorlar bu yüzden. “Reis” (gülüyor) anladınız siz. Mesela geçmişte olanları, geçmişte yaşanan zorlukları bilmediğim için kendim bilmediğim için şu anda olması gerekeni ve şu an yaşadığım zorlukları göz önünde bulundurarak desteklemiyorum, aynı fikirde değilim onlarla. Bu konuda çok çatışıyor muyum? Bazen annemle, yani çok evde olmadığım için zaten ben üniversitede olduğum için bu konularda çok çatışamıyorum. Ama mesela annem bir marketten aldığı bir şeyin fiyatına şikâyet ettiğinde direkt suratıma şak diye yapıştırıyorum, “vermeseydin oy diye”, o yüzden yani aynı fikirde olmak benim için çok da önemli değil açıkçası. Çünkü tamam ben kendi ailemi yaptım, fikrini değiştirdim, geri kalan ne olacak düşüncesiyle biraz ve biliyorum fikirlerini değiştirmeyeceğini de bu artık desteklemek değil çünkü bu bambaşka bir şey onlar için. Biraz da sinirleniyorum bu konuda, artık sadece ben değil yani bütün, sadece annemle babam o partiyi destekliyor. Biz kardeşlerimle, ablam olsun abim falan olsun, biz o fikirde değiliz o yüzden kendi aramızda dalga geçiyoruz sadece. Yani televizyonda onu desteklediklerini görünce dalga geçiyoruz mesela “ooo Reis çıktı” falan filan yapıyoruz. Artık dalgaya alıyoruz bu durumu, yapabileceğimiz bi şey yok, diretiyoruz ama olmuyor. Mesela babaanneme nasıl anlatabilirsin, anladın mı? Yani ben zorluk çekiyorum üniversite hayatımda işte bunun yüzünden şunun yüzünden diyemezsin. O diyecek ki, sana 2000 lira burs veriyor, tamam şak bitti onun için, o yüzden artık yaşlılarla bu konuda sağlığım açısından akıl sağlığım açısından çatışmıyorum. (K7-Kız, 23, Lisans, Öğrenci)

Benzer şekilde K7-Kız da ailesinin geçmişte yaşadıkları zorluklardan dolayı AKP'yi desteklediklerini söylüyor. Cumhurbaşkanı'nı kast ederek söylediği “adama

tapacak gibi oluyorlar” ifadesi bizi, ailesinin cumhurbaşkanına dinî bir vasıf yükledikleri fikrine götürmektedir. Nitekim Ertit, Atatürk, Erdoğan gibi devlet büyüklerine karşı sergilenen bazı tavırları-Mine Kırıkkanat/Atatürk’e tapıyorum, Atılğan Bayar/Erdoğan’a halife olarak biat ediyorum-dinimsi yapı içerisinde değerlendirmektedir.⁴¹⁸ Bu nedenle K7-Kız’ın ailesini eleştirmesi Ertit’in argümanına göre dinimsi yapıya karşı bir eleştiridir ve sekülerleşme belirtisidir. Ayrıca K7-Kız büyüklerin sabit fikirlerinden dolayı onları ikna etmeye çalışmanın işe yaramayacağını belirtiyor. Ayrıca cumhurbaşkanının yaptıklarının bir lütuf gibi görülmesinin yanlışlığını dile getirerek zaten yapması gereken şeyleri büyüttüklerini savunmaktadır.

Kızlarıyla siyasi fikir ayrılıklarını “Siyasi dediğin onların düşüncesi bizimkinden çok farklı oluyor. Farklı olunca da çatışma oluyor. Onlar daha şimdi ekonomik açıdan bakıyor siyasete. Ekonominin kötü olmasını siyasete bağlıyorlar.” şeklinde ifade eden K6-Anne’nin kızı annesinin sabit fikirli olmasından dolayı çatışma yaşadıklarını şöyle açıklamaktadır:

Siyasi konularda genellikle fikir ayrılığı yaşıyor muyuz? Yani var, evet. Ben daha doğrusu annemin bi şeye çok körü körüne inandığını düşünüyorum. Mesela bi tarafı tutuyorsa diyorum ki, ya belki onu yüzde yüz tutma, bir dinle, ona göre yorum yap diyorum. Onun gibi şeyler. Daha doğrusu şöyle birine sinir olduysa bir şey yüzünden, sonra onun dediklerine hep sinir oluyor. Yanlışlarını görür, o konuda şeyi yoktur. Ama böyle bazen birine sinirleniyor bir siyasetçiye sonra o başka bi siyasetçi yalan konuşunca diyor ki bu çok biliyormuş gibi davranıyor, diyorum anne belki doğru söylüyor bir dinle diyorum, sinir olma hemen, sinir olarak yaklaşma onlara diyorum. Bir süre öyle sinirli sinirli davranıyor ona. (K6-Kız1, 22, Lisans, Fizyoterapist)

Bazı katılımcılar din-devlet ayrımına vurgu yaparak, dinin siyasete karıştırılmasını eleştirmektedir. Örneğin, siyaset bakımından fikir beyan etmeyen servis personelinin kızı K5-Kız, dinin siyasette kullanılmasını eleştirmekte ve dinin siyasette geçerli olmadığını düşünmektedir.

Aslında var, birkaç tane. Şöyle söyleyeyim bazı şeyleri siyasi olarak sürekli dine bağlıyorlar. Bu benim asla kendi düşüncem, yani kendi fikrim değil. Bence her şey dine bağlanmamalı. Hani din tabii ki de çok kutsal bir şey, ama her konuda geçerli değil bence.(K5-Kız, 16, Lise, Çalışmıyor)

“Bence yine şey, çok dini konu olmaması gerekiyor ama siyaset girince işin içine bence gençlerle artık en fazla o konuda çatışma çıkıyor” bu ifadeleri kullanarak gençlerle anne babaların en çok siyasi konularda çatıştıklarını dile getiren K3-Kız, kendisinin de annesiyle siyasi konularda fikir ayrılığı yaşadığını anlatmaktadır. K5-

⁴¹⁸ Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, 58-63.

K1Z ile benzer şekilde dinle yönetilmeye karşı çıkan K3-K1Z, yöneticilerin dini kullanarak insanları kandırdıklarını iddia etmektedir.

En çok siyasi açıdan çok farklı görüşlerimiz var. Onun dışında çok öyle absürt bir farklılıklar yoktur yani. Ben çünkü böyle dinle çok yönetilebileceğimizi düşünmüyorum. Annem ona daha çok inanıyor. Ama ben öyle düşünmüyorum. O yüzden ayrılık oluyor. (Dinle yönetilme derken neyi anlatmak istediniz?) Ya mesela hani dini kullanarak kandırıldıklarını düşünüyorum birazcık da, yani daha ellerinde tutuyorlar, bunun siyasete katılması gerektiğini düşünmüyorum, olmamalı, herkesin fikri kendinedir, baştağının de dini kendinedir. O yüzden annem de diyor ki hani dinsizler mi yönetsin diyor ülkeyi. Ama hani ülke yönetimi ile yani karışmadığı sürece, hani camileri kapattırmak bunlar, tabii ki bu da olmalı ama diğer türlü de işte Allah diyerek de insanlardan oy toplamayı doğru bulmuyorum. Bunda, en büyük fark annemle bu. (K3-K1Z, 22, Lisans, Ordilog)

K3-K1Z'ın söylemlerinden ne geçmişteki yasakçı zihniyeti ne de günümüzdeki -onun ifadesiyle- Allah diyerek oy toplayanları tasvip etmediğini anlayabiliriz. Annesi (K3-Anne) ise Cumhurbaşkanından muhafazakâr liderimiz diye bahsetmektedir. AKP'yi desteklediği anlaşılan katılımcının, siyasetin kirliliğini dile getirerek yapılan torpillerden dolayı gençlerle çatışma yaşandığını ifade etmektedir. Annenin değindiği diğer bir konu ise toplumda gençler apolitik kabul edilse de öyle olmadıkları, hatta günümüz gençliğinin siyasi konuları daha rahat konuştuklarıdır.

Siyasi oluyor maalesef, siyasi fikirlerimiz ayrı kalıyor, ister istemez. Şey işte bu muhafazakâr liderimiz deyim yani, onun duruşuyla mı kaynaklanıyor bilmiyorum ama gençlerimiz etkileniyor, benim kızım da etkilenenlerden. (Erdoğan'dan mı bahsediyorsunuz?) Evet. Mesela daha da çok böyle hani, mesela İslam'da işte haram günahdır, şeye inanıyor. E tabii asıl siyaset konuşmayı da hiç sevmiyorum maalesef siyasetin içinde de kirlenmeler oluyor. Olmuyor değil. Şimdi çocuklarımız daha açık bizden, şimdi belki de o yaşta biz öyle siyasette konuşamıyorduk ama şimdi bunlar çok daha rahat konuşabiliyorlar. Mesela şeye çok karşı, aslında dinimiz açısından hani torpil, değil mi, senin AK Parti'de adamın varsa o işe girebildin değil mi? Bu aslında, hak veriyorum ona, o yönlerde şimdi şey yapıyor. Haklı da bazen, (hak) veriyorum ama doğrudur diyorum kızım hak yemekse hak yemektir o. Ama maalesef siyaset pisliliği, siyasetin içinde oluyor bu şeyler. (K3-Anne, 44, Lise, Ev Hanımı)

Siyasi anlamda “Siyasi çatışma yok” Şeklinde fikir beyan eden katılımcı K1-K1Z'ın söylemine karşılık K1-Anne aile içerisinde farklı görüşten bireylerin olduğunu ve kızının da onlardan etkilendiğini belirtmektedir.

Siyasi. Dini konuda yok ama siyasi, ikimiz farklı görüşteyiz. Onun görüşleri farklı benim görüşlerim farklı, siyasi konuda bayağı bir çatışıyoruz. Evet, çatışıyoruz derken hani çok şey yapmıyoruz ama partilerimiz ayrı olduğu için, onun için biraz şey onun görüşleri farklı benim görüşlerim farklı. Daha çok o da etraftan etkileniyor. Bizim ailemiz biraz şey, parti olarak sol sağ parti. Mesela ben sağ partiyim, ailem Sol parti, kız kardeşlerim olsun babam olsun onlar. Kızım da onlara daha çok şey yapıyor, onlar gibi düşünüyor yani benim düşündüklerim ona yanlış geliyor. (K1-Anne, 55, İlkokul, Ev Hanımı)

Son olarak K10-Anne, “Siyasi konularda da çatışmayız, siyasi görüşümüz aynı” cümlesiyle siyasi çatışma yaşamadıklarını belirtmektedir. Diğer katılımcılar ise siyasi bir çatışma yaşayıp yaşamadıklarına değinmemişlerdir.

Gençlerin siyasi konularda apolitik olduğuna dair genel kanaatin aksine fikirsel ve güncel siyasi konularda apolitik olmadıklarını söyleyebiliriz. Yapılan çalışmalarda⁴¹⁹ gençlerin ülke gündemini takip ettiği, siyasi konularda eleştirilerde bulundukları, ama genel bir umutsuzlukla yapılan yanlışları değiştirme konusunda aktif olmadıkları ortaya konulmuştur. Yaptığımız görüşmelerde de bu ifadelere paralel görüşler ortaya çıkmıştır. Gençler, mevcut iktidarı beğenmemekte ama aileleri üzerinde değişim yapacaklarına inanmadıkları için fikirlerini savunmaktan kaçınmaktadırlar. Özellikle fikirsel anlamda apolitik değildirler. Annelerin ise geçmişte yaşadıkları zorlukları düşünerek mevcut iktidarı, yanlışlarını görmelerine rağmen desteklediklerini söyleyebiliriz. Siyasi ve ideolojik konularda önceki kuşaklar daha muhafazakâr bir anlayışa sahipken, gençler daha yenilikçi bir tutum sergiliyorlar.⁴²⁰ Gençlerin sekülerlik ve muhafazakârlık bağlamında seküler ve özgürlükçü bir yaklaşım benimsedikleri, annelerin ise geçmişteki deneyimlerinden hareketle muhafazakâr bir tutum sergileyerek mevcut iktidarı destekledikleri sonucuna varabiliriz. Ekici’nin Kürt sekülerleşmesi üzerine yaptığı çalışmanın sonuçları bu anlamda önemlidir. Kürt solunu destekleyen ebeveynlerin muhafazakâr/dindar tutumlarını korudukları, gençlerin ise dinî değer ve tutumlarında farklılaşmaların yaşandığı dinden uzaklaştıkları, aileleriyle çatışmalar yaşadıkları görülmüştür.⁴²¹ Çalışmalarda siyasi anlamda, ebeveynlerle çocukları arasında ortaya çıkan çatışmalar Türkiye’nin genel siyasi iklimini ve kuşaklararası farklılıkları da yansıtmaktadır.

⁴¹⁹ bk. İrem Begüm Tükel Paker, *Yeni Muhafazakar Gençlik Kültürü: (İzmir’deki Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma)* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 227-237; Erdoğan, *N’apsak Bu Gençleri?*, 127-132.

⁴²⁰ Duman, *Kuşak Çatışması*, 360.

⁴²¹ Yusuf Ekinci, “Kürt Sekülerleşmesi: Kuşak Farklılaşması Bağlamında Diyarbakır’da Dinî Değişim” (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 114-127.

3.1.2.4.5. Makyaj

Giyim tercihinin yanı sıra bazı anneler de kızlarının makyaj yapmasından, kulaklarına fazla delik açtırıp küpe takmasından, vücuduna dövme yaptırtmasından rahatsızlıklarını dile getirmektedirler.

Kızımın dudaklarına koyu renk ruj sürmesi. O da yeni başladı. Bir de kulaklarındaki delik sayılarını fazlalaştırması. O yönde bir şeyi var, tabi tırnaklar da var, işte hep dedim ya Emine Hanım hep böyle bir kalıplar var. Geçenlerde Ankara'ya gittiğimde ben neredeyse ojesiz genç görmedim. Bütün hepsinin tırnaklarında oje var. Yani diyebilirsiniz ki hani öyle mi avutuyorsunuz kendinizi. Ama ister istemez işte etkileniyorlar... Şimdi demek istediğim hani hemen içimden ne geçer, kızım da keşke sürmese de, işte sağlık açısından en başta zaten. Keşke o kalıptan arınsa beni çok daha mutlu eder, kalıplaşmaktan korkuyorum ama sanki o kalıba da girdik gibi. İşte neden rahatsız oluyorum, hani ben bildiğim kadar dinimizde, bir kere zaten dinimiz sağlığa zararlı olan şeyleri haram kılmıyor mu? İşte dövmesidir, delik sayılarıdır... Ben ona defalarca diyorum, kızım sen ordiolog olacaksın hani kulak ilmini okuyorsun, sen kulağına zarar vermiyor musun? Bana diyor ki, şu boyutu var anne, eğer çok iltihap ederse, içeri akarsa o esnada zararı var, yoksa dışarıda bu kıkırdakların zararı yok diye şey yapıyor. Ama işte aman onlar rahatsız ediyor işte. Dinen yanlış olduğunu düşünüyorum tabii. Hani yer olmadığını düşünüyorum. Yani bir kulak deliğinin artmasının bence kulağına zarar verdiği için haram olduğuna inananlardanım. Zarar verdiği için, her şey de öyle değil midir? Dövmenin, ojenin, oje de tırnaklara zarar verir. Rujü şöyle bir kere dikkat çekiyor. Belki de onun tadı, ne sürüyor belli değil ki, kimyasal midesine bile iniyor. Yani hep zarar değil mi? O konuda düşündüm, sağlığınıza zarar yani. (K3-Anne, 44, Lise, Ev Hanımı)

Ev hanımı, kızının makyajını, kulaklarını deldirmesini ve tırnaklarını uzatmasını, gençlerde görülen kalıp bir davranış kabul edip eleştirmektedir. Dikkat çeken bir veri ise dinî kuralların haramlığını sağlıkla ilişkilendirmektedir. K3-Kız ise ailesinin, kulağını deldirmesine karışmalarını anlamsız bulmaktadır: “Mesela çok şey görebiliyorlar. Mesela kulağımı deldirmek istiyorum çok aşırı tepki veriyorlar, anlamadığım bi şekilde. Ya şunu deldirdim (kulağını gösteriyor) baya kızdılar”

“...Makyajından rahatsız oluyorum, açık giyinmesinden rahatsız oluyorum. Her şeyinden rahatsız oluyorum da, ille de sürdürüklerinden(makyaj)” diyen annenin (K9-Anne) kızı (K9-Kız) ise; “Annemin kişisel bakımına karışmasından rahatsız oluyorum” demektedir. Benzer şekilde K8-Anne de mülakat yaptığımız kızıyla değil de diğer kızıyla makyaj nedeniyle çatıştıklarını söylemektedir.

Makyaj filan yapıp çıkınca, yani ruj falan sürünce, öyle şeyler işte kalem, ona bile kızıyor babaları ben de kızıyorum tabii ki. Ama bu buradaki asla öyle bir şey yapmıyor da, yapan var büyüğü yapıyor maalesef. (K8- Anne, 46, İlkokul, Ev hanımı)

Görüşmelerde 3 anne 2 kız katılımcı makyaj konusunda yaşadıkları çatışmalara değinmişlerdir. Bu çatışmaların ve katılımcı kızların kişisel tercihlerinin sosyal ve muhafazakâr normlarla çeliştiğini söyleyebiliriz. Annelerin muhafazakâr değerlere

sahip çıktıkları, kızların ise bireysel tercihleri ve moda trendleri doğrultusunda hareket ettikleri görülmektedir.

3.1.2.4.6. Serbest Zaman Etkinlikleri

Serbest zaman etkinlikleri, bireylerin ekonomik durumlarına, sosyal sınıflarına ve bireysel tercihlerine göre şekillenen, çalışma hayatı dışında kalan, özgürce karar verdikleri aktivitelere denmektedir. Ailelerin genellikle kızlarına tercihlerinde izin verdiklerini, istemeseler bile saygı duyup çatışmamak için isteklerini kabullendiklerini söyleyebiliriz. Bununla beraber en çok eve giriş çıkış saatleri, erkek arkadaşlarla zaman geçirme, şehir içinde ve dışında konserlere katılma, erkek kadın karışık düğünlerde eğlenme konularında fikir ayrılıkları gözlenmektedir. Ayrıca kızların ifadelerinden ailelerinin istemedikleri davranışları onlardan gizli yaptıkları ortaya çıkmaktadır.

Annelerin ve kızlarının eve giriş çıkış saatlerinde çatıştıkları görülmektedir. K7-Anne, kızının dışarı çıktığı zaman eve gelmeyi unutmasının aralarında çatışmaya neden olduğunu söylemektedir. Bu durumun babadan gizlenmesi dikkatimizi çekmektedir.

İstemediğim şey gider gelmez. Ondan çok rahatsızım. Mesela dışarı çıktımı eve dönmeyi bilmez. Ondan dolayı baya çatışıyoruz. Babasına yansıtmıyoruz onu. Dışarı çıkıp eğlenir, gider de gider, sokaklara gider, arkadaşlarıyla oturur mesela kafeteryalarda, evi unuttur, böyle biraz şeyimiz var onunla. Başka bir şey yoktur, bir ondan şey yapıyorum. Bir de namaz kılmıyor, öyle dinine pek şey yapmıyor. (K7-Anne, 56, İlkokul, Ev Hanımı)

Ya daha güncel olarak bahsedeyim, dışarı çıktığımda eve giriş saati, yani babandan önce evde ol. Baban dışarıda olduğunu bilmesin falan filan. Mesela bu saçma geliyor bana çünkü küçük bir yerde yaşıyorum ve başıma bir şey gelse de aradığımda 10 dakikada yanımda olabilecekler veya atıyorum kaza geçirsem bir şey olsa zaten bu olacak. Bunu onlara anlatamıyorum. Hani giriş saati ile zaten alakası yok 12'de de evden çıksam başıma bir şey gelecekse gelir, akşam 6'da 7'de de çıksam başıma bir şey gelecekse gelir ama bunu anlatamıyorum. Hani erken geleyim eve, onlar için bu önemli. Bu konuda biz annemle çok çatışıyoruz, sürekli kavga ediyoruz. Ben onları dinlemeyip sürekli yine eve geç geliyorum. Annem beni tehdit ediyor mesela babana söyleyeceğim eve gel ama ben artık, benim de karakterim birazcık asi olduğu için, artık dayatmalara gelemediğim için kendi karakterim olduğu için ben de onlara tam tersiyle karşılık veriyorum. Yani ne yapma derse onu yapıyorum veya ne yap derse onu yapmıyorum. Birazcık bu şekilde bunu yaptığımda görüyorum ki hani onlarda da artık birazcık yumuşama oluyor. Mesela eskiden olsaydı ben bir arkadaşımın evine gidip kalamazdım, şu anda üniversiteye gidiyorum ve orada asla ne yaptığımı bilmiyorlar. Yani kötü bir şey yaptığımdan değil ama bilmiyorlar. Ya şöyle bir şey var anlamadığım, buradayken mesela dışarıya çıkarken annemden laf yiyorum. Ama oradayken istediğimi yapabilirim gözüyle bakıyor. Hani benim haberim yok sayıp istediğini yapabilirsin kafası biraz, birazcık at gözlüğü kör oynama falan. Yani bunu asla anlamıyorum gerçekten. (K7-Kız, 23, Lisans Okuyor, Öğrenci)

K7-Kız, annesiyle benzer şekilde eve giriş çıkış saatleri konusunda çatıştıklarını, annesinin babasına söylemekle tehdit ettiğini ama kendisinin bunu umursamadığını, baskıya karşı ters tepki vererek istenmeyen davranışı yaptığını ifade etmektedir. Katılımcı, üniversitede istediğini yapabilmesini ama annesinin Rize’de aynı şeylere izin vermemesini “at gözlüğü”, “kör oynama” gibi kalıplarla açıklamaktadır. Ayrıca Rize’de kızıyla bu konularda çatışma yaşamasını, Rize’nin küçük ve muhafazakâr kabul edilen bir şehir olmasıyla ilişkilendirebiliriz.

Günümüzde serbest zaman etkinlikleri, herkesin imkânına göre şekillenmektedir. Seküler karakter taşıyan, lüks tatil mekânlarında tatil yapma, AVM’de vakit geçirme, kafeye gitme, konsere gitme, kadın erkek karışık eğlenceli düğünler toplumun sadece modern kesiminde değil muhafazakâr kesimde de görülmektedir.⁴²² K9-Anne’nin, kızının düğünlerde oynamayı sevdiğini, bu durumu “kızdır hakkıdır” diyerek onayladığını söyleyebiliriz. Ama düğünlere göre daha seküler alanlar sayılan kafelere, konserlere gitmesine izin vermediğini görmekteyiz.

Eğlence olarak onu çok sever. Din, ondan uzak durur yani o olmasın da. Mesela düğün diyelim var, Kur’an’lı olacak diyelim ona gitmez. Bu akşam Kur’an’lı var yarın akşam düğün eğlenceli var o eğlenceliyi tercih eder. Oynamayı, her türlüünü yapar, onu tercih eder yani. Ya kızdır diyelim, o zaman her şeyi yeterince iyi olsun da bir kere oynasın onu kabul ederim, kızdır hakkıdır oynar bir kere, ondan pek rahatsız olmam. Çünkü ben de gençliğimde severdim oynamayı. Ama zamanında adaplıydı oynama, şimdi öyle atlıyorlar karşıya o başka mesele yani. Konsere, kafeye vb. yerlere gitmesine, onlara karşıyım, onları yapmaz, yapar kendisi benden izin alsa, izin versem bayağı bir aşar kendini ama ben izin vermem. O kadar yok, ileri boyutta yok yani. Benden sorusuz (habersiz) kafeye gitmiş, çok gitmiş kafeye. Ama benim haberim olarak ben izin vermem kafeye mafeye. Kız kıza olarak izin veririm de bazen erkek oluyor, bilmiyorum, gözüm görmüyor, belki öyle gitti, niye vereyim izin? Ben vermem, babası hiç vermez zaten, çok yasaklarım ona böyle dışarı çıkmasını, dışarı olmaz. (K9-Anne, 43, İlkokul, Ev Hanımı)

K9-Anne, kızının habersiz kafeye gitmesine, özellikle erkek arkadaşlarıyla gitmesine babasının da izin vermediğini söylemektedir. Geleneksel/Muhafazakâr kesimde daha fazla görülen otoriter çocuk yetiştirme tutumlarına sahip aileler, aldıkları kararlarda gençlere danışmazlar ve belirledikleri kurallara koşulsuz itaat isterler. Gençler ise bu baskılardan dolayı bağımsız hareket etmede güçlük çekerler, özgüvenleri zarar görür, sosyalleşmeleri ve okul başarıları düşer.⁴²³ Ailesi otoriter bir tavır sergileyen K9-Kız’ın eğitim öğretime devam etmemesini, ailesiyle ilişkilerinde sorunların yaşanmasını, baskıcı yetiştirme tarzına sahip otoriter ailenin tezahürü

⁴²² Batur, “Sekülerleşme Türkiye’de”, 570-571.

⁴²³ Duman -Akosman, *Gençlerde Din ve Dindarlık*, 33.

şeklinde yorumlayabiliriz. Ayrıca K9-Kız'ın söylemlerinden ailesinin önceki yaşanmışlıkları düşünerek kızlarına baskı yapıp arkadaş çevresinden uzak tutmaya çalıştığını da anlamaktayız.

Dışarı çıkma konusunda, dışarı çıkamıyorum çoğunlukla. Bir de dediğim gibi arkadaş ortamımı bilmiyor ya, şimdi elimden geldiğince tanıtmaya çalışıyorum ama sürekli dediğim gibi o şeyde yani o eski arkadaş ortamında şu an aklı. Sürekli o yandan düşünerek, mesela dışarı çıkıyorum, diyor ki kesin o arkadaş ortamın yanına gidiyorsun. Ben bundan rahatsız oluyorum. Ben ne kadar anlatsam da yani girmiyor abi yani dinlemiyor beni, inanmıyor. Bilmiyorum niye ama inanmamazlıktan mı geliyor inanmıyor mu bilmiyorum. Dedğim gibi psikolojisi zaten gerçekten çok bozuk. Odamda çok duruyorum mesela salona niye gelmiyorsun diyor. Her şeyi batıyor bana yani hiçbir şekilde anlaşıyoruz her şey batıyor. ... Düğünü çok severim, horon oynamayı çok severim, müzik dinlemeyi çok severim, hobim. Böyle geceleri yalnız bi çevrede oturmayı kafede çok severim arkadaşlarımla, ablamla olsun. Öyle yani eğlence ortamlarım böyle. Konsere, türkü bara gitmişliğim var ama bir süre sonra sıkılmışlığım da oluyor mesela öyle ortamlardan. O ortamlarda olmak beni rahatsız etmez çünkü kötü bi yere gitmiyorum. Pavyon gibi bir yere gitsem yani derim ki neyin içindeyim ya, gitmem zaten. İzin vermez ama niye gidiyorsun amacın ne gibisinden sorular sorar, öyle dediğim gibi arkadaş ortamına güvenmediği için izin vermiyor zaten öyle ortamlarda bulunmama. (K9-Kız, 16, Lise Terk, Çalışmıyor)

Katılımcı K9-Kız'ın, annesi ile arasında güvensizlik yaşadığı, iletişim bozukluğu olduğu, bu nedenlerle serbest zamanlarını değerlendirme açısından çatışma yaşandığını söyleyebiliriz. Ailesinin baskıcı tutumuna rağmen K9-Kız, konser, kafe, türkü bar gibi eğlence ortamlarında bulunmaktadır. Bu seküler kabul edilen ortamlara gittiği için de herhangi bir rahatsızlık duymamaktadır. “kötü bir yere gitmiyorum” diyen katılımcının, o mekânları dinî kimliğine aykırı bulmadığını söyleyebiliriz. Aile, kızının kafeye gitmesine izin vermezken, kızlarının daha seküler alanlarda eğlenmesini yaşam tarzlarındaki değişime, geleneksel kodların aşınmasına örnek verebiliriz. Benzer şekilde eğlence tercihinde mahremiyete dikkat ettiğini, erkeklerin bulunmadığı düğünleri tercih ettiğini söyleyen katılımcı K5-Anne, kızının kafelerde erkek arkadaşlarıyla buluşmasını istememektedir. Yılbaşı gecesi, kız-erkek karışık bir ortamda eğlenmesine de istemeyerek izin verdiğini söylemektedir.

Evet, mesela eğlence şeylerinde, zaman zaman ben de eğlencelere katılıyorum. Ama biraz daha istiyorum erkeklerin olmadığı ortam olsun, kına geceleri olsun. Çok yakınlarımla düğününde mesela eğlenmeyi seviyorum. O da biraz daha eşimin gönlü olsun diye. Yani o şeylerde, mahremiyet şeyinde kızım daha farklı davranıyor. Yani ona göre her ortamda eğlence olur. Kendi takıldığı yer, arkadaşlarıyla kafeye gidiyor, yazın yüzmeye gider denize. Yani desem ki düğün düğün geziyor sevmez düğünleri, yakın akrabalarımızın düğününde eğlenir, bizimle beraber. Ben ona şöyle derim, eğlenirsen bile aynı dediğim gibi etrafında erkek olmasın, kolundan sana dokunan bir erkek olmasın. Tamam, o ortamda, yine bu dönemde erkeksiz ortam olmuyor. Çalışma hayatı, her tarafta aynı. Yaklaştırma kendine, izin verme elini tutmasına diyorum. Yılbaşı gecesi mesela izin istedi benden, istemeyerek izin verdim ona. Muhtemelen erkek vardı, ama anne dedi kötü bir şey yapmayacağız. Hani dediğin gibi olacak, niyetimde dedi

kötü bir şey değil falan, yani Hristiyanların tarzında değil. Dedim ki ona, o erkekler de olmasaydı çok daha iyi olurdu, ama öyle. (K5-Anne, 44, Lise, Servis Personeli)

K5-Anne'nin eğlence tercihi ile kızının eğlence tercihinin farklılaştığını, annenin mahremiyete dikkat ettiğini ama kızının önemsemediğini görmekteyiz. Anne kızının kafeye gitmesinden ziyade erkek arkadaşlarıyla gitmesini yanlış bulmaktadır. “Eline tutmasına izin verme” söylemini namahrem kavramıyla, yani dinin kadın erkek arasındaki yasakları ile ilişkilendirebiliriz. K5-Kız ise annesiyle aynı görüşte değildir.

Yılbaşında, gitmeme izin verdiler ama birkaç tane böyle arkadaşım vardı, erkek. Böyle onların, o niye orada işte falan hani kız olsa izin verirler, içtenlikle izin verirler. Ama kız erkek karışığa biraz böyle rahat olmadılar, gene de izin verdiler işte. Bence eğlenmenin günahı olamaz. Yani alkol falan içince tabii ki de onlar günah, ama eğlenmenin neresi günah? Hani yılbaşı günah diyenleri hiç bir şekilde anlayamıyorum, niye günah yani insanlar eğleniyor sadece. (K5-Kız, 16, Lise, Çalışmıyor)

Katılımcının kızı (K5-Kız) da annesinin, yılbaşı eğlencesine katılmasını erkek arkadaşları nedeniyle uygun görmediği halde izin verdiğini söylemektedir. Ayrıca K5-Kız, alkollü olmadıktan sonra yılbaşı eğlencesinin günah kabul edilmesini anlamsız bulmaktadır. Bu durum, gençlerin dini kendine göre değerlendirme eğilimlerini göstermektedir. “Bana göre”, ”Bence” gibi kavramlar dinin bireysel yorumlanma, dine uyma yerine dini kendine uydurma boyutunu göstermektedir. Günümüz postmodern ruhun, gençler üzerindeki özgürlük, bireysellik, özgün bir kimlik edinme, kendi kurallarını yaratma çabalarının tezahürüdür. Bu dönemde, aşkın olanın yerini insanın bireyselliği almakta ve din, bireyselliğin sınırlarına hapsedilerek etkisizleştirilmektedir.⁴²⁴ Bireyler, dinî kimliklerini inşa ederken dini referans alma yerine kendi oluşturdıkları bilgi ve inanç sisteminden faydalanmaktadırlar.

K9-Anne ve K5-Anne, kızlarının kafeye erkek arkadaşlarıyla gitmesine sıcak bakmamaları, annelerle kızlarının benzer hayatlar yaşamadıklarını, gündelik hayatlarında farklı deneyimleri içselleştirdiklerini göstermektedir. Bourdieu’ya göre, bireyler aynı hayat pratiklerini yaşıyorlarsa, özümseyorsalarsa aynı habitusu paylaşabilirler.⁴²⁵ Oysa modernitenin ve takipçisi postmodernitenin değiştirdiği gündelik hayat, genç kuşakların tutum ve davranışlarını yeni bir perspektiften değerlendirmelerine, çoğu zaman eskiyi reddederek deneyimledikleri yeni yatkınlıklara göre kendi habituslarını inşa etmelerine imkân yaratmaktadır. Bireylerin

⁴²⁴ Yalçı, “Postmodern Gündelik Hayatta Normalin Zorbalığı”, 189.

⁴²⁵ Swartz, Kültür ve İktidar Pierre Bourdieu’nun Sosyolojisi, 150.

hayatlarında önceki kuşaklara göre gerçekleşen değişim, mahremiyet olgusunu da değiştirip şekillendirmektedir.⁴²⁶ Bugün gençlerle annelerinin mahremiyete bakışı da bu çerçevede değişmektedir. Kendini dindar (K9-Anne), tasavvuf ehli (K5-Anne) olarak tanımlayan annelerin dinî tutumlarının, yetiştirdikleri çocuklarına sirayet etmediği gözlenmektedir. Diyebiliriz ki dinî hassasiyetleri zayıflayan gençler, modern/postmodern/seküler yaşam tarzları ile gündelik hayatta yer almaktadırlar.

Değişimi kabullenemeyen otoriter, baskıcı ailelerin sorunlu yaklaşımlarının diğer bir sonucu da çocuklarının, istenmeyen davranışlarını gizleme eğilimine girmeleridir. Örneğin birçok konuda ailesi ile anlaşamadığını, kafeye gitmesine, arkadaşlarında kalmasına izin vermediklerini, gizlice yapıp yalan söylemek zorunda kaldığını söyleyen K7-Kız, artık üniversiteye gittiği için istediğini yapabildiğini, ailesinin de bu durumu kabullendiğini söylemektedir. Bisiklet sürme ile ilgili şu cümleyi kurması ise ailesine bakış açısını göstermektedir: “Bisiklete bindirirler o kadar da yobaz değiliz herhalde.” (K7-Kız). Benzer şekilde bireysel tercihlerini dini anlamda ailesinin etkilemediğini söyleyen öğretmen K11-Kız, tercihlerini onlara kabul ettirmekten yana olduğunu, gezmesine karışmalarından, alkollü ortamlarda bulunmasını istememelerinden rahatsızlık duyduğunu, çatışmayı engellemek için de ailesinden yaptıklarını sakladığını ifade etmektedir.

Gittiğim bazı yerlerde de fikir ayrılığı yaşıyorum. Mesela onlar alkollü ortamlara gitmemi istemezler ama ben gidiyorum. Gerilim yaşayacağımı bildiğim şeyleri aileme pek yansıtmıyorum. Ama mesela ben konsere gitmeyi çok severim, ailem çok gereksiz bulur. Ben çok severim konserlere gitmeyi ya da festivaller olur, festivallere katılmayı çok severim gerçekten, o ortamlar benim hoşuma gidiyor ama bu konuda ailem çok gereksiz buluyor. Ne yapacaksın oraya gidip diyorlar, müzik dinliyorsun, müziği evde de dinlersin gibi onlar gereksiz buluyorlar. Ben alkol tüketmiyorum ama arkadaşlarım mesela tüketiyor, bazen onlarla o ortamlara gidince onu söylemem, aileme gittim diye yani. Ben dışarıdaydım ama nerede olduğumu bilmezler. (K11-Kız, 24, Öğretmen, Lisans)

K11-Kız’ın serbest zaman etkinlikleri, eğlence anlayışı hakkında söyledikleri ile annesinin ifadeleri birbirlerini tamamlar niteliktedir:

Yani o daha çok böyle canlı müziğe gideyim, işte konserlere gideyim, eğlence tarzı, işte çok gezeyim. Gezmesine gene bir şey demiyorum da şöyle helal daire içerisinde oldu mu o kadar bir şey demiyorum gezsün tamam da biraz aşırıya kaçtı mı o konuda biraz çatışma yaşayabiliriz. Ne bileyim işte canlı müziklere tamam gidiyor da böyle teyzesiyle falan gidiyor, yani gitmese daha iyi olur. Ama böyle toplu arkadaşlar, mesela Trabzon’da konser var, akşamın gecenin bir saati 12.00’de bitecek üniversite arkadaşlarıyla işte kız erkek karışık gitmek istiyor. Bak o konuda çatışma yaşadık. Yani oraya izin vermedim. Trabzon hani. Çünkü niye bir de gece 12’de bitecek ne zaman eve geleceksiniz nasıl geleceksiniz? Hani bunu ona söyleyince işte arkadaşlarım taaa

⁴²⁶ Çelikoğlu, *Türkiye’de Üniversite Gençliğinde Mahremiyetin Dönüşümü*, 11-12.

Niğde'den gelmiş yok işte bilmem Maraş'tan gelmiş onlar gidiyor. Onlara annesi babası bir şey demiyor, ben diyormuşum. Ben göndermediğim için o konuda biraz tartışmıştık. ...İşte canlı müziktir, konserdir buraların dinle çeliştiğini düşünüyorum. Tabii ki düşünüyorum ama hani hepten de kısmak istemiyorum yani, zaten de kısınca bu sefer gizli gizli yapmaya çalışırlar diye yani birazda serbest bırakıyorum. Çünkü bırakmadım mı bu sefer gizli gizli yapıyorlar. İyi mi yapıyorum, kötümü yapıyorum onu da bilmiyorum ama söylesem de yapmıyorlar. Hani bilsem ki tamam ben böyle dedim tamam anne doğru sen haklısın demeyeceklerini bildiğim için öyle oluyor çatışmak yerine kabullenmek var biraz. Bazı şeylere göz yumuyorum yani. İşte o gezip tozmayı böyle şeyi çok seviyor, çok gitmek istiyor. Ben onu kısıtladığım zaman işte orada fikir ayrılığı yaşıyoruz, gidebilirim diyor. Gidemezsin dediğim zaman olmuyor. Aslında izin veriyorum, öyle çok katı bir anne de değilim. Ama o çok istiyor. Yani yaşı küçükken biraz daha vermiyordum, şimdi bitirdi üniversiteyi, biraz daha rahat verebiliyorum. Bir de güveniyorum ona, hani o kadar çok haylaz şey bir çocuk değil, hoppa zıppa da değil, güveniyorum. Sadece ne yapabilir benden habersiz yani açık giyinebilir. (K11-Anne, 49, Lise, Ev Hanımı)

K11-Anne, kızının tercihlerini beğenmemekte, canlı müzik, konser gibi etkinliklerin dinle çeliştiğini düşünmekte ancak baskı ile engellemenin ters tepeceğini, kızının gizli yapacağını düşündüğü için görmemezlikten geldiğini söylemektedir. K11-Anne'nin kızı büyüdükçe, sorumluluklarını kanıtladıkça koyduğu sınırları yumuşattığını ve kızının özgürlük alanını genişlettiğini görmekteyiz. Annenin muhafazakâr bir anlayıştan modern muhafazakâr bir anlayışa geçiş yaptığını söyleyebiliriz. Ama buna rağmen öğretmen K11-Kız, bireysel tercihlerini ailesinden gizleyerek, kendi sosyal grubu içerisindeki davranışlarına devam etmektedir. İki tarafın bakış açısı da kendi deneyim ve değer yargılarına göre şekillenmektedir. Kız sosyal hayatını özgürce yaşamak isterken, anne onu korumak için önlemler almaya çalışmaktadır. Aralarında ufak düzeyde bir çatışma yaşansa da annenin geleneksel değerleri koruma çabasına rağmen kızına karşı ılımlı davranması bu çatışmayı körüklememekte ve anne-kız arasındaki dengeyi korumaktadır.

Bireylerin serbest zamanlarını değerlendirmek için tercih ettikleri mekânlar, kişilerin habitusuna göre şekillenir. Farklı mekânların tercih edilmesi temelini ekonomik, sosyal, kültürel ve sembolik sermayelerden almaktadır.⁴²⁷ Bireylerin ekonomik koşulları, bağlı oldukları sosyal grupları, aileden, çevreden edindikleri kültürel birikimleri ve onları diğer kişilere göre ayırt eden sembolik sermayeleri mekân seçimlerinde etkili olmaktadır. Öğretmen (K11-Kız) olan katılımcının aile otoritesinden uzaklaşmasıyla, ikincil sosyalleşme sürecinde sosyal ve kültürel

⁴²⁷ Büyükavcıoğlu, “Dindarlık, Sosyal Sınıf Ve Habitus: Nicel ve Nitel Bir Araştırma”, 130.

sermayesinin artmasının, aynı zamanda değişmesinin eğlence anlayışını da değiştirdiğini görmekteyiz.

Bunların dışında kızların tercih ettiği ve annelerinin izin verip vermemede gerilim yaşadığı konu ise; arkadaşta kalmaktır. Annelerin genellikle kızlarına arkadaşlarında kalmaya izin vermediklerini, bazı annelerin de kızları küçükken izin vermediklerini büyüyünce daha ılımlı olduklarını görmekteyiz. Katılımcı annelerden 6'sı kızlarının arkadaşlarında kalmalarına izin vermediklerini, çünkü kızlarına güvenseler bile arkadaşlarına ve onların ailelerine, tanımadıkları için güvenmediklerini ifade etmektedirler. Örneğin K1-Anne, "Tanımadığım kişilere güvenmediğim için izin vermem, abisi, babası olur evde, güvenemem" diyerek mahremiyeti de dikkate aldığını göstermektedir. Bazı anneler de hiçbir konuda baskı yapmadıklarını, izin verdiklerini söylemektedirler. Kızları ise genellikle annelerinin bu söylemlerini onaylar nitelikte cevaplar vermektedir.

Arkadaşında kalmak biraz, evet buna ailece şey, hatta geç saatte. O benim kızımın kanayan yarasıdır. Geç saatte lisede öyle arkadaş ortamı vardı. Diğer aileler müsait derken ben onu hep çağırırdım erkenden ve o ona yara olmuş. Onu şimdi bana dile getiriyor ama ben o kadar tedirgin oldum, onu bile, onu bana, bak o konularda çok çatışırız. Hatta o derece ki gözleri doluyor. Ama ben yine ona hak vermiyorum... E tanımadığım bir aileye tabii ki de izin vermem. Tereddüt ederim. Ama tanıdığım bir ailede kaldığı olmuş yani. Güven ortamında, özellikle de genç bir erkek olmadığı bir evde daha gönül rahatlığıyla, öyle evde kalmasına izin veririm. Mahremiyete önem veririm, ona dikkat ederek izin veririm. (K3-Anne, 44, Lise, Ev Hanımı)

Şu an değil asla da lisedeyken mesela arkadaşta kalmama, ona izin vermiyorlardı. Ama onları da anlıyorum. Çünkü tanımadığım bir insan evine yolluyorsun sonuçta. Şu an bakınca anlıyorum ama o zamanlar çok sinirleniyordum. Yani her dışarı çıkmak istediğimde izin vermezlerdi. Ama tabii çoğunda da izin verirlerdi, öyle çok sıkı ailem de yoktur. Böyle söylediğime de bakmayın da. Bir onu diyebilirim, onun dışında eve giriş çıkış saatlerim olabilir, o zamanlar garip geliyordu ama şimdi bakınca anlayabiliyorum. Çünkü küçüktüm o zaman sonuçta, cocuktum daha. Şimdi onlarla yaşamadığım için problem olmuyor ama dışarıdayken de anneme evdeyim diye yalan söylemiyorum tabii ki. Ama şey yapmıyorlar, ama buradayken sürekli dışarı çıkmam hani bir göze batar sanki. Ankara'da da sürekli dışarı çıkmıyorum ama hani buradayken öyle bir durum olsa sanki göze batarım gibi geliyor. Ben şeyi sevmiyorum yani bugün dışarı çıkacağım çıkabilir miyim diye izin almak, pek hoşlanmıyorum. O yüzden oradayken daha mutluyum Ankara'dayken. Yani daha kendi düzenimi oturtuyorum ve kimseye de hesap vermemek gibi oluyor. (K3-Kız, 22, Lisans, Ordiolog)

K3-Anne, kızının genç bir erkeğin bulunduğu evde kalmasına mahremiyete aykırı olduğu için izin vermemektedir. K3-Kız ise, bu durumun lisede yaşandığını, şimdi onlarla yaşamadığı için (Ankara'da üniversitede) herhangi bir çatışmanın olmadığını beyan etmektedir. Eğer Rize'de yaşıyor olsaydı sürekli dışarı çıkmasının göze batacağını, özgürlüğünün de kısıtlanacağını söyleyen katılımcı, özgürlükle

mutluluğu bağdaştırmaktadır. K3-Kız'ın, "kimseye hesap vermeme" söylemini bireyselleşmeyle açıklayabiliriz. Nitekim özgürlük anlayışı, günümüzdeki gençlerin bireyselleşme eğilimiyle sıkı bir ilişki içerisinde. Bireyselleşme; ferdilik, özerklik, özgürlük gibi kavramları çağrıştırmakla beraber biricik varlığa sahip kişinin aidiyet hissettiği, üyesi olduğu toplumun içinde kendi bağımsızlığını ilan etmesi, isteklerini özgürce yapabilmesidir.⁴²⁸

Serbest zaman etkinlikleri çerçevesinde demokratik aile tipolojisi⁴²⁹ sergileyen ev hanımı K6-Anne'nin ise, belli kurallara bağlı kalarak kızlarına baskı yapmadığını görmekteyiz. Baskı yapmanın gençleri yalana ve yanlışla ittiğini düşünen katılımcı gittikleri yeri bildiği sürece sorun teşkil etmediğini söylemektedir. Ayrıca kızların bisiklet kullanmasını yadırgayanları "çağ dışı" bulmaktadır.

Kısıtlama yok bizde. Samimi olduğu arkadaşlarında kalır, izin veririm. Ailesini tanıımıyorsam izin vermem kalmasına. Karşı tarafa güvenemem yani. Bisiklete de bindirmişiz, babaları almış. Yüzmeye de gitmişler öğrenmişler. Yazın ben çaydayken arar izin alır yüzmeye giderler. Kızların bisiklete bindirilmemesi, yadırganması araştırma yapmadıkları için yanlış bakış açısından kaynaklanıyor. Çağ dışı bi görüş. Ben kızlara baskı yapmam, baskı yaparsam kontrolü kaybederim. Nereye giderlerse benden izin alırlar, nerde olduklarını bileyim de onlar nereye gideceklerini bilirler. Kısıtlı hayat yaşayanlar ya da işte baskı altında yaşayan kızlar daha çok yanlış yapıyor, görüyoruz çevremizde. Ben kontrollü bi şekilde izin veririm. Onlar da yalan söylemezler gittikleri yeri. (K6-Anne, 50, İlkokul, Ev Hanımı)

K6-Anne, kızlarını kontrollü bir şekilde özgür bıraktığını söylerken kızları da annelerine benzer görüşler beyan etmektedirler. K6-Kız1, annesinin hiçbir konuda kısıtlamadığını "her şeye izin verir" şeklide ifade ederken K6-Kız2 de, ailesinin her konuda kendisini desteklediğini belirtmektedir. Sadece küçükken korumacı içgüdüyle, arkadaşlarında kalmasına izin vermedikleri için gerginlik yaşadıklarını söylemektedir. K6-Kız2'nin "Bisiklet sürmektir, yüzmektir, babam bu konuda hep destekleyiciydi zaten. Küçükken çok fazla spor aktivitelerine yazdırırdı. ...Zaten sosyal olarak da daha aktif olmamızı istiyorlar kendimizi daha iyi ifade edebilen bireyler olmamızı istiyorlar..." söylemleri ise ailesinin demokratik aile yapısına sahip olduğunu desteklemektedir.

⁴²⁸ Rukiye Kardaş, Zygmunt Bauman'ın "Bireyselleşmiş Toplum" Kavramsallaştırması Işığında Bireyselleşmiş Din ve Dindarlık Değerlendirmesi (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 6-8.

⁴²⁹ Mevlüt Kaya, "Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (Ocak 1997), 198.

Arkadaşta kalma dışında ailelerin bisiklete binme, yüzmeye gitme gibi günlük aktivitelerde baskıcı bir tutum sergilemediklerini, bazılarının ise bu konularda kızlarını teşvik ettiğini söyleyebiliriz. Geleneksel ailelerde kızların bisiklete binmesinin uygun görülmediği algısına karşın, aileler ve kızları bu konuda çatışma yaşamadıklarını dile getirmektedirler. K6-Anne, bisiklet sürmeye izin vermeme, yadırgama durumunu “çağ dışı bir görüş” diye yorumlamaktadır. Ancak bazı annelerin sahilde, apartmanın önünde vs. kızlarının bisiklet sürmesinde sakınca görmediklerini ama esnafın, dükkânların önünde sürmelerini onaylamadıklarını elde ettiğimiz verilere göre söyleyebiliriz.

İstek olduktan sonra bisiklete izin verirdim, parkta falan. Ama işte ortamda önemli yani. Mesela şimdi benim kızım taksa kepini, kotunu işte şeyini, Rize gibi bir yerde, esnafların oturduğu yerde, rahatsız olurum tabii ki de istemem, o boyutu demiyorum. Bir dışarıda mesela bir sahilde, şimdi spordur, hatta sağlığa da iyi gelir. Eğer açılım öyleyse ona orada karşı çıkarım, ama diğer türlü, sahilde, herkesin bisiklet bineceği bir ortamda bir şey demem.(K3-Anne, 44, Lise, Ev Hanımı)

K3-Anne, her ne kadar izin verici bir tutum sergilese de belirli alanlarda bisiklet sürmesini uygun bulmamaktadır. Burada toplumsal baskıdan çekindiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Toplumsal baskı, o toplumda yaşayan tüm bireyler üzerinde etkisini hissettirmekle birlikte cinsiyet algısına bağlı olarak kadınlar üzerinde daha etkili olmaktadır. Servis personeli katılımcı K5-Anne ise, bisiklet sürme ve yüzmeye etkinliklerini şöyle değerlendirmektedir:

Yani sonuçta kızım tesettürlü değil, tesettürlü olmadığından dolayı bisiklete binmesinde bir sakıncası olmadığına inanıyorum. Yüzmeyi zaten, dini bir spor yüzebilir, keşke bizde yüzmeyi bilseydik. Bisiklet binme biraz şey geliyor biraz uygun gelmiyor bana aslında da yani bilmiyorum. Sokakta bir değişik pozisyona giriyor insan, bisiklete bindiği zaman, onu da pek uygun görmüyorum ama binse de bi şey demem yani. (K5-Anne, 44, Lise, Servis Personeli)

K5-Anne, tesettürlülerin bisiklet sürmesini uygun görmemekte, tesettürlü olmayan kızının binebileceğini söylemektedir. K5-Anne'nin bu görüşünü Yalçı kitabında “Takt sorunu: varsayılan Kimliğin Baskısı”⁴³⁰ temasıyla açıklamaktadır. Başörtülü kadınların sunduğu görüntü nedeniyle diğerleri tarafından spor yapmak, sigara içmek, erkek arkadaşla gezmek gibi davranışlarının gündelik hayatta kısıtlandığını, belli kalıbın içine sokulmaya çalışıldıklarını, katılımcıların söylemleriyle beraber okuyucuya sunmaktadır. Katılımcıların bu baskıdan ancak başörtüsünü çıkardıklarında kurtulmaları ve K5-Anne'nin tesettürsüz olan kızının

⁴³⁰ Yalçı, *Türkiye’de Başörtüsünü Çıkaran Kadınlar*, 148-155.

bisiklet sürebileceği söylemi, toplumun tesettürlü kadınlar üzerindeki beklentisini ve bu beklenti sonucunda kadınlar tarafından oluşturulan kimlik algısını gözler önüne sermektedir: Başörtülü değilsen toplumun belirlediği kalıbın dışına çıkabilirsin. Bunun yanında K5-Anne, yüzmeyi de dinle ilişkilendirdiği için onaylamaktadır. Yüzmeyi sünnet olarak gören ve destekleyen diğer bir görüşmeci de K8-Anne'dir.

...Yüzmeye de hatta kursa da yazdırdım, bundan beş altı sene önce kursa yazdım yüzmeyi öğrensin, hem sağlığı açısından hem de öğrensin, yüzün, herkes yüzün. Çünkü bu da sünnettir. Kadın hanımlarımız kadınlar yüzmeyi öğrensinler onda bir günah yok. Tabii ki yer bakımından ayrı olduğu sürece, hanımlara özel yerde yüzünler sıkıntı olmaz. (K8, Anne, 46, İlkokul, Ev Hanımı)

K8-Anne, yüzmeyi desteklerken bunun mahremiyete dikkat ederek helal daire içerisinde olması gerektiğini, bu şekilde günah olmadığını belirtmektedir. Kızı ise ailesinin yüzmesine, bisiklet sürmesine, arkadaşta kalmasına tanıyorlarsa izin verdiklerini ancak gitar çalmasını onaylamadıklarını, bunun yerine daha dine uygun gördükleri ney müzik aletini çalmasını istediklerini ifade etmektedir.

Şöyle o tarz durumlar olmadı ama ben mesela keman çalmayı çok istiyorum, kardeşim de gitar çalmayı istiyor sanırım. Ama ailem pek tasvip etmiyor. Yani tabii ki de şey demez, 'hayır çalmayacaksın kesinlikle göndermeyeceğim' demez ama çok çok da tasvip etmez, onun yerine işte ney çal derler. (Dini açıdan yanlış olduğunu mu düşünüyorlar acaba?) Bilmiyorum, ama pek onlara yakın mı gelmiyor, bilmiyorum yani kendi düşüncelerini. Kitaplarda da aynısı oluyor. Mesela ben klasik okumayı çok seviyorum işte Dostoyevski favori yazarım. Babam açısından böyle kitapların çok da gerekli olmadığını, dinsel kitapları birazcık da okumamız gerektiğini söylüyor. Başka bir konuda sorun yaşamadım. Yüzmeye de gittim bisiklet de sürdüm. Arkadaşta kalmama hani eğer ailesini tanımıyorlarsa izin vermiyorlardı, ama onları da anlıyorum. (K8-Kız, 18, Lisans, Öğrenci)

K8-Kız'ın ifadelerine göre, çok büyük bir çatışma yaşamadıklarını ancak özellikle babasının, dinsel alandan uzaklaşmaması için çaba gösterdiğini söyleyebiliriz. Diğer bir katılımcı K11-Anne ise kızlarının kadınlar plajında yüzmelerine karışmadığını ama herkese açık plaja gitmelerini dinî açıdan günah kabul ettiğini, bu nedenle izin vermediğini söylemektedir. Yine de kızlarının, ailenin diğer fertlerinden etkilenererek ve destek bularak bu davranışları yaptıklarını görmekteyiz. Bu durum, katılımcının, bireysel inançları ile çevresindekilerin değerleri arasında kalarak kızlarıyla çatışma yaşamasına neden olmaktadır. Kızlarını da bu çevresel baskı nedeniyle istediği gibi yönlendirememektedir. Burada çevrenin, bireylerin tutum ve

davranışlarında ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz. Toplumu oluşturan bireyler, aynı zamanda toplum tarafından biçimlendirilmektedir.⁴³¹

Yüzmeye gidiyorlar, yüzmeyi çok seviyorlar. Mesela kadınlar plajına gidelim diyorum, onlar hep beraber gidince kadınlar plajına geliyor, yoksa yalnız olunca diğerine de gidiyorlar. Gidiyorlar biliyorum, ama bir şey de diyemiyorum. Kayınvalidemlerin evi deniz kenarında, onlara tatile gittiğimizde plajın kenarında, oraya gidiyorlar biliyorum. Yani küçükten beri haşama alayım hani aldım da mesela bak bunları giyinin, o kadar da şey değil diz kapağına kadar, şöyle kısa kollu, bunu giyelim en azından dedim, o konuda biraz tartıştık ama yine de onların dediği oldu. Bir de şey var, babasıyla ben çok dikkatliyim dinî konularda. Ama aileler, mesela kayınvalidemler, halaları falan, zaten 6 yıl beraber oturdum ya onlarla. Hep ‘halam yapıyor’ diyorlar, halası da aslında açık ama öyle çok açık değil sadece başı açık. Teyzeleri çok açık. Ama ben şey yaptığım zaman işte sadece benim fikirlerim olmuyor, diğerleri tarafından hep karşı çıkıldı, olsun çocuktur, yapılır boş ver, büyüdüğü zaman akıllanır dediler....Büyüyünce kapanır, büyüyünce öyle yapar büyüyünce böyle yapar diye diye sözümüzü o kadar geçiremedik. Babaanne ve halaları tarafından daha çok etkilendi falan. Bir tane kız kardeşim çok açık giyiniyor yani bunlar da ona özeniyor. Teyze senin kıyafetlerinden giyineyim, şöyle böyle diye diye, yani bize kalmadı sadece eşimle bana, herkes biraz müdahil oldu. İzin vermedim ama yani sonuçta onların dedikleri kabul oldu, etrafım etkili olduğu için onların biraz katkı payı var. İzin vermedim çünkü günah olduğu için yani günah, uygun değil onun için. Dini açıdan serbest olsa gitsin, o kadar sıkımm o zaman. (K11-Anne, 49, Lise, Ev Hanımı)

Son olarak K10-Anne’nin, kızıyla, inat olduğu ve telefonda çok zaman geçirdiği için çatışma yaşadıklarını görmekteyiz.

Bir de sevmediğim huyu çok inat, çok. Ben şimdi de telefonla her gün 3-5 defa konuşuyorum, ablamın evinde. Diyorum kızım ders çalış, sakın telefonla meşgul olma, görüyorum WhatsApp’ı açıyorum çevrim içi olduğunu görüyorum. Diyorum niye çevrimiçisin, çevrimiçiliğini asla kapattırmam. Hani kapatıyorlar ya görünmesin diye, asla onu kapatamaz. Kızım niye çevrimiçisin niye telefonu tutuyorsun, benim abim de çok arıyor işte kızın ders çalışıyor, ben de arıyorum onu, çok mu mesaj yazıyorsun birilerine yapma, sosyal medyayı falan bırak artık. Şurada 3 ay kaldı diyorum dışını sık, çalış sonra rahat edersin ne olacak, önce bir mesleğini eline al diyorum, ben çok istiyorum ama bilmiyorum. Allah’ım hayırlısını versin. (K10,-Anne, 43, Ortaokul, Ev Hanımı)

Katılımcının kızı K10-Kız da ailesi için “Telefonla uğraşmama çok karışıyorlar.” diyerek annesinin söylemlerini doğrulamaktadır.

Annelerle kızlarının serbest zaman etkinliklerinde yaşadıkları çatışmaları değerlendirdiğimizde, aşırı bir baskıdan söz etmemiz mümkün değildir. Bunun yanında kızlarının arkadaşlarında kalmasını mahremiyet olgusu ve güvensizlik nedeniyle kabul etmeyen annelerin, kızlarıyla ufak çatışmalar yaşadığını söyleyebiliriz. Baskıcı aile tutumu sergileyen ailelerin kızlarının ise yalana başvurdukları, yaptıklarını gizledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca katılımcı kızların

⁴³¹ George Herbert Mead, “Sembolik Etkileşimcilik”, çev. Ümit Tatlıcan, *Sosyolojide Temel Fikirler*, ed. Ümit Tatlıcan (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2020), 336.

çoğunun özgürlüklerden yana tavır sergilediklerini, küçükken aileleri tarafından sınırlandırılmalarına rağmen üniversite ve iş hayatına katılımlarıyla üzerlerindeki baskının azaldığından söz edebiliriz. Annelerin kızlarıyla çatışma yaşamalarının sebepleri, genellikle dinî kuralların dikkate alınmamasından kaynaklanmaktadır. Kızlarının helal daire içerisinde, erkeklerin bulunmadığı ortamlarda eğlenmelerine genellikle izin verdikleri görülmektedir.

Muhafazakâr bir toplum olan Rize'deki gençlerin modern ve seküler aktivitelerde bulunma isteklerinin annelerinin geleneksel normlarıyla çeliştiğini görmekteyiz. Verilerimiz kızların eve geç dönme, erkek arkadaşlarıyla zaman geçirme, kafelere ve konserlere gitme gibi isteklerinin ailelerinin geleneksel değerleriyle çatıştığını ortaya koymaktadır. Bu durum özellikle Rize gibi küçük ve muhafazakâr şehirlerde yaşayan gençler için daha belirgindir. Bazı ailelerin otoriter ve baskıcı tutum sergilemeleri, yasakçı tavırları ise gençleri, istedikleri davranışları gizlice yapmaya ve yalan söylemeye itmektedir. Ulaştığımız diğer bir sonuç ise, günümüz annelerinin kızlarının bazıları, dinî kurallara uymada problem yaşamakta, bazıları da kuralları kendine göre yorumlamaktadır. Diyebiliriz ki katılımcı kızlar kendi tercihlerini yapma ve kişisel özgürlüklerini ifade etme arayışında iken muhafazakâr anneler geleneksel ve dinî değerlerini koruma eğilimi göstermektedirler. Gözlemlediğimiz diğer bir durum ise katılımcı kızların boş zamanlarını Batur'un ifadesiyle "din değil dünya dolduruyor"⁴³² olmasıdır.

3.1.2.4.7. Kadın Erkek İlişkilerine Karşı Tutumları

Geleneksel dönemde görücü usulü ile gerçekleşen evlilikler, günümüzde evlenmeden önce tanışma, flörtleşme, beraber yaşama aşamalarından geçmektedir. Dinen evlilik öncesinde sınırlara riayet ederek tanışma uygun görülse de modern zamanda bu sınırlar aşılmıştır. Yapılan bir çalışmada⁴³³ hem ebeveynlerin hem de çocuklarının evlilik öncesinde birbirini tanıma amacıyla sınırları aşmadan flörtleşmeyi uygun gördükleri, ama birlikte yaşamaya ılımlı bakmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bizim araştırmamızda da gençlerle büyüklerin çatıştığı konulardan biri "flört ve erkek

⁴³² Batur, "Sekülerleşme Türkiye'de", 571.

⁴³³ Laleoğlu, *Bir Kimlik Tanımı Olarak Muhafazakârlığın Dönüşümü: Muhafazakâr Ailelerin Muhafazakâr Çocukları*, 72-74.

arkadaş” olmuştur. Bu çatışmaların, annelerin muhafazakâr/dindar tutumu ile kızlarının modern/seküler tutumundan kaynaklandığını katılımcıların söylemlerinden çıkartabiliriz.

Dinin her konuda geçerlilik taşımadığını, örneğin dinin siyasete karıştırılmaması gerektiğini söyleyen katılımcı K5-Kız, kız-erkek ilişkileri konusunda da dinin hükümsüz kaldığını düşünmekte, evlenilecek kişiyi iyice tanımak için beraber uzun zaman geçirmeyi daha doğru bulmaktadır. Evliliğin belli bir yaş aralığında gerçekleşmesine dair beklenti modern toplumun değerlerini, K5-Kız’ın söylemleri ise postmodern dönemin esneklik anlayışını yansıtmaktadır. Şen’ in çalışmasındaki katılımcı da K5-Kız gibi flörtü gerekli görmekte ve görücü usulü evliliği “çürümüş ekmek” tabiriyle ifade etmektedir.⁴³⁴ Annesiyle bu konuda fikir ayrılığı yaşadığını belirten K5-Kız ise annesiyle flört konusunda rahat konuşamadığını dile getirmektedir.

Belki saçma olacak, ilişkiler konusunda. Ona (dine) yanlış geliyor, benim küçük olduğumu diyor. Ama ben diyorum ki bence küçükken doğru kişiyi bulup, yani insanlar bir senede evleniyor. Bu bence çok yanlış. Birkaç sene tanışmaları gerekiyor. Onu gerçekten tanıman gerekir ki evlenebilesin. Ama ona göre ben küçüğüm, sadece evlilik yaşı, yani 24 yaşında tanıyıp 25 yaşında evlenmek gerekiyor. Bence bu yanlış. Evet din, beni koruyor ama hani hissediyorum onu, beni koruduğu için, yani yanlış yola düşmeyim diye ama bana ters geliyor... İlişkiler konusunda, kız erkek yani flört, bana karışmalarından rahatsız oluyorum. Mesela diyelim bi ilişkim var, söylüyorum anneme, belli bi zaman sonra işte, içimden yani söylemek geliyor. Hani çok böyle kavga etmiyoruz. Ama keşke yapmasaydın kızım falan filan diyor. Bazen böyle konuşuyor benimle yanlış bir şey yapmayayım diye. Ama destekliyor gibi, bir tarafı da desteklemiyor gibi, onu hissediyorum ben. Ben anlatmak istiyorum anneme böyle güzel şeyler yaşadığımda ama ona ters geldiği için ben de anlatamıyorum (Burada gözleri doldu, ağladı). (K5-Kız, 16, Lise, Çalışmıyor)

Olumsuz etki şöyle yani mesela sonuçta bir anneyim, arkadaşlarıyla takılmasına izin veriyorum, tabii ki o arkadaşlarının arasında, sınıfta erkek arkadaşları da muhtemelen oluyordur. Yine güvensizlik var. Yani de bana ki kızına niye o kadar güveniyorsun. Tabii insanlara nefis var. Yoksa ben kızıma da dört dörtlük güvenemem, kendimiz bizim de bir garantimiz yok, hiçbir insanın garantisi yok, günah işlemez diye. Bu tür endişelenirim, sonuçta anneyim. Belki sen iyi niyetli olursun karşında kişi iyi niyetli konuşmaz. Bu tür şeyleri konuşuyorum kızımla, ondan dolayı endişe ediyorum, diyorum Allah'ım senin koruman olmasa anne baba olarak bizim korumamız hiç. Allah'a tevekkül ediyorum, Allah'a ısmarlıyorum, Allah'a güveniyorum. Allah korusun... İşte dediğim gibi yani ben ona gezmesinde, arkadaşlarıyla takıldığı zaman yani ben istemiyorum onları, ama erkek arkadaş olsun diye istemiyorum. Yani sınıf arkadaşları. (K5-Anne, 44, Lise, Servis Personeli)

⁴³⁴ “Evlilikten önce kesinlikle flört dönemi olmalı bence. Görücü usulü evlenmek çürümüş ekmek gibi. Yok oldu gitti artık. Hiç tanımadığın biriyle evlenmek çok saçma. O kişiyle oturup aynı ortamda bulunmak ne duruma ne tepki verdiğini görmek lazım. Öpmek sarılmak vs. ise İslam’a göre komple yanlış. Onu düşünürsek hiç bu konuyu konuşmamamız lazım. Bana kalsa, karşı taraf bana güvence bende ona güvensen elini tutarım da öperim de.” (Behlül- İzmit Lisesi, 9.sınıf, yaş: 16, Erkek). Şen, *Din ve Sekülerleşme: Lise Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, 132.

Servis personeli K5-Anne ise, kızının erkek arkadaşlarını normal erkek arkadaş statüsünde değerlendirdiğini, flört konusuna değinmediğini söyleyebiliriz. Kızın ise annesine ilişkisinden bahsettiğini, annesinin durumu tasvip etmediğini, anlaşılmadığını düşündüğü için de annesine anlatmaktan kaçındığını görmekteyiz. Bu kaçınma aslında iki taraflı olmaktadır: Anne kızıyla çatışmamak için istemediği durumları kabul etmekte, kız da çatışmaya girmemek için annesinin uygun bulmadığı davranışlarını ondan gizlemektedir. “Serbest zaman etkinlikleri” başlığı altında da kızının kız-erkek karışık yılbaşı eğlencesine katılmasına, durumdan rahatsızlık duyduğu halde izin verdiğini görmüştük. “Yani ben ona şey şöyle derim, eğlenirsen bile yani aynı dediğim gibi etrafında erkek olmasın, kolundan sana dokunan bir erkek olmasın.” cümlesinde K5-Anne’nin, erkeklerin bulunduğu ortamda olsa bile birebir temastan kaçınması için kızını uyarması, kendisinin ise erkeklerin bulunduğu ortamlardan elinden geldiğince uzak durması mahremiyet algısının yüksek olduğunu göstermektedir.

Görüşme yaptığımız K11-Anne’nin ve kızının açıklamalarından ise, erkek arkadaş meselesinde ister sevgili isterse normal arkadaş olsun, görüşlerinin benzer olmadığı görülmektedir. K11-Anne, erkek arkadaş konusunu dinen günah bulmakta, ancak gençlere göre bu fikrinin geri kafalılık şeklinde yorumlandığını belirtmektedir.

... Ama diğer türlü bir şey olduğunda benimle paylaşıyor. Mesela söyler, yani bu zamana kadar da gerçi hiç erkek arkadaşı da olmadı. Ama böyle talip falan bir şey oldu mu bana söylüyor. Yani ne konuda söylemez, eğer ki öyle bir şey olursa anne şimdi sana söyleyeyim mi söylemeyeyim mi? Erkek arkadaşım olursa gidip onunla şehir dışında gezebilirim gibilerinden. Ben bir tanımada, o kadar katı değilim ama ilk başta aslında bunlar böyle günah da, ilk başta şehir içinde konuşun şey yapın. Ondan sonra bana söyleyin ben bileyim nerede olduğunuzu, şehir dışına da gidebilirsiniz gibi de. O hayır şimdi sana söylersem sen izin vermezsin, ya acaba olsa söylesem mi söylemesem gibi düşünüyor biraz, erkek arkadaşı yok da şu anda. Yani bilmiyorum ben yok biliyorum. Ondan sonra öyle bazı konularda tartışabiliyoruz. Biz onlara biraz geri kafalı geliyoruz. Yani ben bilmiyorum o demedi de ben kendi fikrimi söylüyorum... Yani az önce dedim ya biz biraz daha ‘şu günahtır onu yapma’ diyoruz. Mesela bir kızın erkek arkadaşı olmaz. Hani onunla rahat rahat konuşamazsın normal günlük olarak. Sınıfta falan böyle konuş da niye ben kız arkadaşım dururken erkekle sinemaya gideyim? Evlilik anlamında demiyorum, normalde de. (normal erkek arkadaş) Onlara göre o arkadaşları, onunla yemeğe de çıkılabilir, topluca her şey yapabilir yani. (K11-Anne, 49, Lise, Ev Hanımı)

Gençlerle anne babaların en çok çatıştığı noktaları “Tesettür, giyim herhalde, başka, erkek arkadaşlar olabilir. Hem flört hem de normal erkek arkadaşlar nedeniyle çatışabiliyorlar.” şeklinde ifade eden K11-Kız’ın ifadelerinin genel gençleri içerse de annesinin söylemleriyle örtüştüğünü söyleyebiliriz.

Farklı bir bakış açısıyla gençlerle büyüklerin yaşadığı çatışma sorusuna cevap veren katılımcı K8-Anne, kız-erkek ilişkilerinin ailelerin bilgisi dâhilinde normalleştirilmesinden ve hâlihazırda özgür olan gençlerin doyumsuzluklarından şikâyet etmektedir.

Şu anda gençlerin hiç sevmediğim, tasvip etmediğim, tabii kimsede etmez, bir genç kızın gece çıkıp da istediği gibi erkeklerle buluşması, rahat bir şekilde buluşması ve ailelerin asla onlara karşı çıkmaması, normalleşmesi tabii ki, bu durumu normalleştirmeleri. O konuda istediği gibi özgür hayat yaşıyorlar ama hala özgür hayat istiyorlar, özgürlüklerini yaşadıkları halde bile, o kadar. (K8-Anne, 46, İlkokul, Ev Hanımı)

K8-Anne, gençlerin kız- erkek ilişkilerini tasvip etmediğini söylerken kızı ise kızları karma eğitime zorladıkları için çatışma çıktığını belirtmektedir.

En çok mesela, basmakalıp fikirler duydukları için bunlar üzerine çatışmalar oluyor. Mesela hani kız çocuklarının nasıl söylesem hani İmam hatiplere gönderiyorlar. Çünkü işte erkekli ortamda okumasın istiyorlar, en basitinden bu olabilir çünkü kişi kendi sınırlarını bildikten sonra karma eğitim tabii ki de görebilir diye düşünüyorum. Bu konuda çatışmalar daha fazla oluyor bence. (K8-Kız, 18, Lisans, Öğrenci)

Annenin tavrı ile kızının tavrı kadın-erkek ilişkilerine farklı baktıklarını göstermektedir. Açıklamalarında bireysel görüşlerinin geneli ifade ettiğini, annenin gençleri, kızının da ebeveynleri örnek göstererek aslında kendi fikirlerini açığa çıkardıklarını söyleyebiliriz. Annenin muhafazakâr/dindar tavrına karşın K8-Kız seküler bir anlayış göstererek karma eğitimi desteklemektedir.

Diğer bir örnekte ise katılımcı K10-Kız, Rize’deki insanların ve ailesinin kız erkek ilişkilerine bakışını geri kafalılık şeklinde ifade etmektedir. Aynı zamanda dinen günah olduğunu kabul etmekle beraber “bence” kelimesiyle dine kendine göre yorum katıp günahı fitrata bağlayarak hafifletme çabasına girmektedir.

Geri kafalılar biraz bence. Erkekli kızlı ilişkilere çok karışıyorlar. Erkekle kız bence aynı ortamda oturabilirler. Bence oturur, dinen günah olabilir ama yani sonuçta ister istemez günah olan şeyleri de yapabiliyorsun. İnsan fitratı hata yapmaya meyilli olduğu için. Bence normal ama onlar çok değişik bakıyor yani. Normal kız erkek arkadaşlığı öyle sevgiliye daha sert bakarlar, benim babam da dâhil olmak üzere. Benim de erkek arkadaşım var ben de oturuyorum. (K10-Kız, 19, Lise, Çalışmıyor)

Erkan’ın ifadesiyle postmodern dönem dini kurumsal alandan bireysel alana çekerek, geleneksel anlayıştan uzaklaştırmış ve kişiye özel inanç, kimlik ve his ifadelerinde anlam kazanan bir olguya çevirmiştir.⁴³⁵ Kısaca günümüzde bireyler dinî algılarını kendi tercihlerine göre şekillendirmekte ve kimlik inşalarını kurumsal dinden

⁴³⁵ Erkan, *Gençlerde Tüketim ve Din*, 121-122.

bağımsız gerçekleştirmektedirler. K10-Kız'ın ifadelerinde de dinin bireysel anlamda bir forma doğru şekil aldığı görülmektedir.

Katılımcı annelerin yaklaşımlarından, söylemlerinden ister flört / sevgili, isterse normal erkek arkadaşlık olsun karşı cinsle iletişime sıcak bakmadıklarını görmekteyiz. Durum böyle iken günümüzde yeni nesil, flörte bakışıyla, eş seçiminde dini hassasiyetlere dikkat etmesi hususuyla, nikâh akdindeki tercihleriyle dini değerlerden uzaklaşmaya başlamış, aileler ise bu durumu kanıksamıştır.⁴³⁶ Çalışmamızın verilerinde de bu durumu görmekteyiz. Anneler kızlarının erkek arkadaş ilişkilerini tasvip etmedikleri halde engel de olmamaktadırlar. Katılımcı kızların ise, annelerinin tersine hangi tür olursa olsun kadın-erkek ilişkilerinde sakınca görmedikleri, özgürlükçü bir anlayış sergiledikleri ortaya çıkmaktadır. Kızların dinî bakış açısından uzaklaştığını, annelerin ise bu tür ilişkileri dinen günah gördükleri için hala dine uygun tutum sergiledikleri söylenebilir.

Alan yazına baktığımızda, Şen'in 20 lise öğrencisiyle yaptığı çalışmada gençlerin dinin inanç, ibadet, bilgi ve etki boyutları değerlendirildiğinde, en müsamahalı oldukları alan kız-erkek ilişkileri çıkmıştır. Gençlerin 17'si normal kız-erkek arkadaşlığına da flört / sevgili durumuna da olumlu bakarken, 3'ü olumsuz görüş beyan etmiştir. Anne babasının ibadet düzeyi yüksek olan 10 öğrenciden 8'inin sevgili hayatını normal görmesi bizim çalışmamızdaki muhafazakâr annelerle kızlarının flörte bakışıyla paralellik göstermesi açısından önemli bir veridir. Çelikoğlu ise üniversiteli gençler ile mahremiyet üzerine yaptığı çalışmasında, 37 öğrencinin 14'ü sevgililerin ele ele tutuşmasını dahi doğru bulmazken 13 genç birbirine yakınlaşma konusunda sınır koymamaktadır. El ele tutuşmayı doğru bulmayanlar bu durumu dinî kurallar ve kültürel değerlerle ilişkilendirmektedirler.⁴³⁷ 2018 yılında Kahramanmaraş/Elbistan'da 9173 lise öğrencisiyle yapılan anket çalışmasında ise katılımcıların %60'ının kız erkek arkadaşlığını / flört etmeyi günah olarak algıladığı, %40'ının da günah olarak algılamadığı ortaya çıkmıştır.⁴³⁸ Son olarak Duman'ın

⁴³⁶Amman, "Türkiye'de Ailenin Açık ve Örtük Sekülerleşmesinin Sosyolojik Analizi", 40-70.

⁴³⁷ Çelikoğlu, *Türkiye'de Üniversite Gençliğinde Mahremiyetin Dönüşümü*, 143-152.

⁴³⁸ Gülperi Doğan, *Liseli Gençlerde Günah Algısı (Elbistan Örneği)* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 62.

çalışmasında ise 400 gencin %65,5'i evlenmeden önce karşı cinsle tanışıp arkadaş olmayı, hatta evlenmeden önce cinsel ilişkiyi makul görmektedirler.⁴³⁹

3.1.3. Annelerin ve Kızlarının Tıp Alanındaki Gelişmelere Bakışları: Beden Politikaları

3.1.3.1. Dinin Yasaklarına Bilimin Modern Çözümleri

Bilimsel araştırmaların günden güne arttığı bu çağda anneler ve onların kızlarına “Bilimsel gelişmelerle dininizin çeliştiğini düşündüğünüz durumlarda nasıl bir yol izlersiniz?” sorusunu yönelttik. Elde ettiğimiz verilerde annelerin dine uygun gördükleri tıp alanındaki bilimsel gelişmeleri kabul ettikleri, dinin yasakladığı, günah gördüğü konulardaki gelişmeleri reddettikleri görülmektedir. Bazı annelerin ise bilim ve din birbirini tamamlar, biri olmadan diğeri olmaz dediğini söyleyebiliriz. Görüşme yaptığımız annelerin kızları ise annelerinin aksine daha çok bilimi tercih etmekte, bilimsel gelişmeleri dine aykırı bulmamakta ve dinin yasakladığı bazı durumlara, kişilerin bireysel tercihi diyerek saygı duymaktadırlar.

Yaptığımız görüşmelerde katılımcılara “Bilimsel gelişmelerle dininizin çeliştiğini düşündüğünüz durumlarda nasıl bir yol izlersiniz? Organ nakli, taşıyıcı annelik, estetik ameliyatlar...” sorusunu yönelttik ve aldığımız cevaplardan oluşan kodlar ışığında 4 alt tema belirleyerek annelerin ve kızlarının tıp alanındaki gelişmelerle ilgili görüşlerini karşılaştırdık. Bu temalar aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- “Taşıyıcı Annelik Zinadır, Haramdır”, “Fayda Sağlıyorsa Mutluluktur”
- “Organ Nakli Hayat Kurtarır Ama Ya ...?”
- Estetik: Din mi, Güzellik mi, Sağlık mı?
- “Cinsiyet Değiştirme Günahtır”

3.1.3.1.1. “Taşıyıcı Annelik Zinadır, Haramdır”, “Fayda Sağlıyorsa Mutluluktur”

Modern öncesi dönemlerde, tıp gelişmediği için çocuğu olmayan insanlar çareyi dinî alanlara, uygulamalara yönelmekte aramışken günümüzde doktora

⁴³⁹ Duman, *Kuşak Çatışması*, 381-383.

başvurarak tüp bebek, taşıyıcı annelik gibi dünyevî yöntemleri denemektedirler. Artık din çaresiz insanlar için vazgeçilmez değildir, modern tıp onu geride bırakmıştır.⁴⁴⁰

Modern tıbbın gelişmesiyle taşıyıcı annelik konusu da gündemi meşgul etmiş ve taşıyıcı anneliğin haramlık helallik durumu tartışılmıştır. Taşıyıcı anneliği, sünî âlimlerin bir kısmı haram kabul ederken, bir kısmı her iki annenin, aynı adamın eşi olması durumunda kabul edilebilir görmüşlerdir.⁴⁴¹ Görüşme yaptığımız katılımcı anneler ve kızları ise farklı görüşler bildirmişlerdir. Anneler genellikle dinî perspektiften değerlendirerek, “haramdır”, “yasaktır”, “zinadır” gibi cevaplar verirken kızlarının cevapları çeşitlilik arz etmektedir. Katılımcı kızlardan konuya duygusal, faydacı yaklaşanların yanında dinen yasak olduğu görüşünü savunan katılımcı da bulunmaktadır. Bunun yanında bazı katılımcı kızlar da taşıyıcı anneliğin dinî yorumunu bilmediklerini söylemektedirler.

Annelerden K6-Anne, taşıyıcı anneliğin nasıl bir duygu olduğunu bilmediğini, tercih hakkı varsa olabileceğini söylerken diğer bir katılımcı K9-Anne de Allah emretmediği takdirde başkasının çocuğunu doğurmanın yasak kılındığı söylemektedir.

Allah emretmişse iyilik amacıyla yapabilirim, ama yasaksa yapmam. Mesela bir sebi (çocuk), gel bana de ki bir çocuk vereyim sana bak, bakarım. Başkasının çocuğunu doğurmak, estağfurullah estağfurullah, yok yok. Allah öyle emretmemiş onu, estağfurullah yok yok. Allah'ın yasak ettiği şeyler bizde yasaktır. (K9-Anne, 43, İlkokul, Ev Hanımı)

Görüştüğümüz bazı anneler (K1-Anne, K2-Anne, K3-Anne) ise, taşıyıcı anneliği “dinimize uygun değil”, “neslin karışması açısından yanlış”, “zina gibi bir şey” diyerek reddetmektedirler. Taşıyıcı anneliği “sütannelik” geleneği üzerinden yorumlayan, ikisine de karşı olduğunu söyleyen K2-Anne, bu tür uygulamaların görünürlüğü arttıkça toplum tarafından normalleşeceğini düşünmektedir.

Ben doğru olmadığını düşünüyorum. Çünkü laboratuvarda olduğunu düşünüyorum, yani insanın, tamam o hücreyi Rabbim canlı tutuyor. Tabii ki de Allah'ın dışında olamaz. Ama orada bir insanın elinden, onu orada beslemesi işte, çok da bilmiyorum açıkçası. Ama kesinlikle kan değişiyor, yok karşıyım. Başkasının şeyi yani, şöyle taşıyıcı annelik diyor ama tanımadığım bir insanın, ondan bahsetmiyor muyuz? Doğru bulmuyorum, İslam'da da yeri olduğunu düşünmüyorum. (K3-Anne, 44, Lise, Ev Hanımı)

Bunlara çok karşıyım, bilmeden karşıyım. Kırmızı çizgim yani. Bana göre yani dinimize uymaz. Hele taşıyıcı annelik, sütanneliği bunlar kesin çizgilerim yani benim. Sütanesi anne kadar önemli dinimizce. Bana göre bir Müslüman da karşı olmalı. Çocuklar bilinmeye biliyor, karışabiliyor. Hani süt bankaları yapılmış ya veriyorlar çok

⁴⁴⁰ Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, 143-144.

⁴⁴¹ Serap Nurhan Çam, *İslam Hukukunda Yardımcı Üreme Teknikleri ve Taşıyıcı Annelik* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 46-51.

saçma geliyor. Kim kime veriyor, toplumda etik bir şey değil hem dinimizde hem toplumda. Çok karşıyım ondan, emzirmeye de karşıyım. Çünkü benim annemin bir sürü kardeşi var. Annem de emzirmiş, kızı var, kim tanımıyorum, gerçekleri zor buluyorum. Taşıyıcı annelik de dinimizce ters. Bana göre zina gibi bir şey geliyor yani, çok yanlış bir şey geliyor. Dinimize çok uyduğunu düşünmüyorum. Bir de toplumu bozduğunu düşünüyorum. Oyun gibi geliyor bana o tür şeyler, bırak her şey akışına yaysın yani. Çok güzel gösteriliyor, belli bir şeyden sonra bizim topluma da normal geleceğini düşünüyorum. Birçok şey normalleşiyor. (K2-Anne, 56, Ön Lisans, Öğretmen)

Görüşmelerde taşıyıcı annelik için “zinadır” diyenler (K2-Anne, K7-Anne, K8-Anne, K10-Anne) dinin kurallarını dikkate alarak muhafazakâr/dindar bir tutum sergilemektedirler. K8-Anne, taşıyıcı anneliği neden kabul etmediğini şöyle açıklamaktadır:

Taşıyıcı anneliği asla tasvip etmiyorum. Yani o, senin olmayan şey değil mi? Başkasından, farklı bir erkekten döllenmesi için kadının, farklı bir kadına yerleştiriliyor. Kabul etmiyorum zaten tasvip etmiyorum. Çünkü o zinaya kaçıyor, başka bir izahı yok ki. Yani zina olduğunu düşünüyorum. (K8-Anne, 46, İlkokul, Ev Hanımı)

Bazı anneler ise, “günahtır” (K4-Anne, K11-Anne) ve “babası belli değildir” (K5-Anne) diyerek taşıyıcı anneliği kabul etmemektedirler.

Taşıyıcı annelik, hayır tabii ki. Evli değilsin, başka bir adamdan çocuk taşıyacaksın, ben ona karşıyım, istemiyorum da. Eskiler tüp bebeğe de başkasının spermi diye düşünüp haram günah diyorlardı. Bence tüp bebek yapılabilir, günah değildir. Ne bileyim su geçirmediği için saç boyamak da günah görülürdü, ben günah diyemiyorum. Eskiden her şey günahtı şimdi ise her şeye izin veriyorlar. (K11-Anne, 49, Lise, Ev Hanımı)

Tabiki taşıyıcı annelik öyle bir şey yok, kabul edemem. Yani normalde karşı tarafta babası belli olacak sonuçta bir insanın, babası belli olmayan bir şeye, o tür şeylere karşıyım yani. (K5-Anne, 44, Lise, Servis Personeli)

K11-Anne, tüp bebeğe olumlu bakarken “eskiden her şey günahtı şimdi ise her şeye izin veriyorlar” ifadesiyle her iki bakış açısını da yanlış kabul ettiği izlenimini vermektedir. K11-Anne’nin beyanlarından, eski din anlayışının çok katı, yeni din anlayışının ise aksine çok modern olduğunu söyleyebiliriz.

Taşıyıcı annelik konusunda anneler daha çok dinî kuralları referans alırken kızlar bilimsel düşünmektedirler. Bilimi her zaman önemli bir faktör olarak gören K2-K12, bilimsel gelişmelere bakışını şöyle ifade etmektedir:

Bilim her zaman önemli bir faktör, ben ilk olarak gerçekten aralarında bir çelişme var mı bunu öğrenmek isterim. Bu durumda faydalı mı zararlı mı ona göre karar veririm, örneğin organ nakli ve taşıyıcı annelik kişiye fayda sağlayabilecek bir durum, o yüzden bu tarz konuları dinle çelişsin veya çelişmesin desteklerim. (K2-K12, 25, Lisans, Psikolog)

Taşıyıcı annelik de bana şey geliyor, kendinin sağlık durumu varsa, sağlık problemi varsa, olabilir. Ama hani keyfi biraz mantıksız geliyor. Çünkü anneliğin en güzel zamanı hamileliktir de herhalde yani. Onun dışında hani keyfi, fiziğim bozulmasın diye

olanları çok çok mantıklı bulmuyorum açıkçası. Ben insanları pek şey yapmayı sevmiyorum, ne yaparlarsa yapsınlar, bana ne kafasındayım. Ama saçma da geliyor o durum. Sağlık problemi olmadığı sürece, sırf işte fiziğim bozulmasın ya da işte o şeyi çekmeyeyim diye çok doğru bulmuyorum. Dini açıdan tam bilmiyorum, o yüzden ben direkt olarak duygusal açıdan bakıyorum olaya. Çünkü dini açıdan nasıl bir yanlışlığı var bilmiyorum açıkçası, ama illaki vardır.(K3-Kız, 22, Lisans, Ordilog)

K2-Kız2, din bilimle çelişirse bilimi destekleyeceğini fayda olgusu üzerinden yorumlamaktadır. Taşıyıcı anneliği kişiye fayda sağlayacağı için doğru bulmaktadır. K3-Kız ise, duygusal anlamda anne ile çocuk arasındaki bağı düşünerek taşıyıcı anneliği mantıksız bulmasına rağmen sağlık problemi varsa yapılabileceğini ima etmektedir. Ayrıca dinî açıdan konu hakkında bilgi sahibi değildir.

Taşıyıcı anneliğe sıcak bakanların yanında katılımcı kızlardan K4-Kız, taşıyıcı anneliği kabul etmemektedir. Bu durumu katılımcının yaşının diğer kızlardan büyük olması ile açıklayabiliriz. K4-Kız, 51 yaşındadır ve bazı kızların annesinden yaşça büyüktür. Bu nedenle daha çok annelerle benzer fikirler benimsediğini, dinî değerlere bağlılığının devam ettiğini söyleyebiliriz. Taşıyıcı anneliği “günah” kabul ederek dinini tercih edeceğini beyan etmektedir.

Taşıyıcı anne başkası, o büyük bir günah. Yani ha adamla beraber olmuşsun diye düşünüyorum ha nakil olmuş sana, taşıyıcı anne. Yarın bir gün senin kendi çocuğun olduğu zaman, karşı tarafa taşıyıcı annelik yapmışsan onu bilmeyeceksin. Onun bilincinde olmayacaksın, çünkü çocuklarımız görüşmeyecek. Ya yarın bir gün onlar tanışıp sevgili olma durumu olursa ne olacak. İstemem onu. Çocuklarım da yapmasın. Benim bir tane sutoğlum var. Buradan giderken, polis kendisi, annesine dedim ki biz ayrılıyor ama çocuklarımız bunu bilsin, yarın bir gün ne olur ne olmaz üniversiteye giderler tanışırlar. Hala görüşüyoruz, o da biliyor bir sütkardeşinin olduğunu benim kızım da biliyor bir sütkardeşi olduğunu. Ama öbürü hayır ona çok şey. Dinimi tercih ederim. Asla öbürünü istemem.(K4-Kız, 51, Lise, Kuaför)

Taşıyıcı annelik konusunda bir fikri olmadığını söyleyen katılımcıların (K11-Kız, K8-Kız, K7-Kız) bazıları (K8-Kız, K6-Kız1, K5-Kız) ise duygusal bağ kurulamayacağını belirtmektedirler. K6-Kız1, dinî açıdan taşıyıcı anneliğin hükmünü bilmemekle beraber çocukla anne-baba arasındaki bağın oluşmayacağını ve aile kavramını bozacağını düşünmektedir.

Bana o konu mantıklı gelmiyor. İşte senin çocuğunun başkasının karnında büyüyüp gelişmesi, bence ailesinin o bağı da koparır bence. Sonuçta hamilelikte anne ve çocuk arasında bağ oluşur. Babanın sesini duyar, onunla da bir bağı oluşur. O konuda bence aile kavramını bozuyor taşıyıcı annelik. Dinî açıdan nasıl yorumlandığını bilmiyorum, hiç bakmadım o konuya. (K6-Kız1, 22, Lisans, Fizyoterapist)

Benzer şekilde K5-Kız da duygusal bağın oluşmamasından dolayı taşıyıcı anneliği uygun görmezken farklı olarak yaşı gereği “çocuğunun sevdiği kişiden olmasını” tercih etmektedir.

Açıkçası ben istemem. Bir çocuğum olursa o sevdiğim kişiden olsun. Hadi diyelim olmadı, çocuğum olamıyor, o zaman bir sürü sahipsiz çocuk var. En azından onu bağrıma basmak isterim, ama başkasının taşıdığı şey bana rahat gelmez. Ben doğurmayacaksam, o bebeği karnımda taşımayacaksam, yani zaten anladığım kadarıyla anne bebeğe hamileyken daha çok annelik duygusu yaşıyor, bir başkası doğurup elime verirse o kadar bir duygu yaşayacağımı zannetmiyorum. Hani o tekme atışı bebeğin tekme atışını ben hissetmek isterim açıkçası nasıl bi duygu diye, bunlar bana heyecan verir. (K5-Kız, 16, Lise, Çalışmıyor)

Bir başka katılımcı K10-Kız da; “Taşıyıcı annelik bence haram, çünkü mahremiyet konusu var, o insanın saygınlığı, kendi kişiliğinin, şahsiyetinin korunması filan, veren kişi için doğru bir şey değil.” diyerek bu durumu mahremiyete aykırı gördüğünü ifade etmekte ve kendine göre haram kabul etmektedir.

Son olarak taşıyıcı anneliğin dinle çelişmediğini, çünkü dinin insana zarar veren şeyleri yasakladığını söyleyen katılımcı K6-Kız2, görüşlerini şöyle ifade etmektedir:

O konulara açıkçası çok karşı değilim. İnsan sağlığına zarar vermediği sürece açıkçası herhangi bir şeye karşı değilim bu konuda. Ben dinin yasakladığı şeyin sadece insana zarar veren şeyler olduğunu düşündüğüm için, yani bir şey size zarar veriyorsa aslında bu yasaklanmış ve haram kılınmış gibi bir anlayışım var. Onun dışında mesela anne olamayan bir insanın taşıyıcı anneliğe yönelmesi bence onu mutlu edecek bir şey olduğu için dinle çeliştiğini düşünmüyorum. Çünkü insan çocuk sahibi olmak istiyorsa bunun önünde kendini de bu şekilde zorlamamalı dini açıdan. (K6-Kız2, 23, Lisans, Makine Mühendisi)

Taşıyıcı anneliğin dinle çelişmediğini “çünkü din insana zarar veren şeyleri yasaklar, taşıyıcı annelik anne olamayan kişiyi mutlu ediyor” argümanı üzerinden savunmaktadır. Katılımcının fayda zarar ilişkisi içerisinde, haramlık-helallik anlayışı oluşturduğunu görmekteyiz. Nitekim liseli gençlerin günah algısı üzerine yapılan bir araştırmada bir davranış, katılımcıların %88’ine göre Allah yasakladığı, %70’ine göre varlığa zararlı olduğu ve %93’üne göre kötü olduğu için günahtır sonucuna varılmıştır.⁴⁴² K6-Kız2’nin taşıyıcı annelik hakkındaki düşünceleri de bu çalışmadaki %70’lik veriyle paralellik göstermektedir.

Taşıyıcı annelik konusunda anneler muhafazakâr/dindar bakış açısına sahipken kızları seküler- bilimsel eğilim sergilemektedir. Annelerin bu modern zamanda hala dinî değerlerine sahip çıktığını görürken, bazı kızların tercihini bilimden yana kullandıklarına şahit olmaktayız. Bunun yanında taşıyıcı anneliği doğru bulmayan, dinî normları dikkate alan katılımcı kızlar da bulunmaktadır. Toplumsal normların, dinî

⁴⁴² Doğan, *Liseli Gençlerde Günah Algısı (Elbistan Örneği)*, 72.

değerlerin korunması, neslin bozulmaması katılımcıların geneli için önem taşımaktadır. Anneler ve kızlar arasındaki farklılaşma ise, zamanla toplumsal normların ve dinî değerlerin modern tıbbın getirdiği yeni pratiklerle nasıl şekillendiğini göstermektedir. Taşıyıcı anneliğe karşı özellikle anneler ve bazı kızlar tarafından kuvvetli bir direnç söz konusu iken kızların bazıları da modern bir anlayış geliştirme çabasına girmektedirler. Sağlık durumuna bağlı olarak olumlu bir yaklaşım sergileyenler dinî inançları ile modern tıp arasında denge kurmaya çalışmaktadırlar. Son olarak taşıyıcı anneliğin mahiyetini ve helallik haramlık durumunu bilmeyen katılımcılar da mevcuttur.

3.1.3.1.2. “Organ Nakli Hayat Kurtarır Ama Ya ...?”

Organ naklini, annelerin de kızlarının da genellikle olumlu karşıladıklarını söyleyebiliriz. Bunun nedenini ise “birine can verme” argümanı ile açıklamaktadırlar.

Organ nakli olmalı, bağışlanmalı diye düşünüyorum. Karşıdakine can veriyorsun, günah mıdır, bilmiyorum ama günah diyenler de var günah değil diyenler de var. Ama sonuçta sen ölüyorsun senin organlarınla bir sürü insan yaşıyor. Bence güzel. Mesela düşüneyim benim çocuğum, Allah korusun çocuğumun bir organ yetmezliği var, karşıdaki biri ölüyor ama ölecek gerçekten, senin çocuğun onunla yaşayacak, bir anne olarak çok isterim. Veya benim karşıdaki birine can vermem veya benim çocuğumun karşıdaki birine can vermesi, senin çocuğunun organı onunla yaşıyor ya da onun ki sende. Can veriyorsun işte bilmiyorum günah mıdır onu da bilmiyorum günah diyende var değil diyenler de var ama bence organ nakli günah olmamalı. (K10-Anne, 43, Ortaokul, Ev Hanımı)

Bence verilen örneklerin çoğu dinde kabul edilen şeyler. Organ nakli zaten dinde geçen bir şey değil mi? Bence organ verilir, çünkü artık kendine yaramayacak bir şeyi başkasına versen sana da sevap gitmeyecek mi? Bence verilir. Ölmeden de organ verilebilir, sonuçta veren kişi organı olmayınca sağlık sorunu yaşayabileceğini biliyor, verilen organla karşıdaki kişinin iyileşeceğini biliyor. Kötü bir niyetle ya da günah olması için yapmıyor. Organ nakli günah değildir bence, ben de veririm. (K10-Kız, 19, Lise, Çalışmıyor)

K10-Anne ve K10-Kız, organ nakli hakkında benzer fikirler beyan etmişlerdir. Anne, organ naklinin caiz olup olmadığına dair bir bilgiye sahip değilse de kendince deliller sunarak günah olmaması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca çocuğu üzerinden duygusal bir bağ kuran anne, çocuğunun organlarının başkasında yaşaması veya başkasından alınan organların kendi çocuğunu yaşatması ihtimallerine dayanarak organ naklini olumlamaktadır. Benzer şekilde K10-Kız da organ nakline ılımlı yaklaşmaktadır. “Organ nakli dinde geçen bir şey değil mi?” sorusundan ise, bilgisine güvenmediği için tasdik beklediğini anlayabiliriz. Son olarak K10-Kız’ın, organ

naklinin bilinçli yapıldığı için günah değil sevap olacağı kanaati, bireysel din algısını ortaya koymaktadır.

Organ naklini onaylayan ebeveynlerin yanı sıra K2-Anne, kendi çocuğuna verebileceğini ama başkasına verme konusunda aynı yaklaşımı göstermeyeceğini beyan etmektedir.

Çok araştırmadım ama vermem. Belki bir çocuğuma böbrek gerekirse, aile için olur ama dışarıya vermem. Dinimiz cevaz vermiş yani, din onay vermiş ama çok araştırdığım bir konu değil, yani bilmiyorum ama tutup da benim şimdi, mesela dinimiz ölüye çok saygı göstermiş, yıkarken bile ölüye Hakk zarar verme diyor. Çünkü ben öldükten sonra parçalayacak ne kalacak orada yani, her şeyi alıp. Ben o konuda ne yaşanacağını bilmiyorum ki, nasıl bir şey çekeceğimi, ölüm anında fişimi çekecekler, yani o boyutu bilemiyorum ki. Belirsizlik ve bir de o kadar hassasiyet göstermişse dinimiz ölüye, yıkarken bile incitmeden çevriliyor. Hani ben de yıkamaya anneanneme de girdim, yıkamaya bu kadar hassas olduğuna göre, niye o zaman parçalama var. Mevlam her şeye bir hüküm vermiş cevap vermiş Kuran’da da ona niye verememiş değil mi? Allah Kuran’da ona cevap verememiş mi vermemiş mi? vermemiş yani hani bazı şeylere dinimiz hüküm veriyor, yani bazen bazı şeylere yanlış hüküm verdiğini de düşünüyorum diyanetin...(K2-Anne, 56, Ön Lisans, Öğretmen)

Organını kendi ailesine verebileceğini söyleyen, aynı zamanda organ naklini ölüye saygısızlık şeklinde yorumlayan öğretmen K2-Anne’nin kızları ise; “Bence bunlarda bir sıkıntı yok. Bunları yapmanın yanlış olacağını düşünmüyorum. Organ nakli bir insanın hayatını kurtarıyor, insan hayatını kurtarmanın yanlış bir tarafı olacağını düşünmüyorum...” (K2-Kız1), “ Organ nakli kişiye fayda sağlayacak bir durum, dinle çelişiyorsa bilimi desteklerim” (K2-Kız2) şeklinde yorumda bulunarak organ naklini desteklemektedirler. Dikkatimizi çeken diğer bir veri ise, K2-Anne’nin ölüm olayı gerçekleşmeden organlarının alınabileceği endişesi duymasıdır. Ayrıca organ nakli fetvası konusunda diyanete güvenmediğini, eğer caiz olsaydı Kuran’da kesin hükmünün bulunacağını beyan etmektedir.

Yine K4-Anne’nin ve K4-Kız’ın, organ nakli konusunda dini açıdan emin olamadıklarını, ahirette vücut bütünlüğünün bozulacağını düşündüklerini görmekteyiz.

Verenlere dua ederim, Allah razı olsun ondan bir can yaşıyor, ama artık öldüğü kalktığı zaman eksik görecektir mi görmeyecek mi veren kişi? Tedirgin oluyorum ondan. (K4-Anne,78, İlkokul, Ev Hanımı)

Evet, belki bir can kurtarılacak ama ben hep şey düşünüyorum, artık din bilgimiz kuvvetli olmadığı için belki de bunu düşünüyorum. Ben öldükten sonra dirileceğim bir organım eksik olacak, acaba öyle mi olacak? Çünkü bilgin yok, onun bilgisini de alamıyorum. Bir gözüm olmayacak veya kalbim olmayacak veya beynim olmayacak, acaba günah mıdır değil midir? Net ben de bilmiyorum, ama bir taraftan da bir hayat kurtaracaksın. Onun da bilincindeyim. Onu yapıp yapmama arasında şu anda hala daha gidip de organ nakli için bir şey yapmadım. (K4-Kız, 51, Lise, Kuaför)

Annenin ve kızının organ nakline hayat kurtardığı için sıcak batıklarını, fakat ahirette vücut bütünlüklerinin akıbetini bilemedikleri için tereddüt ettiklerini söyleyebiliriz. Düşüncelerindeki belirsizliği, “organ nakli hayat kurtarır ama ya...?” cümlesiyle özetleyebiliriz.

Görüşme yaptığımız bazı katılımcılar ise organ bağışının sadece canlıdan yapılan böbrek ve karaciğer gibi organlardan olabileceğini beyan etmektedirler.

Kesinlikle karşıyım, işte bu konularda kızımınla çatışıyorum. Organ nakline ben katılmıyorum. Şöyle organ nakline sadece sevdiğin bir insana böbreğini, tabii ki de bu ayrı(veririm demek istiyor), ama öldükten sonra, ona karşıyım. Dinimizi de bilmiyorum, hocalar da farklı farklı söyleyebiliyor. Ama benim kendi yaşadığım dinimce, yani kalbimi verdiğim zaman yeniden dirildiğimde benim kalbim, benim midem, yani o çelişkiyi kuramıyorum. O yüzden de organ nakline karşıyım. İslamiyet’te de sanki, ama dediğim gibi böbrek, yani başka bi şey olsun, verince yaşayacaksam onu verebilirim. Duyuyoruz öyle, eşine vermiş, ablasına vermiş, kardeşine vermiş, onu takdir ediyorum. Ama onun dışında organ nakline karşıyım. Çünkü düşünüyorum benim bedenimdeki, benim kalbim başkasının kalbinde veya nasıl, geri mi dönecek? Yani bilmiyorum haşa onu benim iradem, zaten hani dirileceğimize inanıyoruz. Ama orada bir çelişki kuramıyorum(ilişki demek istiyor).Yani benim toprağında çürümesi gerekiyor, öyle değil mi? Mezarlığımızda, öyle inanıyorum yani, orada o benim toprağında benim organlarım orada nasıl çürüyecekse bütün olarak, Allah’tan öyle inandım ki onun doğruluğuna. (K3-Anne, 44, Lise, Ev Hanımı)

Organ naklini ben istemiyorum. Organ nakli şöyle kalp hariç, göz hariç. Karaciğer, böbrek olur. Başka yok, onları olumlu düşünüyorum. Ben verdiğim zaman yaşayabiliyorsam, o organı verebilirim. Bitkisel hayatta, ölüm döşeğinde olan insanlar için diyorum, göz ve kalp hariç öbürlerini verebilirim, bağışlayabilirim. Ama sağlık açısından mesela canlı bir hayat veriyorsun, hayat vermek istiyorsun, tabii ki böbreğimi, karaciğeri bağışlayabilirim. Yani öldükten sonra o kalp bana ait gibi hissediyorum, gözlerde bana ait tamam, hepsi bana ait ama onlar farklı. Kalbim, düşüncelerim, hislerim, benim yani başkası için değil, onun da bir kalbi var mesela onun da kalbi farklı şeylerde, ama benim kendi kalbim, kendi gözlerim, düşüncelerim falan, bilmiyorum artık ya öyle düşünüyorum. (K8-Anne, 46, İlkokul, Ev Hanımı)

K3-Anne, organ nakli konusunda din adamlarına güvenemediğini, kendince ona ait organların başkasına verilmesini öldüğünde ve dirildiğinde vücut bütünlüğünün bozulacağı hasebiyle organ naklini onaylamadığını ifade etmektedir. Böbrek, karaciğer nakli gibi kendini yenileyebilen, tek kaldığında da sağlık açısından sıkıntı çıkarmayan organların naklini kabul edebileceğini sadece sevdiği kişilere vermek şartıyla uygun görmektedir. Ev hanımı K8-Anne’nin görüşleri de aynı doğrultudadır.

Organ nakline farklı bir pencereden bakan, organlarını bağışladığını söyleyen makine mühendisi K6-Kız2, inandığı Allah’ın insanların ölmesini istemeyeceğinden böyle bir yasak da koymayacağını savunmaktadır. Allah’ın merhameti ile ilişkilendirdiği organ naklini destekleyen katılımcı, inandığı Allah’ın bir insanın

ölümünü istemeyeceğini, eğer bu konuda bir yasak varsa, bilimi tercih edeceğini beyan etmektedir.

Açıkçası insanın yaşamı için elzemse organ nakli, bir insan organı alamazsa yaşaması mümkün değil, o zaman ben bilimin açıkçası arkasında durmayı tercih ediyorum. Çünkü şöyle bir şeyim var, bir Allah'a inanıyorsam, O'nun beni yarattığına inanıyorsam, O'nun başka bir yarattığı kulun ölmesini istemeyeceğini düşünüyorum. O yüzden elimizden ne geliyorsa yapabiliriz gibi. Zaten 18 yaşına girdiğimde ilk yaptığım şeylerden biri organlarımı bağışlamaktı bu konuda, inanıyordum, en azından ben ölüyorsam bile bir şekilde başka insanlara yardımcı olayım diye düşünüyorum. (K6-Kız2, 23, Lisans, Makine Mühendisi)

Makine mühendisi katılımcının annesi K6-Anne ve kız kardeşi K6-Kız1 de organ naklini bir insanın hayatını kurtardığı için desteklemektedirler.

Katılımcı annelerin ifadelerinden, organ nakli konusunda bilgi eksikliğinden kaynaklı belirsizlikler yaşadıkları, bazılarının vücutlarının kalp, göz gibi bölümlerini kendilerine özel hissettikleri için asla veremeyecekleri, ahirette vücut bütünlüğünün bozulacağına dair endişe duydukları anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı anneler, başka birine can verdiği için organ naklinin günah olmayacağını düşünmektedirler. Ayrıca, organ verme konusunda sadece ailelerine ve sevdiklerine, belli organlarını verebileceklerini beyan edenler de bulunmaktadır. Genel anlamda dini açıdan bilgi eksikliğinden kaynaklı tereddütler yaşadıklarını söyleyebiliriz. Bir tarafta iyi bir şey yapma isteği varken diğer tarafta “ya...?” endişesi taşımaktadırlar. Anneler bu endişeleri taşıırken kızları organ naklini engelleyen bir dini silikleştirerek bilimden yana taraf olmaktadır. Organ nakli konusunda fikir belirten kızların biri (K4-Kız) hariç, diğerleri organ naklinin hayat kurtardığı için günah olmayacağını düşünmektedirler. Özellikle genç katılımcılar bilimin sağladığı imkânları ve insan sağlığı üzerindeki olumlu etkilerini vurguladıkları görülmektedir. Dinî perspektiften uzaklaşarak daha pragmatik bir yaklaşım benimseyen gençler organ naklini dinî kurallarla değil etik ve insani değerlerle açıklama eğilimi sergilemektedirler. Katılımcılar arasındaki görüş çeşitliliği ise bilgi kaynaklarının, deneyimlerinin farklı olduğuna işaret eder. Ayrıca katılımcıların bazıları organ naklini dinî açıdan sorgularken bazıları da bu konuda belirsizlik yaşamaktadır. Toplumdaki kesin doğruların ve normların artık sorgulanıyor olması, dinî öğretilerin bireylerde karmaşık ve belirsiz bir hissiyat oluşturması⁴⁴³ postmodern anlayışın yansımaları şeklinde ifade edilebilir.

⁴⁴³ Günay, *Din Sosyolojisi*, 404-406.

3.1.3.1.3. Estetik: Din mi, Güzellik mi, Sağlık mı?

Annelerin ve kızlarının estetiğe bakış açıları bazen benzerlik, bazen de zıtlık göstermektedir. Estetik hakkında “dinen yasaktır” düşüncesine sahip ev hanımı K1-Anne’nin kızı K1-Kız, “kendimi daha iyi hissetmek için estetik olabilirim.” demektedir. Estetik ameliyatları keyfi yaptırılanlar onaylanmazken, herhangi bir sağlık problemi nedeniyle yaptırılanlar uygun görülmektedir. K3-Anne, insanların sağlık için estetik olabileceğini ancak başka amaçlarla yaptıranların hep birbirine benzediğini, bu durumu tasvip etmediğini söylerken, K3-Kız ise, Allah’ın yarattığına müdahaleyi yanlış bulmaktadır. Ancak estetiği mutlulukla ilişkilendirerek estetik yaptırmaya istekli görünen K3-Kız, bedeninin böyle olmasının kendi tercihi olmadığını vurgulamaktadır.

Kesinlikle karşıyım ona, sadece burun konusunda, eğer dalga konusu olursa, bir genç kızın psikolojisi bozulursa, eğer bir ortamda çok dikkat çekip de böyle bir bakan bir daha bakarsa, işte geceleri psikolojisi çok bozuldu mu ona biraz daha şey tanıyorum. Ama o da sağlığı için, psikolojik olarak sağlığını bozacaksa onu yaptırabilir. Şimdi zaten olaylar (estetik) çok çıkmış, azıcık mesela bir şey olabilir. Ben hatta kızım da o konuda şey yapıyorum. Ben onun burnunun ona özel olduğuna inanıyorum. Azıcık bir çıkıntı var, Rabbim seni böyle yaratmış o kimsede yok ki o senin ayrıcalığın diyorum. Onun gibi, ama dikkat çekme şeyinde karşı çıkarım, biraz daha sağlık konusunda psikoloji açısından, bir şey demem destek veririm. Diğer konularda hiç tahammülüm yok, görmekten midemiz bulanmaya başladı bile. Hep insanlar birbirine benzemeye başladı. Artık yeter sevmiyorum. (K3-Anne, 44, Lise, Ev Hanımı)

Ya ben estetik yaptırmayı istiyorum. Bence insan nasıl mutluysa o şekilde olmalı. Bunun da dinî boyutu tabii ki vardır. Allah’ın yarattığını değiştirmemek gerekiyor tabii ki, ama sonuçta bu şekilde olmayı da ben istemedim ama yani. Onu diyebilirim. (K3-Kız, 22, Lisans, Ordiolog)

Estetik, günümüzde özellikle kadınları kadrajına alarak, karakteristik özelliklerini ortadan kaldırıp tek tipleştirilmektedir. Böylece K3-Anne’nin eleştirdiği gibi etrafımızda biricikliğini kaybetmiş, özgünlüğü kalmamış, popüler kültürün belirlediği ideal tipe ulaşma çabasıyla birbirine benzer kadınlar türemiştir.⁴⁴⁴ İdeal kadın olma arzusunun yanında K3-Anne’nin değindiği diğer bir nokta ise, birey burnundaki bozukluktan dolayı psikolojik şiddete maruz kalıyorsa estetik olabileceğidir. Bedendeki herhangi bir bozukluk nedeniyle yapılan estetikler, bireylerin toplum içinde ötekileştirilmesini, damgalanmasını engelleyerek, toplumda

⁴⁴⁴Ahmet Burak Kahraman vd. “Tüketim Kültürü Ekseninde Estetik Algısı” *Temaşa Felsefe Dergisi* 20 (Aralık 2023), 243.

sağlıklı ve huzurlu bir hayat sürmelerini sağlamaktadır.⁴⁴⁵ Estetikler, bireylerin olumlu benlik algısı inşa ederek, toplumsallaşma süreçlerini kolaylaştırmaktadır. K3-K1Z’ın dediği gibi, estetik mutluluk getirebilmektedir.

Benzer şekilde K6-K1Z2’de, mutlu olmak için estetik yaptırılabilir demektir.

Estetik açısından, çok emin değilim, o konuda çok da bir bilgim yok. Ama genel olarak insanı mutlu edecek şeylerin daha önemli olduğunu düşünüyorum. Kendi kendine zarar vermedikçe, vücuduna zarar vermediği sürece, önemli olan insanın mutluluğu gibi. (K6-K1Z2, 23, Lisans, Makine Mühendisi)

“Estetiğe karşıyım ama sağlık için olabilir” diyen K2-Anne’nin kızı ise bu konuda sorumluluğu bireye ait görmekte, kendisinin estetik yaptırmadığını ama yaptırmak isteseydi herhangi bir engeli kabul etmeyeceğini ifade etmektedir.

Yani o da yine kişinin tercihine kalmış bir şey. Eğer dinî açıdan bir sakıncası varsa da bu kendisinin günahı olur mu deyim. Kendisinin üstlendiği bir sorun, kendi sorumluluğunu kendisi almış. Yani senin buna karışman ya da dinen sen bunu yanlış yapıyorsun gibi bir şey söyleme hakkın yok. Kendi bu sorumluluğu almış kendi şey yapacak. Eğer böyle bir şey varsa, yine kişiye özgü bir şey, o yüzden bir şey yapılamaz. İsteseydim yaptırırdım ama istemiyorum. İsteseydim yaptırırdım, Öyle bir ihtiyacım yok ama bir şey isteseydim yaptırırdım. Yani bunu engel olarak görmezdim önümde. (K2-K1Z1, 17, Lise, Öğrenci)

Yine K3-Anne ile benzer ifadeleri kullanan K8-Anne ve K8-K1Z, bireylerin vücutlarında kötü anlamda dikkat çeken, başkaları tarafından damgalanmalarına neden olan organları varsa estetiği gerekli görmektedirler. Keyfi yapılan dudak dolgusu, yüz gerdirme gibi işlemleri ise günah ve gereksiz bulmaktadırlar. K8-Anne ve K8-K1Z sosyal baskı görenlerin estetik yaptırmasına olumlu baktıklarını, dış güzellik, beğenilme gibi isteklerle yaptırılan estetikleri hoş görmedikleri ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Onları da kesinlikle tasvip etmiyorum. Hiç hoş bir şey değil estetik, nasıl desem yani dinî açıdan eğer seni şey yapıyorlarsa, mesela burnuna estetik yaptırmak istiyorsun ama seni engelliyor insanlara karşı, karşıdaki insanlar kötü olarak şey yapıyor. Burnun hakkında ne kadar kötü görüntü diye bak, yadırgıyorlar, kötü söz söylüyorlar, kötü davranıyorlar, arkandan konuşuyorlar, yüzüne karşı artık gülere bakıyorlar, ondan sebep bence olması lazım. Ama güzellik açısından eğer ay buram gözüksün, burnum kalkık olsun, şuramı gerdireyim de güzel gözükeyim herkese, güzel görsünler beni, kesinlikle istemiyorum hoş değil, din açısından asla da hoş değil. Başkalarına güzel gözükmek için, yani erkeklere güzel gözükmek için. Sadece erkeklere de değil arkadaşlar da olsun kız arkadaşları da olsun, herkes güzel desin diye. (K8-Anne, 46, İlkokul, Ev Hanımı)

Kişi Eğer gerçekten çok fazla bunun hakkında da zorbalığa maruz kalıyorsa kötü söylemler duyuyorsa tabii ki de olabilir. Ama onun dışında yine çok çok tasvip ettiğim

⁴⁴⁵ Hatice Çarboğa, *Beden Tüketimi Bağlamında Estetik Cerrahi Operasyonların Sosyolojik Analizi: Ankara İli Örneği* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 61.

ve uygun bulduğum bir şey değil kendi açımdan. Ya işin hem dini boyutu hem de edebiyatsal olarak düşündüğümde ben mesela hiç istemem, kırıksıklıklarım olmasın falan diye düşüncelere girmiyorum. Çünkü her bir kırıksıklığım bir yaşantı belirtisi olduğunu düşündüğüm için ya da ne bileyim bir burnun kavisli olması çok karakteristik bir şey olduğu için bunu bozmanın çok çok uygun olmadığını düşünüyorum kendi açımdan açıkçası. Dinî açıdan bence yanlıştır, çok çok zorbalanma oluyorsa, toplum tarafından dışlanıyorsa bence yapılabilir. (K8-Kız, 18, Lisans, Öğrenci)

Annenin ve kızının değerlendirmelerinde güzellik, beğenilme algısıyla yapılan estetikleri hem dini açıdan hem de bireysel tercih bakımından yanlış buldukları anlaşılmaktadır. Bireylerin başkaları tarafından beğenilmek arzusuyla yaptırdıkları estetikte, kendi bedenleriyle kurdukları ilişki, beden algıları belirleyici rol oynamaktadır.⁴⁴⁶ K8-Anne'nin belirttiği gibi, erkeklere kendini beğendirme, kız arkadaşlarına kendini beğendirme, ötekilere karşı fark yaratma çabaları kadınları estetiğe yönlendirmektedir. Üniversite öğrencisi K8-Kız'ın beyanlarında ise, tam zıt bir benlik algısı oluşturarak kırıksıklıklarını yaşanmışlık kabul edip estetiği reddettiği görülmektedir. Bu reddedişin anlamı ise, popüler estetik algısının seküler bir ortamda bulunan üniversite öğrencisini etkilemediğidir.

Öğretmen katılımcı K11-Kız ise, bedeninin emanet boyutuna dikkat çekerek estetiği dinen günah kabul etmekte ve gereksiz görmektedir. Annesi de kendinin estetik yaptırmayacağını, günah olduğunu ancak kızı çok ısrar ederse karşı çıkamayacağını, izin vereceğini belirtmektedir.

Ben estetiğe dinim açısından günah diyorum. Çok gerekli olmadıkça yani. Sebebi şu, yani dine bakıldığında hani organlarımız, bedenimiz bize bir emanet olarak verilmiş. Yani biz onu ne kadar düzgün koruyabiliyoruz, değiştiriyoruz ya da ne bileyim Allah'ın bize verdiğini beğenmiyoruz. Öyle çok göze batmıyorsa, çok rahatsız edici değilse ben gerekli görmüyorum. (K11-Kız, 24, Öğretmen, Lisans)

Estetik ameliyat ise, olmasalar daha iyi. Ben kendim için yapmam da, kızım illaki tutturmuşsa, açıklarım ona hani günahdır bak şey yapma diye. Ama illa gidip yaptıracaksa da o kadar da çok ısrar etmem. Ben söylerim ona doğruyu yanlış, çok da ısrar edersem nasıl önünde durayım ki bilmiyorum. Allah beni böyle yaratmış, sonuçta imtihan için geldik. Güzel olsan ne olmasan ne, huyun güzel olsun. Eğer dinle çatışan konular işte günahsa kabul etmem ama günah değilse yani çelişmediğini düşündüğüm yerde de bilimi tercih ederim. Yani kızım için diyorum estetiği filan, kendim için hiç tercih etmem. (K11-Anne, 49, Lise, Ev Hanımı)

K11-Anne, dış güzelliğin çok bir anlam ifade etmediğini iç güzelliğin, huyun önemli olduğunu dile getirerek, dinle çelişen bilimsel gelişmeleri kabul etmeyeceğini beyan etmektedir. Benzer şekilde Allah'ın verdiğine razı olmayıp, güzel görünmek için

⁴⁴⁶ Çarboğa, *Beden Tüketimi Bağlamında Estetik Cerrahi Operasyonların Sosyolojik Analizi*, 90.

organlarına çeşitli işlemler yaptıranları eleştiren K7-Anne'nin bu görüşüne karşılık K7-K1Z, nedeni fark etmeksizin estetiğe olumlu baktığını ifade etmektedir.

Estetik ameliyatı şöyle açıklayayım, güzellik için olanı var bir de zorunlu olanı var. Zorunlu olanın bence hiçbir şekilde bir sakıncası yok, güzellik için olanı da şey diyorlar yani Allah seni böyle yaratmış niye Allah'ın yarattığını bozuyorsun. Değil bence, insan kendini nasıl güzel hissediyorsa o şekilde yaşayabilir. Bence bir sakıncası yok. (K7-K1Z, 23, Lisans Okuyor, Öğrenci)

K7-K1Z, dinin estetikle olan ilişkisini eleştirerek, bireylerin kendi bedenleri üzerinde söz sahibi olduklarının altını çizmektedir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, görüştüğümüz anneler estetik bağlamında, bilim karşısında dini tercih etmektedirler. Estetiği, “dinen yasak”, “Allah’ın verdiğini bozmak”, “dinen hoş değil” gibi ifadelerle eleştirmektedirler. Estetiği sadece psikolojik şiddet ve genel sağlık durumlarında uygun görmektedirler. Bireylerin yaşam kalitelerini artırmaya yönelik estetikler, katılımcılar tarafından da toplum tarafından da kabul edilebilir bir durumdur. Kızlar ise aynı şekilde sağlık ve damgalamaya karşı bir çözüm olarak gördükleri estetiği, annelerinden farklı bakış açısıyla “mutlu olmak”, “kendini iyi hissetmek”, “güzellik algısı” gibi nedenlerle onaylamaktadırlar. Anneler, dini ve sağlığı tercih ederken, onların kızları sağlığın yanına güzellik ve mutluluğu da ekleyerek bireysel ve daha esnek bir yaklaşım benimsemektedirler.

3.1.3.1.4. “Cinsiyet Değiştirme Günahtır”

Cinsiyet değiştirme ameliyatları konusunda 5 katılımcı fikir beyan etmektedir. Katılımcıların cinsiyet değiştirmeye dair aynı algılara sahip olduklarını söyleyebiliriz. Görüş bildiren bütün katılımcıların cinsiyet değiştirme ameliyatlarını tasvip etmedikleri görülmektedir. Cinsiyet değiştirmeyi dinen günah kabul ederek tercihlerini dinden yana kullanmaktadırlar ve aralarında çatışma yaşanmamaktadır.

Dini açıdan kızdan erkeğe erkekten kıza dönenleri, mesela onun din açısından şey olduğunu düşünüyorum yani büyük, bayağı günah olduğunu düşünüyorum. Ki öyle zaten benim bildiğim kadarıyla, bunları hiç hoş bulmuyorum. (K9-K1Z, 16, Lise Terk, Çalışmıyor)

Diğer katılımcılar da benzer şekilde “Ben cinsiyet değiştirmeye de karşıyım günah değil mi cinsiyet değiştirmek, zaten günah, değil mi?” (K10-Anne); “Şimdi cinsiyet değiştiriyorlar, bence o da dinen yanlış” (K10-K1Z); “Cinsiyet değiştirme ameliyatları oluyor, kesinlikle izin vermem” (K11-Anne); “İşte cinsiyet değiştirme

ameliyatları var, onları da saçma buluyorum” (K11- Kız) açıklamalarında bulunmaktadır.

Türkiye’deki dindarlık algısıyla ilgili çalışmada, farklı cinsel eğilimi olan bireylere hukuki statü tanınmasını katılımcıların %62,2’si doğru bulmazken %19,3’ü doğru bulmaktadır. %9,5’i de kısmen doğru bulmaktadır. Ayrıca eğitim seviyesi arttıkça farklı cinsel eğilimlere karşı kabul edilebilirlik seviyesi artmasına⁴⁴⁷ rağmen, Rize ilinde yaptığımız bu araştırmada katılımcıların eğitim seviyesine göre farklılık göstermemesi, genelleme doğru olmasa da şehrin muhafazakâr yapısını bu anlamda koruduğunu göstermektedir.

3.1.4. Annelerin ve Kızlarının Günlük Hayatlarında İbadetlerin Yeri

Müslümanlıkta ibadetlerin bireysel anlamda cami dışında, örneğin evlerde yapılabilir olması Türk toplumunun sekülerleşmeden ne kadar etkilendiğini ortaya koymayı zorlaştırmaktadır. Ama Tanrı inancı, ibadetleri yapma sıklığı gibi durumlar - genelleme yapmak doğru olmamakla beraber- bireylerin dindarlığı ya da sekülerliği hakkında belli bir fikir vermektedir. ⁴⁴⁸ Örneğin Bayar, “Sekülerleşme ve Din” adlı çalışmasında “Katılım ve İbadetlere Devam” teması altında Batı’da ve Türkiye’de yapılan çalışmaları analiz ederek Hem Batı’da hem de modern Türk toplumunda geleneksel ibadetleri yerine getirmede çözümlerin yaşandığı⁴⁴⁹ sonucuna ulaşmıştır. Batur ise dinin ibadet boyutundaki sekülerleşme eğilimini şöyle ifade etmektedir:

İbadetlerin yerine getirilmesinde meydana gelen azalma, camilere gitme sıklığında meydana gelen düşüş, dinsel kişi ve değerlere verilen önemin azalması ve dini hutbelerde meydana gelen dil ve içerik değişiminin yanı sıra, din ve ibadetlere dair bireysel özgürlük alanının genişlemesi, tercih ve kanaat serbestisinin ön plana çıkması ve bu eğilimlerin gittikçe benimsenmesi dinde bireyselleşmenin (liberalleşme), dolayısıyla da sekülerleşmenin ortaya çıktığını göstermektedir.⁴⁵⁰

Yapılan çalışmaları dikkate alarak Türkiye’deki sekülerleşmenin, ibadet boyutunda Rize şehrinde yaşanıp yaşanmadığını anlamak ve muhafazakâr annelerle seküler görünümlü kızlarının ibadet algılarını karşılaştırmak için katılımcılarımıza “Günlük hayatınızda ibadetlerin yeri hangi konumdadır?” sorusunu sorduk. Verilen cevapları değerlendirdiğimizde annelerin verdiği cevaplarda genel yargı şöyledir: “

⁴⁴⁷ Ete-Yargı, *Türkiye’de Dindarlık Algısı*, 72.

⁴⁴⁸ Ali Bayar, *Sekülerleşme ve Din* (Ankara: İksad Yayınevi, 2022), 78.

⁴⁴⁹ Bayar, *Sekülerleşme ve Din*, 75-79.

⁴⁵⁰ Batur, “Sekülerleşme Türkiye’de”, 569.

Namazımı kılarım, orucumu tutarım, kuranımı okurum”. Bu üç ibadet dışında bazı anneler zikir çektiklerini, tesbihat yaptıklarını, dua ettiklerini söylemektedirler. Görüşme yaptığımız kızların ise, 1’i (K2-Kız1) hariç diğerlerinin ibadetlerden tamamen uzak olmadığı görülmüştür. Ramazan orucunu tuttukları, bazılarının namaz kıldığı, bazılarının ise önemli gün ve gecelerde ibadetlerini yaptıkları ortaya çıkmıştır. Bir katılımcı kızın (K7-Kız) da ibadetleri kendine göre yorumlayarak yerine getirdiği belirlenmiştir. Katılımcı kızlardaki bu çeşitlilik, Yapıcı’nın çalışmasında⁴⁵¹ dört grup üzerinden yorumlanmıştır: İbadetlerini yapmaya çalışanlar, bazı ibadetleri yapıp bazılarını yapmayanlar, ibadetleri belli zamanlarda yerine getirenler ve yalnızca dua ile ibadet edenler. Bu veriler ışığında elde ettiğimiz kodları dikkate alarak dört alt tema üzerinden değerlendirmeler yaptık. Bunlar;

- “Namazımı Kılarım, Orucumu Tutarım, Kuranımı Okurum”
- Geleneksel Dindar Annelerin Alaca Dindar Kızları
- Günlük Hayatta Dua Ritüelleri
- “İbadetler Kendim İçin, Bugün Allah İçin Ne Yaptım?”

3.1.4.1. “Namazımı Kılarım, Orucumu Tutarım, Kuranımı Okurum”

Türkiye genelinde, toplumun çoğunluğu Müslüman sayılması hasebiyle ibadetler, günlük hayatın içerisinde ve halk kültüründe kendini hissettirmektedir. İbadetler dindarlığın en önemli unsuru sayılmaktadır. Durum böyle olmakla beraber araştırmamızdaki annelerin ve kızlarının ibadetleri ne ölçüde yerine getirdikleri farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların eğitim seviyesi, yaş, yaşanılan çevre gibi belli başlı nedenleri bulunmaktadır. Türkiye genelinde yapılan bir çalışmada⁴⁵² katılımcıların %40’ının günlük beş vakit namaz kıldıkları, kadınların erkeklere oranla daha düzenli namaz kıldıkları ve eğitim seviyesi yükseldikçe namaz kılanların sayısının azaldığını görmekteyiz. Ayrıca verilere göre yaş ilerledikçe de düzenli namaz kılma oranları artmaktadır. Aynı çalışmada oruç ibadetini yerine getirme oranları da cinsiyete, yaşa ve öğrenim durumuna göre değerlendirilmiş, yine kadınların oruç tutma oranı erkeklere göre daha fazla çıkmıştır. Eğitim seviyesi arttıkça da oruç ibadetinin azaldığı görülmüştür. Namazdan farklı olarak yaş ilerledikçe muhtemel sağlık

⁴⁵¹ Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kısılcığında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, 32-33.

⁴⁵² Ete-Yargı, *Türkiye’de Dindarlık Algısı*, 53-56.

sorunlarından dolayı oruç tutanların oranında da azalma olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Başka bir çalışmada ise eğitim seviyesi arttıkça günlük namaz kılma ve oruç tutma oranlarının düştüğü, dünyevileşmenin arttığı görülmüştür.⁴⁵³

Katılımcımız K4-Anne'nin durumu ise oruç konusunda yukarıdaki çalışma ile benzerlik göstermektedir. Günde beş vakit namazını kıldığını, kuran okuduğunu ve tesbih çektiğini söyleyen anne, sağlık sorunları nedeniyle oruç tutamadığını ama fidyesini verdiğini beyan etmektedir.

Ne bileyim kızım Allah'ın emirlerine uyan bir anneyim ben. Namaza niyaza, Kur'an'a, tesbihe, gece yatarken okurum, uykuya dalmadan önce tesbih çekerim. Ne bileyim böyle bir şeyler. Allah kabul etsin. Allah'ıma şükürler olsun beş vakit namazımı kılarım. Şimdi benim bir böbreğim yok, şeker hastasıyım. Onun için doktor oruç tutma dedi, öteki böbreğim de yüzde otuz çalışıyor, o yüzden orucumu tutamıyorum, ama fitresini veriyorum. (K4-Anne, 78, İlkokul, Ev Hanımı)

Benzer şekilde K3-Anne de namaz, oruç ve kuran ibadetleri dışında tefsir kursuna gittiğini söylemektedir. Ev hanımı annenin Kur'an'ın sadece Arapçasını okumak yerine tefsirini okuyup anlamaya çalışmasını geleneksel anlayıştan uzaklaştığı şeklinde yorumlayabiliriz. Dinî sorumluluklarını Allah'ı sevdiği ve günahsız bir kul olmak istediği için yaptığını söyleyen K3-Anne, çocuklarının işlediği günahlardan kendisinin de sorumlu olacağı korkusunu yaşaması düşündürücüdür.

Namazıma dikkat ediyorum, Kur'an okumaya dikkat ederim ki şu anda da tefsir kursuna gidiyorum. Kur'an'ın içini de anlamaya çalışıyorum, daha böyle içine girmeye çalışıyorum. İşte oruçlarıma dikkat ediyorum, borçlarımı tutmaya çalışıyorum. Allah'ımı daha sevmeye çalışıyorum diyeyim yani. Bunun tanımlaması da yok tanımlayamıyorum ama daha günahsız bir kul olmaya mı çalışıyorum, o da olabilir o da olabilir. Günahlardan kaçmaya çalışıyor da olabilirim yani hedefim o aslında. Bu en büyük yara da işte çocuklarımdan yaptığı günahların bana olan payından sorumlu olacağım ya ondan korkuyorum. Bu korkuyu Allah'ı sevmeye, Peygamberimi sevmeye bağlıyorum. (K3-Anne, 44, Lise, Ev Hanımı)

K3-Anne'nin çocuklarını dinî bakımdan iyi yetiştiremediğini, bu nedenle onların günahlarında payının olduğu düşüncesiyle kaygılandığını söyleyebiliriz. K2-Anne ise, ibadetlerini kendine göre yerine getirmeye çalıştığını, yaşı ilerledikçe ibadetlerine daha da bağlandığını beyan etmektedir. Ayrıca açıklamalarından, gençken korkuya dayalı bir din anlayışına maruz kaldığını görmekteyiz.

Ya bunlarla övünülmez, çok yaptığımı zannetmiyorum. Kendimce namazımı kıldığımı düşünüyorum, orucumu tuttuğumu düşünüyorum, Kur'an'ımı okuduğumu düşünüyorum. Daha da okuyanlar var, tutup zikir çekenler var, onca kişiler, onlarla kıyaslamıyorum. Yapmaya gayret ediyorum diyorum, çabalıyorum. Yani yaş faktörü de olabilir, belli bir yaşa gelmişim ya. Eskiden beri daha çok korkardım hocam, gençken,

⁴⁵³ Sinan Yılmaz, "Türk Ailesinin Dönüşümü ve Din" (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 304-305.

müthiş Allah korkumuz olurdu. Açıktaım, çok öyle bir korkutulmuştuk, biliyorduk yani. Yanımızdaki bir meyveye asla dokunmayacağımızı biliyorduk. Annemden, aileden öyle öğrendik. Yalan söylemenin çok günah olduğunu bilirdik ve bize, çocuklarımıza da geçmişti. Müthiş cehennem korkusu, bir de biliyorduk oradan dönüş olmayacak. Belli şeylerden sonra günah yapa yapa mı karardı kalbimiz? Esnedik. Şimdi de dönmeye başladık, şimdi bir dönem geçti o şey dönemi, açıklığım vardı, hoşumuza gidiyordu ya, bilmediğimizden değil. Gençtik, daha farklıydık. Ama şu an işte, her cuma akşamı fix hiç kaçırmam okurum Yasin’ imi, şimdi gündüz okurum sonra da okurum diyebilirim, yani bazen aklıma geldikçe. Bazen öyle olur ki her gün okuduğum oluyor ama bazen o geçiyor aklımdan günah yapa yapa kalbimin karardığını düşünüyorum, çok zikir çekmem gerektiğini düşünüyorum. Çok da dünyalık işim var, oluyor. Bazen yolda yürürken çekiyorum, bazen durduğum yerde, sabah kalktım yattığımda, öyle yani temizlemek açısından öyle, ama o gençliğime, oraya dönemediğimi düşünüyorum. Çok korkuyordum biliyordum çok kesin telafi olmayacağını, sonra baktım esneklik olduğunu, yani tövbe edilebileceğini, ondan sonra Allah’ın affetme gücünün çok olduğunu, sadece korkma yanının olmadığını, yani sadece ceza boyutunun değil de merhametinin, zamanın da kötü olduğunu yani gençtim, ona verebileceğini düşündüm. (K2-Anne, 56, Ön Lisans, Öğretmen)

K2-Anne, gençken tesettürsüz olduğunu, ama davranışlarına Allah korkusuyla dikkat ettiğini, zamanla kalbi karardığı için bir esneme yaşadığını beyan etmektedir. Şimdi ise dünyalık meşguliyetlerinin yanında ibadetlerine, zikir çekmeye zaman ayırdığını görmekteyiz. Ayrıca Allah’ın merhametli yanını görmesiyle gençliğinde pişmanlık duyduğu davranışlarına tövbe etmesi, hatalarını zamana ve gençliğine yükleyerek katılımcıyı psikolojik açıdan rahatlatmıştır. K2-Anne ibadetlerini yorumlarken dinin inanç ve ahlak boyutunu da işin içine katarak inanç-ibadet-ahlak bütünlüğünün önemini göstermektedir. Nitekim İslam dini bu bütünlüğe önem vererek; Müslüman’ın, inancını ibadetle, ibadetini de ahlakla süsleyenini makbul görmektedir.⁴⁵⁴ K2-Anne’nin kızları ise ibadetle olan ilişkilerini; “Kur’an’ı ibadet olarak değil fakat bilgi edinme amacıyla ara sıra Türkçe mealini okurum ve oruç tutuyorum”(K2-K1z2) ve “Genel olarak şöyle, ibadet yapan birisi değilim. Hiç hayatımda yok diyelim”(K2-K1z1) şeklinde açıklamaktadırlar.

Diğer bir katılımcı ev hanımı K9-Anne, Allah rızasını kazanmak için bilgisi dâhilinde ibadetlerini yerine getirdiğini, bütün zamanını “hoca gibi” ibadetlere ayıramadığını, zamandan tasarruf edip ibadet yapamadığını söylemektedir.

Normal işte, namazımı, Kur’an’ımı, zikrimi yaparım. Edebildiğim kadar onları Allah katında Allah rızası için işte. Daha fazlasını bilgim olmadığı için yapamıyorum. Bir de zaman bulduğum kadar azar azar hepsini yapmaya çalışıyorum. Hepten İslamiyet’e böyle hoca gibi, hepten o yöne zaman ayıramıyorum, zamandan kısıtlayarak yapamıyorum. (K9-Anne, 43, İlkokul, Ev Hanımı)

⁴⁵⁴ Mehmet Çalışkan, “Kur’an Perspektifinde İman, İbadet ve Ahlâk İlişkisi” *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15/93 (Kış, 2022), 221-232.

Annelerle benzer şekilde “günde beş vakit namazını kılarım”, “orucumu tutarım”, “Kur’an’ımı okurum” “tesbihat yaparım” diyen kızlar (K11-Kız, K4- Kız) da görülmektedir.

Namaz kılıyorum, oruç da tutuyorum. Beş vakit namaz kılıyorum, farz olanları yapıyorum. Kuran okuma yapıyorum ama tesbihat yapmıyorum. Kandillerde falan biraz daha onlara önem gösteririm. Hani Kur’an okumayı da sık sık her gün yapıyor musunuz deseniz yapamıyorum. Ama okuyorum Kur’an’ımı elimden geldiğince vaktim olduğunca. (K11-Kız, 24, Öğretmen, Lisans)

İmkânım doğrultusunda ibadetlerimin hepsini yaparım. Fazlalık oruç tutmaya da çalışırım, Kur’an’ımı da okurum. Bazen her gün Yasin’i okurum, bazen haftada bir okurum. Yani namazlardan sonra bazı duaları sürekli haline getirmişimdir, sürekli okurum. Yatarken her akşam 100 tane, yüzer yüzer farklı tespihlerim vardır, onları okurum, bir tanesini işte atıyorum “vela havle vela kuvvete” okurken öyle uyurum. Her gece yatarken ne olursa olsun o tespihlerim vardır onları okur, öyle kendiliğinden uyurum. Abdestsiz asla dışarıya çıkmam. Dışarı çıkarken genelde sağ ayakla, girerken sağla gene girmek isterim. İş yaparken hep salavat, kendi kendime yani genelde millet mutfakta iken müzik açar, ben genelde içimden sessiz sessiz salavat getiririm. “La ilahe illallah” derim veya “Suphanallah vebihamdı, Suphanallah azim” derim. Yani bi yere gittiğin zaman dolmuştayken parmağımla çekmeye çalışırım, herhangi bir tane tesbih duasını. (K4-Kız, 51, Lise, Kuaför)

Yukarıda görüldüğü üzere, eğitim seviyesi arttıkça, özellikle genç kuşakta ibadetlere ilginin azaldığına dair bilinen yargının aksine K11-Kız, namazını kılmakta, orucunu tutmakta ve Kur’an’ını okumaktadır. Bunun yanında görüşme yaptığımız katılımcı kızlar 16-25 yaş aralığında olmasına rağmen, sadece kuaför K4-Kız 51 yaşındadır. Yaşı gereği, diğer katılımcı kızlara göre ibadetlerine daha hassasiyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

Fizyoterapist katılımcı K6-Kız1 ise, Kur’an’ı önceden okuduğunu, namazını düzenli kılmadığını, ama orucunu tuttuğunu beyan ederken düzenli olarak şükrettiğini söylemektedir.

Kur’an okuma konusunda şu son iki üç yıldır okumuyorum ama orucumu hep tutuyorum. Namazı da yani böyle bazen şey oluyor, nasıl diyeyim kıldığım da oluyor, ama düzenli kılmıyorum. Şükretmek konusunda çok şükür ederim, o düzenli yaptığım şey. (K6-Kız1, 22, Lisans, Fizyoterapist)

K5-Kız ise, “Namaz kılmak içimde var ama okula gidiyoruz yani nasıl olur. Bir şey yaparsam tam yapmak istiyorum, mesela öğleni kaçırmadan tam yapmak istiyorum, ama okulda öğle arası kılmak böyle biraz şey geliyor” diyerek okulda bulunduğu zamanlar kılamayınca eksik hissettiğini ve bu nedenle kılmadığını ifade etmektedir. Lise öğrenimine devam eden K5-Kız, namaz ibadetine empati duymasına rağmen okul saatlerinde namaz kılma konusunda esneklik göstermektedir.

Görüşmelerde annelerin günlük hayatlarında ibadetlerden uzak olmadıklarını, özellikle farz olan namaz kılma, oruç tutma ibadetleri dışında Kur'an okuma gibi bireysel ibadetleri yerine getirdiklerini söyleyebiliriz. Katılımcı kızların ise ibadetlere yaklaşımlarında çeşitlilik görülmektedir. Kimisi, anneler gibi namaz kılıp tesbihat yaparken, kimisinin sadece ramazan orucunu tuttuğu anlaşılmaktadır. Görüşülen annelerin kızlarından bir katılımcı (K2-Kız1) hariç diğerleri oruç ibadetini yerine getirmektedir. Namaz ibadetini daha çok önemli gün ve gecelerde yaptıklarını, bazen kılıp bazen kılmadıklarını görmekteyiz. Bu bağlamda Yapıcı'nın çalışmasında vurguladığı, gençlerde ihtiyaç dindarlığının varlığı ve ibadet davranışında azalmanın yaşanması⁴⁵⁵ bizim çalışmamızda da gözlenmektedir. Ayrıca kavramsal çerçevede bahsettiğimiz "örtük sekülerleşme" örneğini de ibadetler üzerinden görmekteyiz. K11-K12 ve K4-K12, seküler yaşam tarzlarını deneyimlemenin yanında inanç ve ibadet noktasında da dindar formlar sergilemektedirler. Türkiye'deki sekülerleşme eğilimlerini kapsamlı bir çalışmayla ele alan Baş⁴⁵⁶, son yirmi yıllık süreçte siyasi iktidarın dindarları merkeze çekerek seküler alanı onlara açtığını, dindarların bu süreçte örtük bir şekilde seküler yaşam tarzlarını deneyimlediklerini, eklektik paradigma üzerinden açıklamıştır. Baş'a göre din ve sekülerleşme, iletişim halindedir ve din, eski paradigmanın iddia ettiği gibi ortadan kalkmamış, bireysel ve toplumsal alanda gerilemiştir. Çalışmamızla karşılaştığımız zaman bazı katılımcı kızların, özellikle inanç, ibadet gibi alanlarda dindar tutum sergilerken aynı zamanda modern yaşam tarzlarını deneyimliyor olmaları örtük sekülerleşme açısından Baş'ın çalışmasının sonuçlarıyla eşleşmektedir. Dindarlık kodlarıyla sekülerlik kodlarını beraber taşımaları eklektik paradigmanın izlerini taşımaktadır. Gelenekselden moderne yönelmiş, ancak ne modernleşebilmiş ne de gelenekselden kopabilmiş 'tranzisyonel' bir toplum olan Türkiye'de melez bir din anlayışı varlık göstermektedir.⁴⁵⁷

⁴⁵⁵ Yapıcı, "Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları", 32-33.

⁴⁵⁶ Fatih Baş, *Merkez-Çevre İlişkisi Bağlamında Türkiye'de Sekülerleşme Eğilimleri (2000-2020 Yılları Arası Nitel Bir Araştırma)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 277-281.

⁴⁵⁷ Günay, *Din Sosyolojisi*, 406-412.

3.1.4.2. Geleneksel Dindar Annelerin Alaca Dindar⁴⁵⁸ Kızları

Görüşmelerimizde, kızların bazılarının ibadet anlayışının, genel anlamda, annelerinkinden farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Annelerin ibadetlerinin süreklilik gösterdiğini ama kızlarda aynı hassasiyetin görülmediğini söyleyebiliriz. Kızlardan bazıları ramazan orucunu tuttuklarını ama namaz kılmak, Kur'an okumak gibi ibadetleri önemli gün ve gecelerde yaptıklarını söylemektedirler.

İşte kandillerde namaz kılarım, Kur'an okurum. Onun dışında orucumu tutarım, yüzde yüz olarak yaptığım oruç tutmaktır. Diğerlerine yok diyebilirim. O kadar. Küçüklüğümde camiye gidiyordum, orada Kur'an'ı öğrendim. Namaz kılmayı da o şekilde. Annem de çok yardımcı oldu. Oruç tutmak da zaten hani büyüklerimden görüyordum küçükken, daha farz olmadan önce bile hani üç baştan üç ortadan üç sonndan tutardım öyle özendiğim için. Sonra zaten erken olduğum için, hemen de çok şey olmadı, farz oldu. Hemen tutmaya başladım hepsini o şekilde. Aileden de görünce, şey bu kız nereden biliyor olmadılar. (K3-Kız, 22, Lisans, Ordilog)

Yani her gün namaz kılmıyorum ama oruç tutuyorum her ramazan. Ondan sonra, yardım edebildiğim kadar yardım etmeye çalışıyorum. Sadece namaz konusunda açıkçası çok fazla ibadetlerimi yerine getirmediğimi düşünüyorum. Namaz, namazı daha çok böyle Ramazanda evet kılıyorum ya da böyle dini günlerde kılıyorum. Ama tüm hayatıma bunu ilk böyle dini şeyleri araştırmaya başladığımda oturtmaya çalışmışım. Uzun bir sürede yaptım ama daha sonra tekrar oturtamadım bilmiyorum o konuda tam oturtamadım, yani namazı hayatıma. (K6-Kız2, 23, Lisans, Makine Mühendisi)

Oruç tutarım, mübarek günlerde namazımı kılıp o günün orucunu tutarım. (K10-Kız, 19, Lise, Çalışmıyor)

K3-Kız, ibadetlerini küçük yaşlarda gittiği camiden, annesinden ve ailesinden görerek öğrendiğini, ama oruç dışında namaz kılma, Kur'an okuma gibi ibadetleri sadece kandillerde yaptığını beyan etmektedir. Benzer şekilde K6-Kız2 de ramazan orucunu tuttuğunu ama namazı gündelik hayatının akışına alamadığını beyan etmektedir. Sürekli yaptığı başka bir ibadet ise yardım etmektir. K10-Kız için de aynı yorumları yapabiliriz. İbadet konusundaki hassasiyetleri ve çabaları önemli olsa da düzenli şekilde yerine getirme konusunda zorluk yaşadıkları anlaşılmaktadır. Muhafazakâr aileler ve gençleriyle yapılan çalışmada bir katılımcının⁴⁵⁹ ibadet

⁴⁵⁸ Ünver Günay'a ait dindarlık tipolojisidir, dinî inançlara ve gereklere saygılı ve içten bağlı oldukları halde, dinî pratiklere aynı oranda bağlı olmayanların bulunduğu zümreyi oluşturmaktadır. Bu zümre, Erzurum ve çevresinde yaygın olan bir tabirle "alaca dindarlar" olarak adlandırılmaktadır. Bu kişilerin dindarlığı, belirli kutsal gün, gece ve aylarda artmakta diğer zamanlarda ise görece azalmaktadır.

⁴⁵⁹ "Genellikle yapabildiğim kadarını yapmaya çalışıyorum. Oruçlarımı tutmaya çalışıyorum. Namazlarımı mübarek günlerde kılmaya çalışıyorum. Mübarek günlerde özen göstermeye çalışıyorum." Kara, *Aynı Kan Farklı Dünyalar: Muhafazakâr Aile ve Gençleri*, 73.

konusundaki beyanlarında dinen özel günlerde hassas davranması bakımından bu temamızla benzerlik göstermektedir.

3.1.4.3. Günlük Hayatta Dua Ritüelleri

Dua, Allah’la kul arasında gerçekleşen çok özel bir iletişim şeklidir. Müslümanlar için dua, ayetlerle ve hadislerle desteklenen hem bireysel hem de toplumsal boyutu bulunan spesifik bir iletişim aracıdır. 18-22 yaş aralığında 300 üniversite öğrencisiyle yapılan bir araştırmada gençlerin %62’sinin sık sık dua ettiği ortaya çıkmıştır.⁴⁶⁰ Ete’nin çalışmasında ise 18-34 yaş arasındaki gençlerin dua etme oranı %92,5 çıkarken, 55 yaş ve üstü katılımcıların dua etme oranı %90 olarak kaydedilmiştir.⁴⁶¹ Bizim çalışmamızda da ortalama bu yaş aralıklarında olan katılımcılarımız aynı şekilde dua ettiklerini, namaz sonrası tesbihat ve zikir yaptıklarını beyan etmektedirler. Görüştüğümüz katılımcı annelerden bazıları namaz ve oruç ibadetlerinin yanında duaya, zikre ve tesbihata da önem verdiklerini şöyle ifade etmektedirler:

Namazımı kılmaya çalışıyorum, namaz kıldıkça daha çok dua edebiliyorum. Ben bir ara kılmıyordum, gerçeği söylüyorum. Bir ara kılmıyordum, kılmayınca dua da edemiyorsun, ama namazını kılınca artık dua ediyorsun, daha huzurlu oluyorsun, dua ettin mi. Ondan sonra tesbihatını yapıyorsun Kur'an okuyorsun ve seni daha huzurlu yapıyor. Bazen çocukların da dikkatini çekiyor, anne sen de amma okudun ha diyorlar. Yani yapmaya çalışıyorum, namazımı kılıyorum, hele şu üç aylarda orucumu tutuyorum. Pazartesi günü, perşembe günleri oruç tutuyorum. Tesbihatlarımı yapıyorum, kızım için şeye başladım onu yapıyorum salatı tefriciye okuyorum. İnşallah oruç gelecek ramazanımızı da tutacağız ailecek, Allah'a şükür. Ramazan ayını çok seviyorum, çok güzel oluyor, ramazanın bereketi bir başka oluyor. Birlikte yemek yiyoruz birlikte kalkıyoruz sahur yapıyoruz, sabah namazını bekliyorum onu kılıyorum, huzurlu huzurlu yatıyorum. (K10-Anne, 43, Ortaokul, Ev Hanımı)

Tabii 5 vakit namazımdayım. Dualarım hepsi oluyor zaten, elimden geldiği kadar ibadetlerimi yapmaya çalışıyorum. Namaz olsun, dualarım olsun, o kadar, edebildiğim kadar. Fırsatım olduğu zaman, dışarıda işim olmadığı zamanlarda. Dışarı gidince tabii biraz daha aksıyor dualar konusunda, namaz şart beş vakit. Tesbihatlar, tesbih çekmek, onlara önem veriyorum tabi ki. (K8-Anne, 46, İlkokul, Ev Hanımı)

K10-Anne, ibadetlerini yaptığında huzurlu hissettiğini, özellikle namaz kıldığında dua edebildiğini beyan etmektedir. Bu beyanı dikkate alarak, namaz kılmadığında Allah’a karşı bir mahcubiyet hissettiğinden dua edemediğini söyleyebiliriz. Katılımcıya göre namazdan sonra dua etmek, tesbihat yapmak, Kur’an

⁴⁶⁰ Duman-Akosman, *Gençlerde Din ve Dindarlık*, 253.

⁴⁶¹ Ete-Yargı, *Türkiye’de Dindarlık Algısı*, 18.

okumak iç huzurunu artırmaktadır. Bu bağlamda katılımcının, duanın manevi boyutunun önemini kavradığını söyleyebiliriz. Ayrıca K10-Anne'nin belli bir zamanda-namazdan sonra-dua etmesini, Albayrak'ın "Dindarlık Tipleri Açısından Dua Formları"⁴⁶² adlı çalışmasında tipleştirdiği dış güdümlü olan "Alışkanlık Biçimi Duası" na örnek verebiliriz. Bu dualar alışkanlık haline gelmiş, aynı zamanda dinî bir formda yapılmaktadır. Belli zamanların belli duaları vardır, örneğin namazlardan sonra yapılan tesbihatlar, çekilen zikirler ya da evden çıkarken yapılan dualar. Bunlar kalıplaşmış dualardır. Aynı çalışmada, alışkanlık halinde yapılan duaların, çocukluk döneminde değil yetişkinlik döneminde gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Benzer şekilde K8-Anne'nin de zamana bağlı dua alışkanlığı bulunmaktadır. K8-Anne, günde beş vakit namazını kıldıktan sonra planladığı dua ritüelini, günlük işlerine zaman ayırdığında aksattığını söylemektedir. Katılımcının dünyalık işlerinin, farz ibadetlerine engel olmazken dinen makbul kabul edilen namaz sonrası yaptığı dualarını ve tesbihatlarını aksatabildiği görülmektedir.

Annelerin alışkanlığa bağlı dua pratikleri gibi kızlarda da zamana bağlı dualar görülmektedir. Ama K9-Kız'ın psikolojik ihtiyaca yönelik bir dua anlayışı vardır. Kendini yalnız hissettiği, ergenliğin de verdiği hissiyatla anlaşılmadığını düşündüğü zamanlarda Allah'a sığınmaktadır. Aşkın bir varlıktan destek almak amaçlı namaza ve duaya yöneldiğini söyleyebiliriz. K8-Kız ise, namaz ve oruç ibadetlerini yerine getirmekte, yatmadan önce diye tabir ettiği belirli bir zaman diliminde duasını yapmaktadır.

Kendimi yalnız hissettiğim zaman, beni hiç kimse anlamıyor gibisinden, kalkıp namazımı kılıp dua ediyorum. Bazen böyle çok çöktüğüm zaman abdestimi alıp namazımı kılıp duamı ederim. Kur'an okumak isterim ama unutmuşumdur. Daha çok namaza, duaya yöneliyorum. Oruç, orucumu aksatmam orucumu tutarım ailemle birlikte, borcum varsa da borcumu tutarım. (K9-Kız, 16, Lise Terk, Çalışmıyor)

Günlük beş vakit namazımı kılmaya çalışırım. Beş vakit kılamadığım zamanlar oluyor tabii ki. Onun dışında yatmadan önce her zaman muhakkak duamı ederim genellikle bu oluyor. Oruçlarımı tutarım ramazan ayında. (K8-Kız, 18, Lisans, Öğrenci)

Katılımcılardan K7-Kız, namazını kendine göre, kendi dilinde ifadeler ile dua şeklinde kıldığını ve orucunu ibadet için değil de irade terbiyesi için tuttuğunu söyleyerek namaza ve oruca diğer katılımcılardan farklı bir yorum getirmektedir.

⁴⁶² Ahmet Albayrak, "Dindarlık Tipleri Açısından Dua Formları", *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi* 7/2 (Güz 2007), 192-193.

Günlük olarak kendi içimde Allah'la konuşurum. Bunun dışında, bir dönem namaz kılmaya başlamıştım. O da birazcık şey geliyor bana, hani Arapça okumak yerine, kendi bildiğim, kendi düşüncelerimi söylesem daha mantıklı olmaz mı açısından bakmaya başladım. Doğru veya yanlış benim kendi düşüncem bu. Hani oturup hiç bilmediğim Arapça şeyleri söyleyerek veya yanlış telaffuz ederek Allah'a dua ediyorum namaz kılarken, bu bana birazcık, bir noktada saçma gelmeye başlamıştı. O yüzden bıraktım demeyeceğim, o yüzden bırakmadım. Hani belki de doğru yapamadığım için doğru kılamadığım için içimin de rahatladığını çok hissedemiyordum. O yüzden dedim ki ben de o zaman kendi içimde, kendi düşüncelerimi Allah'a aktarayım, kendi kendimi kendim rahatlatayım diye düşünüyordum. Ya bilmediğim şeyleri Allah'a okuyarak, Allah zaten onları biliyor, ben niye Allah'a bir daha okuyorum ki gibi. Biraz saçma oldu bu kusura bakmayın. Herkesin aynı şeyi oturup söylemesi bence hani Allah'a içini açmak değil. Çünkü mesela atıyorum yaşlılar, nereden biliyorsun sen o duanın anlamını, anladınız mı? O yüzden bilmediğin şeyi okuyorsun, belki de araştırıp anlamlarını ezberlemek gerekir. O da doğru bir yöntem ama ben doğru bulmuyorum o yüzden, o yüzden kılmıyorum demem ama şimdi vaktim olsa kılarım. Oruç tutmayı da şöyle düşünüyorum, oruç tutuyorum, ama bunu tamamen ibadet olsun diye de yapmıyorum. Kendi irademi terbiye diyorum diyelim, kendime bir şeyler katabilmek için de aynı zamanda oruç tutuyorum. Ben işte Afrika'daki çocukları anlamak için oruç tutmuyorum. Çünkü alakası yok bu durumla. Dinin aslında bize bir şeyler katabilmek için bir şeyleri bize dayattığını görebilmeye başladım. Hani dediğim gibi oruç tutarken irademi kontrol edebiliyorum veya namaz kılarken Allah'la iletişimim artıyor, içim rahatlıyor namaz kılarken, kendi namazım benim (gülüyor, namazı kendine göre dua şeklinde yorumlayarak kılıyor). (K7-Kız, 23, Lisans Okuyor, Öğrenci)

İbadet dilinin Arapça yerine, kişinin kendi dilinde olmasını uygun bulan katılımcının bu görüşünü seküler bir düşünce çerçevesinde değerlendirebiliriz. Nitekim İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre ibadet dili Arapçadır, farlı dilde kılınan namaz kabul olmaz.⁴⁶³ Durum böyle iken, Türkiye özelinde ibadet dilinin Türkçe olmasına dair söylemler 1870'lerden günümüze kadar zaman zaman siyasi konjonktürün etkisiyle devam etmiştir. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında Ziya Gökalp'in fikirleri doğrultusunda Türkçe ibadet, Türkçe ezan düşüncesi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.⁴⁶⁴ Geçmişten günümüze ibadet dilinin Türkçe olmasını isteyenlerin argümanı, okunanın anlaşılmasındır. Aynı durumdan yakınan K7-Kız da, namaz kılarken okunanların dilinin Arapça olması nedeniyle, okuyanların ne okuduklarını bilmeden okumalarının Allah'la kul arasında samimi bir ilişki yaratmayacağını savunmaktadır.

Ayrıca K7-Kız, herkesin namaz kılarken aynı şeyleri söylemesini ve zaten anlamını Allah'ın bildiği duaları okumasını saçma bulmaktadır. Anlamları ezberlense bile bireysellikten uzak olduğunu düşünmektedir. Buradan katılımcının, bireylerin

⁴⁶³ Kaşif Hamdi Okur, "Temel Fıkıh Kaynaklarına Göre İbadetin Dili", *Dini Araştırmalar Dergisi* 1/3 (Ocak- Nisan 1999), 171-203.

⁴⁶⁴ Hidayet Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi -Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Kadar-", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006), 47-65.

Allah’la kurdukları iletişimin ya da Allah’tan dilediklerinin biricik, kişiye özel olduğunu düşündüğünü, bu nedenle de herkesin namaz kılarken aynı sureleri ve duaları okumasını anlamsız bulduğunu söyleyebiliriz. Müslümanlar için evrensel form içeren namazı, kendi adına bireysel bir forma dönüştürmektedir. Normal namaz ritüellerini doğru bulmayan katılımcı K7-K1z, kendi dilinde, dua şeklinde, zaman buldukça namazını kıldığını beyan etmektedir. Benzer şekilde aç kalanların halini anlamak için değil iradesini terbiye etmek için oruç tuttuğunu belirtmektedir. Son olarak katılımcının açıklamalarından ibadetlerin anlamının bilinmemesinden ve şekilci bir anlayışla ibadetlerin yapılmasından şikâyet ettiğini, bu nedenle de kendine göre uyarladığı ibadetlerle yeni bir dindarlık algısı oluşturduğunu söyleyebiliriz. Diyebiliriz ki geleneksel ibadet pratiklerini kişisel bir içsel iletişim ve manevi bir deneyim olarak yeniden yorumlamaktadır.

Temayı değerlendirmek gerekirse, bazı katılımcıların geleneksel ibadet uygulamalarını sürdürdüğünü, beş vakit namaz kılmak, ramazanda oruç tutmak gibi ibadetlerin yanında diğer katılımcılardan farklı olarak dua da ettiklerini görmekteyiz. Bu dua uygulamaları onlar için Allah’la kurulan manevi bir bağlantı ve yaşamları için huzur kaynağıdır. Bazı katılımcılar ise dinî uygulamaları daha seküler bir bakış açısıyla yorumlamaktadırlar (K7-K1z). İbadetlerin anlamlarını sorgulayarak kendi içsel deneyimlerini ve Allah’la olan iletişimlerini, kendilerine özgü bir şekilde inşa etmeye çalışmaktadırlar. Annelerin alışılmış din anlayışında ibadet ve dua ritüelleri bakımından bir değişiklik gözlenmezken, kızların uygulamalarında geleneksel kodlarla birlikte kişisel yorumların olduğunu söyleyebiliriz. K7-K1z’ın dua ritüeli şeklindeki namazını bu duruma örnek verebiliriz. Ayrıca K7-K1z’ın namazı bu şekilde yorumlamasının Ertit’in “Sekülerleşme dinsizleşme değildir”⁴⁶⁵ söylemiyle uyuştuğunu söyleyebiliriz. Çünkü katılımcının yorumladığı namaz, bir inanç çerçevesinde gerçekleşmektedir ve dinî unsurlar taşımaktadır. Yani bu durum sekülerleşmeyi içerir ama dinsizleşme değildir. Belki de yeniden üretilen bireysel bir dindarlık biçimi olabilir.

⁴⁶⁵ Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, 74-78.

3.1.4.4. “İbadetler Kendim İçin, Bugün Allah İçin Ne Yaptım?”

İbadetlere farklı bir bakış açısıyla yaklaşan K5-Anne, namaz kılmanın, oruç tutmanın farz olduğunu, mecburen yapılması gerektiğini, bunların insanın kendisi için olduğunu ve kendisini tatmin etmediğini söylemektedir. Ayrıca en çok insanlara yardım ettiğinde ve zikir çektiğinde mutlu olacağını ifade etmektedir.

Günlük hayatta Allah'ın beş vakit emrini, onları ben kendim için, mutlu olmak için değil, onlar beni mutmain etmiyor, mutlu yapmıyor. Onlar bir farz, emir, yerine getiririm tamam. Borç morç kesiliyor ama mutlu olabilmek için, Allah'ı Teâlâ ne diyor, Hz Ömer ne demişti hani kendinize sorun “Bugün Allah için ne yaptım?”. Bugün Allah için mesela beni ne mutlu ediyor, bir başkasına ben nasıl yardımda bulunabilirim, bir başkasının nasıl bir sıkıntısını giderebilirim bunu, hem maddi hem manevi. ...Ya Müslümanlar ibadetlerini öyle böyle yapıyorlar. Ama bir yerlere gitsem, komşuya, gerçi o kadar zamanım olmuyor da veyahut da bir yerden bir sıkıntılı haber duydum, birinin imdadına yetişiyorum. Allah'ın istediği şey de o zaten. Gerçekten insan o zaman mutlu oluyor. Birinin yardımına koştuğun zaman. Birinin bi derdini dinlediğiniz zaman. ...İbadetlerin en fazla beni mutlu eden şeyi de zikir, zikrediyoruz. Çünkü Allah'ı Teâlâ ne diyor; Kalpler ancak Allah'ı anmakla mutmain olur. Kalp Allah demediği zaman, bak bunu gerçekten yaşıyorum, Allah demediğim an şekerim hemen kalbime basınc yapıyor, kapatıyor. Ama zikir yaptığım zaman kalbim hep Allah'a çevrili, Allah'a dönük. O zaman daha böyle şey oluyorsun, sevecen. ...Yani kısacası beni en fazla zikretmek mutlu ediyor. (K5-Anne, 44, Lise, Servis Personeli)

Katılımcı, ibadetlerin yapılma amacını borçtan kurtulmak şeklinde yorumlarken, Allah'ı anmanın yani zikir çekmenin kalpleri rahatlatacağını, asıl ibadetin zikir olduğunu söylemektedir. Maddi ibadetlerin yanında ruhu maneviyatla süslemenin takvayı artıracığını savunmaktadır. K5-Anne, ibadetleri sadece geleneksel bir görev olarak değil, içsel bir derinlik arayışı ve manevi bir doyum aracı şeklinde ele almaktadır. Ona göre ibadetlerin gerçek anlamı Allah'ı anmanın ve insanlara yardım etmenin bir ifadesi olarak tezahür etmektedir. Zikir çekme konusunda bazı katılımcılarla benzerlik taşıdığı görülse de K5-Anne'nin zikir yapma gerekçesi içseldir, diğer katılımcılar gibi alışkanlıkla yapılan bir boyut içermemektedir. Ona göre ibadetler Allah için yapılıyorsa anlamlıdır ve kişiyi o zaman mutlu eder.

3.1.5. Annelerin ve Kızlarının Dinî ve Günlük Konularda Karşılaştıkları Problemleri Çözme Pratikleri

Annelere ve kızlarına yönelttiğimiz “Dinî konularda ve gündelik hayatta karşılaştığınız sorunları nasıl çözersiniz?” sorularına verdikleri yanıtları 2 alt temada değerlendirdik. Bunlar:

- Dinî Problemlere Yaklaşımları
- Gündelik Problemlere Yaklaşımları

3.1.5.1. Dinî Problemlere Yaklaşımları

Görüşmelerde katılımcılara, “Dinî konularla ilgili bir problemle karşılaştığınızda, bu problemi çözmek için nasıl bir yol tercih edersiniz?” sorusunu yönelttik. Aldığımız yanıtların; “internete bakarım”, “hocalara danışırım”, “Kur’an’a bakarım”, “aileme, arkadaşlarıma sorarım”, “farklı kaynaklara bakarım”, “diyanete sorarım” gibi çeşitli tercihlerden oluştuğunu söyleyebiliriz. Özellikle interneti genç kuşağın daha çok kullandığı algısına karşın ebeveynlerin de doğru bilgiye ulaşmak için interneti aktif kullandığını görmekteyiz. Ayrıca karşılaşılan herhangi bir problemi çözmek için hem annelerin hem de kızlarının, birkaç yolu tercih ettikleri çalışmada ortaya çıkmaktadır.

Örneğin aynı aileden anne ve iki kızının, dinî konulardaki problemleri çözmede, farklı yollar kullanmalarının yanı sıra benzer yöntemleri daha çok tercih ettikleri görülmektedir.

Genellikle biz kadınlar bi araya geldik mi sohbet ederken bu konuları konuşuruz. Ama dediğim gibi kitaplar var evde, arada onları açarız. Şimdi internet de var telefonlardan girip bakıyoruz. Epey kendimizi de geliştirmeye başladık yani dinî konularda, böyle vaazlar yapıyorlar internette, onu dinliyoruz, kafama şey yapıyor, hangisi daha çok yaşıyorsa fikrimi ona göre oluşturun. (K6-Anne, 50, İlkokul, Ev Hanımı)

Hepsini yapıyorum sanırım aynen hepsini. İşte internete bakıyorum, ayet varsa o ayete bakıyorum, ne demiş veya şeye bakıyorum şey yorumlamalarına (tefsir), nasıl yorumlanmış gibi. Arkadaşlarıma, böyle internette oluyor ya, işte bu böyledir şöyle yorumlaması oluyor din insanları böyle yorumluyor, böyle görüyor. İşte kendi anne babama soruyorum, mesela arkadaşlarımla konuşuyorum, farklı görüşleri bilmek için. En son yine kendi kafama hangisi daha mantıklı gelirse onu yapıyorum. Öyle her yere bakıyorum, bakabileceğim, tüm farklı görüşleri tüm farklı yorumlamaları bileyim ona göre karar vereyim diye düşünüyorum. (K6-Kız1, 22, Lisans, Fizyoterapist)

İlk olarak anneme sorarım. Annemin fikrini merak ederim. Ama annemin dediğini direkt de kabul etmiyorum. Anneme de bu neden böyle diye sorarım. Eğer istediğim o cevabı alamadıysam, yani cevaptan tatmin olamadıysam, hocalara ve zaten açıkçası çok fazla hocaların böyle bu konularla ilgili bilgisi olduğu için, gidip bir hocaya sormaktansa zaten internetten erişebildiğim için internetten bakıyorum hocaların ne dediklerine. Hala böyle tatmin olmuyorsam, artık Kur’an’ın mealinden okuyup anlamaya çalışıyorum. Zaten oraya kadar da bir fikrim oluştuğu için artık öğrendiklerimle, Kur’an’dan da anladıklarımla böyle şey yapmaya çalışıyorum, yani analiz yapıp sonuca varıyorum. İlk olarak diyanetten bakıyorum ama böyle şu hocanın dediğine inanıyorum diyemem ama ilk güvenilir kaynak olarak diyanetten bakarım. (K6-Kız2, 23, Lisans, Makine Mühendisi)

Anne ve kızlarının ortak tercihleri, genellikle, internette dinî konularda bilgi veren hocaları dinlemektir. Diğer bir benzerlik ise duydukları bilgiyi karşılaştırmak ve kendilerine göre en doğru sonuca ulaşmaktır. K6-Anne, kızlarından farklı, katıldığı sohbetlerde kafalarına takılan konuları tartışıp öğrendiklerini belirtirken, K6-Kız1,

bütün kaynakları kullanarak karar verdiğini, K6-Kız2 ise ilk annesine sorduğunu, farklı yolları denediğini yine de emin olamazsa güvenilir kaynak olarak diyaneti tercih ettiğini söylemektedir.

Benzer şekilde K7-Anne de diyanet kursundaki hocaya sorduğunu ifade etmektedir. K7-Kız ise din adamının kendi fikrini söyleyeceğini düşündüğü için farklı kaynaklardan araştırıp kendi doğrusunu bulacağını ifade etmektedir.

Benim hocam rahmetli oldu, iki sene oldu, çok iyi bir hocam vardı. Diyanet kursu var bizim şu aşağıda. Kur'an kursu, ona ben sürekli gidip geliyordum, dedim ya 15 sene böyle elimden geldiğince gittim ona. Orada bir hoca vardı, işte onun telefon numarası vardı. Bir şey oldu mu onu arardım, ondan fikir alırdım, ama iki sene oldu koronadan öldü. Ama gene başka hocalar var oraya gidip sorarım. Mesela ben her zaman normal, doğru namaz kılamıyorum. Onlardan fikir alırım. İnternete bakarım, internetten bakarım araştırırım, Google'a sorarım. Ailemde o kadar dinî bilgisi olan... (olmadığını düşünüyor), ailemden kimseye sormam, sorduğum yoktur. (K7-Anne, 56, İlkokul, Ev Hanımı)

Araştırırım. Yani bir kişiyle sınırlı kalmam asla. Çünkü bir din adamına soruyorsam, din adamı zaten kendi düşüncelerini söylüyordur, daha çok kendine uygun olanı söylüyordur. Ben de bir konuda sıkıştıysam, dinle alakalı kitaba bakarım, internetten araştırırım ve kendime en çok mantıklı geleni, kafama yatanı kendi doğrum olarak kabul ederim bu konuda. Yani tabii ki de araştırmak, karşılaştırmak en mantıklısını uygulamak. (K7-Kız, 23, Lisans Okuyor, Öğrenci)

K7-Kız, annesinin aksine din hocalarına güvenmemektedir. Din adamının kendi doğrusunu söyleyeceğini düşündüğü için doğru bilgiye ulaşmada dinî kitapları ve interneti kullanmaktadır. Ulaştığı bilgileri ise kendi mantık süzgecinden geçirerek karar vermektedir. Anne ve kızını karşılaştırdığımızda, annenin diyanete ve diyanet hocalarına güvendiğini ama kızının güvenmediğini, interneti kullanma konusunda ise ikisinin de aktif olduğunu söyleyebiliriz.

Başka bir katılımcı K3-Anne, fikirlerine önem verdiği bazı hocaları internette takip ettiğini ve bazı muhafazakâr yazarların kitaplarını okuduğunu, programlarını izlediğini söylemektedir.

Kendi başıma kaldığımda internette takip ettiğim hocalarım var, onların programlarında gezinebiliyorum (internette) İşte okuduğum o Sadettin Ökten, Hayati İnanç dinlemeyi seviyorum. Mesela Bekir Develi program yapıyor, ağırladığı konuklardan bir şeyler aldığım oluyor. Seviyorum öyle içerikli programları izlemeyi, bana da katkısı oluyor. (K3-Anne, 44, Lise, Ev Hanımı)

K3-Anne'nin takip ettiği yazarların, günümüzde popüler bir mevcudiyet kazanmış kişiler olduğunu görmekteyiz. Bu durumu özellikle son yıllarda siyasi konjonktürün etkisiyle sosyal medyada muhafazakâr/dindar sınıfların görünür olmasıyla açıklayabiliriz.

K5-Anne ise, din konusunda bir problemi varsa, bunu çözmek için diğer katılımcılardan farklı bir yol tercih ederek bağlı bulunduğu dinî grubun içindeki Allah dostuna danıştığını beyan etmektedir.

Eskiden aynı dediklerinizi yapardım. İnternete bakmak, hocaya sormak vs. Tasavvuf hayatına girdikten sonra çoğu şeyi Allah dostuma danışıyorum. Bilmediğinizi zikir ehline sorun diyor ayeti kerimede, o ayetin var olduğunu bile bilmiyordum eskiden. (K5-Anne, 44, Lise, Servis Personeli)

‘Allah dostu’ diye tanımladığı kişilerin kimliği hakkında bilgi vermekten kaçınan katılımcı, zikir ehli olduklarını ve gerçekten isteyen kişinin rüyasına, Allah’ın izniyle girerek kendilerini tanıttıklarını söylemiştir. K5-Anne’nin ifadelerinden, rüyaların tasavvufta ve bireylerin maneviyatında ne denli etkili olduğunu görmekteyiz. K5-Anne, tasavvufi anlayıştaki içsel ve bireysel deneyime dikkat çekerek Allah’la kurulan ilahi bir iletişimden bahsetmektedir. Son olarak, tebliğin tek taraflı bir bilgilendirme şeklinde yapılmasının söylendiğinden bahsetmektedir.

Rüyalarım girdi yani hamdolsun, şükürler olsun. İyi ki de bulmuşum, iyi ki de o yollardayım. Tasavvuf diyelim hocam tasavvuf. Çünkü herkese diyorlar yani rüyada tabi olun, kimse kimseye diyemezmiş gel benim tarafıma gir bilmem ne. O ayeti kerime var ya Allah’ın tayini, Allah’u Teâlâ tayin ediyormuş, ayeti kerimede öyle yazıyor, rüyada. O yüzden sadece tebliğ yapmamız söylenmiş. (K5-Anne, 44, Lise, Servis Personeli)

Katılımcıların hemen hemen hepsi interneti aktif kullanırken K4-Anne, “Daha çok bir arkadaşım sorarım. İnternetlerden ben anlamam kızım, öyle bir telefonum yok. Bir arkadaşım sorarım” demektedir. Kızı K4-Kız ise tek kaynağa güvendiğini belirtmektedir: “Din görevlisine. Kimseye sormam. Çünkü kimse doğru düzgün bilmiyor, köyümüzde bir hoca var direkt onu ararım”.

Eşi imam olan K8-Anne, ilk olarak eşine danıştığını, daha sonra kitap, internet gibi farklı kaynakları kullandığını söylemektedir. Kızı K8-Kız da annesi gibi ilk imam kimliğine güvendiği babasına sormaktadır, sonrasında internetten makaleler okuduğunu belirtmektedir.

Tabii ki eşime sorarım, eşim de bir imam olduğu için ona sorarım. Kitaplardan da araştırırım ayriyeten. Başka yok yani o, onlar sadece. Hem kitap, internet, hepsini de araştırırım. İnternet, kitap, eşime sorarım. Aynen öyle, bilgi almaya çalışırım, tatmin olmadığım zaman mesela tabii daha çok şey yaparım, farklı yerlerden içimi rahatlatacak farklı kaynaklara bakarım. (K8-Anne, 46, İlkokul, Ev Hanımı)

İlk önce babama sorarım. Çünkü bunun eğitimini aldığı için. Daha sonrasında yine ikna olmamışsam, yine bir soru beliriyorsa içimde, internetten makale okurum, kitaptan araştırırım. Genellikle bunları yapıyorum ama makaleler genellikle daha çok oluyor. Baktığım yöneldiğim şeyler açısından. (K8-Kız, 18, Lisans, Öğrenci)

Katılımcıların ifadelerini incelediğimiz zaman dinî problemleri çözme, doğru bilgiye ulaşma konusunda en tercih edilir kaynağın din hocaları olduğunu görmekteyiz. Hocalara ulaşma yolları değişse de katılımcı kızların da annelerinin de internetteki, televizyondaki, mahalledeki hocadan ya da kurumsal anlamda diyanetten bilgi edindiklerini söyleyebiliriz. Bir katılımcının (K6-Kız2) ilk önce annesine soracağını söylemesi, 2020-2021 yıllarında Erzurum ilinde Cerrah tarafından, değişik üç yaş grubuyla (12-14, 15-18, 19-24) yapılan çalışmada⁴⁶⁶ dini bilgi edinme hususunda her yaş grubunda en yüksek düzeyde (%61,2) ailenin tercih edilmesiyle benzerlik göstermektedir. Ayrıca aynı araştırmada dinî bilgiyi edinme konusunda en düşük oranla (%0,7) medya tercih edilmektedir. Bizim çalışmamızda ise genellikle hem anneler hem de kızları interneti aktif şekilde kullanmaktadırlar.

Rize ilinde 1999 yılında yapılan, toplumun değişen dinî hayatına yönelik çalışmada⁴⁶⁷ da benzer verilere ulaşılmıştır. Çalışmanın verilerine göre herhangi bir dinî problem öncelikle işin uzmanlarına sorulmalıdır. İlahiyat Fakültesi hocaları, müftü ve vaizler, imamlar, tarikat şeyhleri ve dinî kitaplar şeklinde yapılan sıralama eğitim düzeyi ile ilişkilendirilmiş ve imamları en çok tercih edenler ilkokul mezunları çıkmıştır. Aynı zamanda üniversite hocalarını, müftü ve vaizlerle dinî kitapları en çok tercih edenler ise lise mezunları ile üniversite mezunları olmuştur. Eğitim arttıkça rasyonel düşünceye doğru eğilimin arttığı, geleneksel düşüncede olanların kendilerine yakın imamları, modern düşünceyi benimseyenlerin ise kitapları, entelektüel bilgi birikimine sahip üniversite hocalarını tercih ettikleri görülmüştür. 24 yıl önce yapılan çalışma ile bizim yaptığımız çalışma sonuçlarının benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz. Doğru bilgiye ulaşmada genellikle ilkokul mezunu anneler imamları tercih ederken lise ve lisans eğitimi görmüş kızları dinî kitapları, interneti tercih etmektedir. Günümüzde de Rize ili özelinde, eğitim düzeyi ile dinî problemi çözmek için kullanılan yöntemler arasındaki ilişki de kayda değer bir değişimin olmadığını söyleyebiliriz. Bunun yanında katılımcıların, dinî problemlerine çözüm bulmak için eskiye nazaran interneti daha çok kullandıkları, kitaplardan da faydalandıkları

⁴⁶⁶ Lokman Cerrah, *Ergenlerde Din, Dini Hayat ve Din-Toplumsal Kurumlar İlişkisine Bakış* (İstanbul: Eğitim Yayınevi, 2022), 92-93.

⁴⁶⁷ Ali Akdoğan, *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat* (Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 153-154.

görülmektedir. Teknolojinin gelişmesinin, interaktif kaynakların daha kolay ulaşılabilir olmasına ve bilgi kaynaklarının internete kaymasına etkisi yadsınamaz.

3.1.5.2. Gündelik Problemlere Yaklaşımları

Katılımcılar, günlük hayatta karşılaştıkları maddi ve manevi sorunları çözmek için farklı yollar tercih etseler de en çok dua edip, sorunlarını Allah’la paylaşarak çözüm bulacaklarına inanmaktadırlar. Bunun dışında ailesiyle, arkadaşlarıyla paylaşarak sorunlarını çözeceklerini, sıkıntılarını kurtulacaklarını söyleyen katılımcılar da bulunmaktadır. Ayrıca bazılarının kimseyle paylaşmadan kendi içinde çözmekten yana olduğunu da görmekteyiz.

“Dua ederim daha çok, kendim biraz öyle her şeyimi kimseyle çok paylaşamam, daha çok Rabbimle paylaşırım dua ederim yani, dua ederek” K1-Anne böyle düşünürken kızı K1-Kız, kendi içinde halledemeyince aile büyüklerine danıştığını söylemektedir.

Bir inzivaya çekilme sürem oluyor genelde, kendi başıma düşünüyorum. İşin içinden çıkamadığımı hissettiğim anlarda büyüklerime danışıyorum. Genelde dedemle paylaşırım böyle konuları. Böyle dede torun ilişkisinden çok arkadaşlık ilişkimiz var. Her şeyi paylaşabilirim. Hani paylaştığım şeylerde beni hiç yargılamaz, hep destekleyici konuşur, arkadaş gibiyiz dedemle. Manevi sorunlarda yine aynı süreci izlerim. Önce kendimle bir konuşma sürem, bunu düşünme sürem oluyor genelde. Sonra işin içinden çıkamadığım durumlarda yine ailemle, arkadaşlarımla paylaşırım. (K1-Kız, 24, Lisans, Öğretmen)

K1-Anne ile benzer şekilde Allah’a sığınarak sıkıntılarını kurtulduğunu söyleyen servis hostesi K5-Anne, aileden birileriyle paylaşmayı “dedikodu yapmış oluruz” şeklinde değerlendirmektedir. Bu değerlendirme ailesiyle bu konudaki iletişimin yüzeysel olduğunu, sıkıntılarını çözecek düzeyde olmadığını göstermektedir. Ayrıca dini ritüellerin birey üzerindeki olumlu etkilerini ve Allah’la kurduğu yakın ilişkinin gündelik sıkıntılarını kurtulmasına vesile olduğunu görmekteyiz. K5-Anne, manevi sıkıntılardan kurtulmanın da dua, tevekkül ve zikir ile mümkün olduğunu söylemektedir.

En güzeli Allah’la paylaşıyorum. Alıyorum boy abdesti, kılıyorum hacet namazı, bütün derdimi Allah’a döküyorum. Allah’ın yardımı o zaman bana geliyor. Tamam, benim beş tane kız kardeşim var, annem de sağ, çevrem de geniş. Onlarla bu tür şeyleri paylaştığım zaman sadece şey birbirimizi anlık dinliyoruz, karşı tarafı da çekirtmiş oluyoruz. Hem benim derdime bir çare bulamıyorlar hem de dedikodu yapmış oluyoruz. Gerçekten bu güzellikleri bana Allah dostum öğretmiş. Metodu öğretmiş. Eskiden tamam aynı şeyleri yapıyorduk, şimdi ben bu güzellikleri yaşadıkten sonra derdimi Allah’a döküyorum. Namazdan sonra gerçekten Allah’ın yardımının büyük ölçüde geldiğine de inanıyorum, geliyor da yani. Manevi yönden yaşadığımı, o zaman işte yine benim kendi nefsimin afeti, zikrim düştüğü zaman manevi boyutta huzursuz oluyorum. Kendimde arıyorum

kusuru. Diyelim Allah'ı Teâlâ beni bir başkasıyla imtihan ediyor, o sırada yine benim eksikliğimden kaynaklanıyor. Dediğim gibi Allah'a dua ederek, tevekkül ederek, zikrimi artırarak çözüyorum sıkıntımı. (K5-Anne, 44, Lise, Servis Personeli)

Katılımcının kızı K5-Kız'ın sorunlarını çözmek için diğer katılımcılardan farklı bir yöntem geliştirdiğini görmekteyiz. Kâğıda yazıp sonra kâğıdı yakarak onlardan kurtulduğunu düşünmektedir. Fiilen dua etmek yerine ise yine kâğıda yazarak Allah'tan istemektedir. Yani kendine özgü bir dua formu geliştirmektedir.

İlk kendim çözerim, böyle yalnız kalırım. Sonra bir kâğıda yazı yazarım sonra o kâğıdı yakarım. Böylece tüm o şeyler gidiyormuş gibi hissederim, sonra gene içimde kalırsa o zaman farklı bir kişiyle görüşmek isterim. Çünkü hani o duyguların en zirvesinde bir kişiyle görüşünce, sonra sakinleşince belki pişman olurum, en iyisi kendim halletmek isterim. Zaman geçtikten sonra yani o konuyu atlattıktan sonra anneme söylerim. Manevi sorunlarımı, biraz garip gelebilir ama kâğıda dua ya da isteklerimi yazarım Allah'a karşı. Hani dua etmek değil de böyle kâğıda yazı yazmak, içimden söylemek yerine kâğıda yazarım bir deftere koyarım öyle. Allah'tan istiyorum bu şekilde. (K5-Kız, 16, Lise, Öğrenci)

Katılımcının, kâğıda dökerek somutlaştırdığı ve yakarak sıkıntılarından kurtulacağını düşündüğü bu ritüel ilgi çekici bir uygulamadır. K5-Kız, çok sıkıntılı zamanlarında yanlış bir şey söylemekten korktuğu için sorununu kendi başına çözmeye çalıştığını, sorunu bertaraf edince annesi ile paylaştığını belirtmektedir. Duygusal yüklerini hafifletmek için güvenilir bir kaynak olarak annesine anlatması aile ilişkilerinin önemini göstermektedir.

Benzer şekilde K8-Kız'ın, “Ya genellikle pek kimseyle paylaşmam içimde yaşamayı tercih ederim. Ya da yazıya dökerim bi şekilde kendimi rahatlatırım. Eğer çok çok bunaltıyorsa bu sefer ailemle paylaşırım” şeklindeki ifadesinde, ilk olarak kendisinin problemle başa çıkmaya çalıştığı görülmektedir. Kullandığı diğer yöntemde ise yazıya dökerek sıkıntıdan kurtulmayı tercih ettiğini belirtmektedir. İçinden çıkamadığı durumlarda da son çare ailesiyle paylaşmaktadır. Bu durum, katılımcının öncelikle bireysel ve içsel yöntemleri tercih ettiğini, içinden çıkamadığı zamanlarda kurtarıcı limanın aile olduğunu göstermektedir.

Ailesiyle anlaşılamayan, çatışma yaşayan kızlar (K7-Kız, K9-Kız), genellikle problemlerini kendi içinde çözmeyi veya arkadaşlarıyla paylaşmayı tercih etmektedirler. Ayrıca yaş farkı sebebiyle anne babalarının kendilerini anlamayacaklarını düşünen bu katılımcılar, aile içinde kendilerine yakın olan ablaları ile sıkıntılarını paylaşabileceklerini belirtmektedirler. Burada kuşak farklılığı önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Manevi sıkıntılarını ailesiyle paylaşamayan

ama maddi konuda ailesinin yardımını tercih eden K7-Kız ise, manevi anlamda son noktaya geldiğinde Allah'tan yardım isterken vicdanen rahatsızlık duyduğunu dile getirmektedir.

Genelde gündelik hayatımda yaşadığım şeyleri arkadaşlarımla paylaşıyorum. Çünkü benim yaş grubunda oldukları için veya benim yaş grubumda olan ablamla da paylaşabilirim. Beni daha iyi anlayabilecek bir insanla konuşmayı tercih ederim. Veya maddi açıdan bir sıkıntıya girdim diyelim bunu da ailemle paylaşıyorum. Bana en çok yardımı kimin dokunabilecekse onunla o şekilde paylaşıyorum. Beni en iyi kim anlayabilecekse bu durumda onunla paylaşıyorum. Manevi sorunlarımı arkadaşlarımla paylaşıyorum. Manevi açıdan artık çıkmaz bir noktaya girdiğimde otururum, dua ederim, artık yapabileceğim bir şey yoktur. Bunu yaparken de çok vicdan azabı çekerim. Hani Allah şey diye düşünmesin, sadece işi düştüğünde dua ediyor olarak gözükmemek için birazcık vicdan azabı çekiyor olsam da O'nun beni anladığını düşünüyorum. (K7-Kız, 23, Lisans Okuyor, Öğrenci)

Allah'la arasındaki ilişkinin çıkara dayalı bir ilişki olarak anlaşılması endişesi taşıyan katılımcı yine de Allah'ın onu anladığını umut ederek son çare Allah'a dua edip sıkıntılarından kurtulmaya çalışmaktadır. Benzer şekilde K9-Kız, anne ve babasının onu anlamadığından yakınarak, kendi içinde halledemediği sıkıntılarını, onlar dışında arkadaşlarına, ablasına ve yengesine anlattığını söylemektedir. Ağlayarak Allah'tan yardım istediğini de ifade etmektedir.

Aileme paylaşamam. Yani ben kendim halletmeye çalışırım gibisinden geliyor veya arkadaşşıma sorarım. Manevi olarak ailemle, yani ailem dediğim ablam. Ablama ve arkadaşlarıma anlatmaya çalışırım. Kendim böyle etrafa anlatamam, içime böyle bir yük oluyor. Ben kendimi zorladığım zaman kalbim ağarır zaten. O an böyle namaz kılıp dua etmek isterim ki Allah'ım beni anlasın diye, onu yaparım veya ağlayarak içimi boşaltmaya çalışırım, yengeme anlatmaya çalışırım derdimi, ablama çoğunlukla ablama zaten. Annemle babama da anlatmayı isterim, ama o olmuyor gerçekten. (Verdikleri tepkilerden dolayı anne babasına anlatamıyorum). (K9-Kız, 16, Lise Terk, Çalışmıyor)

Bazı katılımcıların ise tesbihat yaparak ve dua ederken ağlayarak sıkıntılarından kurtulmaya çalıştıklarını görmekteyiz.

Tesbihat, tesbihatla. Onu da son zamanlarda anladım, daha rahatlatıyor. Evet rahatlıyorum. Bazen eğer çok böyle, zaten derinse yaran, gözyaşı da akıtıyorsan ki bu Allah'la daha böyle yakın olduğuna işaretler. Genelde de gece tesbih namazının peşindeki tesbihatların ben daha tesirli olduğuna inanıyorum. Hem de böyle gözyaşıyla çektiğim tesbihatlardan sonra daha çok rahat ediyorum öyle söyleyebilirim. (K3-Anne, 44, Lise, Ev Hanımı)

Gündelik sıkıntılarından K3-Anne, gözyaşıyla tesbihat yaparak kurtulduğunu söylerken, K10-Anne, arkadaşlarıyla paylaşarak ve dua ederek çözmeye çalıştığını şöyle ifade etmektedir: “Dua ederim, bazen ağlarım, ağlamak insana iyi geliyor, genelde dua ederim Allah'a sığınırım”.

Diğer katılımcılardan farklı olarak K9-Anne, sıkıntılarından kurtulma sürecini şöyle anlatmaktadır:

Allah'ım, Rabbime namaz kılıp da dua ederek çaresini bulurum. Eğer çözümüm varsa ailemle, çocuklarımla, çözebildiğim konuyla çocuklara danışırım, fikir alırım. Çözüm değilse, yapamadığım şey ise kendim Allah'ıma dua ederim, öyle Allah'tan beklerim çözümü. Dua ederek. Yaşadım zaten. Manevi, kendimle çok uğraştım. Bu hastalığa bahane oldu. Benim bir şeyim vardı, manevi. Çok sohbetlere giderim, maneviyat buldum dışarıdaki sohbetlerde. Sohbetlere gittim manevi problemimi çözdüm. Hocalarımızdan bizim kaynatamın hoca tanıdığı vardı, geldim işte okudu beni. Hocalardan kâr gördüm. Ne bileyim birazda maddi manevi çok fayda gördüm yani. Allah'tan hep gördüm, Allah'tan kâr gördüm manevi olarak, şifa ondan gördüm inşallah. Allah kimseyi düşürmesin o hallere. (K9-Anne, 43, İlkokul, Ev Hanımı)

K9-Anne'nin, ilk olarak Allah'tan namaz ve dua ile sorunlarına çare umduğunu görmekteyiz. Daha sonra aile üyelerine danışması, onların fikirlerine değer verdiğine işarettir. Manevi olarak sohbetlerden aldığı haz ise sosyal etkileşiminin güçlü olduğunu göstermektedir. Genel olarak Allah'tan şifa bulduğunu yineleyen K9-Anne, manevi sorununun tanıdık bir hocanın okumasıyla geçtiğini, hocalardan da fayda gördüğünü söylemektedir.

K6-Kız2 ise, farklı bir bakış açısıyla dua etmenin yanında “şükür defteri” tutarak hayata daha pozitif baktığını açıklamaktadır.

Ben direkt dua ederim. Direkt dua etmeye başlıyorum, ondan sonra böyle işte arkadaşlarıma falan anlatıp çözmeye çalışıyorum. Zaten şu dönemde çok fazla çevreme sorunlarımı anlatan biri değilim. Ama böyle daha çok dua ederek çözüleceğine inanarak, kendime açıkçası şey diyorum “Allah'a güven, Allah seni yarı yolda bırakmaz”. Bir de son zamanlarda açıkçası şükür defteri diye bir şey var, internette çok fazla şey oldu. Şükür defteri tutmaya başladım. Böyle her gün şükredecek bir şey buldukça hayata bir tık daha pozitif bakmaya başladım. Aslında her şey o kadar da kötü değil. Bak bunları bunları güzel yaşamışsın. Bir gün içinde bak bu kadar güzel şey olmuş gibi şeyleri düşününce açıkçası sorunları çok da gözümde büyütüyorum. Bir de şöyle, o defterin eski sayfalarına bakınca, o zaman yaşadığım sıkıntıyı da bilince, böyle bir çeviriyorum mesela artık o sıkıntı için şükrediyor oluyorum. Artık şeye bakabiliyorum, sıkıntı yaşıyorsam da bu şu an bir şey öğrenmem gerektiği için, bir şekilde bu sınavı geçeceğim, Allah yardımcı olacak, tarzı düşünmeye başlıyorum. Yorulduğumda ya da çok bunaldığımda Allah'ım yardım et, Allah'a güven falan demeye başlıyorum kendi kendime. (K6-Kız2, 23, Lisans, Makine Mühendisi)

İlk olarak duaya sarılması Allah'a duyduğu inancı ve güveni göstermektedir. Ayrıca K6-Kız2'nin, şükür defteri ile olumlu deneyimlerine odaklanması, geçmiş sıkıntılarını kolayca atlatmasını sağlamaktadır. Allah'a tam bir teslimiyetle bağlanması ve O'ndan yardım geleceğine emin olması zor zamanlarda kendine güvenini artırmaktadır.

Sonuç olarak, katılımcı annelerin, yaşamlarında karşılaştıkları problemleri çözmek için daha bilindik yöntemleri tercih ederken, katılımcı kızların farklı yollar keşfettiğini görmekteyiz. Gençler problemlerini çözmek için yeni yöntemler keşfetseler de hem annelerin hem de kızlarının zor durumda kaldıklarında en çok

yardım diledikleri, sığındıkları varlık Allah'tır. Örneğin “Gençlerde Din ve Dindarlık Z Kuşağı” adlı çalışmada 18-22 yaş grubundaki gençlerin zor durumda kaldıklarında ve yardıma ihtiyaç duyduklarında ilk sergiledikleri tutumun, %70 oranla Allah'a dua etmek olduğu ortaya çıkmıştır.⁴⁶⁸ Yine Türkiye genelinde dindarlık algısı üzerine yapılan bir çalışmada, sıkıntısı olan insanların %93'lük oranla Allah'tan yardım istedikleri görülmüştür.⁴⁶⁹ Görülüyor ki geleneksel kodlar taşıyan annelerin ve modern kodlar taşıyan kızlarının sıkıntılarından kurtulmak için tercih ettikleri dil dua dilidir. Dua, her kuşağın gündelik yaşantısında varlığını korumaktadır.

Günümüzdeki annelerin ve kızlarının dinî ve gündelik problemlere yaklaşımlarını, bu problemleri çözme tercihlerini incelediğimizde çeşitli deneyimler sergiledikleri görülmektedir. Katılımcılar genellikle dinî problemleri çözmek için çeşitli kaynakları kullanmaktadırlar. Bu kaynaklar arasında internet, dinî kitaplar, diyanet gibi resmi kurumlar, din hocaları ve aile büyükleri bulunmaktadır. İnternetin genç kuşak tarafından sıkça kullanıldığı, ancak ebeveynlerin de doğru bilgiye ulaşmak için interneti aktif olarak kullandığı görülmektedir. Ayrıca katılımcı kızlar, genellikle birden fazla kaynağı değerlendirip, karşılaştırma yaparak, kendi mantıkları doğrultusunda karar vermektedirler. Bazıları ilk olarak ailelerine, bazıları ise doğrudan dinî otoritelere (hocalar, diyanet) danışmayı tercih etmektedir. Anneleri ve kızlarını karşılaştırdığımızda ulaştığımız diğer bir sonuç ise eğitim düzeyleri arttıkça daha rasyonel düşünme eğiliminde olduklarıdır. Bu durumu, geleneksel düşüncede olanların daha çok yerel imamları tercih ettiği, modern düşüncede olanların ise kitapları ve interneti tercih ettiği şeklinde yorumlayabiliriz. 1989 yılında üniversite öğrencilerinin dinî tutum ve davranışlarını konu alan Bayyığit'in çalışmasında⁴⁷⁰ gençlerin dinî problemlerini çözme konusunda birinci sırada kitapları, ikinci sırada ailelerini ve üçüncü sırada çevrelerinde dinî bilgisine güvendikleri kişileri tercih ettikleri görülmüştür. En son başvuracakları merciin ise diyanet mensupları olduğu sonucuna varılmıştır. Bizim çalışmamızla karşılaştırdığımızda dinî bilgi edinme noktasında kitaplara ve aile büyüklerine güvenin devam ettiği bunun yanında diyanet mensuplarından dinî bilgiyi öğrenme oranının arttığını görmekteyiz.

⁴⁶⁸ Duman-Akosman, *Gençlerde Din ve Dindarlık*, 255.

⁴⁶⁹ Ete-Yargı, *Türkiye'de Dindarlık Algısı*, 17.

⁴⁷⁰ Mehmet Bayyığit, *Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Çalışma*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989), 162-164.

Günlük hayatta karşılaşılan maddi ve manevi problemleri çözmek için de katılımcılar farklı yaklaşımlar benimsemektedirler. Bu yaklaşımlar arasında dua etme, aile büyüklerine danışma, arkadaşlarla paylaşma, içsel düşünme süreçleri, kâğıda yazma ve yakma gibi yöntemler bulunmaktadır. Manevi sıkıntıları çözmek için dua etme, tevekkül etme, zikir yapma gibi dinî uygulamalar sıkça tercih edilmektedir. Yine Bayyigit'in yaptığı çalışmada⁴⁷¹ günlük konularda zor durumda kaldıklarında gençlerin en çok “dua” ya başvurmaları, bizim çalışmamızdaki verilerle karşılaştırıldığında zamana rağmen duanın hala geçerliliğini koruduğunu göstermektedir. Ayrıca çalışmamızda bazı katılımcılar, manevi sıkıntıları hakkında aileleriyle veya arkadaşlarıyla konuşmak yerine daha bireysel yöntemlerle çözüm aramaktadırlar. Özellikle genç katılımcılar, maddi sıkıntılarında ailelerinden destek alırken, manevi sorunlarında daha önceki kuşaklardan farklı yöntemler geliştirebilmektedirler. Bu durumu, iletişim ve yaşam tarzı farklılıklarıyla ve dinî anlamda bireyselleşmenin arttığı ile ilişkilendirebiliriz.

3.1.6. Günümüz Annelerinin ve Kendi Kızlarının Rol Modelleri

“Rol model aldığınız herhangi bir fikir adamı, dinî bir kimlik, bir sanatçı, bir kişi olup olmadığı konusunda neler söylersiniz?” sorusuna katılımcıların farklı cevaplar verdiğini görmekteyiz. Annelerin, rol model gördükleri kişiler; din adamları, aile bireyleri, muhafazakâr yazarlar, muhafazakâr siyasiler şeklinde dinî kimlik ağırlıklı çeşitlilik gösterirken, kızların genellikle dinî alanın dışındaki kişilerin bazı fikirlerini önemsedikleri gözlenmektedir. Örneğin K11-Anne, televizyon dizisindeki başörtülü ahlaklı, yaşlı bir kadının ahlaki özelliklerini örnek aldığını, onu gibi olmak istediğini ve Necip Fazıl'ı ve onun şiirlerini beğendiğini söylerken kızı K11-Kız, belli alanlarda popüler olmuş kişileri bütün özellikleri ile örnek alma yerine, bu kişilerin bazı fikirlerini beğendiğini beyan etmektedir.

Tam anlamıyla rol model gördüğüm biri yok. Bütün fikirleriyle olsun öyle biri yok. Şöyle söyleyeyim matematikçi olduğum için en çok o geldi aklıma, ben Ali Nesin'i çok takip ediyorum. Aynı şekilde Aziz Nesin, onun babası. Direkt böyle söyleyince ben o ikisini yani özellikle Ali Nesin, matematikçi olarak çok hayatımda böyle değerli gördüğüm biri yani. Bütün fikirleriyle şey yapıyor muyum, hayır tabii ki de ama beğeniyorum fikirlerini. Siyasi olarak da mesela siyasi değil gündelik hayatta da bazı fikirlerinde de Oğuzhan Uğur' u takip ederim, onun da düşüncelerini, olayları tartma biçme şeklini beğenirim. Başka İlber Ortaylı, yani sadece tarihi açıdan değil bazı ülkemiz hakkında da olsun, Cumhuriyet hakkında da olsun yaptığı yorumlara çok

⁴⁷¹ Bayyigit, *Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Çalışma*, 164-167.

katılırım. Sadece ülkemiz hakkında da değil, ülkenin gidişatı, eğitim hakkında da yaptığı bazı yorumlar var onlara da çok katılıyorum, İlber Ortaylı'yı da çok severim. (K11-Kız, 24, Öğretmen, Lisans)

Benzer şekilde K2-Kız1 de insanları değil fikirleri, sözleri örnek aldığını, birini tamamen örnek almanın o kişinin her şeyini benimsemeyi gerektirdiğini ve bunun olamayacağını söylemektedir.

İnsanlardan çok bazı sözler yani. Fikirleri ya da onların anlatmaya çalıştıkları şeyleri. Çünkü bir insanı tamamen rol model alırsam onların inandığı her şeye inanmak zorundayım gibi. Ama öyle bir şey yok aslında. İnsanlardan çok fikirlere ve düşüncelere, rol model bu şekilde alırım. (K2-Kız1, 17, Lise, Öğrenci)

Öğretmen K1-Kız, “Fikirleri konusunda, hayata bakış açısı konusunda kendime çok yakın gördüğüm için öğretmenimi rol model aldığımı söyleyebilirim” derken ev hanımı K1-Anne, aile içerisinde babaannesini, onun dışında hoca ve yazarları örnek aldığını söylemektedir.

Aile olarak babaannemi. Hoca var dinlerim, öyle yazarlar var. Hatice Kübra Tongar dinlerim, takip ederim, çok hoşuma gidiyor çocuklarını yetiştirmesi, dinî konuda olsun onu çok örnek alırım, keşke gençliğimizde olsaydı. (K1-Anne, 55, İlkokul, Ev Hanımı)

Anneler genellikle tanınmış hocaları, muhafazakâr/dindar bilinen yazarları ve siyasetçileri örnek almaktadır.

“Var işte, Hayati İnanç, mesela o kadar çok isterdim ki Saadettin Ökten gibi dedem olmasını, yani onların hayatlarını, yaşantılarını örnek alıyorum, evet” Bu şekilde fikir beyan eden K3-Anne, takip ettiği kişilerin hayatlarını, yaşantılarını örnek aldığını belirtmektedir. K10-Anne de rol model tercihini siyasetçi ve din adamı figürlerinden yana kullanmaktadır.

Siyasetçi olarak sadece Muhsin Yazıcıoğlu’nu çok seviyordum. Din adamı da şeyi seviyordum öldü ya koronadan, çok huzurlu bir sesi vardı. Her hocayı da dinlemem de, Onu dinlemek bana huzur veriyor. Ben şeyin konuşmalarını sevmiyorum mesela, var ya çıkıyor Ramazan’da Nihat Hatipoğlu. Ömer Döngeloğlu’nun konuşmaları huzur veriyordu bana. Allah rahmet eylesin. Onun sohbetini falan, onun konuşmalarını çok beğeniyordum. (K10-Anne, 43, Ortaokul, Ev Hanımı)

Benzer şekilde K7-Anne de din adamlarını, bilgilerinden ötürü örnek aldığını beyan etmektedir. Ayrıca beyanında bahsettiği Cübbeli Ahmet hoca, sosyal medyada popülerlik kazanmış, bazı muhafazakâr/dindar kesimler tarafından kabul görmüş bir din adamıdır.

Din adamlarını örnek alırım, hocaları. Mesela dedim sana ya öldü hocam, derdim ki onun kafasının içindekilerini şöyle enjökterlen benimkine bassalar. Hafız idi ya Kur’an kafasının içinde, onu çok şey yapardım. Bir de şey var, Cübbeliyi takip ediyorum. Başkaları da var ama onların adını bilmiyorum. Onu çok takip ediyorum sürekli yani, Cübbeli Ahmet hoca illaki biliyorsun onu. (K7-Anne, 56, İlkokul, Ev Hanımı)

K8-Anne de, “Sadece televizyonda bir tane var, ismini de unuttum işte ismini de, kanal 7 de olan bir tane var. Cuma günleri onun şeylerini seviyorum konuşmalarını, hoca ama ismini unuttum sadece o var” diyerek televizyondan takip ettiği hocayı örnek vermektedir.

Buradan hareketle annelerin tercihleri üzerinde sosyal medyanın, televizyonun etkisinin bulunduğunu, din hocaları ile irtibatlarının cami imamından dijitalle kaydığını söyleyebiliriz. Katılımcı annelerin kızları ise dinî kimlikleri ile ön plana çıkan kişiler yerine, tercihlerini, modern kimlikleriyle tanınmış devlet adamları, fenomenler, bilim insanları ya da dünya çapında klasik yazarlardan yana kullanmaktadırlar. Örneğin, muhafazakâr bilinen yazarların hayatlarını örnek alan K3-Anne’nin kızı, ileri görüşlülüğü ve kadınlara verdiği değere istinaden Türkiye’de laikliğin uygulayıcısı kabul edilen Atatürk’ün düşünceleri doğrultusunda yaşadığını söylemektedir.

Yani Atatürk’ün düşüncelerini ben benimseyerek yaşamaya çalışıyorum. O kadar yani onun dışında çok bir din adamı yok. Bence onun ileri görüşlülüğü, örnek alınmaya çok değer bir insan olduğunu düşünüyorum. Hani o kadar sene önceden bile olabilecekleri tahmin etmiş bir şekilde, çok değerli bir insandı o yüzden yani. Onun fikirleri işte kadınları önemsemesi. (K3-Kız, 22, Lisans, Ordilog)

Kanal 7’deki hocayı örnek aldığını söyleyen K8-Anne’nin, dinî açıdan herhangi birini örnek almadığını söyleyen kızı K8-Kız ise, günlük hayatında Dostoyevski’nin fikirlerine önem verdiğini beyan etmektedir.

Genellikle öyle bir şey var mı diye bakıyorum, sanırım yok. Ama fikirlerine çok çok önem verdiğim, sevdiğim tarzda fikirlerinin olduğu, dini açıdan değil normal hayatta Dostoyevski’yi örnek verebilirim. (K8-Kız, 18, Lisans, Öğrenci)

K8-Kız, ailesiyle çatışma yaşadığı konulardan bahsederken imam olan babasının dinî kitaplar okumasını istediğini, Dostoyevski gibi yazarları okuyup etkileneceğinden rahatsızlık duyduğunu söylemişti. K8-Kız’ın Dostoyevski’nin fikirlerini beğenip örnek alması, babasının kaygılarını kendi adına doğrulamaktadır.

Bunun yanında gençlerin, günümüzde en çok zaman geçirdikleri sosyal medyada popüler olan, takipçisi fazla kişilerden etkilendiklerini de görmekteyiz.

Hayat kalitesini böyle aşırı, böyle arttırmış hani her şeye nötr bakan kişiler çok ilgimi çekiyor. Böyle çevresindeki insanlar olsun, asla böyle kalitesiz insanlar değil, her tarafı kaliteli. Ama gerçekten temiz olan insanlar çok ilgimi çekiyor. Onları böyle rol model alıyorum. Belli bir kişi var mı? YouTuber var, Şehval Görmez diye, o kadın çok güzel bence. (K5, Kız, 16, Lise, Çalışmıyor)

Şehval Görmez gibi YouTuber’lar, sosyal medya aracılığıyla geniş kitlelere ulaşmakta ve gençler üzerinde büyük bir etki yaratmaktadır. Bu platformlar üzerinden

paylaşılan içerikler, gençlerin yaşam tarzlarını, değerlerini ve hedeflerini doğrudan etkileyebilmektedir. K5-Kız, yaşam kalitesini yüksek tutan ve çevresinde kaliteli insanlarla birlikte olan kişilere hayranlık duymaktadır. Bu, onun da yaşam kalitesini artırma ve daha iyi bir çevre oluşturma isteğini göstermektedir. Ayrıca katılımcının, gündelik problemleri çözme temasında Allah'tan istediklerini kâğıda yazma konusunda, Şehval Görmez'in "Bir Ayda Kaderinizi Değiştirin"⁴⁷² adlı Allah'a mektup yazma konusundaki videosundan etkilendiğini söyleyebiliriz.

Annelerinden farklı olarak katılımcı kızlar, teknoloji çağına doğmuşlar ve bu çağda yaşamaktadırlar. Öğrenim durumları annelerinkinden yüksektir. Bu sebeplerle rol model alacakları kişiler çeşitlenmektedir. Çünkü maruz kaldıkları alanlar annelerine göre daha çeşitlidir. Araştırmamızda annelerin yakınlarındaki yetişkinleri, akrabalarını ya da arkadaşlarını; bazı annelerin de din adamlarını, popüler hocaları ve yazarları örnek aldıkları görülmektedir. Anneler televizyondan, sosyal medyadan farklı kişileri takip etseler de bu kişilerin din ile aralarında pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Yani kızların daha rasyonel düşüncelere sahip, entelektüel bireyleri tercih ettiklerini annelerin ise kendi mahallesinden olanı örnek aldıklarını söyleyebiliriz. Örneğin kızlar 'Aziz Nesin' gibi ateist kimliği ile bilinen birinin fikirlerini önemserken anneler 'Hatice Kübra Tongar' gibi dinî kimliği ile yazarlık yapan kişilerin düşüncelerine değer vermektedirler. Ayrıca gençler, teknoloji çağında olmaları nedeniyle çevrelerindeki birincil kişileri örnek almak yerine daha çok zaman geçirdikleri sosyal medyadaki fenomenleri rol model almaktadırlar.

Alan yazında, 700 liseli gençle yapılan bir çalışmada, rol model olarak birinci sırada %46,72'lik en yüksek oranla 'medya ünlülerini' tercih ettikleri ve 'dinî figürleri' rol model alma oranının da %2,4'lük bir oranla çok düşük çıktığı görülmüştür.⁴⁷³ Bizim çalışmamızda ise 13 katılımcı kızdan lise çağındaki K5-Kız, YouTuber'ı örnek aldığını beyan etmektedir. Bu yaştaki gençlerin sosyalleşme süreçlerinde ailelerinin ve öğretmen, arkadaş gibi yakın çevrelerinin dışında dijital mecralarda, çoğu zaman tek taraflı iletişime geçtikleri kişilerden daha fazla etkilendiklerini söyleyebiliriz. K5-Kız'ın örnek aldığı fenomeni "o kadın çok güzel bence" şeklinde ifade etmesi sosyal

⁴⁷² Şehval Görmez, "Bir Ayda Kaderinizi Değiştirin", *YouTube* (2 Ocak 2024), 00:01:00-00:21:21.

⁴⁷³ Mehmet Tahir Karaboğa "Lise Öğrencilerinin Rol Model Tercihlerine İlişkin Bir Çalışma", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 15/2 (Ağustos 2019), 363-391.

medyanın gençlere güzel, çekici, eğlenceli örnekler sunarak rol model alınan okul, aile fenomenlerinin arka plana atıldığını, örnek alınan değerlerin de değiştiğini göstermektedir. Benzer bir çalışmada ise 18-25 yaş aralığındaki katılımcıların rol model olarak ailelerinden uzaklaşıp Instagram özelinde sosyal medya fenomenlerini örnek aldıkları ortaya çıkmıştır.⁴⁷⁴ Benzer şekilde çalışmamızda K11-Kız, Türkiye gündemiyle ilgili YouTube kanalında programlar yapan Oğuzhan Uğur’u takip ettiğini ve fikirlerini beğendiğini söylemektedir. Diyebiliriz ki sosyal medya, özellikle gençlere rol model çeşitliliği sağlamakta ve örnek alınan değer ve normlardaki değişimle, annelerle kızları arasındaki dinamiklerde çatlaklara neden olabilmektedir.

Diğer bir konu ise, araştırmamızı muhafazakâr/dindar kabul edilen Rize’de ve genellikle dindar ve modern dindar kimlikleriyle kendilerini tanımlayan annelerle yaptığımız halde hiçbir annenin Hz. Muhammed’i ya da herhangi bir peygamberi rol model aldığını söylememesidir. Bu sonuç dinî kimliklerini, “dindar” şeklinde tanımlayan katılımcılar açısından düşündürücüdür. Sadece katılımcı kızlardan biri Hz. Muhammed’i örnek aldığını beyan etmiştir. Duman’ın çalışmasında ise muhafazakâr kimlik ortaya koyan 18-22 yaş aralığındaki gençlerin %41’i kendimi rol model alırken ikinci sırada %18’lik oranla peygamberimi örnek alırım seçeneğini tercih etmişlerdir.⁴⁷⁵ Duman’ın çalışmasında da bizim çalışmamızda da dinî kimliğini dindar/muhafazakâr şeklinde tanımlayanların bulunmasına rağmen bütün yaşayışıyla dinî kaynaklarda örnek kabul edilen peygamberin rol model olarak kabul edilmemesi ya da oranın az olması düşündürücüdür. Bunun yanında, katılımcıların “rol model” tercihlerini söylerken peygamberleri örnek almadıkları için değil, akıllarına gelmediği için söylememiş olmaları da ihtimal dâhilindedir. Çalışmamızda sadece K10-Anne’nin üniversite sınavına hazırlanan kızı K10-Kız, Peygamber Hz. Muhammed’i ahlaki yönden örnek aldığını söylemektedir: “Peygamberimizi örnek alırım. Güzel ahlakı konusunda örnek alırım. Yardımseverliği, fedakârlığı bu konularda”.

Bazı katılımcılar ise kimseyi örnek almadıklarını beyan etmektedirler.

Yani şu insanı tamamen örnek alıyorum diyeceğim insan yok. Bu dönem dönem değişiyor açıkçası. Yani dini açıdan çok fazla örnek aldığım bir insan yok. Kendi yaşamım açısından da, bu genellikle o anki düşünce yapımla ya da hani şeyle değişiyor bu aylık olarak bile değişebiliyor. O an önemsedim ya da şey yaptığım değerlere göre.

⁴⁷⁴ Zahide Kandil, *Rol-Model Almada ve Benliğin Sunumunda Yeni Bir Alan Olarak Instagram* (Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 59.

⁴⁷⁵ Duman -Akosman, *Gençlerde Din ve Dindarlık*, 261.

Yani bir insan veremem şu an, şu insanı çok örnek alıyorum gibi bir insan yok hayatımda. (K6, K1z2, 23, Lisans, Makine Mühendisi)

K6-K1z2'nin ifade ettiği gibi katılımcı kızların bazıları (K2-K1z2, K4-K1z, K7-K1z), annelerin ise 1'i (K4-Anne) kimseyi rol model almadıklarını söylemektedirler. Diğer katılımcılardan farklı olarak, dinî kimliğini “tasavvuf ehli” şeklinde tanımlayan K5-Anne ise, zamanla fikirlerinin değiştiğini ve örnek aldığı kişilerin de değiştiğini ifade etmektedir. Gençliğinde annesinin cesaret, azim gibi daha dünyevi yönlerini örnek alırken zamanla manevi bir boyuta yönelerek dinî yönünü destekleyecek ilham kaynaklarını keşfettiğini görmekteyiz. Allah dostlarını, arkadaşlarını, insanlara faydalı olma, iyilik etme konusunda örnek aldığını görmekteyiz.

Tabi bunları bana bir yirmi sene önce sorsaydınız daha farklı cevaplar verirdim. Mesela yirmi sene önce benim annem sabırlı, cefakâr, üretken bir kadın, çok çile çekmiş. Şey yönünden onun azmini örnek alırdım. ...Şimdi manevi boyuta yöneldiğimden dolayı, arkadaşlarım olabilir. Çünkü nasıl desem onda olan bir güzellik ben de olmuyor, ben de olan bir güzellik onda olmuyor. Biz böyle birbirimizi tamamlıyoruz, birbirimizi gördüğümüzde. Arkadaşım daha cesur keşke ben onun gibi daha iyi hizmet edebilsem, insanlara daha çok faydam dokunsa. Yine de Allah dostlarını örnek alıyorum, yirmi sene önce sorsaydınız annem derdim. (K5-Anne, 44, Lise, Servis Personeli)

Rol model alma konusunda annelerin, kendi yaşantılarına uygun, muhafazakâr bilinen kişileri sadece fikir bazında değil yaşantıları ile de örnek aldıklarını, kızlarının ise kişilerin fikirlerini süzerek, kendilerine uygun olanları benimsediklerini söyleyebiliriz. Diğer bir sonuç ise kızların dinî anlamda rol model tercihlerinin -bir kişi hariç- olmadığıdır. Katılımcı kızların rol model tercihlerinde, dinî figürler ya da fikirler yerine, bilim insanları, yazarlar, tarihçiler gibi akademik veya entelektüel figürler öne çıkıyor. Örneğin, matematikçi Ali Nesin'i takip eden katılımcılar, bilim ve eğitim alanında etkili olan kişileri rol model olarak seçiyorlar. Gençlerin de anneleri gibi kendi yaşantılarına daha uygun kişileri tercih ettiklerini söyleyebiliriz. Son olarak annelerin televizyon ve sosyal medyadaki bazı din adamlarından, muhafazakâr yazar ve politikacılardan etkilendiğini, rol modellerinin dijitalleştiğini söyleyebiliriz.

3.1.7. Annelere ve Kızlarına Göre Rize'deki Muhafazakârlık/Dindarlık Algısı

Türkiye'de muhafazakârlık, anlamı üzerinde mutabık olunamayan kavramlardan biridir. Muhafazakârlık, diğer anlamlarının yanında toplumun kabul ettiği anlamda “geleneği korumak” demektir. Oysa günümüzde, özellikle gençler

nazarında muhafazakârlık, dini de içine alan kültürel ve ahlaki değerlerin, yaşam tarzlarının bir ifadesi olarak görülmektedir. Aileler ise muhafazakârlığı din temelli bir çerçevede tanımlamaktadırlar.⁴⁷⁶ Muhafazakâr aileler geleneklere daha bağlı iken muhafazakâr kabul edilen gençlerin aileleri tarafından dahi, değerlere sahip çıkmadıkları düşünülerek eleştirildiği, ancak gençlerin belli değerlere sahip çıktığı, aileleriyle aralarında kuşaktan kaynaklı farklılıkların yaşandığı görülmektedir.⁴⁷⁷ Çağımızda gençlerin muhafaza edeceği değerlerin, ebeveynlerinin sıkı sıkıya bağlı olduğu değerlerden farklılaşması, değişimin kaçınılmazlığını ve sürekliliğini göstermektedir.

Çalışmamızda Rize'deki insanların dinî tutum ve davranışları ile kendi dinî tutum ve davranışlarını karşılaştıran katılımcılar bazı yönlerden benzerliklerinin, bazı yönlerden de farklılıklarının bulunduğunu söylemektedirler. Ayrıca muhafazakârlık ve dindarlığı aynı anlamda kullananlar olduğu gibi muhafazakârlığı baskı ve yobazlık göstergesi olarak kabul edenler de mevcuttur.

Muhafazakârlık, insanların dinî inançlarının kişiye böyle biraz baskı yapılması gibi, küçüklere biraz baskı yapıyorlar, daha yaşlı kesim, biz muhafazakâr bir aileyiz, sen nasıl giyindiğine dikkat etmelisin tarzı, bir tık şey yapıyorlar gibi geliyor muhafazakâr ailelerde. Baskıyla empoze etmeye çalışıyorlar. (K6-Kız2, 23, Lisans, Makine Mühendisi)

Bunun yanında bazı kızların, toplumu dindar görmediğini ama değişmeyecek bir muhafazakârlık anlayışının varlığını da kabullendiklerini söyleyebiliriz. Ayrıca bir katılımcı K10-Kız, Rize'deki insanların eskiden daha az muhafazakâr olduklarını, kadınlardaki açıklık arttıkça onların muhafazakârlığının da arttığını savunmaktadır.

Bence Rize eskiden daha muhafazakâr değildi, insanlar açıldıkça diğer insanlarda daha muhafazakâr oldular, tepki göstermeye başladılar. Bazı konularda haklı olabilirler ama çok abartıyorlar. Mesela kıyafet konusunda. (K10-Kız, 19, Lise, Çalışmıyor)

Aslında burada K10-Kız'ın savunduğu durumun aksine Rize'deki insanların, muhafazakâr yapıların değişimi karşısında tepkisel davrandığını diğer görüşmelerimizde sıklıkla görmekteyiz. İnsanlar, değerlerinin tehlikeye girdiğini düşündüklerinde, korumacı tavır sergilemektedir. Bu durum onların eskiden muhafazakâr olmadığını göstermemektedir. Ancak katılımcının argümanı da analize

⁴⁷⁶ Laleoğlu, *Bir Kimlik Tanımı Olarak Muhafazakârlığın Dönüşümü: Muhafazakâr Ailelerin Muhafazakâr Çocukları*, 53-56.

⁴⁷⁷ Hafsa Nur Aslanoğlu, "Muhafazakâr Genç Kuşağın Instagram Profilleri: Mahremiyet, Moda ve Ahlakilik İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *İlemblog* 1 (Ağustos 2016), 4.

değerdir. Çünkü mevcut muhafazakâr yapı, karşıt bir görüşle karşılaşmadığı için kendini gösterememiş, dinî değerlerde yaşanan değişime tepki vererek günümüzde daha görünür hale gelmiş olabilir.

Temayı daha iyi analiz etmek için, Rize'deki dindarlığın değişimini, katılımcıların verdiği cevaplara göre gruplandırarak 3 alt temada inceledik. Bunlar:

- “Muhafazakârlar, Dindarlar”
- “Muhafazakâr Değiller, Dindar Değiller”
- “Dindar Değiller Ama Muhafazakârlar”

3.1.7.1. “Muhafazakârlar, Dindarlar”

Toplumumuzda, muhafazakârlık-dindarlık kavramları genellikle iç içe geçmiştir ve aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak akademik camiada muhafazakârlık dini korumak değil geleneği korumaktır. Gelenek içerisinde dinî unsurlar barındırmasının yanında kültürel kodlar da taşımaktadır. Bu bağlamda her muhafazakâr dindardır diyemeyiz. Diğer bir anlamda muhafazakârlık siyasi ve ideolojik bir harekettir.⁴⁷⁸ Toplumun fikirlerini, ideolojilerini koruma altına alıp özünü değiştirmeden, yeniçağın getirileri ile harmanlayarak gelecek nesillere aktarılmasını savunan siyasi bir duruştur. Yani toplumun içselleştirdiği muhafazakârlık ile kavramsal muhafazakârlık tamamen zıt olmasa bile birbirinden farklıdır. Yazçıçek, muhafazakârlık dindarlık sorunsalına, “muhafazakârlığın dindarlık, muhafazakâr yaşam şeklinin de İslami diye nitelenmesi muhafazakârlık üzerinden din ve dindarlığı itibarsızlaştırma gayretidir”⁴⁷⁹ şeklinde ifade ederek farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Her ne kadar muhafazakârlıkla dindarlığın farklı kavramlar olduğu söylene de yapılan bir araştırmanın sonucuna göre, kadınlar ya dindar oldukları ya da aidiyet hissettikleri parti muhafazakâr bir parti olduğu için kendilerini muhafazakâr olarak tanımlamaktadırlar.⁴⁸⁰ Bu da din ve siyasi aidiyetin muhafazakârlık için önemli bir kriter olduğunu göstermektedir. Çünkü din geleneklere ve kültürel normlara önem vererek, bireylerin muhafazakâr politikaları ve geleneksel toplum yapısını

⁴⁷⁸Ramazan Yazçıçek, “Muhafazakâr Dindarlık Üzerine Mülâhazalar-Türkiye Toplumun Muhafazakârlığına Eleştirel Bir Bakış-”, *İktibas* 518 (Şubat 2022), 5.

⁴⁷⁹ Yazçıçek, “Muhafazakâr Dindarlık Üzerine Mülâhazalar, 7.

⁴⁸⁰ Ayşe Hanım Küçük, *Muhafazakâr Kadınların Sosyal Medya Kullanım Pratikleri: Şanlıurfa Örneği* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 62.

savunmalarına fırsat verebilir. Bizim araştırmamızda da katılımcıların muhafazakârlık algıları çeşitlilik göstermektedir. Muhafazakârlığı dindarlıkla aynı görenler bulunduğu gibi muhafazakârlığı baskı ve tutuculuk üzerinden değerlendirenler de vardır.

Çalışmamızda katılımcılarımıza “Rize’deki insanların dinî tutum ve davranışları ile kendi dini tutum ve davranışlarınız arasında ne tür benzerlikler ve farklılıklar görüyorsunuz?” ve “ ‘Rize muhafazakâr/dindar bir şehirdir’ ifadesini nasıl değerlendirirsiniz?” diye sorduk. 13 katılımcı benzerlikleri ve farklılıkları dile getirerek Rize’nin muhafazakâr ve dindar bir şehir olup olmadığı konusunda fikir beyan etti. Benzerlikler daha çok ibadetler ve giyim üzerinden değerlendirilirken, farklılıklar dedikodu, küfür gibi ahlaki konuların yanında özellikle kızlar tarafından “baskı ve tutuculuk” kavramları ile ifade edilmektedir.

Bazı katılımcıların, kavramlar arasında ayırım yapmadan Rize’nin muhafazakâr/ dindar bir şehir olduğu konusunda hemfikir oldukları görülmektedir. Bu konuda fikrini beyan eden katılımcı K3-Kız, Rize’nin muhafazakâr/dindar bir şehir olduğunu düşünmekte ve bu fikrini çeşitli argümanlarla desteklemektedir. Kıyafet konusunda Rize toplumuna göre açık giyindiğini, açık giyenleri ise insanların, bakışlarıyla rahatsız ettiklerini dile getirmektedir. Katılımcının kendini Rize toplumundan farklı gördüğü diğer bir konu ise insanların flört ve erkek arkadaş meselesine sert bakmalarıdır. K3-Kız’a göre, Rize’deki kadınların kapalı olması, açıklara yargılayıcı davranışları ve kız-erkek ilişkilerine hoş bakmamaları Rize’nin muhafazakâr/dindar olduğunu göstermektedir. Şehrin bu muhafazakâr yapısının ise kolay kolay değişmeyeceği kanaatindedir.

Farklılık var, burası biraz daha kapalı, nasıl desem bilmiyorum ama açık giymeye de şey yapıyorlar. Çok açık, yani bilmiyorum herkes bakıyor, bakmamayı öğrenmeliler bence. Aslında bütün kadınlara bakılıyor, bunun açıklıkla da alakası yok. Anlattığım olay burada başıma gelmişti de, hani açık olunca daha da bir bakıyorlar tabii. O şeyi kendilerinde görüyorlar galiba, o olmamalı. Onun dışında yani mesela, ben kız arkadaşım ile el ele tutuşuyordum, şurada yürüyorduk, liseye gidiyorduk o zamanlar. Buna bile garip garip bakıyorlardı, çok yargılayıcılar sanki. Hani ne var ki bunda? Orada belki birbirimizi dövsek bu kadar şey olmazdı. Kız kıza el ele tutuştuğumuz için, aynen benim başıma o geldi. Ama mesela bu sevgililerde de oluyor bence, en ufak bir yakınlıkta çok tepki gösteriyorlar. (Flört durumuna tepki mi var?) Bence öyle yani onlarda da aynı şekilde el ele tutuşulunca bir garip karşılanıyor, ya sarılınca da olabilir. Bu sevgi gösterisi yani sevgi göstergesidir bence. Hani çok ulu orta tabi öyle şeyler yapılmamalı, ama ufak bir sarılmanın bence kimseye bir zararı olmaz. Yani burada dayak yense bu kadar tepki göstermezler, buna karşıyım sadece ve bu var bence burada. Şu anda da hala Rize muhafazakâr ve dindar bir şehirdir. Kolay kolay da değişmez. Çünkü şey oranı fazla, kapalılık oranı fazla, bakınca böyle dışarıdan. Nasıl açıklayacağımı bilemedim. Bence toplumun içinde yaşadığımız zaman anlıyorsunuz. Açık insanlara böyle baktıklarında daha bir yargılayıcı bakıyorlar ve bunu

hissediyorsunuz. Ha burada demek ki böyle pek giyinilmiyor, yanlış karşılanıyor. Giyim dışında şey olabilir, kız erkekli gruplar olabilir. Onlar da pek hoş karşılanmıyor sanki arkadaş olsalar da. (K3-Kız, 22, Lisans, Ordiolog)

Giyim ve flört olguları üzerinden Rize'nin muhafazakâr/dindar tutum sergilediğini düşünen bir diğer katılımcı ise K6-Kız1'dir. İki kavramı beraber değerlendiren katılımcının ifadelerinden dindarlığın muhafazakâr baskıya dönüştüğünü görmekteyiz.

Şu an bence öyle, yavaş yavaş kırılıyor ama evet daha muhafazakâr daha dindar bir şehir Rize bence de. Yani eskiye göre değişiyor ama başka şehirlere göre daha muhafazakâr. Üniversitenin açılmasıyla değişme başladı bence, ama genel olarak Rize'nin böyle yerleşmiş halkı falan daha muhafazakâr bir görüşte. Mesela kıyafet konusunda. Çünkü AVM'de rahat giyebilirim kendi adıma şortu ya da sahilde bir yer var ya gençlerin daha çok takıldığı, oralarda. Merkeze, çarşıya gidip şortla gezsem rahatsız olurum kendim. Yani o şartta, çünkü çalışan dükkânların şeyleri falan daha çok tutucular. Gençler sevilisiyle buluşacaksa daha çok AVM'ye geliyor veya o sahilde gençlerin takıldığı yerdeler. Çünkü dışarıdan böyle dükkân sahipleri, halkın bakışları, bir tık daha yadırgar gibi. Böyle mi gezilir, böyle olur mu gibi. (K6-Kız1, 22, Lisans, Fizyoterapist)

Rize'nin muhafazakâr ve dindar bir şehir olduğunu düşünen diğer bir katılımcı K8-Kız ise, ibadetler konusunda Rize toplumuyla benzerlik gösterdiklerini söylerken, Rize'nin baskıcı yanını eleştirmektedir.

Benzerlikler işte Rize genellikle zaten dindar bir toplum. İbadet anlamında benzerlikler olabilir, ibadetlerini yerine getirme. Farklılık olarak da Rize baskıcı bi toplum ama ben baskı sevmiyorum. Rize'nin, kesinlikle katılıyorum, dindar ve muhafazakâr olduğuna. Öte yandan da baskıcı bir toplum olduğunu düşünüyorum. (K8-Kız, 18, Lisans, Öğrenci)

K8-Kız, kendisinin ibadetlerini yaptığı için Rize toplumuyla benzer olduğunu söyleyerek, hem kendisinin hem de toplumun dindar yönünü vurgularken K9-Kız dindarlık konusunda Rize toplumuyla benzeşmediğini beyan etmektedir. Dikkat çeken diğer bir husus ise, Rize'nin dindarlık boyutunu başka illerle karşılaştırarak ve muhafazakârlık kavramını kullanarak açıklamasıdır. Giyim tercihlerini kapalılık açısından dindarlıkla ilişkilendirerek Rize'yi özellikle İstanbul'a göre daha dindar bulunduğunu söylemektedir. Rize'nin dindarlığına ters gördüğü konu ise insanların küfürlü konuşmasıdır.

Aynı değilim tabii ki de. Yaşlılara göre aynı değilim ama genel benim yaşlılarıma göre aynıyım. Arkadaşımla beni kıyaslırsak, arkadaşımın daha çok böyle dini konulara ilgisi vardır. Mesela namazını kılar, aksatmaz, ama ben yerine göre kılarım. O Kur'an okur biliyorsa eğer okur, ama ben bilmediğim için okuyamam. Bilmiyorum, şehre göre örnek vermeyeyim ama çevremde gördüğüm mesela ailem dindardır yani bana göre. Ailede anneannem tarafından açık giyinen benimdir yani. Bilmiyorum ki dindardır ya mesela İstanbul'a göre dindardır. Başka şehirlere göre dindardır. Trabzon'la kıyaslayamam ama dindardır. Ama İstanbul'a göre dindardır yani. Giyim tarzı böyle çok değişik, aşırı değişik İstanbul'un, böyle konuşma stili olarak İstanbul derim ama küfürlü

konuşma burada var orada yok. Konuşma tarzı olarak İstanbul'u tercih ederim ama yine de giyim tarzı olarak burası, giyim olarak burası daha dindar muhafazakâr ama diğer türlü küfür ediyor orada dindar değil. (K9-Kız, 16, Lise Terk, Çalışmıyor)

K10-Kız ise benzer şekilde Rize'nin muhafazakâr/dindar bir yapısının olduğunu giyim üzerinden değerlendirmekte, Rize'deki insanların dindarlığın yanında tutucu yanlarının daha ağır bastığını vurgulamaktadır.

Bende dinime bağlıyım ama onlar daha tutucu. ...Bence de Rize muhafazakâr ve dindardır. Çünkü dışarı çıktığında azıcık farklı giyinsen bile onlar için dikkat çekici. Bu konuda çok tutucular. Bence Rize eskiden daha muhafazakâr değildi, insanlar açıldıkça diğer insanlarda daha muhafazakâr oldular, tepki göstermeye başladılar. Bazı konularda haklı olabilirler ama çok abartıyorlar. Mesela kıyafet konusunda. (K10, Kız, 19, Lise, Çalışmıyor)

Benzer şekilde kendini Rize'deki insanlardan farklı gören K2-Kız2 ise bu farklılığı, diğerlerinin, dini, geleneksel şekilde öğrenip yaşamasında ve etrafındaki kişilere de bu yaşayışı dayatmaya çalışmasında görmektedir. Dikkatimizi çeken bir nokta ise Rize'nin dindar bir şehir oluşunu “muhafazakâr” kavramı ile ifade etmesidir. Bu muhafazakârlığı ise dinî normlar üzerinden değerlendirmektedir. Örneğin giyim tarzı, dine karşı hassas davranma, ibadetleri yapma, cuma namazı saatinde trafiğin azalması, ramazanda oruca gösterilen hassasiyet katılımcıya göre Rize'nin muhafazakâr bir şehir olduğunu göstermektedir.

Benzerlikten ziyade farklılıklar görüyorum, onlar daha çok dini kendi öğrendikleri şekilde yaşamaya çalışıyorlar. Sadece yaşamakla kalmayıp diğer insanların da bu şekilde yaşamasını bekliyorlar. Çok fazla kalıplaşmış doğru ve yanlışlarla hareket ettiklerini görüyorum. Evet, katılıyorum Rize muhafazakâr bir şehir. Öncelikle giyim tarzları, din konusundaki hassasiyetleri ve ibadetleri yerine getirme diyebilirim. Örneğin cuma günleri öğlen saatlerinde trafiğin azaldığını ve cami önündeki kalabalığı fark edebiliyorum. Ramazanda da aynı şekilde çoğu insan orucunu tutuyor ve yemek mekânlarının bazıları bu aylarda kapatıyor bazılarının ise az sayıda yoğunluğu oluyor. (K2-Kız2, 25, Lisans, Psikolog)

Bazı katılımcıların ise Rize'nin toplumsal yapısını, ya sadece dindarlıkla ya da sadece muhafazakârlıkla ifade ettiği görülmektedir. Katılımcılar bunu yaparken genellikle diğer şehirlerle karşılaştırma yapmaktadır. Örneğin K11-Anne, toplumla ibadetler yönünden benzerliklerinin, baskıcı tutumlarından dolayı farklılıklarının olduğunu söylemekte ve Rize muhafazakârlığını “ Diğer şehirlere göre biraz daha muhafazakâr sanki batıya gidince mesela oralara göre biraz daha, ama çok mu, değil tabii ki burası da oraya ayak uyduruyor yani sağ olsunlar” şeklinde kıyaslama yaparak açıklamaktadır. K9-Anne ise, Rize'nin, diğer şehirlerle kıyasladığında daha dindar olduğunu beyan etmektedir. Kendisini ise toplumdaki insanlardan aşağı görmektedir. Bu duygusunu, ifadelerine istinaden kendini küçük görme değil de takva bakımından

mütevazılık şeklinde yorumlayabiliriz. Rize'nin dine bağlılığını dindarlık olarak yorumlayan katılımcı bu durumun eskiden daha yoğun olduğunu günümüzde dinden uzaklaşıldığını, kopmanın yaşandığını dile getirmektedir.

Hiç farkım yok, ben çok aşağıyayım, çok bir şey bilmiyorum. Hiçbir şey değilim yani. Belki toplumdakiler çok daha iyidir benden, ne bileyim onlar çok daha iyidirler. Ben Allah'a karşı kulluk edeyim. Ben onlardan iyiyim diye diyemem yani, çok iyiyim çok iyiyim diye diyemem ne malum onlar çok daha iyidir benden. Kimseyi yadırgamıyorum, isterim daha iyi olalım, toplum iyi olsun. Kıyafet, o giyimler hoşuma gitmedi diye öyle konuştum, dedim yani, ben kimim, ben bir şey bilmiyorum. Onlara karşı fazlalığım yok yani kendime göre idare ediyorum öyle. ...Öyledir çok şükür dindardır. Elhamdülillah gene başka şehirlerden daha çok iyidir. Bazı şehirlerden kat kat iyidir, görmemişim pek gitmemişim bilmiyorum ama Elhamdülillah, çok şükür. Tamam, daha belki bazı şeyler var ama gene iyidir Rize. Dinden daha böyle farklı, diğer illeri bilemiyorum yani ben kendi açımdan iyidir. Yani daha dine bağlıyız. Eskiye göre şimdi değil, eskiden toplum daha dindardı, daha sıkıydı yani. Şimdi kopmuşuz, bağlantı yok. (K9-Anne, 43, İlkokul, Ev Hanımı)

Benzer şekilde katılımcı annelerden K8-Anne ise tam emin olmamakla birlikte ibadetler konusunda Rize'deki bazı insanların- görünüş açısından farklı, açık giyimli - ibadetlerini tam yapmadığını düşünmektedir. Ancak konuşmasının devamında görünüşün yanıltıcı olabileceğini, açık kişilerin ibadetlerini kapalılardan daha iyi de yapabileceğini dile getirmektedir. Açıklamalarında çelişkili ifadeler bulunan katılımcı Rize'nin başka illere göre muhafazakâr olduğunu savunurken kendi içinde dış görünüş bakımından muhafazakâr olmadığını belirtmektedir. Bu argümanını ise giyim tercihleri ve saygı normları üzerinden desteklemektedir. Katılımcıya göre muhafazakârlığın en önemli göstergesi, 'görünüşle gerçekliğin aynı olması' gerekliliğidir diyebiliriz. Ayrıca katılımcının ifadelerinden muhafazakârlığı dindarlık normları üzerinden değerlendirdiğini söyleyebiliriz.

Farklılık tabii ki vardır, şimdi görüyorsunuz istediği gibi acaba ibadet ediyor mu? Görünüşte işte öyle bir şey yok. Farklılık gözüktüyor zaten. Ne kadar farklılık nasıl onu da söyleyemiyorum. İbadet ediyorlardır, onu ben göremem, ona asla bir şey yapamam ben görmedim, etmedim ama sanki öyle tam değil gibi. Ama görünüş yanıltıyor maalesef. Ya bir de söylemişim açığı da yani farklı, bakarsın ki ben kapalıyım istediğim gibi tam manasıyla ibadetlerimi yapmıyorumdur belki, bakarsın ki karşıdaki insan açık saçık daha iyi bir şekilde ibadetlerini, Allah'ına daha iyi yönelmiş bir şekilde ibadetlerini yapıyor. Rize başka illere nazaran söylüyorum, başka illere şehirlere nazaran, onlara göre aynı şekilde muhafazakârdır, düşüncem o. Ama kendi içinde o kadar değil yani. Ama dışa bakarsan dış şehirlere bakarsan onu örnek gösterirsen, içini de bilmiyorsun gizli şeyin ne olduğunu bilemezsin. Görünüş olarak yok yani. Açıklık saçıklık var, konuşmalarda saygısızlık, küçüklerin büyüklerine karşı saygısızlığı, başka yok herhalde. (K8-Anne, 46, İlkokul, Ev Hanımı)

İki katılımcı ise Rize'nin muhafazakâr olduğunu giyim üzerinden yapılan baskıyı örnek vererek açıklamaktadırlar.

Rize'deki insanları ben biraz muhafazakâr olarak görüyorum. O yüzden ben farklı olduğumu düşünüyorum açıkçası. Burada mesela kadınların çok fazla söz hakkı olduğunu düşünmüyorum, yani Rize toplumunda. Benim gördüğüm, bana yansıyan o şekilde. O konuya katılmıyorum. Ya da tesettür burada çok fazla, o konuda da ben farklıyım. Dini açıdan ne kadar insanlar namaz kılar bilmiyorum ama dini açıdan benzerlik dersiniz namaz kılıyorum, oruç tutuyorum. Çoğu insan oruç tutuyor burada Rize'de. Bu ibadetler konusunda da benzerim. Ben Rize'nin muhafazakâr bi şehir olduğunu düşünüyorum. Mesela bazı şehirlerde böyle kapalılara çok şey gözle bakarlar ben onu da hani onayladığım için söylemiyorum burada da mesela açıklara farklı gözle bakıldığını düşünüyorum. Çok üst düzey bir açıklık olmasa bile pek olumlu bakıldığını düşünmüyorum. (K11-Kız, 24, Öğretmen, Lisans)

...İbadetler konusunda benzerliklerimiz var, ama Rize'deki insanlardan ibadet yapmayanlarla farklılıklarımız da var. Hani ayıplarlar, ben başım açık olduğu zaman beni ayıplarlar. Tesettür konusunda özellikle muhafazakâr olduğuna inanıyorum. (K3-Anne, 44, Lise, Ev Hanımı)

Benzer şekilde Rize'nin muhafazakâr olduğunu düşünen K6-Kız2, eski muhafazakârlık algısının değiştiğini söylemektedir. Muhafazakârlığı ise baskı olgusuyla açıklamaktadır.

Evet, hani gerçekten muhafazakâr bir şehirdi. Muhafazakârlık, insanların dini inançlarının kişiye böyle biraz baskı yapılması gibi, küçüklere biraz baskı yapıyorlar. Günümüzde üniversitenin açılmasıyla eskiye göre bir tık kırıldı muhafazakârlık anlayışı. (K6-Kız2, 23, Lisans, Makine Mühendisi)

Son olarak K2-Anne ise Rize'yi, kıyaslama yaparak dindar bir şehir statüsünde değerlendirmektedir: “Rize dindardır ama Adıyaman'a göre daha az dindardır. Erkeklerin çok dindar olmadığını düşünüyorum. Yine de Ege'ye göre dindar, kapalı var, camiler var”.

3.1.7.2. “Muhafazakâr Değiller, Dindar Değiller”

Yaptığımız görüşmelerde 9 katılımcı Rize'nin muhafazakâr/dindar bir şehir olmadığını beyan etmektedir. Katılımcıların bazıları, muhafazakârlık ve dindarlık kavramlarını ayrı ayrı değerlendirirken bazılarının aynı anlamda kullandıkları görülmüştür. Örneğin K7-Anne, “değil, o kadar dindar değiller” diyerek kadınları kıyafetleri üzerinden, erkekleri de namaz kılmamalarından dolayı dindar bulmamaktadır. K1-Anne, “Eskiden muhafazakârdı, şimdi yarısı muhafazakâr değil, değiller yani” şeklinde yorumlayarak değişime dikkat çekmiştir. Değişimi olumlayan katılımcı K6-Anne ise “artık eskisi gibi muhafazakâr değil baya gelişti” demektedir.

Muhafazakârlık ve dindarlığı aynı anlamda kullanan K1-Kız da, Rize'yi “yobaz” kavramıyla ilişkilendirerek görünüşte muhafazakâr olsa da aslında muhafazakâr bir şehir olmadığını beyan etmektedir. Kendisinin diğer insanların

inançlarına saygı gösterdiğini ama inançlı görünen insanların dinine bağlı olmayanlara karşı ayrımcılık yaptıklarını savunmaktadır. Dinimizin farklı fikirlere saygıyı öğrettiği halde, yaşadığı bu toplumda insanların, dinî zorla uygulamaya çalıştıklarını, uygulamayanlara kâfir muamelesi yaptıklarını, bunun da muhafazakârlıkla bağdaşmadığını söylemektedir. K1-K1z'ın söylemlerinden muhafazakârlığı dindarlıkla, İslam'la eş tuttuğunu görmekteyiz.

Yani kendi açımdan söylemem gerekirse, ne kadar inançsız ya da ne kadar inançlı olursam olayım diğer kişilerin inançlarına saygı gösteririm. Ama yaşadığım memlekette bunun çok olduğunu düşünüyorum. Dinine bağlı olan insanların genelde dinine bağlı olmayan insanlara ayrımcılık yaptığını düşünüyorum. Yani toplum tarafından dışlanmaya kadar gidebiliyor bu durum. Genelde sözlü oluyor, kapalı bir insanın açık bir insanı işte açık olduğu için dışlaması gibi hani açık olduğu için, ya da namaz kılmıyorsunuz, bunu duyunca söylediği sözler gibi. Düşünce olarak kapalı oldukları için bence böyle şeyler söyleniyor. Ya öyle olan da var öyle olmayan da var. Ama genel olarak öyle bir algı var. Hani bu algının kırılması için neler yapabiliriz bilmiyorum ama genelde dışarıdan gelen insanlar için de böyle. Evet, Rizelilerde bir yobazlık var, yobazlık olarak daha çok duyuyorum, söylenen bir fikre daha çok karşı çıkıyorlar. İşte 'bizim toplumumuzda böyle olmuyor, bizim toplumumuz buna uygun değil' gibi söylemler duyuyorum. Bence Rize muhafazakâr görünüyor ama öyle değil. Çünkü insanların haklarına biraz daha saygı duymamız gerektiğini de öğretiyor aslında dinimiz bize ama onlar şey, böyle kendi inandıkları doğrultusunda ilerliyorlar. Mesela bu önemli bir durum. Başkalarının haklarına saygı yok. E ben bunu biliyorum, evet namaz kılmamız gerekli, sen de kılacaksın eğer kılmıyorsan kâfirsin gibi şeyler oluyor. Ama sadece işte kendi düşüncelerinde. (K1-K1z, 24, Lisans, Öğretmen)

Katılımcı K1-K1z, Rize'yi muhafazakâr görmese de topluma dair söylemlerindeki geleneği, dinin emirlerini gelecek nesillere aktarma, yeni fikirlere karşı çıkma çabasının muhafazakâr bir tutum barındırdığını söyleyebiliriz. Ancak başkalarının haklarına saygısızlık ve "kâfirsin" damgalaması muhafazakârlığın ve dindarlığın üstünde dışlamayı ifade etmektedir. Benzer şekilde katılımcı K5-K1z da yaşadığı toplumla benzerliğinin bulunmadığını ifade ederken muhafazakârlığı Müslümanlıkla ilişkilendirerek Rize'deki insanların, kaba ve yargılayıcı olmaları hasebiyle muhafazakârlıkla alakaları olmadıklarını beyan etmektedir. Muhafazakârlığı dindarlıkla aynı anlamda kullandığını "ibadetleri yaptıkları zaman muhafazakâr olduklarını zannediyorlar ama değiller", "Müslümanlık bu değil" söylemlerinden anlayabiliriz. Nitekim dindarlık; dinin bireyin hayatında inanç, ibadet ve ahlaki boyutuyla kendini gösterme şeklidir.⁴⁸¹ K5-K1z, Rize'dekilerin ibadetlerini yaptıklarını ama ahlaki boyutta sıkıntılı olduklarını vurgulayarak bu fikrimizi desteklemektedir. Diğer önemli bir veri ise K5-K1z'ın Rize'nin küçük bir şehir olması

⁴⁸¹ Peker, "Kur'an'a Göre Dindarlığın Boyutları", 42.

nedeniyle akrabalık bağlarının sıklığından ve küçük şehir baskısından rahatsızlık duymasıdır. Ancak bu baskıya rağmen Rize’yi muhafazakâr olarak kabul etmemesi, kavramı dindarlıkla aynı anlamda kullandığını desteklemektedir.

Benzerlik yok galiba. O kadar nefret ediyorum ki bu şehirden yani gitmek istiyorum. Bence memleketim gidersem özlerim. Böyle arkadaşlarımla da konuşuyorum bu konuyu yani Rize’den böyle nefret ediyoruz. Ama gidersek özleyeceğiz. Ama burada asla yaşamak istemem, hani insanları olsun filan. Sokakta mesela öğle arası bir yere gidiyoruz. Bir tane abi geliyor, aramıza katılıyor. Diyor ki, ‘niye gitmek istiyorsunuz mesela İstanbul mesela çok pahalı niye oraya gitmek istiyorsunuz ki?’. En azından bu küçük şehir baskısından kurtulmak istiyoruz yani. Çünkü her yerde bir akraba, herkes herkesi tanıyor. Yani bu çok kötü bir şey, çok zormuş. ...Muhafazakâr değiller. Bence muhafazakârlık sadece ibadet yapmak değil, böyle hayatında da onu göstermek, davranışlar olarak. İbadetleri yaptıkları zaman muhafazakâr olduklarını zannediyorlar ama değiller. Yani yaptıkları davranışlar olsun, kabalık olsun böyle insanları yadırgamak olsun, bence gerçek Müslümanlık bu değil yani. Aslında hiçbirini yani hiçbirini demeyim de çoğu sevgi dolu bile değil. (K5, Kız, 16, Lise, Çalışmıyor)

Rize’yi muhafazakâr kabul etmeyen K4-Kız, toplumun ahlaki yapısındaki bozukluklardan bahsetmektedir. Toplumdaki kapalı kadınların Müslümanlığa yakışmayan davranışlar sergilemelerini, dedikodu yapıp kalp kırmalarını, küfürlü konuşmalarını ama bunlara rağmen kendilerini çok iyi mümin, Müslüman olarak görmelerini eleştirmektedir.

Bazen şey derim ben onlardan daha çok açık olabilirim ama bir insan başka birinin kalbini kırabiliyorsa, hakkında konuşuyorsa, Allah’ım sen affet beni derim aynen de böyle söylerim. Evet, başım açık Rabbim sen beni affet. Ben onlardan daha iyiyim diyorum. Yani çoğu insan burada kapalı, hepsi mümin Müslüman, ama konuşmaya sıra gelince hepsi konuşuyor. Küfür, bir kadının ağzına ben küfürü hiçbir zaman yakıştıramam. Küfür de diyorlar, kapalıları da söylüyor. Açıklar zaten sırayla söylüyor, ama öyle kapalıları var ki çevremde de var. Öyle kapalı olmaksızın bu şekilde olmayı tercih ederim... Rize’nin erkekleri de öyle. Kadınlarında da, çoğu kadın küfür söylüyor. Böyle baktığın zaman çok modern bir kadın dersin, şimdi açık olur da açıklık farklı modernlik farklı. Bakıyorsun ki o kadar modern bir kadın, bir küfür sallıyor ki erkek öyle küfür yapmaz... Rize’de çok küfürlü konuşuluyor. Ben de onlar gibiyim ama en azından ben küfretmiyorum. Hiç bir zaman da küfretmiş bi insan değilim. Çok Müslümanlar, kalp kırıyorlar, dedikodu yapıyorlar. Ama benden daha iyi mümin Müslüman. Ben Elhamdülillah Müslümanım ama bana bakılınca derler ki işte başın açık onu yapıyorsun, günah işliyorsun. Ama ben de diyorum ki ben onu yapıyorsam sizin gibi kalp kırmıyorum. Sizin gibi dedikodu etmiyorum. Ben de o kadar biliyorum, bakıyorum ki bunlarla ben baş edemeyeceğim dinliyorum, dinliyorum, tamam diyorum siz haklısınız ben günahkârım, başım kapalı değil, yavaş yavaş kaçıyorum. Ondan sonra bir daha aynı kişilerle aynı toplumda olduğum zaman diyorum ki eğer bu konularda konuşacaksınız ben gideceğim. Hiç konuya dâhil olmadan ben buradan kalkıp gideceğim. Müslümanlıkta dedikodu çok büyük günah değil mi? O zaman yapmayacaksınız bunu. Rize muhafazakâr değildir, asla, kesinlikle değildir. Çoğu, kadınların %90’ı gençlerin de %90’ı formalite icabı için kapalıdır. Ailesinin istediği için, Allah istediği için değil. Aile istiyor diye kapalıdır hepsi. Allah’tan korktukları için kesinlikle değiller. Komşu ne der? Kolu komşu ne der, kolu komşu ne der? Kesinlikle hiçbirini, belki yaşlılarımız evet, gençlerin hiçbirini kendi isteğiyle kapalı değildir. O kapalıları da var kendi isteğiyle ama çoğu aile istiyor diye kapalı. Hep baskı var çünkü evladına da baskı var eşine de baskı var. Hep başkaları ne der mevzusu var. Onun için yani daha çok baskı olduğu için. (K4-Kız, 51, Lise, Kuaför)

Ayrıca çevresi tarafından başı açık olduğu için “günahkâr” etiketine maruz kalan katılımcı, çatışma yaşamamak için çareyi kaçınmakta bulduğunu söylemektedir. K4-Kız’ın ifadelerine göre, kendisinin ahlaki değerlere önem verdiğini, toplumun ise Müslümanlığı görünüşten ibaret saydığını söylemek yanlış olmayacaktır. Dindarlığın inanç, ibadet ve ahlaki boyutlarını yaşantılarına yansıtamamaları K4-Kız tarafından muhafazakâr olmadıkları şeklinde yorumlanmaktadır. Elde ettiğimiz verilerden hareketle Rize’deki muhafazakârlık kodlarının, örneğin kadınların başını kapatmasının, özellikle gençlerin kendi istekleriyle ya da Allah korkusuyla değil çevre baskısıyla “el âlem ne der” mottosuyla gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bu durum Rize toplumundaki insanların dinî pratikleri içtenlikle mi yoksa baskıyla mı yaptıkları şüphesini ve davranışları ile dinî kimlikleri arasında çelişkilerin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Katılımcı annelerden K4-Anne ise Rize’nin eskiden muhafazakâr olduğunu ama şimdi değiştiğini beyan etmektedir. Değişimi ise gençlerin giyim tercihleri üzerinden eleştirmektedir. Annenin değişime gösterdiği tepkiselliği muhafazakârlık ile ilişkilendirmek yanlış olmayacaktır. Ayrıca katılımcının kızı K4-Kız’ın başı açık olması sebebiyle çevresi tarafından baskılandığı söylemi ile annesi K4-Anne’nin gençlerin giyim kuşamını eleştirmesi birbirini tamamlar niteliktedir. K4-Anne’nin, gençleri giyim konusunda “öteki dünyada Allah bu durumunuzdan dolayı sizi yakacak” gibi söylemlerle uyarmaya çalıştığını ama gençlerin bu tavrı önemsemediğini görmekteyiz. Bu ifadelerin yargılayıcı, hüküm verici ve baskıcı bir tutum içerdiğini ve gençlerin bu tür söylemler nedeniyle Allah’tan korkup nefret ederek dinden daha da uzaklaştığını söyleyebiliriz.⁴⁸²

Rize muhafazakâr idi, çok değişti çok. Anlattım ya sokaklar dolu böyle. Yok, yani böyle terbiyesizlik görmedim, ama ben bazılarının giyimine kuşamına böyle aykırıyım işte. Şimdi ne bileyim, anaya babaya mı desen, diyor ki onun da kızı öyledir. Demek ki anadan babadan mı kaynaklanıyor orayı pek çözmem ben. Desen ki yani kızım böyle yapma günahtır, öteki dünya vardır, orada ne yapacaksın desem, ötekini, onu görmüyor musun sadece bana mı Allah edecek, onu da Allah yakacak diyor. Sen yanma, yanacaksın yanma. İşte böyle şeylerle karşılaşıyorum. (K4-Anne,78, İlkokul, Ev Hanımı)

Yine benzer şekilde Rize halkının muhafazakâr/dindar olmadığını kadınların giyim tercihlerine bağlayan K5-Anne, diğer katılımcılardan farklı bir perspektifle Rizelileri “barbar” kavramıyla tanımlamaktadır. Deneyimlerine dayanarak Rize

⁴⁸² Malkoç, “Gençliği Dini Değerlerden Uzaklaştıran Sebepler”, 257-259.

halkının cesur olmasıyla kaba ve nezaketsiz davranışlarının karıştırıldığını, yöresel kıyafetlerin ise tesettürü ifade etmediğini, dolayısıyla muhafazakâr ve dindar bir yapıdan söz edilemeyeceğini söylemektedir. Daha önceki zamanlarda yöresel kıyafet (keşan) takmayanlara kötü kadın muamelesi yapıldığını, sadece dış görünüşle de muhafazakâr olunamayacağını belirten katılımcı diğer görüşmecilerin beyanlarında ifade ettiği gibi makul bir muhafazakârlık/dindarlık tipolojisinin görünüş ve iç gerçekliği beraber taşımasıyla tezahür edeceğini vurgulamaktadır.

Bazı benzerliklerimiz vardır. Farklılıklar dediğim gibi %30'unu biraz daha iyimser görüyorum, diğer kalanları, tamam bir şeyler yapıyorlar, ibadetler bir şeyler, çok hani bir toplum olarak biraz Rize'yi de pek beğenmiyorum doğrusu. Kültür olarak, yani barbar olarak dedim Rize'nin insanı. Doğmuşum, büyümüşüm, toprağım ama de bana ki çok beğeniyor musun beğenmiyorum. Yani kaba, nezaketsiz çoğu. Aslında şeylen de alakası yok, tamam Rizeliyiz, biz böyle daha cesuruz, toprağın verdiği bir şey mi bilmiyorum da kibarlık yok, nereden kaynaklanıyor bilmiyorum. Yine Kur'an yaşanmadığından dolayı mı, nereden kaynaklanıyor, onu da bir çözemedim doğrusu. Hayır, Rize muhafazakâr değil, şey olarak genelde hani yöre olarak keşan falan takılırdı, onu ben bir tesettür olarak görmüyorum, yöre kıyafetlerini. Hatta takmayan kişilerin yadırganıp o... sayılan kadınlar olarak da görünürdü. Bir tesettür şeyi olarak görmüyorum, gelenek görenek olarak takılmış o şey, ondan dolayı da biraz muhafazakâr kapalı gibi. İşte dediğim gibi dış görünüşten ibaret değil. Yani muhafazakâr değiller, dindar değiller. (K5-Anne, 44, Lise, Servis Personeli)

Rize halkını muhafazakâr görmeyen diğer katılımcı ise K10-Anne'dir. Katılımcının ifadelerinden Rize'de farklı giyim tercihlerine ve yaşam tarzlarına sahip insanların bulunduğunu anlamaktayız. Kapalıların tesettüre uygun giymediklerini, açık kadınlara göre daha çok dikkat çektiklerini belirtmektedir.

Ben bazı kapalıları görüyorum mesela hiç beğenmiyorum, saçma sapan bir giyim tarzı. Keşke o başörtüsünü de takmasaydı diyorum. Çok çirkin gözüküyor, saçını açsaydı daha az dikkat çekerdik dediğim insan çok var mesela. Şu kafasına bir şey takıyorlar bone gibi bilmiyorum açık veya üstü çok kısa böyle giymiş her tarafı meydanda, mont burada (belinde). Ben onlar için diyorum ki keşke kafasını da açsaymış çünkü açık insan öyle dikkat çekmiyor ama kapalı insan öyle giydiği zaman daha çok dikkat çekiyor. Var öyle çok dediğim insan. Tabii çok daha iyi görüyorum kendimi onlardan. Arkadaşımla karşılaştırayım kendimi mesela o benden daha muhafazakâr, mesela o daha çok sohbete gidiyor. O daha çok o tarz ortamlarda bulunuyor. Benim öyle bir vaktim de yok ama ben çok gitmiyorum o tarz yerlere. O daha çok gidiyor o tarz yerlere, o daha çok dikkat ediyor, daha dindar gibi daha muhafazakâr. Hiç öyle muhafazakâr değil Rize. Her yerde olduğu gibi burada da öyle kapalı da var açığı da var. Normal yaşayarı da var, çok absürt yaşayarı da var. Rize öyle muhafazakâr diye düşünmüyorum, sokaklarda her şey var göbeğini açan da var çok açık giyinen de var çok kapalı da var, her yerde böyle değil mi? Her yerde böyle her yerde çok açığı da var çok kapalı da var orta yaşayarı da var. Mesela ben öyle düşünüyorum şahsen. (K10-Anne, 43, Ortaokul, Ev Hanımı)

Bu ifadelerinden hareketle, muhafazakârlığı dindarlıkla eş değer gördüğünü söyleyebiliriz. Ayrıca katılımcının deneyimlerine göre Rize'de kozmopolit bir yapının

varlığından bahsedebiliriz. Bilinen muhafazakâr yapısının yanında seküler kodlar da taşıdığı anlaşılmaktadır.

3.1.7.3. “Dindar Değiller Ama Muhafazakârlar”

Muhafazakârlık ve dindarlık kavramlarının birbirleriyle grift bir yapı oluşturduğunu, özellikle Anadolu insanı tarafından aynı anlamda kullanıldığını hem araştırmalarda hem de yaptığımız çalışmada gözlemlemekteyiz. Durum böyle iken görüşme yaptığımız katılımcılardan 2’si (K7-Kız - K2-Kız1) bu kavramları birbirinden ayırmaktadır.

Kendini Rize’deki insanlardan dini anlamda farklı gören K7-Kız, dindar ve muhafazakâr ayrımını yaparak Rize’yi dindar değil ama muhafazakâr bulduğunu söylemektedir. K7-Kız Rize şehrinin dinî yapısını eleştirerek, insanların dinî pratikleri şartlanmışlık hissi ile veya gösteriş için yaptıklarını savunmaktadır. Ayrıca muhafazakârlığı dinî bağlılıkla karıştırdıklarını ifade etmektedir. Dinî geleneklere ve ritüellere sıkı sıkıya bağlılık gösterdiklerini, yeniliklere açık olmadıklarını iddia eden K7-Kız, çevresindekilerin bu deneyimlerini samimi bulmamaktadır. Bu durumun inançlılık seviyesiyle değil geleneklere bağlılık ve toplumsal baskıyla açıklanabileceğini vurgulamaktadır. Rize halkına dair bu iç görülerinin, katılımcının kendi inanç ve uygulamalarına etki ettiği yargısına “bunları gördükçe kendimi ona göre şekillendiriyorum” cümlesinden hareketle ulaşabiliriz.

Asla benzer olduğumu düşünmüyorum din açısından. Onların, dinin sadece işine gelenlerini, yapmak istediklerini yaptıklarını düşünüyorum. İşine gelenleri yapıyorlar işine gelmeyenleri, ha bunu da yapmayayım kafası veya şartlandırmışlar kendilerini bir şeyler için ve bunları sadece onun için yapıyorlar. Bunları kendi istedikleri için veya atıyorum namaz kılmayı rahatlamak için yapmıyorlar, namaz kılmak zorunda oldukları için yapıyor çoğu insan. Bu yüzden ben de bunları gördükçe artık kendimi ona göre şekillendiriyorum. Rize’nin dindar olduğunu çok söyleyemem ben, ama gerçekten muhafazakâr. Bunu da şöyle ifade edebilirim, başta ailem olmak üzere akrabalarım, çevrem, dışarıda yürüdüğümde karşılaştıklarım, yani dayılarımın muhabbetleri. Atıyorum dışarıda kahvede otururken küfür kıyamet, birbiriyle tartışıyorlar sonrasında ezan okunduğunda hadi camiye gidiyoruz gibi mesela dışarıda karşılaştıklarım bunlar. Ama dinlerine çok bağlı oldukları için değil. Yine de böyle göstermeyi seviyorlar din açısından. Çok da dinine bağlı bir şehir değil Rize. Ama muhafazakârlık açısından en üst sıralarda olabilir. Muhafazakârlığı bence din olarak görüyorlar. Muhafazakârlık, geleneği koruma, geçmişte böyle gördük böyle gidelim, işte ülkemiz ne hal aldı, bilmem ne, o durumlar olmasın gibi. Yani yeniliklere asla açık değiller. (K7-Kız, 23, Lisans Okuyor, Öğrenci)

Benzer şekilde K2-Kız1 de Rize toplumunu muhafazakâr görmekte ve bu tutumlarını baskı kavramıyla ilişkilendirmektedir. Çevresindekilerin bazen baskıcı ve

farklılıklara karşı hoşgörüsüz davrandıklarını beyan etmektedir. Örneğin bireysel olarak deneyimlediği cadılar bayramı makyajına gösterilen tepkilerin, kendisini garip hissettirdiğini söylemektedir. Toplumdan farklı olduğunu düşünen K2-Kız1, dinî açıdan çevresindekileri eleştirmekte, derinlemesine bir araştırma yapmadıklarını kulaktan dolma, yüzeysel bir din anlayışlarının olduğunu ifade etmektedir. Katılımcı, çevresindekilerin dini, yasaklar ve günahlar üzerine kurduklarını, yanlış bir anlayış üzerine inançlarını bina ettiklerini beyan etmektedir.

Bana göre daha muhafazakârlar, daha baskıcı olduklarını düşünüyorum. Mesela bir tane değişik ne denir şey makyajı yapmıştım. Cadılar Bayramı makyajı ve onunla gezmeye çıkmıştım arkadaşlarımla. İnsanların bana bakışlarından biraz şey hissettim, garip hissettim. Yani insanların yanında biraz daha öyle olmak garip hissettiriyor gibi. Benzerlik olarak çok bir benzerlik yok açıkçası. Dinî açıdan daha çok farklılık var. Doğru bir şekilde dini şey yaptıklarını düşünmüyorum açıkçası. Bence birazcık daha kulaktan duyma bilgilerle dini şey yapıyorlar. Böyle taraftarlık işte şey tutar ya insan dini öyle görüyorlar, takım tutar gibi. Ne olduğunu çok şey yapmıyorlar, içeriğini ya da yaptıklarını çok fazla araştırmıyorlar, bilmiyorlar da. Bana öyle geliyor biraz. Yani genelde şunu yapmak günah, bunu yapmak günah, bunu yapmak yanlış, bunu yapmak yanlış gibi şeylerde, yargılarda bulunuyorlar. Ve hepsinin de doğru olmadığını düşünüyorum. (K2-Kız1, 17, Lise, Öğrenci)

Her iki katılımcı da Rize toplumunu muhafazakâr olarak tanımlıyor, ancak dinî pratiklerin gerçek bir inançtan ziyade geleneksel veya gösteriş amacı taşıdığını düşünüyorlar. Diğer ortak yönleri ise, Rize'deki muhafazakârlığın ve dinî uygulamaların sıkı bir şekilde bir arada olduğunu düşünmeleridir. Ancak bu uygulamaların ne kadarının gerçek bir inançtan kaynaklandığı ve ne kadarının geleneksel veya toplumsal baskıdan dolayı yapıldığı konusunda farklı düşüncelere sahiptirler.

Temayı değerlendirecek olursak, Rize'deki toplumsal değişimi katılımcıların görüşleri çerçevesinde 3 grupta toplayabiliriz. Bunlar; muhafazakârlar dindarlar, muhafazakâr değiller dindar değiller, dindar değiller ama muhafazakârlar. Bu temaları değerlendirirken dikkatimizi çeken, kavramsal çerçevede de belirttiğimiz gibi katılımcıların, muhafazakârlık ve dindarlık kavramlarını farklı şekillerde tanımlamalarıdır. Bazıları bu terimleri eş anlamlı olarak kullanırken, bazıları terimler arasında ayırım yapmaktadır. Örneğin, ibadetlerini yerine getirmekle muhafazakâr olduklarını düşünen katılımcıların yanında, muhafazakârlığı baskı ve tutuculuk kavramlarıyla dindarlığa zıt bir kutupta değerlendirenler de mevcuttur.

Bunun dışında görüşmelerde Rize için “muhafazakâr da değiller dindar da değiller” ifadelerini kullananlar için genellikle muhafazakârlığı dindarlık üzerinden

değerlendirdiklerini; ibadetlerini yapmayanları, tesettürüne dikkat etmeyenleri muhafazakâr görmediklerini söyleyebiliriz. Üzerinde mutabık olunan diğer bir görüş ise Rize'nin geçmişte muhafazakâr olduğu ancak zamanla bu yapının değiştiği düşüncesidir. Değişimin genellikle gençlerin giyim tercihleri üzerinden değerlendirildiğini ve bu değişimin muhafazakârlık algısını etkilediğini görmekteyiz. Bazı katılımcıların, dinî uygulamaların toplumsal baskılarla gerçekleştirildiğini ve bu durumun aslında dindarlıkla değil, muhafazakârlıkla ilişkilendirilmesi gerektiğini savunduklarını söyleyebiliriz. Özellikle kadınların başlarını kapatma eyleminin, çoğunlukla aile veya çevre baskısıyla gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Ayrıca Rize'deki dinî kimlik ve muhafazakârlık algısının moderniteyle nasıl ilişkilendirildiği de gözlenmektedir. Katılımcılardan 1'i (K5-Anne), yöresel giyim tarzlarının dindarlıkla eş anlamlı olmadığını, gerçek dindarlığın dine uygun bir tesettür ve ibadetlerin yanında içsel ve ahlaki bir boyut gerektirdiğini belirtmektedir. Bu ifadelerin “geleneksel dindarlık” ya da “ilmihaleci dindarlık” la benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz. Nitekim bu dindarlık tipolojisinde ibadetlere tam bağlılık, ahlaki konulara yüksek düzeyde hassasiyet ve inanılan emir ve yasakların hayata yansması, dünya görüşünün bu minvalde gerçekleşmesi önemli görülmektedir.⁴⁸³

Kısaca ifade etmek gerekirse dindarlık ile muhafazakârlık katılımcıların görüşleri doğrultusunda genellikle aynı anlamda yani dindarlık anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca Rize'deki muhafazakâr tutum eski canlılığını kaybetse de devam etmektedir. Özellikle kadınların giyim tercihleri üzerinden yapılan baskı dikkat çekicidir. Açık giyenlerin dikkat çekmesi muhafazakâr bir bakış açısının varlığına işaret ederken, toplum tarafından kadınların giyim tarzının baskılanabildiğini de göstermektedir. Bu görüşler, Rize ili özelinde toplumun, din ve muhafazakârlık kavramları üzerindeki algılarını ve bu kavramların birbiriyle nasıl ilişkilendirildiğini anlamak için önemli bir perspektif sunmaktadır.

3.1.8. Annelere ve Kızlarına Göre Rize'deki Toplumsal Değişimin Sebepleri

Görüştüğümüz anneler, genellikle Rize toplumunun eskiden daha muhafazakâr bir tutum sergilediğini, zamanla değişip modern bir yapıya evirildiğini

⁴⁸³ Kırış-Dilek, “Dindarlık Tipolojileri Bağlamında Üniversite Gençliğinin Dindarlık Algıları”, 506.

savunmaktadırlar. Kızları ise eskiyle yeniye, anneleri kadar mukayese edemeseler bile toplumsal değişimin yaşandığına dair söylemlerde bulunmaktadırlar.

Bunun yanında bazı katılımcılar, diğer şehirlere göre Rize'nin muhafazakârlığını koruduğunu söylemektedirler.

Diğer şehirlere göre biraz daha muhafazakâr sanki batıya gidince, mesela oralarda da gittiğim yerler oldu, oralara göre biraz daha, ama çok mu değil tabii ki burası da oralara ayak uyduruyor, yani sağ olsunlar, ama biraz daha sanki onlardan az, bir tık daha geride gibime geliyor. Yani eski Rize daha muhafazakârdı. Genel olarak toplumumuzda nesil birbirine karıştı, kim kiminle belli değil, bu durum Rize'de de aynı. Üniversitelere gelen, her şehirden gelen kesim, her kesimden gelen insanlar var. Onları göre göre, sosyal medya, televizyon yani hepsi, hepsi içinde, sadece oralardan gelenlerden değil yani. Gençler herhalde bunlardan görüp örnek alıyor etkileniyor. Toplumu bozan şeyler genel olarak televizyon, sosyal medya, internet. Evet, dışarıdan gelenlerin de çok etkisi var ama en büyük etki sosyal medya ve internet bence. (K11-Anne, 49, Lise, Ev Hanımı)

Ev hanımı K11-Anne'nin ifade ettiği üzere Rize'deki toplumsal değişimin birçok sebebi bulunmaktadır. Katılımcıların en çok dile getirdikleri sebepleri; sosyal medya platformları, televizyonlar, internet ağının gelişimi, şehirde üniversitenin varlığı ve AVM'nin açılması şeklinde sıralayabiliriz. Hatta bir katılımcı gençlerdeki değişimi, internet, televizyon gibi kitle iletişim araçlarının yanında, gençlerin sol partileri desteklemelerine, onların fikirlerini önemsemelerine bağlamaktadır.

...Şu partiler bile dini etkiliyor. Kimisi sol parti, kimisi sağ parti. Sağ parti olanlar bakıyorum daha dini bütün oluyorlar. Sol parti biraz daha şey, ne bileyim inançları bile bazılarının zayıf geliyor bana. Partilerin, gençleri dinden uzaklaştırdığını düşünüyorum gerçekten. Diyorum ya gene aynı konuyu, yani şimdiki gençlerde daha çok sol partiye şey yapıyor, inançlarını da onlara göre şey yapıyorlar, yani yaşıyorlar diyeyim. (K1-Anne, 55, İlkokul, Ev Hanımı)

K1-Anne, din ile siyaseti bağdaştırmakta, sağ partileri dindar sol partileri dinden uzak görmektedir. Siyasi tercihlerin toplumsal ve dinî yapı üzerinde etkili olarak gençlerin dinî yaşantılarını ve Rize'deki sosyal dinamikleri değiştirdiğini savunmaktadır. Son tahlilde gençlerin siyasi tercihlerini sol partilerden yana kullanmalarının yaşam biçimlerini, inançlarını o partilerin ideolojilerine göre yaşamalarına sebep olduğunu belirtmektedir.

Katılımcıların bu tip görüşleri çerçevesinde Rize'deki toplumsal değişimin sebeplerini 2 tema üzerinden analiz ettik. Bunlar:

- Kitle İletişim Araçlarının Yaygınlaşması
- Üniversitenin Etkisi

3.1.8.1. Kitle İletişim Araçlarının Yaygınlaşması

Modern toplumlarda kitle iletişim araçları toplumsal değişim ve dönüşüm için önemli bir rol oynar. Bu araçların günden güne çeşitlenmesi ve etkilerinin artması, toplumlar arasındaki mesafeleri daraltarak bilgi alış verişini hızlandırmaktadır. Dolayısıyla toplumların kültürleri, gelenek ve görenekleri, dinî inançları herkese açık bir konuma gelerek toplumsal melezleşmeler ortaya çıkmaktadır. Postmodern dönemde, dünya çoğulcu ve farklı bir yapıya bürünecektir, sergilenen imajlar, gösterimde olan filmler, diziler, TV programları internet sayesinde tüm dünyada etkileşime açıktır.⁴⁸⁴ Böylece, toplumlar arasında köprü vazifesi gören kitle iletişim araçları belirli inanç ve davranış kalıplarını insanlara sunarak, ortak sosyal normlar etrafında birleşmelerine ve melez yapılar oluşturmalarına neden olmaktadır. Bu durumun çalışmamızı yaptığımız Rize ilinde de hem bölgesel hem de küresel anlamda yaşandığını söyleyebiliriz.

Katılımcıların görüşlerini dikkate aldığımızda, değişimi en çok etkileyen iletişim araçlarının, internet kaynaklı sosyal medya platformları ve televizyon olduğu görülmektedir.

3.1.8.1.1. Sosyal Medya Platformları

Rize, sosyal yapısı gereği genellikle geleneksel normlar taşıyan bir ildir. Durum böyle iken modernleşmenin zamansal ve mekânsal anlamda hareketli bir süreç olması, teknolojik gelişmelerin artması, Rize'nin toplumsal değişmelere kapalı kalmasını zorlaştırmaktadır. Görüşme yaptığımız katılımcıların ifadelerine göre, sosyal medya platformları bu değişimin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Araştırmalarda da gençlerin en çok sosyal medya platformlarını kullandıkları görülmektedir. Örneğin İzmit ilçesinde lise öğrencilerin ile yapılan çalışmada en sık kullandıkları sosyal medya platformlarının Instagram, Twitter ve Youtube olduğu ve sosyal medyanın TV izlemeye tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır.⁴⁸⁵

Katılımcı K7-Kız, daha önceki ifadelerinde Rize toplumunu muhafazakâr, baskıcı, yeniliklere kapalı oldukları için eleştirirken, bazı söylemleri aslında geleneksel normlara bağlılığının devam ettiğini göstermektedir. Rize'deki değişimi

⁴⁸⁴ Giddens, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, 35.

⁴⁸⁵ Şen, *Din ve Sekülerleşme: Lise Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, 137-138.

gençler üzerinden değerlendiren katılımcının değişimden endişe duyduğunu, kızlı erkekli grupların sokaktaki uygunsuz hareketlerinden rahatsız olduğunu görmekteyiz. İslam dininin evlilik dışı ilişkileri yasaklamasına, kadın erkek arasındaki sınırları belirlemesine rağmen günümüzde dindar camiada dahi bu tarz ilişkiler yaşanmaktadır. Teknolojik gelişmelerle artan araç gereçler ve sosyal ağlar muhafazakâr kesimde de artık flörtleşmelerin artmasına, mahremiyetin gözetilmemesine, el ele gezen, öpüşen gençlerin türemesine neden olmaktadır.⁴⁸⁶ Özellikle akıllı telefon teknolojisinin gelişim göstermesi ve internetle birleşmesiyle, bireylerin herhangi bir toplumsal baskıya maruz kalmadan flörtleşmesinin önünü açtığını söyleyebiliriz. Yaşanan bu süreç, evlilik dışı yakınlaşmalara, kız-erkek ilişkilerindeki mahremiyetin aşınmasına neden olarak dinin izlerini taşıyan ahlak kodlarının önemini yitirmesini kaçınılmaz kılacaktır.⁴⁸⁷ Nitekim çağımız, sosyal medya temelli sosyalleşme çağıdır ve dinî değerler bağlamında olumsuzlukların hızlı bir etkileşimle gençler arasında yayıldığı çağdır. Toplumun gözünde bu olumsuzlukların artık normalleştiğinden bahseden katılımcı K7-K1z da, değişimleri sosyal medya ve internet dizilerine bağlamaktadır. Bu platformların etkisiyle, özgürlük adı altında ahlaki bozulmaların meşrulaştırıldığını vurgulamaktadır.

Günümüzde Rize’de bir değişiklik varsa da bu iyi yönde bir değişiklik değildir. Artık gençlerin dışarıda, kız ve erkek, bence -her kadar medeni biri olduğumu düşünsem de- uygun olmayan hallerde gezmesini ben de desteklemiyorum. Artık bu insanların gözünde normalleşmeye başlamış bir durumda. Ama bu bence olumlu bir yönde değil olumsuz bir yönde gelişme, olumlu yönleri varsa da ben çok gözlemleme şansım olmadı burada yaşamadığım için artık. Allah'a şükürler olsun. Değişimin sebebi tamamen sosyal medya ve internet dizileri. Bunun normal olduğunu onlar görüyorlar ama aslında normal de değil o kadar. Herkes istediğini yapabilir ama bir etiklik seviyesi, derecesi de vardır. Buna göre davranamıyor çoğu insan. Yani bunu özgürlük olarak görüyorlar. Aslında özgürlükle alakası yok bu durumun. Küfür kıyamet konuşmak işte, gençlerin küfür etmesi, bu hani büyükler ediyor biz de edelim değildir. Bu herkesin kendini yönetme biçimidir, işte öyle bir şeyler. (K7-K1z, 23, Lisans Okuyor, Öğrenci)

K7-K1z gibi K5-K1z ise Rize’deki değişimi kabul etmekte ve bu değişimin toplum tarafından mecburi bir kabulleniş olduğunu söylemektedir. Ama K7-K1z’ın tersine K5-K1z’ın ifadelerinden değişimi olumladığı anlaşılmaktadır. Sosyal medya nedeniyle giyim tarzlarının herkese açık olmasının Rize’deki insanları da etkileyip değiştirdiğini beyan eden katılımcının ifadelerinden, iletişimin ve teknolojinin insanlar üzerinde ne denli etkili olduğu anlaşılmaktadır. Genç bir katılımcı olarak, Rize

⁴⁸⁶ Sungur, *Postmodern Tüketim Anlayışında Dindar Yaşam Biçimleri*, 453.

⁴⁸⁷ Ertit, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı Dinden Uzaklaşan Türkiye*, 25-27.

toplumunun genelinde toleransın ve kabullenmenin arttığını ama halen geleneksel normlara sıkı sıkıya bağlı bir kesimin var olduğunu savunmaktadır. Bu kesimin değişime direnseler de teknolojinin kaçınılmaz sonucu olarak duruma alışacaklarını vurgulamaktadır.

Rize’de değişim var, mesela eskiden giyim konusunda çok yadırgıyorlardı. Aslında halen daha yadırgıyorlar ama alışıyorlar. Alışacaklar ama bir kesim halen daha yadırgayacak, yani değişmeyecek, ama alışacaklar. Bu değişim sosyal medyadan büyük ihtimal yani, her şey çok teknolojikleştii ya artık, mesela öyle bir şey yok deyip böyle gözlerini kapatıyorlardı o kesime. Hani siz yoksunuz diye bakıyorlardı. Ama artık her yerde oldukları için bu insanlar, kaçamadıkları için alışıyorlar bence. (K5-Kız, 16, Lise, Çalışmıyor)

Benzer şekilde Rize’deki değişimi kıyafet kodları üzerinden değerlendiren katılımcı K10-Anne, gençlerin açık kıyafetlere yönelmesini Batı’ya özenme olarak görmekte, bu kadar yayılmasını ise sosyal medya platformlarına bağlamaktadır. Ayrıca insanların, özel hayatlarını bu platformlarda paylaşımlarının doğru olmadığını altını çizmektedir. Oysa postmodern dönemde, bireyler için önemli olan görülmek ve beğenilmektir.⁴⁸⁸ “Görünen şey iyidir, iyi olan şey görünürdür.”⁴⁸⁹

Tabi Rize’de insanlar daha fazla açık giyinmeye başladı. Mesela önceden çok göbeği açık göremezdin burada ama maşallah her yerde var artık. Plajlar desen ayrı. Yani çok da ar kalmadı insanlarda. İşte Batı’ya özenme, dışarıya özenme, hep dışarıya özentii, zaten göbek açmak, dekolte açmak, dışarıya özenmek. Özentiden, benim kızım bana özensin yani kendi dinimde olan şeylere özentii olsun, niye dışarıya özeniyor? Eskiden böyle özentii yoktu. Çünkü eskiden telefon yoktu, instagram' lar yoktu facebook' lar yoktu, bunlar yoktu. Tik Tok miktok gireli zaten insanları görüyorum ben bazen haberlerde, insanlar karı koca yatak odası hayatlarını paylaşıyorlar Tik Tok’ ta. Yani bir insan niye yatak odası hayatını paylaşsın ki, karı koca. Ben karımın özelini niye göstereyim ki orada burada. Çok kötü, ben onları izledikçe, haberlerde görüyorum bu nedir diyorum. Kocamın hayatını niye dışarıdaki bir sürü insan para ile izleyecek, para kazanmak için sen karınla yaşadığın şeyleri açıp izletiyorsun her şeyi, beni bunlar çok tedirgin ediyor. Ben çocuklarımın telefonuna asla Tik Tok yüklettirmem mesela dikkat ederim öyle şeylere. Küçükü tablette bir şeyler izliyor, ben onları bile kısıtlamışım, o tarz şeyleri açtırmıyorum. Niye görsün şimdiden beş yaşında böyle şeyler görerek büyümesin. Büyük kızlarıma da izin vermiyorum. Arkadaşlarını görüyorum öyle Tik Tok’ta görüyorum okul arkadaşlarını, bazı çocukları görüyorum okul arkadaşları, canlı yayın açmış saçma sapan konuşuyor. Akşam açmış kızımın ilkokuldan arkadaşı, annesini gösteriyor, kız Tik Tok’ ta canlı yayın açmış baktım saçma sapan konuşuyor. Dedim kapat şunu, bir şey anlattığı da yok, boş boş konuşuyor, evini açmış anasını gösteriyor, bilmem nesini gösteriyor, kapat izleme zaten girme yayınına da diyorum açıyor bir yerlere düşüyor bilmiyorum nereden geliyorsa da artık. Ben bunlara da karşıyım. Sosyal medya gençleri daha çok bozuyor. (K10-Anne, 43, Ortaokul, Ev Hanımı)

⁴⁸⁸ Yalçı, “Postmodern Gündelik Hayatta Normalin Zorbalığı”, 185.

⁴⁸⁹ Guy Debord, *Gösteri Toplumu*, çev. Ayşen Emekçi - Okşan Taşkent (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996), 22.

Katılımcı, özellikle Tik Tok uygulamasının ailenin mahremiyet anlayışını aşındırdığını vurgulamaktadır. Aile değerlerinin içinin, maddiyatla boşaltılmasını endişe verici bulan katılımcı çocuklarının bu platformları kullanmaması konusunda kararlılık göstermektedir. Bireylerin sosyal medyada özel yaşamlarını para karşılığında sergilemeleri, katılımcının, çocuklarının sosyal medyadaki içeriklere maruz kalmaları adına duyduğu kaygı postmodern dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Katılımcının teknolojiye karşı duyduğu kaygıyı, Beck'in 'Risk Toplumu' fikriyle ilişkilendirebiliriz. Nitekim ona göre, postmodern dönemde teknolojinin gelişmesiyle birey daha özgür hale geldikçe aile gibi sosyal yapıların birey üzerindeki etkisi azalmakta, geleneksel kontrol kaybedilmekte, geleceğe dair belirsizlikler ve endişeler artmaktadır.⁴⁹⁰ Bu fikirlerinden hareketle, K10-Anne'nin, muhafazakâr değerlere sahip olduğunu, Batılı değerlerin ve sosyal medyanın gençleri bozduğu düşüncesiyle bunlara karşı direnç gösterdiğini söyleyebiliriz.

Rize'deki değişimi kıyafet tercihlerine göre değerlendiren diğer bir katılımcı ise K3-Kız'dır. Rize'de giyim kodlarının zamanla değiştiğini ve genellikle yazın AVM'de gençlerin çok açık giyindiğini beyan eden katılımcı gençler değişse de büyüklerin yargılayıcı tavırlarının değişmediğini söylemektedir. Ayrıca gençlerin ailelerinin fikirlerine artık önem vermediklerini, kendi tercihleri doğrultusunda yaşadıklarını belirtmektedir. K3-Kız, artık gençlerin dünyasının "el âlem ne der" düşüncesinden sıyrılarak sosyal medyanın ve bireysel özgürlüklerin etkisi altına girdiğini ifade etmektedir. Farklı şehirlerdeki, kültürdeki insanların giyim tarzlarını sosyal medyada gören gençlerin, kendi giyim deneyimlerini oluşturmaları sosyal medyanın etkileyici gücünü göstermektedir.

Burada olmadığım için bilmiyorum, ama bence Rize'nin yazın özellikle AVM' de falan, eskiden bu kadar değildi, gençler çok açık giyiniyor Rize'ye göre. Hani ben bilmiyorum lise döneminde böyle şeyler yoktu. Bakınca o konuda gençler değişmiş diyebilirim ama tabii büyüklerin zihniyeti nasıl olur bilmiyorum, onlar yine tabii yargılamaya devam ediyorlar. Gençlerdeki değişim, bilmiyorum, yani insanlar artık çok ailelerini takmıyor galiba. Hani kendileri nasıl isterlerse o şekilde yaşıyorlar o olabilir. Yani şey kafası da olabilir, ben giyinirim onlar da bakmasın. Olabilir yani bu da olabilir. Artık insanların ne düşündüklerini de umursamıyorlar. Eskiden işte el âlem ne der kafası varken şimdi yok, yani gençlerde yok. En büyük etkenler bunlardır diye düşünüyorum. Ayrıca Sosyal medya olabilir belki de, çünkü sosyal medyadan artık farklı şehirlerdeki insanları da görüyorlar ya hani, onlar o şekilde giyiniyor ben de bu şehirde böyle giyinebilirim o zaman olabilir. Benim lise yani lisede de vardı gerçi sosyal medyam ama bu kadar değildi. (Kötü mü?) Ben ayırt edemiyorum pek yani. Belli bir seviyeye kadar iyi

⁴⁹⁰ Ulrick Beck, "Risk Toplumu", çev. Ümit Tatlıcan, *Sosyolojide Temel Fikirler*, ed. Ümit Tatlıcan (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2020), 454-459.

olabilir, ama çok da kötü yanları da var tabii sosyal medyanın. Bence o ondan kaynaklıdır. Dışardaki insanları o kadar bilmiyorduk 15 sene öncesinden. O yüzden şimdi bakınca yaşlıları orada İstanbul'da şu şekilde giyiniyor ben niye giyinmeyeyim diyor ve burada da giymeye başlıyor. İletişimin artması olabilir. (K3-Kız, 22, Lisans, Ordiolog)

Benzer şekilde katılımcı K4-Kız'ın da değişimi gençlerin kıyafet tercihleri üzerinden yorumladığını görmekteyiz. Bu durumu ise internetin varlığıyla ve sosyal medya platformlarının artmasıyla ilişkilendirmektedir. Gözlemlerine dayanarak özellikle muhafazakâr ailelerin, çocukları üzerinde baskı kurarak kapalı giyime zorladıklarını ancak gençlerin direnç göstererek aileleriyle çatışma yaşamamak için gizli bir şekilde açık giyimi tercih ettiklerini söylemektedir. Katılımcı ayrıca gençlerin özentisi hissiyle hareket ettiğinden ve bu durumdan özellikle kapalıların etkilendiğinden bahsetmektedir. Kapalı gençlerin toplum baskısı ve teknoloji ile iki hayat arasında sıkıştıkları, muhafazakâr ve modern yaşam tarzlarının ikileminden kaynaklanan gerilimi mecburen deneyimledikleri çıkarımında bulunabiliriz.

Eskiden belki de evet öyleydi, şimdi kesinlikle değildir. Çünkü eskiden internet yoktu, bir şey yoktu, böyle kıyafetler yoktu. Şimdi her şey var, gençler hep istiyorlar ama aile istemiyor. Benim tanıdığım bir kız vardı. Ailesi zorla kapattı onu, kolu komşu ne der diye. Apartmanın arkasından dönüyordu, okul eteğini belinden katlıyordu, şurasına çıkartıyordu, başını açıp okula öyle gidiyordu ya da dışarıya arkadaşlarıyla buluşmak için gidiyordu yine aynı şekilde başını açıyordu, alttan montunu üstüne çekiyordu. Şey ne diyorlar onlara, cropla geziyordu. Genelde burada baskı var, ama eskiden böyle değildi. Bence bizim zamanımızda, evet biz de çok şey olarak büyüdük, dinle bütünleşerek büyütülmedik. Ama bu şekilde de değildik. Ama şimdiki gençlerin açığı da kapalı da hep özeniyor, özentisi var. Ailesi zaten açık olanlar sıkıntı yaşamıyorlar, onlar istediğini giyiyorlar ama ailesi muhafazakâr olanlar maalesef zoraki yapıyorlar. Ailenin yanında yapıyorlar dışarı çıkınca yapmıyorlar. ...Bir de şu Tik Tok Allah onun belasını vermesin gene. Onu bile kaldırsalar, aslında neden Tik Tok var Türkiye'de onu da bilmiş değilim. (K4-Kız, 51, Lise, Kuaför)

K8-Anne, Rize'deki değişimi muhafazakâr bir toplumun parçası sayılabilecek saygı, hayâ, utanma gibi ahlaki değerlerin aşınmasına vurgu yaparak değerlendirmektedir. Zamanla bu değerlerin kaybolmasını aile eğitiminin yetersizliğine ve sosyal medya platformlarına bağlamaktadır. Katılımcının ifadelerinden değişimin, muhafazakâr yapıyı yavaş yavaş bozarak sekülerleşme eğilimlerinde artış olabileceği öngörüsünde bulunabiliriz. Büyüklere saygının azalması, ahlaki değerlerin önemini yitirmesi bu sürecin işareti sayılabilir. K8-Anne'nin aile eğitimi, ahlaki değerleri bu kadar önemsemesi gelenekleri koruma anlamında muhafazakâr, gençlerdeki değişim ise gelenekten uzak seküler bir duruşu göstermektedir. Ailelerin küçükken toplumun değerlerini çocuklarına kazandırmalarının gerekliliğinden bahseden katılımcının bu beyanları muhafazakâr

toplumlarda aile eğitiminin, genç kuşakların geleneksel değerleri edinme ve koruma açısından önemini ortaya koymaktadır.

Tabi değişim var, özgürlük mü desem daha serbestlik mi desem. Tabii öyle değildi eskiden hiç olmazsa hayâ vardı, utanma vardı, oturuş kalkışlarda olsun biraz şey vardı oturmasında kalkmasında saygı vardı, büyüklerine karşı. Ama şimdi bakıyorum ki öyle bir şey yok yani. Saygı yok, konuşurken bile aynı şekilde büyüklerine karşı böyle şey dalga geçer gibi. Sanki sen ondan küçüksün, tersine döndü, sen küçüksün. Mesela anne baba olarak karşılaştırayım, çocuk anne olmuş baba olmuş sen çocuk olmuştun o şekilde. Değişimin nedeni aile eğitimi yok. Sosyal medya, telefonlardan, çocuklar maalesef akşama kadar telefonda sosyal faaliyetlerde bulunması fazla iyi bir şey değil. Sadece sosyal medya, internetlerde çocuklar, anne baba eğitim konusunda iyi yeterli değil kesinlikle. Çünkü bence anne babada bitiyor bu iş, bu konu. Anne baba eğitimi verdiği zaman, ahlak önemli olan, ahlak öğrenmesi lazım ahlak fazla yok maalesef. Aileden kaynaklanıyor bence, aile eğitimi vermesi lazım. Başka ne olabilir ki, başka benim bildiğim o kadar. Çevrede tabii faktör ama küçük bir çocuğu, küçükken zaten ağaç yaş iken eğilir derler ya şimdi damlatıyorsun işte kulağına o büyüdükçe onu zaten alıyor. Küçükken ailede eğitimi almış, küçükken ama sonradan yaparsan çok zor olur küçükken olması lazım. Ama maalesef çocuklar sosyal medyada. (K8-Anne, 46, İlkokul, Ev Hanımı)

Katılımcı annelerin ve kızlarının söylemlerinden Rize'nin hâlihazırda muhafazakâr bir yapıya sahip olduğu çıkarımında bulunabiliriz. Bunun yanında sosyal medya ve iletişim araçlarının yaygınlaşmasının gençler üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğunu, gençlerin özgürlük ve özenti çerçevesinde farklı kültürleri, yaşam biçimlerini deneyimlediklerini söyleyebiliriz. Modernleşme süreçlerinin özellikle genç nesiller arasında geleneksel değerlerin zayıflamasına yol açtığı, Rize'nin toplumsal dinamiklerinde farklılaşmalara neden olduğu görülmektedir. Ayrıca gençlerle ailelerin dinî ve geleneksel değerlere bağlılık konusunda farklılık gösterdikleri, gençlerin bireysel özgürlük anlayışı ile aile değerlerinin çatıştığı sonucuna varabiliriz. Verilerden hareketle Rize toplumunun teknolojik gelişmelere, global manada iletişim imkânlarının gelişmesine ve bunların kaçınılmaz sonuçlarına adapte olmaya çalıştığı, aynı zamanda geleneksel değerleri korumak için de muhafazakâr bir tutum sergilediği, değişime direnç gösterdiği ortaya çıkmaktadır.

Daha önce de Akdoğan'ın Rize ilinde 1999 yılında, dinî hayata dair yaptığı çalışmasında⁴⁹¹ katılımcıların cevaplarından hareketle toplumun Batı'dan gelen teknolojik gelişmelere açık bir tutum sergilerken Batı'nın değerlerine şiddetle karşı çıktıkları tespit edilmiştir. Çünkü Batılı değerlerin toplumun yapısını bozacağını, toplumsal sorunları ortaya çıkaracağını düşünmektedirler. Ancak tüm tepkilere

⁴⁹¹ Akdoğan, *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat*, 208.

rağmen Batılı değerlerin toplumda o zamanda da görüldüğü, günümüzde de etkisini artırarak yayılmaya devam ettiği söylenebilir.

3.1.8.1.2. Televizyon

Rize'deki gençlerin değişimini “Çevresini ve bi de şu televizyonu örnek alıyorlar.” Cümlesiyle ifade eden katılımcı K4-Anne'nin kızı ise en büyük payı televizyona, televizyon dizilerine ayırmaktadır.

Televizyon da etki, internet de etki. Bence en büyük etken şu televizyondur. Çünkü aile hayatını burada ben bile izlerken diyorum ki ya o onu almış, öbürü öbürünü almış. Böyle bir hayat yok ki. Dünya, yani Türkiye'de o televizyon, yani Türk dizilerinde bile öyle bir hayat yok, olamaz yani. Benim düşüncem televizyon gençleri değiştiriyor, ben televizyon izlemiyorum onun için, hatta çocuklar bazı dizileri izlemek istiyorlar hayır diyorum, ben onu izlemek istemiyorum. Öyle bir hayat yok çünkü. Belki büyük şehirde vardır, bu zenginler artistler, onlar, bunlar, şunlar. Ama normal Türkiye'nin yüzde ellisi o şekilde yaşamıyor ki yüzde yirmisi belki de o şekilde yaşıyordur. Ama geri kalan sekseni o şekilde nasıl yaşayacak? Yani televizyonda bir etken asıl etken odur bence. Ha internette her şeyi görüyorlar hepsi odasına girip bakıyor, ediyor ama yine de şu diziler çok berbat. Yani onlar etkendir bence. Tamam, televizyonlarda bazen sansürlüyorlar yok RTÜK ceza verecek diyorlar ama aynı şeyleri yine yapıyorlar. Örneğin o Kızılıcak Şerbeti mi neydi ilk başta bir ceza aldı, 5 bölüm şu anda o kadar muhafazakâr bir aile ama bakıyorsun onun da bir kardeşi yoldan çıkmış sapmış, dini bütün bir insan olsa o şekilde olma ihtimali olur mu? Demek ki bir şey etken, onun içerisinde de o vardı. Yani muhafazakârları da televizyonda dizilerde öyle gösteriyorlar. Hayır, örneğin ben açığım, siz kapalısınız herkes istediğini giyinebilir yapabilir ama her şeyin de bir yolu yordamı vardır. Bu kapalı bir insansa bu şekilde devam ediyor bazıları zaten o şekilde gidiyor ama yoldan çıkanları oluyor. Ne bileyim nasıl şimdi konuyu da çarpıttım belki de, nasıl da toplayacağım? Her şeyin bir yolu yordamı vardır, sen açıksan tamam filmini de normal bir şekilde yapsınlar. Bunlara bir yasak gelsin. Yani ben o konuda bir şeylerin yapılmasını istiyorum. Genelde de bu tip düşünen, benim gibi düşünen, açık olan bir sürü insan var. Onlar da aynı şeyi söylüyorlar ki böyle bir hayat yok da neden bu şekilde diziler yapılıyor, o onunla evlenmiş sonra o onunla boşanıyor, öbürü onunla evleniyor, kankalar, kankasının kocası o kanka ondan boşanıyor, o gidiyor o onun kocasını alıyor. Böyle bir dizi olur mu? Bunları izleyen gençler, kadınlar, erkekler muhafazakârlar hepsini etkiliyor yani. Hepsini etkiliyor yani bence etkilenir yani ben elimden geldiği kadar o tipleri izlemiyorum, izletmemeye de çalışıyorum. Ama şimdi dediğim gibi internet var. İnternette de her şeyi yapıyorlar artık, ondan bakıp izliyorlar ben ne kadar yok desem de. (K4-Kız, 51, Lise, Kuaför)

Katılımcılardan Rize'deki toplumsal değişimin nedenini internetin yanında televizyona bağlayanların sadece K4-Anne ve K4-Kız olduğu görülmektedir. K4-Kız, özellikle televizyondaki Türk dizilerinin toplumun geleneksel aile yapısına uymadığını, dizilerdeki karakterlerin normal hayattaki değerlerden uzak bir hayatı gençlere sunduğunu ve nitekim gençlerin ahlaki yapılarını bozduğunu dile getirmektedir. Gençlerin gerçek olmayan bu hayat tarzlarını örnek alarak, dizilerdeki gibi farklı dinamiklere sahip ilişkileri, giyim tarzlarını deneyimleyebileceklerini söylemektedir. Ayrıca K4-Kız, televizyon dizilerinde muhafazakârlara karşı olumsuz

algıların oluşturulduğunu savunmaktadır. Katılımcının üzerinde durduğu diğer bir konu ise RTÜK'ün televizyondaki bazı programlara ceza vermesi ama yaptırımın yeterince caydırıcı olmamasıdır. Katılımcı cezaya rağmen bazı dizilerin ahlaki yozlaştırıcı etkilerinin devam ettiğini söylemektedir. Son olarak K4-Kız, kendi çocukları adına televizyonun etkisini azaltmaya çalıştığını ama bir alternatif olarak internetin varlığının bunu engellediğini ifade etmektedir. Şen'in yaptığı çalışmayla katılımcının bu görüşü tutarlılık göstermektedir: Araştırmada liseli gençlerde TV izleme oranlarının düşük olduğu, gençlerin internet üzerinden Netflix platformunda yabancı dizi/film izledikleri görülmüştür.⁴⁹² Aynı araştırmadaki gençlerin dizi ve filmlerin toplumda ahlaksızlığı sıradanlaştırdığına dair yorumları da K4-Kız'ın ifadeleriyle örtüşmektedir.

Ulaştığımız verilere istinaden toplumun, özellikle gençlerin değişiminde televizyonun önemli bir etkisi bulunmaktadır. Ancak özellikle gençler tarafından Netflix gibi platformlara ilginin arttığını söyleyebiliriz. TV ya da diğer internet tabanlı platformlarda izlenen dizi ve filmlerin, geleneksel değerleri zayıflatma, gençlerin ahlaki tutumlarını olumsuz manada değiştirme, toplumsal algıyı şekillendirme gibi etkilerinden söz edilebilir.⁴⁹³ Örneğin televizyon dizilerinin, gençlere ütöpik bir hayat sunarak gerçeklik algılarını değiştirdiği ve ahlaki değerlerini yozlaştırdığı için eleştirildiğini görmekteyiz.⁴⁹⁴ 1999'da Rize'de yapılan saha çalışmasında katılımcıların televizyonu en yüksek oranda haber izlemek, spor programı ve siyasi program izlemek için kullandıkları görülürken eğlence ve dinî program için izleyenlerin oranı düşüktür. 2006 yılının Ocak ayında tamamlanan RTÜK tarafından

⁴⁹² Şen, *Din ve Sekülerleşme: Lise Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, 134-136.

⁴⁹³ "TV izlemiyorum. İnternet dizisi izlemiştim. İçeriğe de bakarım. +18 ise bırakırım. İntihar dönemlerini yaşadığımda Netflix'ten izlediğim bir dizi de intihar vardı. Bir kız intihar edip arkasından izler bırakıyordu. Bunu düşündüm mesela. Etkilemiş olabilir. Ama aynı zamanda vazgeçmemi de etkiledi. İntihar ettim, ama ölmek istemeyerek. Aslında amacım kendime zarar vermektir." (G17- Evliya Çelebi İHL, 12.sınıf, yaş: 18, Kız). Şen, *Din ve Sekülerleşme: Lise Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, 136.

⁴⁹⁴ Bence herkes etkileniyordur dizilerden. Mesela özellikle aşk hayatında dizilerde toz pembe gözüktüyor her şey. İnsanlarda öyle sanmaya başlıyor. Genellikle kızlarda çok olur bu. Mesela benim arkadaşlarımda da oluyor. Herkesi mükemmel görüp, hayatının aşkı zannediyorlar. Sonra hayal kırıklığı yaşıyorlar. Bende verebileceğim tepkilerde dizilerden bazen etkilenebiliyorum. Kötü bir olay olunca daha az tepki veriyorum bazen ve şaşıyorum. Dizilerde hep az tepki veriliyor. O yüzden kendimi de garipsiyorum. Etkiliyor ister istemez. (Miray- Atılım Anadolu Lisesi, 10.sınıf, Yaş: 16, Kız). Şen, *Din ve Sekülerleşme: Lise Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, 135.

yapılan “Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması”⁴⁹⁵ sonucuna göre en çok izlenen televizyon programı haber programı olarak yerini korurken ikinci sırada yerli diziler yer almaktadır. Ayrıca yerli dizilerin her yaş grubu tarafından izlendiği görülmüştür. 2018’de yine RTÜK tarafından yapılan araştırmada⁴⁹⁶ ise birinci sıranın değiştiği, televizyon izleyen katılımcıların %35,7’lik kısmının dizileri takip ettiği görülmüştür. 2020 yılında TİAK tarafından yapılan bir çalışmaya⁴⁹⁷ baktığımızda yine en çok izlenen televizyon programının %29’luk oranla diziler olduğu görülmektedir. 2023 yılında en son açıklanan TİAK verilerine göre⁴⁹⁸ ise dizilerin izlenme oranı %26,5’lik oranla birinci sırada yerini korumaktadır.

Tüm bu verilerden hareketle Türk toplumunda, televizyonun, televizyon özelinde dizilerin⁴⁹⁹, internet platformlarındaki dizilerin ve filmlerin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Her ne kadar gençler arasında internet platformlarının kullanımı artsa da televizyonun etkisini kaybetmediği yadsınamaz bir gerçektir. Bu nedenle katılımcı K4-Kız’ın söylemlerinde haklı olduğunu, televizyonun toplumu etkileyip dönüştürebilecek gücü hala elinde tuttuğunu söyleyebiliriz. Benzer şekilde Çelikoğlu’nun çalışmasındaki katılımcılardan bazıları da televizyonun kız-erkek ilişkilerini, özellikle cinsellik boyutunda tetiklediğini, mahremiyet anlamında kültürel yozlaşmaya neden olduğunu dile getirmişlerdir.⁵⁰⁰

3.1.8.2. Üniversitenin Etkisi

Muhafazakâr bir yapıya sahip şehirlerde rasyonel düşüncenin hâkim olduğu ve farklı kültüre sahip bireylerin bulunduğu seküler yaşam alanları kabul edilen üniversitelerin açılması o şehirlerde toplumsal değişimi kaçınılmaz kılmaktadır. Şehirdeki kültürel çeşitliliğin artması toplumun muhafazakâr normlarını esnetebilir.

⁴⁹⁵ Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), “Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması (2006)” (Erişim 29 Haziran 2024.)

⁴⁹⁶ Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), *Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması-2018* (Ankara: T.C. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Kamuoyu Yayın Araştırmaları Ve Ölçme Dairesi Başkanlığı, 2018) 94.

⁴⁹⁷ Televizyon İzleme Araştırmaları Anonim Şirketi (TİAK), *TİAK Televizyon İzleme Ölçümü 2020 Yılı* (İstanbul: Kantar Media, 2021), 38-40.

⁴⁹⁸ Televizyon İzleme Araştırmaları Anonim Şirketi (TİAK), *TİAK Televizyon İzleyici Ölçümü 2023 Yılı Televizyon İzleme Davranışları Özet Veriler* (İstanbul: Kantar Media, 2024), 17-20.

⁴⁹⁹ Nuri Türk, *Popüler Dizi-Filmlerin Lise Öğrencilerinin Rol-Model Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi: Onun Gibi Olsam* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 1-102.

⁵⁰⁰ Çelikoğlu, *Türkiye’de Üniversite Gençliğinde Mahremiyetin Dönüşümü*, 150-151.

Rize ili özelinde üniversitenin açılmasıyla farklı kültürlerden öğrenciler, akademisyenler kültürel çeşitliliği artırarak şehrin muhafazakâr yapısının değişmesine neden olabilmektedir. Çünkü üniversiteler farklı kültürden kişileri barındırmasının yanında bilimsel, seküler düşüncenin teşvik edildiği, yayıldığı kurumlardır. Üniversite sadece kampüs ve çevresinden ibaret değildir, sokaklar, alış veriş mekânları, kafeler, apartmanlar, hastaneler vb. yerel halkla iletişime geçilen her yerde üniversitenin etkisini görebiliriz.⁵⁰¹ Bu etkileşimin olumlu veya olumsuz sonuçları olabilir.

Görüştüğümüz katılımcılardan 4 kız, 3 anne bu konuda fikir beyan etmiştir. Katılımcıların ifadelerine baktığımız zaman Rize’deki muhafazakâr yapının üniversite sayesinde biraz yumuşamasını olumlu bir bakış açısıyla değerlendirdiklerini görmekteyiz. Özellikle katılımcı kızlar Rize toplumunun eski muhafazakâr yapısının kırıldığını, insanların daha modern, açık fikirli, farklı düşüncelere karşı saygılı olduklarını belirtmektedirler.

Öğretmen K1-Kız, üniversitenin açılmasıyla en belirgin şekilde Rize’nin “yobaz” etiketinden uzaklaştığını vurgulamaktadır. Başka şehirden insanların gelmesiyle farklı bakış açılarının geliştiğini, eskiye göre görüşlere daha saygılı olduğunu beyan eden katılımcının ifadelerinden toplumun sert yapısının yumuşadığını, yeni yaşam tarzlarına toleransın arttığını söyleyebiliriz. Katılımcının ifadelerine göre değişen toplum yapısıyla Rize’de, postmodern dönemin yansımalarını görmekteyiz: Küresel etkileşim, hoşgörü, çoklu kimlikler.⁵⁰² Üniversitenin etkisiyle, farklı görüşlerle karşılaşan bireylerin bakış açıları değişiyor ve farklılıklara karşı hoşgöruları artıyor.

Eskiden daha çok yobazlık kelimesi kullanılıyordu Rize için, ama şimdi hem üniversite şehri olması hem farklı görüşlerin gelmesi, bence birazcık daha değiştiriyor fikirleri. Eskiye nazaran daha görüşlere saygı duymayı öğreniyorlar gibi geliyor bana. Üniversite özellikle değiştirdi diye düşünüyorum. Yani şehirdeki canlılık diyeyim. Hani farklı şehirlerden gelen insanların bir araya toplanması, farklı bakış açıları. (K1-Kız, 24, Lisans, Öğretmen)

Benzer şekilde K6-Kız2 de Rize’nin muhafazakâr yapısının üniversitenin açılmasıyla ve başka şehirlerden insanların gelmesiyle kırıldığını savunmaktadır. Gençlerin daha özgür hareket edebildiklerini, özellikle kıyafet tercihi konusunda üzerlerindeki baskının azaldığını belirtmektedir. K6-Kız2, eskiden açık kıyafet

⁵⁰¹ Selda Tunç Subaşı, “Telefonda Takılmak: Boş Zaman, Hegemonya ve Gençlik Kültürü”, *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi* 6/2 (2019), 340.

⁵⁰² Kurt, *Din Sosyolojisi*, 207-221.

giyenlerin yadırgandığını, dışlandığını ama günümüzde bu tutumların azaldığını, insanların istedikleri gibi açık giyebildiklerini beyan etmektedir. Bu beyanlardan şehrin muhafazakâr dinamiklerinin değiştiği, insanların görünüş açısından seküler yaşam tarzlarını deneyimledikleri anlaşılmaktadır.

Son zamanlarda bir tık kırıldığını düşünüyorum. Bence üniversitenin açılmasıyla biraz daha kırıldı, çünkü yeni insanlar geldi, Rizeli olmayan insanların daha çok böyle şehre dâhil olması ile birlikte o muhafazakârlık bir tık kırıldı. Ama eskiden üniversitenin açılmadığı dönemde, benim de daha küçük olduğum dönemde, evet hani gerçekten muhafazakâr bir şehirdi. İnsanlar kıyafet açısından duyduğum var böyle sokakta hani çok da açık olmayan bir kıyafete birilerinin bir şey dediğini, sokaktan geçerken başka bir insana, duymuşluğum var. Ama şu an çok fazla duymuyorum. İnsanlar çok daha böyle rahat, hem kendilerini daha rahat ifade edebiliyorlar hem daha rahat giyinebiliyorlar ve insanlarda artık şey olmuyor mesela biri onlara göre açık giyindiğinde dönüp böyle ters ters bakmak olmuyor. Eskiden bu çok oluyordu, ben de görüyordum. Hatta ben bile küçükken şey diyordum ya Rize’de bunu nasıl giymeye cesaret etmiş gibi bir şey düşünüyordum ki kendim de Rize dışında öyle giyiniyordum. Ama şu an mesela kendim de dışarıda nasıl giyiniyorsam Rize’de de öyle giyiniyorum. Rize’de daha böyle insanların yargılayacağından böyle insanlar yani ben de dâhil korkuyordum, çünkü insanlar bir şey der, laf olur laf taşınır gibi çok fazla düşünce oluyordu. Şimdi o değiştiği için o eski muhafazakârlık yok diye düşünüyorum. (K6-Kız2, 23, Lisans, Makine Mühendisi)

Aynı şekilde katılımcı K8-Kız’ın görüşleri de üniversitenin fikişsel anlamda Rize ilini değıştirdiğinden yanadır.

Herhangi bir farklılık yok sanırım, ama şey diye biliyorum üniversite burada açılmadan önce daha böyle ileri görüşlülük yoktu ya da şey yoktu açık fikirlilik yoktu ama üniversiteler açıldıktan sonra gençler daha fazla burayı doldurmaya başladıktan sonra bunlar gelişti sanırım. (K8-Kız, 18, Lisans, Öğrenci)

Rize’nin genel yapısına göre kendini daha modern gören katılımcı K6-Kız1 ise, Rize’nin son iki yılda çok değıştığını, dinî normların, gelenek ve göreneklerin yaşandığı bir ortamdan gençlerin özgürce yaşayabildiğı, muhafazakâr normların esnediğı bir ortama geçişin yapıldığını ifade etmektedir. Katılımcı aynı zamanda, kıyafet tercihleri konusunda, örneğın şort giyme, etek giyme gibi konularda gençler özgürlük kazanmış gibi görünse de üzerlerindeki yargılayıcı bakışların devam ettiğini savunmaktadır. Bu durumdan rahatsız olan gençlerin ise geleneksel alanlar yerine modern sayılan, daha rahat edebilecekleri AVM ve sahil gibi yerleri tercih ettiklerini beyan etmektedir.

Sanırım Daha moderne yakınım ben Rize'deki genel anlayışa göre. Akrafa çevremden böyle genel şey, lisedeki şeyime de bakınca, bi tık daha biz hep daha moderne yakın şekilde yaşıyorduk. Ama Rize son iki yıldır değıştı. Daha çok Rize’deki halk gelenek görenek hani, dinî şeylere göre uygun yaşıyordu. Ama mesela babamın şöyle bunu ailemizle de konuşuyoruz. Mesela üniversite açıldıktan, büyüdükten sonra sevgilileri görebiliyor oluyoruz. Daha rahat giyiniyoruz, artık işte etek giymekte daha rahatız gibi. Değışiyor Rize de. Üniversitenin açılmasıyla, gençlerin böyle şey yapmasıyla, değışiyor bence Rize. Üniversitenin açılması, dışardan öğrencilerin gelmesi modernleştiriyor

Rize'yi. Eskiden mesela etek veya şort gibi giyinmek Rize'de hiçti bence, hiç yoktu 2-3 yıla kadar. Böyle üniversiteli gençlerin gelmesiyle, dışarıdan da insanların gelip şey yapmasıyla daha, ona da açık olmaya başladı hani. Yine bakan o şey bakışlar böyle yargılayıcı bakışlar var ama artık daha çok giyen var. Mesela ben giymek istediğimde şort, çekinirim, dışarıda şey olması açısından. Şu an bir tık daha giyebilirim ben de dışarda, Rize'de. Biz mesela tatile gittiğimizde giyerdim şortları falan, şu an bir tık daha giyebilirim hani o şeyindeyim. Üniversitenin açılmasıyla değişme başladı bence, ama genel olarak bence Rize'nin böyle yerleşmiş halkı falan daha muhafazakâr bir görüşte halkı var Rize'nin. Ya daha böyle kıyafet konusunda. Çünkü AVM'de rahat giyebilirim kendi adıma şortu, ya da sahilde bir yer var ya gençlerin daha çok takıldığı, oralarda. Mesela merkeze gidip, çarşıya gidip şortla gezsem rahatsız olurum kendim. Yani o şartta çünkü o şey çalışan dükkânların şeyleri falan daha çok şeyler. Mesela gençler işte sevilisiyle buluşacaksa daha çok AVM'ye geliyor veya o sahilde gençlerin takıldığı yerler. Çünkü dışarıdan böyle dükkân sahipleri o şeyler halkın bakışları, bi tık daha hani yadırgar gibi böyle bir şey hani böyle mi gezilir böyle olur mu gibi. (K6-Kız1, 22, Lisans, Fizyoterapist)

K6-Kız eskiden Rize'de şort giyemediğinden yakınırken annesi K6-Anne de aynı durumdan şikâyet etmektedir. “Hadi şort giymede neyse” diyerek katılımcı toplumun bu duruma tepki göstermesini olası görürken, küçük yaştaki kızların sadece saçları açık olduğu için bile yargılayıcı bakışlara maruz kalmasını “fesatlık” kavramıyla tanımlamaktadır. Katılımcıya göre Rize'nin muhafazakâr bir şehir ya da dindar bir şehir olması önemli bir değerdir, ancak fikirleri bozuk, aşırı muhafazakâr insanlar bu yapıya zarar vermektedir. Sonuç olarak K6-Anne Rize'deki değişimi olumlu bulmakta ve gençlerin üniversitelerde okudukça değiştiğini ve şehrin muhafazakâr yapısını da değiştirdiğini savunmaktadır. Anne ve kızının görüşlerini karşılaştırdığımızda ikisi de üniversitenin açılmasının ve gençlerin eğitim almasının, ildeki yaşam tarzları üzerinde etkili olduğu, ilin modernleşme sürecini hızlandırdığı ve toplumsal normlarını değiştirdiği konusunda hem fikirdirler.

Eskiye rağmen epey gelişti Rize. Yani eskiden bayağı çocuklarımız şort giyseydi çok kötü bakıyordular. Kız çocukları hadi şort giymede neyse, çocuklar okula gidiyorlardı, okul kıyafetleri bir saçları açık, çok değişik bakanlar oldu. Çok olaylarda ben gördüm. Çocuklarımı ben eleğim götürdüm, eşim elekti getirdi. Ama şimdi bayağı gelişti geliyor, gene bazı şey düşünce olanlar var ama eskiye rağmen iyidir. Rize'nin muhafazakâr bir şehir olması kötü değil, kötü düşüncede olanlar var içlerinde. Dindarlık tabii çok iyi bir şey, ama o çocuğa, ona bakanlar benim için o dindar değil, onun zaten içinde fesatlık var. Bu çocuk 10 yaşında 9 yaşında çocuğa sen öyle bakarsan, bence o onun fesatlığı yani dini ona bağlamak bence yanlış. Şimdi daha çocuklarımız okudukça, okullar üniversiteler açıldıkça, şimdi yani biz büyüdük biz daha şey ettikçe çocuklarımız da daha rahat oluyor. Rize'deki bu değişim üniversitelerden. Çünkü çocuklarımız okudukça daha hayat şeyleri değişiyor, insanların da bakış açıları epey değişiyor. Yani o kadar yok ama gene eskiye rağmen biraz daha iyi. (K6-Anne, 50, İlkokul, Ev Hanımı)

Rize'deki değişimi teknolojiye ve üniversiteye bağlayan K5-Anne ise, farklı kültürdeki insanların şehre gelmesiyle karşılıklı bir etkileşimin yaşandığını, dış görünüş anlamında modern bir yaşam tarzının deneyimlendiğini söylemektedir. Ancak

karakter özelliklerinde bir değişme görmemekte, Rize halkının hala kaba olduğunu düşünmektedir.

Rize’de değişim şöyle var, yani teknoloji olayı biraz gelişti, yani üniversite şeyimiz, öğrenciler geldi, farklı kültürden insanlar geldi, onların yaşam tarzları, giyim tarzları değişik. İster istemez tabii insanların birbirlerine etkisi de olmuştur. Yani biraz daha modern bir şeye, yaşam tarzına, dış görünüş olarak diyorum. İletişimin artması, üniversite dış görünüş olarak biraz değiştirdi, kişilik olarak yine aynı kaba, orada bir değişme yok, pek göremiyorum. (K5-Anne, 44, Lise, Servis Personeli)

Rize’deki değişimi kıyafet tercihleri üzerinden açıklayan K3-Anne de, bu değişimi modernliğe bağlamaktadır. Modern yaşam tarzlarının da Rize’de üniversite açılmasından öte gençlerin başka illere üniversiteye giderek deneyimlendiğini belirtmektedir. K3-Anne’nin düşüncesine katılmak mümkündür. Çünkü sosyal sermayenin çeşitliliği açısından üniversiteler en görünür alanlardır. Kampüs içindeki farklı öğrenci profilleri; kültürlerin, geleneklerin, inançların iç içe girmesine, etkileşimle birlikte öğrencilerin bakış açılarında ve yaşam tarzlarında yeni deneyimler kazanmalarına neden olmaktadır. Ayrıca kadınların kıyafeti ve başörtüsü üzerinden değerlendirmelerde bulunan K3-Anne, kadının toplumdaki konumuna ve kimliğine vurgu yapmaktadır. Rize’de ayıplanacağını düşündüğü için örtünen ama başka illerde başını açan bireyler, sosyal normların şehirlere göre farklılık gösterebileceğini de ortaya koymaktadır. Katılımcının beyanlarına göre, Rize ili eski muhafazakârlığını kaybetmekte, başörtülü gençler artsa da açıklıktan çıplaklığa doğru bir akış yaşanmaktadır. Özellikle tesettürlü kişilerin kızlarının çıplaklığa yöneldiğini belirten katılımcı, kızına dair emin olamasa da kendini ve kızını bu durumdan dışta tutmaktadır.

Şöyle Rize’nin küçük şehir oluşu, hatta benim akrabalarımın İstanbul’da açık olup da buraya gelince başını örtenler, Trabzon sınırlarından sonra tekrar başörtüsünü açanlar olmuş. Hala da var yani. Ben buna, o görüşe kesinlikle karşıyım. Sen burada neysen İstanbul’da da öyle olmak zorundasın veya orada neysen burada da öyle. Bana göre iki kimliksin, hatta tartıştığımız da olmuştur, bunu sevmiyorum. İşte Rize muhafazakâr olduğu için, hani ayıplarlar, başım açık olduğu zaman beni ayıplarlar. E seni orada ayıplayacak insan zaten, insan derken kim için kapanyorsak değil mi, o yönlerden biraz bana saçma geliyor. Yani tesettür konusunda özellikle muhafazakâr olduğuna inanıyorum. Eskiden sanki daha çoktu tabii ki de şu anda açıklık oranı daha fazla diyebilirim. Sebebi modernlik, bu dışarı üniversiteye gitme oranı. Hâlbuki şimdi üniversiteye kapalı da girebiliyorlar gençlerimiz, ona rağmen genç kız eskiye oranla da başörtülü gençlerin arttığına da inananlardanım. Ama bunun yanında da artık açıklıktan çıplaklığa da gidiyor yani. Özellikle gençler de. Ne fark ettim geçenlerde böyle bir konuşmada, tesettürlü kadınların çocukları sanki daha açık çocukları daha çok açıklığa özeniyormuş böyle bir duyum aldım, bakıldığında hak vermiyor da değilim, doğrudur, nerden kaynaklanıyor onu da anlamış değilim. Bir açık annenin evladı yine açıkken, normal açıkken, bir kapalı tesettürlünün açık evladı sanki daha böyle çıplaklığa yöneliyor gibi mi geliyor bana şu anda, bilmiyorum. Belki ailesinde çatışmasını, ha benim de kızım var, belki bilmiyorum boyutunu da yapmaz da diyemiyorum ki. Yani o konuda şeyim var. Hani ben anneme benzerim diye mi acaba açıklığa yöneliyor onu da

bilemiyorum. Eh işte annesinin tesettürünü sevmiyordur belki de. Ama bunu benim kızım için demiyorum, yani genel anlamda diyorum. (K3-Anne, 44, Lise, Ev Hanımı)

Katılımcının ifadelerinden Rize halkının muhafazakâr normlara bağlı olduğunu, dinî değerlerin ildeki toplumsal yapıyı şekillendirdiğini söyleyebiliriz. Bunun yanında gençlerin üniversiteyle etkileşimi sonucunda, yaşam dinamiklerinde değişmelerin meydana gelmesi, dinî normların dışında kıyafet tercihlerinin yapılması, açıklığın K3-Anne'nin tabiriyle “çıplaklığa” evrilmesi modernleşmenin ve sekülerleşmenin izlerini taşımaktadır. Diyebiliriz ki üniversiteler, bulundukları şehirlerde, hâlihazırdaki muhafazakâr yapıya rağmen, geleneksel tutum ve davranışlarda çözümlere neden olarak bir toplumsal değişim süreci başlatmaktadırlar.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Dünyanın, giderek küçük bir köy haline geldiği modern çağda, modernite, sekülerlik ve postmodernlik gibi süreçlerin etkileri tüm toplumlarda belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin de bu süreçlerden etkilenmesi ve toplumsal değişimlere uğraması kaçınılmaz bir sonuçtur. Ancak, Türkiye'deki bu dönüşüm, diğer ülkelere göre kendine özgü dinamikler barındırmaktadır. Osmanlı imparatorluğundan itibaren başlayan, Tanzimat dönemi ile temelleri atılan ve Cumhuriyet dönemi ile de hız kazanan modern devlet anlayışı bu dinamiklerin tabanını oluşturmaktadır. Devamında gelen, eğitimde laikleşme ve bilimin ön plana çıkması, ekonomik alandaki gelişmeler, kültürel dönüşümler, sanayileşme ve göç ile gelen kentleşme, kadınların toplumsal alanda güçlenmesi ve küreselleşme Türk toplumunun değişimini etkileyen dinamiklerdir. Özellikle modernleşme hareketleri ve ardından gelen postmodern dönem, Türk toplumunu pek çok alanda etkileyerek, eğitimden aileye, din ve siyasetten ekonomiye kadar geniş bir yelpazede değişimlere yol açmıştır. Bu çalışmada, aile kurumu özelinde günümüz annelerinin kızları ile olan ilişkilerinde dinin rolünü, katılımcıların deneyimleri çerçevesinde, dinî pratikler bağlamında karşılaştırmalı bir analizle ele aldık. Araştırmamızı muhafazakâr bir şehir olarak kabul gören Rize ile sınırlı tutarak, bu bölgedeki toplumsal dönüşümün aile yapısı, bireysel tercihler, dinî kimlik tipolojileri ve günlük yaşam pratikleri üzerindeki etkilerini inceledik. Rize'deki dinî ve seküler yaşam tarzlarının iç içe girdiği bu dinamik, modernleşme süreçlerinin bireylerin dini kimliklerini ve pratiklerini nasıl şekillendirdiği gösterirken, genç kuşakların geleneksel ve modern arasında kurmaya çalıştıkları dengeyi de gözler önüne sermektedir.

Toplumsal değişimin dinî pratiklere dair etkisini, görünürlük açısından çoğunlukla muhafazakârlar ve kadınlar üzerinde görmekteyiz. Bu bakış açısıyla ilk olarak, çevreleri tarafından muhafazakâr/dindar kabul edilen annelerin ve onların kızlarının gündelik hayatta, muhafazakârlık/dindarlık/sekülerlik bağlamında dinî tutum ve davranışlarını, deneyimlerini “dinî kimlik” perspektifinden değerlendirdik. Mülakat yaptığımız annelerin dinî kimlik tercihlerinin, “dindar” ve “modern dindar”, kızlarının ise, “modern dindar” ve “seküler dindar” kategorilerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Bu ifadeler bize annelerin kimliksel kategorileştirmede çoğunlukla

geleneksel bir dindarlık anlayışına sahipken, kızlarının modern-seküler dinî kimlik algılarının yüksek olduğunu göstermektedir. Durum böyle iken muhafazakâr annelerden 3'ünün modern dindar kimliği ile özdeşim kurması ise annelerin de modernleşmeden etkilendiğini, yeni dindarlık tipolojilerine geçiş yaptıklarını göstermektedir. Ulaştığımız önemli bir sonuç ise katılımcıların hiç biri kendisini inançsız kategorisine yerleştirmemiştir.

Toplum tarafından muhafazakâr kabul edilen annelerin dinî kimlik tercihlerinin çeşitlilik göstermesi ve sadece bir annenin kendisini “muhafazakâr” olarak tanımlaması, dinî kimlik üzerinde bireylerin kişisel algılarının ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Katılımcı kızlardan 1'inin kendini “dindar” olarak tanımlamasını ise yaşının diğer kızlardan büyük olmasıyla açıklayabiliriz. Yaş ilerledikçe dinî kimlik algılarının kuşak farklılığına bağlı olarak gelenekselleştiği gözlenmektedir. Ayrıca araştırmamızda, annelerin ve kızlarının eğitim düzeylerini dikkate aldığımızda, eğitim seviyesi arttıkça modern/seküler kimlik tercihlerinin arttığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Annelerin kızları ve kızların anneleri hakkındaki dinî kimlik algılarına baktığımız zaman, annelerin kızlarını yüksek oranda “modern dindar”, kızlarının ise annelerini “dindar” kimliğiyle ifade ettikleri anlaşılmaktadır. Annelerden birinin kızını “dinden uzak” olarak tanımlaması ise annenin, kızının dinî kimliği üzerinde seküler bir algıya sahip olduğunu göstermektedir. Çalışmamızda dinî kimlik algısının bireyler arasında nasıl değişebileceği ve aynı aile içinde dahi farklı perspektiflerin bulunabileceği görülmektedir. Ayrıca annelerin kızları için dinî kimlikleri nasıl tanımladıklarıyla, kızların anneleri için yaptıkları tanımlamalar ve kendilerini yerleştirdikleri dinî kimlikler arasında önemli bir uyumsuzluk olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklılıklar, dini kimliğin karmaşıklığını ve kişisel yorumlamalardan etkilenecek şekilde değiştiğini ortaya koymaktadır.

Kendilerinin ve birbirlerinin dinî kimliklerini kategorileştiren katılımcılar, bu tercihlerini inanma süreçleri, ibadetleri, giyim tercihleri, mahremiyet algıları ve ahlaki anlayışları doğrultusunda kavramsallaştırmaktadırlar. Muhafazakâr annelerin kızlarının; dinin inanç boyutunda, belli bir düzeyde sorguladıkları, araştırdıkları, mantıksal uyumsuzluk gördükleri konuları eleştirdikleri, ama inanmama eğilimi göstermedikleri ulaşılan diğer bir sonuçtur. Yani katılımcı kızların inanma

serüvenlerinin yüzeysel değil, derinlemesine ve anlamlı bir deneyim süreci olduğu ortaya çıkmaktadır. Katılımcı kızların dindar yönlerini, inanma, önemli günlerde ibadet etme ve ramazan ayında oruç tutma pratikleri çerçevesinde anlamlandırdıkları, modern yanlarını ise dinî pratikleri yeterince uygulayamama, tesettüre riayet etmeme ve dinin ahlaki boyutunu daha çok önemseme gibi tutumlarıyla ilişkilendirdikleri anlaşılmaktadır. Annelerinin ise dinin inanç boyutuna çok vurgu yapmadan ibadet, örtünme, mahremiyet, ahlak boyutlarında bir dindarlık anlayışı benimsedikleri sonucuna ulaşılmaktadır. Annelerin inanç boyutunu, dinî kimliklerini ifade etmek için çok fazla kullanmamalarını, inançsızlıkla değil de öyle bir ihtimali dahi akıllarına getirmemeleri ile veya bu konularda çok bilgi sahibi olmamalarıyla açıklayabiliriz.

Araştırmamızda ulaştığımız diğer bir sonuç ise dinî bilgi edinimi konusunda anneler ve kızları arasında farklılaşmaların olduğudur. Annelerin geleneksel bir yaklaşımla dinî bilgiyi aktarma yoluyla edindikleri, sorgulamadan teslimiyet gösterdikleri; kızlarının ise modern bir anlayışla -bilimsel bir sorgulama olmasa da- sorgulayıp araştırarak annelerine göre daha rasyonel bir süreç sonunda elde ettikleri görülmektedir. Bu farklılaşmayı eğitim düzeyi ve kuşaklararası farklılaşma ile açıklamak mümkündür. Kızların eğitim düzeyinin annelerinden yüksek olması ve dönemsel farklılıklar sebebiyle rasyonel bir bakış açısı geliştirdikleri, annelerin ise geleneksel bir yaklaşım sergiledikleri söylenebilir.

Annelerin, kızlarının dinî kimliklerinden genel anlamda memnun oldukları görülmektedir. Bunun yanında kızlarının dinî kimliklerini inanç, ahlak ve eksikleriyle ibadet boyutunda etkiledikleri, ama tesettür bağlamında kimliklerinde etkili olamadıkları sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer bir veri ise günümüz annelerinin kızlarının, eğitim faktörüyle birlikte aileden uzaklaşıp seküler mekânlara girmeleri sonucunda, bireysel tercihlerinde hem ailenin hem de dinin etkisinin azaldığıdır.

Bunların yanında katılımcı gençlere göre büyüklerin en büyük hataları, şekilci bir din anlayışına sahip olmaları, sorgulamamaları, baskıya dayalı din aktarımı yapmaları, ahlaki konulara önem vermemeleri, el âlemi düşünerek hareket etmeleri şeklinde ifade edilebilir. Bu davranışlarının ise gençleri dinden uzaklaştırdığı aşikârdır. Ebeveynlere göre ise gençlerin en büyük hataları açık kıyafet tercih etmeleri, saygısız olmaları, Allah'tan korkmamaları, inanç esaslarına ve ibadetlere tam bağlılık göstermemeleri, kız erkek ilişkilerinin normalleştirilmesi, özgürlük anlayışları,

küfürölü konuşmaları şeklinde ifade edilmektedir. Toplumun genelini ifade eden bu yargılar, aslında annelerin ve kızlarının birbirleri hakkındaki görüşlerini de içermektedir.

Günümüz anneleriyle kızları arasında yaşanan çatışmalara baktığımızda, giyim kuşam tercihleri, ibadetler, ahlaki konular, siyaset, makyaj, serbest zaman etkinlikleri ve kadın erkek ilişkileri şeklinde sıralanmaktadır. Anneler tesettürüne dikkat ederken kızlarının modern giyim tarzlarını deneyimledikleri, şort, crop tarzı açık kıyafetler giydikleri görülmektedir. Bu bağlamda, dinî kimlikleri çoğunlukla ‘dindar’ ve ‘modern dindar’ olan annelerin kızlarının, annelerinin ve toplumun kabul ettiğı giyim kodlarından uzaklaştıklarını söylemek doğru olacaktır. Ayrıca pantolon tercih eden, başörtüsünü kabul gören kurallara uygun bağlamayan bazı annelerin de geleneksel kodlardan modern kodlara geçiş yaptıkları, dindarlık kriterlerinde değişim yaşadıkları ortaya çıkmaktadır.

İbadetler açısından değerlendirdiğimizde ebeveynlerle gençler arasında, toplumun genelinde en çok namaz ve oruç ibadetinde çatışmaların yaşandığı katılımcılar tarafından kabul görmektedir. Ahlaki konularda ise, özellikle saygı konusunda karşılıklı bir anlayış eksikliği olduğu, gençlerin önceki kuşakların benimsediğı geleneksel ahlaki normları eleştirerek bunları günümüzde geçerli görmedikleri anlaşılmaktadır. Anneler, ahlaki tutumlarını muhafaza ederken kızlarının modern dünyada bu değerlere uymalarının zorlaştığı kabul edilebilir bir yargıdır.

Diğer bir çatışma alanı ise siyasettir. Gençlerin siyasi konularda apolitik oldukları yargısının aksine fikirsel ve güncel konularda apolitik olmadıkları anlaşılmaktadır. Muhafazakâr annelerin kızlarından bazılarının mevcut iktidarı beğenmediğı ama ailesinin görüşünü değiştiremeyeceğini düşündüğü için tartışmaya girmediğ gözlenirken, annelerin geçmiş tecrübeleri nedeniyle muhafazakâr tutum sergileyerek mevcut iktidarı desteklemeye devam ettikleri ortaya çıkmaktadır.

Annelerle kızları arasında çatışma yaşanan diğer bir konu ise makyaj meselesidir. Annelerin geleneksel normlara, kızlarının ise bireysel tercihlerine ve modaya göre tavır sergiledikleri sonucuna ulaşılmaktadır.

Serbest zaman etkinliklerinde ise muhafazakâr bir şehrin muhafazakâr ailelerinde yetişen kızların, modern seküler aktivitelerde bulunma konusundaki isteklerinin annelerinin muhafazakâr tutumuyla çeliştüğünü söyleyebiliriz. Örneğin

annelerin geleneksel anlayışıyla, kızlarının geç saatlere kadar kafelerde, konser alanlarında bulunmaları uyuşmamaktadır. Bazı ailelerin bu değerleri korumak için baskıcı tutum sergilemesi sonucu kızlarının yalan söyledikleri, istenmeyen davranışı ailelerinden gizli yaptıkları ortaya çıkmıştır. Kızların bireysel tercihleri doğrultusunda dini ikinci plana atarak hareket ettikleri, annelerin ise geleneksel ve dinî değerleri korumaya çalıştıkları görülmektedir. Kısacası kızlar, annelerinin muhafazakâr tutumuna rağmen boş zamanlarında dinî kodlardan uzaklaşarak sekülerleşmektedirler.

Annelerle kızları arasında çatışma yaşanan son konu ise flört ve erkek arkadaş meselesidir. Annelerin ifadelerinden, muhafazakâr bir tutumla kızlarının flört ya da erkek arkadaş edinmelerine, karşı cinsle kuracakları ilişkilerin mahiyetine bakılmaksızın, karşı çıktıkları anlaşılmaktadır. Kızların ise modern bir yaklaşım sergileyerek flört ve erkek arkadaş konusuna ılımlı yaklaştığı, hiçbir sakınca görmediği sonucuna ulaşılmaktadır. Annelerin günah gördükleri için dinden yana tavır sergiledikleri, kızlarının ise sakınca görmeyerek dinî bakış açısından uzaklaştıkları gözlenmektedir.

Bilimsel gelişmeler açısından annelerle kızlarını karşılaştırdığımız zaman taşıyıcı annelik konusuna, annelerin genelinin dinî perspektiften yaklaştıkları görülürken, kızların cevapları çeşitlilik göstermektedir. Kimileri taşıyıcı anneliğe duygusal ve faydacı yaklaşırken, kimileri de dinen yasak olduğunu kabul etmektedir. Organ nakli konusunda ise annelerin bilgi eksikliğinden kaynaklı endişelerinin olduğunu, bağış durumunda ahirette dirildiklerinde organ bütünlüğünün bozulacağı endişesi taşıdıklarını söyleyebiliriz. Annelerle kızlarının uzlaştıkları ortak nokta ise organ naklinin hayat kurtarmasıdır. Ancak kızlar bu durumda bilimi tercih ederken, annelerinin organ nakline ılımlı yaklaşıp da kendi sevdikleri dışındakilere verme konusunda tereddüt yaşadıkları sonucuna ulaşılmaktadır. Bazı anneler de iki adet olan ve kendini yenileyebilen, canlıdan organ nakline olumlu bakmaktadır. Katılımcıların görüş bildirdiği diğer bir konu ise estetikdir. Anneler bilimin karşısında dini ve sağlığı tercih ederken, kızları sağlığın yanına güzellik algısını da ekleyerek bilime ılımlı bakmaktadırlar. Her iki grupta psikolojik şiddet, damgalanma durumlarına karşın estetiği olumlamaktadır. Son olarak cinsiyet değiştirme ameliyatlarını günümüz annelerinin de onların kızlarının da uygun bulmadığını söyleyebiliriz.

İbadetlerin katılımcıların günlük hayatlarındaki yerine baktığımızda ise, annelerin ibadetlerini düzenli olarak yerine getirdikleri, özellikle farz olan namaz kılma ve oruç tutma ibadetleriyle birlikte, bireysel olarak Kur'an okuyup tesbih çektikleri görülmektedir. Katılımcı kızlar arasında ise ibadetlere yönelik çeşitlilik gözlemlenmektedir: Bazıları anneleri gibi düzenli namaz kılarken ve tesbihat yaparken, bazıları ise sadece ramazan orucunu tutmaktadır. Oruç ibadetini yerine getirmeyen K2-Kız1 dışında, diğerlerinin oruç tuttuğu anlaşılmaktadır. Namaz ibadetinin, kızlar tarafından genellikle önemli gün ve gecelerde yapıldığı, bazılarının ise namaz kılmadıkları ulaşılan diğer bir sonuçtur. Annelerin dinî anlayışında, ibadet ve dua ritüellerinde belirgin bir değişiklik gözlenmezken, kızlarının uygulamalarında geleneksel kodlarla birlikte kişisel yorumlar ön plandadır. Bu durum, genç katılımcıların dinî pratiklerini kendi yaşam deneyimleri ve dünya görüşleriyle harmanlayarak şekillendirdiklerini göstermektedir.

Dinî problemleri çözme konusunda en tercih edilir kaynağın din hocaları olmasını, dinî dinamiklerin etkisini devam ettirdiği şeklinde açıklayabiliriz. Hocalara ulaşma yolları değişse de katılımcı kızların da annelerinin de internetteki, televizyondaki, mahalledeki hocadan ya da kurumsal anlamda diyanetten bilgi edindikleri görülmektedir. Doğru bilgiye ulaşmada genellikle ilkokul mezunu anneler imamları tercih ederken, lise ve lisans eğitimi görmüş kızları dinî kitapları, interneti tercih etmektedirler. Ayrıca, günümüzde duanın manevi sıkıntıları çözmede hâlâ önemli bir rol oynadığını ve genç katılımcıların manevî problemleri çözmek için bireysel dua yöntemleri geliştirdiklerini söyleyebiliriz. Örneğin K5-Kız'ın sıkıntısını kâğıda yazıp sonra da kâğıdı yakarak sıkıntıdan kurtulduğunu düşünmesi gibi. Bu bulgular, iletişim ve yaşam tarzı farklılıklarıyla birlikte dinî pratiklerin bireyselleştiği ve öznellediği bir süreç yaşandığını ortaya koymaktadır. Ancak, K5-Kız'daki gibi, gençlerin dinî pratikleri kendi yaşamlarına entegre etme süreçlerinde, geliştirdikleri bireysel yöntemler, yeni hurafelere de kucak açabilir.

Rol model tercihlerini değerlendirdiğimiz zaman, annelerin muhafazakâr ve yaşam tarzıyla örtüşen kişileri örnek aldıkları, kızlarının ise daha çok akademik başarı, entelektüel yetkinlik ve bilimsel katkılarıyla öne çıkan kişileri; sosyal medya fenomenlerini rol model olarak seçtikleri görülmektedir. Bu durum, gençlerin dinî ve kültürel kimliklerini şekillendirirken farklı kaynaklardan ilham aldıklarını ve

bireyselleştiklerini göstermektedir. Ulaştığımız önemli bir sonuç ise kimliklerini “dindar”, “modern dindar” diye tanımlayanlardan ne annelerin ne de kızlarının herhangi bir peygamberi örnek aldığına dair açıklama yapmamasıdır. Sadece K11-Kız Hz. Muhammed’i örnek aldığını söylemiştir.

Günümüz annelerine ve onların kızlarına göre, Rize toplumunun muhafazakârlık/dindarlık algısı üç grupta değerlendirilebilir: ‘Muhafazakârlar, Dindarlar’, ‘Muhafazakâr Değiller, Dindar Değiller’ ve ‘Dindar Değiller Ama Muhafazakârlar’. Bu temaları değerlendirirken, ‘muhafazakâr’ ve ‘dindar’ kelimelerinin bazı katılımcılar tarafından aynı anlamda kullanıldığı, bazı katılımcıların ise aralarındaki farkı dile getirdiği görülmüştür. Ancak katılımcıların ifadeleri doğrultusunda, bu iki kavramın genellikle dindarlık anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. Rize’nin muhafazakâr/dindar olduğunu düşünen katılımcı kızlar, bu düşüncelerini toplumun baskıcı yapısı ile ilişkilendirmektedirler. Anneler ise, Rize’yi başka şehirlere göre daha muhafazakâr/dindar görmekte ve kızlarının belirttiği gibi Rize’deki insanların baskıcı –özellikle giyim/tesettür konusunda- yönüne vurgu yapmaktadırlar. Rize’nin muhafazakâr ve dindar olmadığını söyleyen 9 katılımcının ise bu durumu giyim/tesettür tarzındaki değişim, kız erkek ilişkileri ve ahlaki normlar üzerinden temellendirdiği ulaştığımız diğer bir sonuçtur. Son olarak, Rize’deki insanların muhafazakâr oldukları ama dindar olmadıkları konusunda katılımcı kızlardan 2’sinin uzlaştığını söyleyebiliriz. Katılımcıların, toplumun muhafazakâr yönünü geleneksel değerlere sıkı bağlılık, yeniliklere kapalı olma ve baskı kavramları üzerinden değerlendirdikleri, dindar olmamalarını ise dinî pratiklerde gösteriş yapma ve yüzeysel bir din anlayışına sahip olma bağlamında ele aldıkları gözlemlenmektedir.

Rize ilindeki muhafazakârlık dindarlık algısındaki değişime baktığımızda, muhafazakârlık bağlamında kırılmalar olsa da baskı, tutuculuk gibi olguların canlılığını koruduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanında toplumsal değişimin gençlerin giyim tercihi üzerinden varlığını gösterdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Dindarlık boyutunda ise giyim tercihleri, ahlaki yapı, kız erkek ilişkileri, ibadetleri uygulama gibi dinî pratikler dikkate alındığında toplumun önceki kuşaklara göre dinî yapısının değiştiği anlaşılmaktadır. Annelerle kızlarının uzlaştığı bir nokta ise, Rize’nin geçmişte muhafazakâr olduğu ama zamanla bu yapının değiştiğidir. Kısaca geleneksel

dindarlıkla modern dindarlığın iç içe girdiği tranzisyonel bir dindarlık ya da seküler dindarlığa doğru ilerleyen akışkan bir dindarlık tipolojisi görülmektedir.

Rize toplumundaki değişim konusunda, annelerin de onların kızlarının da hem fikir olduğu görülmektedir. Bu değişimin nedenlerini değerlendirdiğimizde en büyük payı, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasına bağlayabiliriz. Sosyal medya ve iletişim araçlarının yaygınlaşmasının, gençler üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğu ve gençlerin özgürlük arayışıyla farklı kültürleri deneyimlediği, anneler ve onların kızları tarafından buluşulan ortak noktalardan biridir. Katılımcı kızların anneleriyle aynı görüşte olmalarını, dini normlara içten içe bir bağlılık duymaları ile açıklayabiliriz. Ayrıca katılımcıların ifadelerinden, Rize'nin baskıcı yapısının karşısında özgürlüğü vadeden teknolojinin, gençlerle ailelerini karşı karşıya getirdiğini, ailenin önem verdiği değerler ile gençlerin bireysel tercihlerini çatıştırdığını söyleyebiliriz. Televizyonun, sosyal medya kadar kullanılsa da toplum üzerindeki etkisinin hâlâ devam ettiği ulaştığımız diğer bir sonuçtur. Anneler ve kızları üniversitenin, Rize'nin toplumsal yapısını değiştirdiği konusunda da ortak görüştedirler. Ancak anneler değişimi genellikle olumsuz bulurken, kızları değişimden memnun görünmektedirler.

Son tahlilde Rize'deki toplumsal değişimin günümüz annelerinde ve onların kızlarında kendini gösterdiğini söyleyebiliriz. Anneler her ne kadar muhafazakâr ve dindar tutum sergileseler de modernleşmenin izlerini de taşımaktadırlar. Onların yetiştirdiği kızları ise annelerinin ılımlı yaklaşımları neticesinde, daha modern bir din anlayışı geliştirmektedirler. Diyebiliriz ki toplumda muhafazakâr bir direnç hâlâ aktif olsa da modernleşmenin etkilerine karşı koyamamaktadır. Modernleşme, insanların hayatındaki dinî unsurları silikleştirmekte, ikinci plana atmakta, toplumsal alanda dinin görünürlüğünü azaltmaktadır. Bu durum teknolojinin içine doğan gençleri daha çok etkilemektedir. Diğer önemli bir veri ise, katılımcı kızların dinin kurallarını kendi tercihleri doğrultusunda şekillendirmeye çalışmalarıdır. Bu durumu postmodern zamanın dini kolektif bir yapıdan bireysel alana teslim etmesi olarak açıklayabiliriz. Yine de çalışmamızdaki muhafazakâr annelerin kızları için, “Anneleri gibi değiller, ama dinden tamamen uzak bir hayat da yaşamıyorlar.”, “sekülerleşiyorlar ama dinsizleşmiyorlar”, “dinî ve seküler yaşam tarzlarını beraber deneyimliyorlar” ve “kurumsal dinin karşısında bireyselleşiyorlar” önermelerini kullanabiliriz.

Öneriler

- Din sosyolojisinde alan yazına baktığımızda muhafazakâr aileler ve onların çocukları ile ilgili fazla çalışma yapılmadığı görülmektedir. Babaların ve erkek çocukların da olduğu farklı örneklem gruplarıyla çalışmalar yapılarak literatüre katkı sağlanabilir.
- Rize iliyle sınırlı olan bu çalışmamızın dışında, nicel araştırma yöntemleri kullanılarak Türkiye genelinde daha kapsamlı bir araştırma yapılabilir. Araştırmada, dindar kabul edilen şehirlerle modern şehirler, muhafazakâr aileler ve onların çocukları arasında karşılaştırmalar yapılabilir.
- Muhafazakâr aileleri çalışmamıza dâhil etme konusunda yaşadığımız zorluklara istinaden, mülakatlar yerine gözleme dayalı yöntemler tercih edilerek daha doğru sonuçlara ulaşılabilir. Çünkü muhafazakâr annelerin kızlarını ifşa etmemek için çalışmaya katılmadıkları görülmüştür.
- Araştırma sürecinde seküler ailelerin, aile yapıları, çocukları ile ilişkileri, dinî bakış açıları hakkında yeterli veriye ulaşamamıştır. Bu alanda eksikliği gidermek için seküler aileler ve çocukları ile spesifik çalışmalar yapılması gerekmektedir.
- Rize özelinde kadınların yaşadığı zorlukları, toplumsal baskının boyutlarını, muhafazakârlık ve modernleşme üzerinden ele alan bir çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülerek bu alanda çalışılabilir.
- Rize'deki değişimi daha net görmek için üç neslin karşılaştırıldığı – anne baba, çocuk, torun- nitel çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Acungil, Yavuz. *Kentsel Mekânın Hızlı Dönüştüğü Süreçlerde “Kültürel Sermaye” ve “Ekonomik sermaye” İlişkisi Tokat’ta 2000’li Yıllarda Kentsel Mekânın Dönüşümü ve “Bağ Evleri” Örneğinde Bir İnceleme*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Akdoğan, Ali. *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat*. Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Akkuş, Halil İbrahim - Uçar, Ramazan. “Dindarlık Tipolojileri Bağlamında Türk Toplumu”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 12/24 (Temmuz-Aralık 2018), 115-119. <http://dx.doi.org/10.29228/tbd.2007.24.659>
- Aktaş, Cihan. *Türbanın Yeniden İcadı*. İstanbul: Kapı Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Aktaş, Cihan. *Bacıdan Bayana: İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 8. Basım, 2019.
- Albayrak, Ahmet. “Dindarlık Tipleri Açısından Dua Formları”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/2 (Güz,2007), 189-201.
- Altaş, Nurullah - Arıcı, İsmail. “Din Eğitiminin Bilimselleşme Süreci”. *Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü - Nurullah Altaş. 37-57. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 1. Basım, 2012.
- Amman, Mehmet Tayfun. “Türkiye’de Ailenin Açık ve Örtük Sekülerleşmesinin Sosyolojik Analizi”. *Aile ve Din*. ed. M. Faruk Bayraktar. 41-71. İstanbul: Ensar, 1. Basım, 2010.
- Arı, Yılmaz. “Sekülerizm ve Din”. *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi* 11/41 (Mart 2019), 314-318. <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>
- Asanatuci, Zülal. “Başörtülü Muhafazakâr Kadınların Değişen Yaşam Biçimlerinin Serbest Zaman Kavramı Çerçevesinde İncelenmesi”. *Van İlahiyat Dergisi* 11/18 (Haziran 2023), 27-39. <https://doi.org/10.54893/vanid.1228272>
- Aslanoğlu, Hafsa Nur. “Muhafazakâr Genç Kuşağın Instagram Profilleri: Mahremiyet, Moda ve Ahlakilik İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *İlemblog* 1 (Ağustos 2016), 1-18. <https://blog.ilem.org.tr/wp-content/uploads/2018/11/genc-kusagin-instagram-profilleri-hafsanur-aslanoglu.pdf>
- Ata, Arzu. *16-24 Yaş Arası Dönemde Gençlerin Kıyafet Seçiminde Psikolojik ve Sosyolojik Etkiler*. İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Atay, Ömür. Kızıl Goncalar (Dizi film, 2023). <https://www.imdb.com/title/tt28334662>

- Avcı, Özlem. *Bir Özneleşme Örneği Olarak İstanbul'da Dindar Üniversite Gençliği*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Aydar, Hidayet. “Türklerde Anadilde İbadet Meselesi - Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Kadar-”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006), 47-65.
- Aydın, Mustafa. *Modern Bir Oluşum Olarak Muhafazakarlık*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Aydın, Nida. *Z Kuşağı ve Din*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Aydınalp, Halil. “Yerel Bir Dünyevileşme Kavramı: Özerk Dünyevileşmeler”. *Sekülerlik Tartışmaları*. ed. M. Ali Kirman ve Volkan Ertit. 153-197. Ankara: Kadim Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Ayten, Ali - Vural, M. Enes. *Ah Bu Gençler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Basım, 2023.
- Bağcı, İkrâm. *Türkiye'deki Muhafazakâr ve Seküler Gençlerin Farklı Kültürlerle Bir Arada Yaşamaya Bakışı*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Bakırcı, Mustafa. “Üç Nesilde Dinî ve Kültürel Değişim”. *Tevilat* 1/1 (2020), 155-186. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4414832>
- Balcı, Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem Akademi, 14. Basım, 2020.
- Balkanlıoğlu, Elif. *Türkiye'de Muhafazakâr Kadın Modernleşmesi ve İslami Moda Dergilerindeki Yeni Muhafazakâr Kadın*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Barbarosoğlu, Fatma. *İmaj ve Takva*. İstanbul: Profil Kitap, 15. Basım, 2020.
- Barbarosoğlu, Fatma. *Moda ve Zihniyet*. İstanbul: İz Yayıncılık, 9. Basım, 2019.
- Barbarosoğlu, Fatma. *Şov ve Mahrem*. İstanbul: Profil Kitap, 6. Basım, 2019.
- Baş, Fatih. *Merkez-Çevre İlişkisi Bağlamında Türkiye'de Sekülerleşme Eğilimleri (2000-2020 Yılları Arası Nitel Bir Araştırma)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Batur, Behçet. “Sekülerleşme Türkiye’de”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/38 (Haziran 2015), 563-572. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20153813666>
- Baudrillard, Jean. *Tüketim Toplumu*. çev. Hazal Deliceçaylı - Ferda Keskin İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık, 3. Basım, 2008.

- Bayer, Ali. *Sekülerleşme ve Din*. Ankara: İksad Yayınevi, 2022.
- Bayyigit, Mehmet. *Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Çalışma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.
- Beck, Ulrich. “Risk Toplumu”. çev. Ümit Tatlıcan. *Sosyolojide Temel Fikirler*. ed. Ümit Tatlıcan. 454-459. Bursa: Sentez Yayıncılık, 11.Baskı, 2020.
- Bell, Daniel. “Kutsalın Dönüşü”. çev. Ali Köse. *21. Yüzyılda Dinin Geleceği: Kutsalın Dönüşü*. ed. Neval Akbıyık. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Berger, Peter L. “Sekülerleşme Yanlışlandı”. çev. M. Ali Kirman. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLIX/ 1 (2008), 271-281.
- Berger, Peter L. *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*. çev. Ali Coşkun. İstanbul: Rağbet Yayınları, 4.Basım, 2011.
- Berger, Peter L. - Luckmann, Thomas. *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi: Modern İnsanın Yönelimi*. çev. Mustafa Derviş Dereli. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2.Basım, 2022.
- Bernhardt, Reinhold. “Religious ‘Multi Identity’ ”. *Journal for the Academic Study of Religion* 27/2 (November 2014), 132-152.
<https://doi.org/10.1558/jasr.v27i2.132>
- Büyükavcıoğlu, Ayşe Berra. *Dindarlık, Sosyal Sınıf ve Habitus: Nicel ve Nitel Bir Araştırma*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Cabas, Mirgün. “Şunu Bana Bir Anlat Volkan Ertit”. *YouTube*. 26 Haziran 2024. Erişim 3 Ağustos 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=wb4bZJOg-xg&t=680s>
- Canatan, Kadir vd. “Geleneksel ve Modern Ailelerde Çocuk Yetiştirme Tutumları”. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 8/16 (2020), 151-165.
- Cengiz, Fatih Çağatay. “Sekülerleşme Kavramını Türkiye Üzerinden Sorgulamak”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 23/2 (Ekim 2020), 34-66.
<https://doi.org/10.18490/sosars.818953>
- Cerrah, Lokman. *Ergenlerde Din, Dini Hayat ve Din-Toplumsal Kurumlar İlişkisine Bakış*. İstanbul: Eğitim Yayınevi, 1. Basım, 2022.
- Coştu, Yakup. “Dine Normatif ve Popüler Yaklaşım: Bir Dini Yönelim Ölçeği Denemesi”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/15 (Haziran 2009), 119-139.
- Creswell, John W. *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. çev. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir. Ankara: Siyasal Kitabevi, 6. Basım, 2021.

- Çalışkan, Mehmet. “Kur’ân Perspektifinde İman, İbadet ve Ahlâk İlişkisi”. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies* 15/93 (Kış, 2022), 221-232. <http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.63838>
- Çam, Serap Nurhan. *İslam Hukukunda Yardımcı Üreme Teknikleri ve Taşıyıcı Annelik*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Çarboğa, Hatice. *Beden Tüketimi Bağlamında Estetik Cerrahi Operasyonların Sosyolojik Analizi: Ankara İli Örneği*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Çarkoğlu, Ali - Toprak, Binnaz. *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*. İstanbul: TESEV Yayınları, 2006.
- Çarkoğlu, Ali - Kalaycıoğlu, Ersin. *Türkiye’de Dindarlık: Uluslararası Bir Karşılaştırma*. Sabancı Üniversitesi, 2009. [Rapor Kamu-religiosity-ISSP-after EK and AC-vs8-son \(sabanciuniv. edu\)](http://rapor.kamu-religiosity-issp-after-ek-and-ac-vs8-son.sabanciuniv.edu)
- Çapcıoğlu, İhsan. “Sekülerleşen Toplumda Bireyselleşen Aile”, *Turkish Studies Dergisi* 13/2 (Şubat 2018), 19-34. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13343>
- Çaylak, Melek. *Değişen Tesettür Algısı: Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Çelik, Celaleddin. “Dindarlık Tipolojilerine Metodolojik Bir Yaklaşım”. *İslamiyat Dergisi* 8/2 (Nisan-Haziran 2005), 71-90.
- Çelik, Celaleddin (ed.). *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*. Adana: Karahan Kitabevi, 1. Basım, 2006.
- Çelik, Celaleddin. “Göç, Kentleşme ve Din”. *Din Sosyolojisi El Kitabı*. ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu. 297-306. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Çelikoğlu, Nalan. *Türkiye’de Üniversite Gençliğinde Mahremiyetin Dönüşümü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Çerik, Şule. “Ailelerin Gençlere Karşı Tutumları ve Gençlerin Ailelerin Tutumlarını Algılayışlarına Yönelik Üniversite Gençliği Üzerinde Bir Araştırma”. *Ege Akademik Bakış Dergisi* 2/1 (2002), 1-17.
- Çetin, Korkmaz Saniye. vd. “Erkek Ergenlerde Cinsel Davranış ve Cinsel Bilgi Kaynakları: Sekiz Yıl Arayla Değerlendirme”. *Türk Psikiyatri Dergisi* 19/4 (2008), 390-397.
- Çetin, Nida Sümeyya. “Dindar Aile ve Modern Aile İlişkisinde Değişim ve Çatışmaları Dizi Filmler Üzerinden Okumak: Kızılılık Şerbeti”. *Medya ve Din*

Araştırmaları Dergisi 6/1 (Haziran 2023), 163-193.
<https://doi.org/10.47951/mediad.1297566>

Çevik, Mehmet Latif. “Etnisite-Din İlişkisi: Kürtlerde Dinsel Bireycilik”. *The Journal of Mesopotamian Studies* 8/1 (Mart 2023), 63-92.
<https://doi.org/10.35859/jms.2023.1265115>

Çiftçi, Şükriye Selin. *Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Sermayeler ile Ebeveyn Desteğinin Öğrencilerin Bilsem’e Yerleşmelerine Etkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Çil, Fatma. *Halk Dindarlığı Üzerine Bir Din Sosyolojisi İncelemesi: Dört Yol Örneği*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Çuhadar, Mustafa. “Postmodernizm, Dijitalleşme ve Hibrit Dindarlık”. *Tevilat Dergisi* 2/1 (2021), 67-88. <https://doi.org/10.53352/tevilat.994404>

Darende, Ömer Faruk. “Hans Mol’un Kimlik Kuramı Bağlamında Kutsal-Seküler Kimlik Dönüşümü: Menzil Nakşiliği Örneği”. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Debord, Guy. *Gösteri Toplumu*. çev. Ayşen Emekçi - Okşan Taşkent. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, 1996.

Demir, Talip. *Sosyolojik Perspektiften Postmodernite ve Din İlişkisine Yeniden Bakış*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Demirezen, İsmail. “Türkiye’de Muhafazakâr Kesimin Değişen Hayat Tarzı”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/ 2 (Aralık 2016), 547-560.
<https://doi.org/10.17218/hititsosbil.280804>

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. *Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması*. Ankara: Diyanet İşleri Yayınları, 2014.
https://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/914_1.pdf

Doğan, Şahin. “Dindarlık-Muhafazakâr Aile Değerleri İlişkisi”. *Humanitas* 4/7 (2016), 159-188. <https://doi.org/10.20304/husbd.15554>

Doğan, Şahin. “Muhafazakârlık, Aile ve Kadın (Çankırı Örneği)”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/ 2 (2015), 170.

Doğan, Gülperi. *Liseli Gençlerde Günah Algısı (Elbistan Örneği)*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Duman, Mehmet Zeki. *Kuşak Çatışması: X ve Z Kuşağı Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2. Basım, 2022.

- Duman, Mehmet Zeki - Güngörmez Akosman, Bengül. *Gençlerde Din ve Dindarlık Z Kuşağı Örneği*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 1.Basım, 2022.
- Durkheim, Emile. “Toplumsal Dayanışma”. çev. Ümit Tatlıcan. *Sosyolojide Temel Fikirler*. ed. Ümit Tatlıcan. 114-122. Bursa: Sentez Yayıncılık, 11. Basım, 2020.
- Durmuşoğlu, Kadriye. *Türkiye’de Sosyal Değişim Sürecinde Sekülerleşme Eğilimleri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Ekinci, İsmail. “Sekülerleşme ve Din”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (Haziran 2018), 320-337.
- Ekinci, Yusuf. *Kürt Sekülerleşmesi: Kuşak Farklılaşması Bağlamında Diyarbakır’da Dini Değişim*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Ekinci, Yusuf. *Kürt Sekülerleşmesi: Kürt Solu ve Kuşakların Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1. Basım, 2022.
- Eldemir, Funda. *Teknolojik Gelişmelerin “Muhafazakâr” Kadınların Hayat Tarzına Etkisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Engin, Yahya. *Sosyal Medya Kullanıcılarında Dijital Kimlik Olgusu ve Toplumsal Olaylar Bağlamında İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Erdoğan, Erol. *N’apsak Bu Gençleri? Gençlerle İlgili Ön Yargıların Analizi*. İstanbul: İz Yayıncılık, Basım, 2022.
- Erkan, Erol. *Gençlerde Tüketim ve Din*. İstanbul: Hiperyayın, 1. Basım, 2018.
- Erkan, Erol. “Sekülerleşme Teorileri Perspektifinden Türkiye’de Dindarlık”. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences* 20/4 (Ekim 2021), 1557-1570. <https://doi.org/10.21547/jss.962845>
- Ertit, Volkan. *Endişeli Muhafazakârlar Çağı Dinden Uzaklaşan Türkiye*. Ankara: Orient Yayınları, 7. Basım, 2020.
- Ertit, Volkan. *Sekülerleşme Teorisi Sekülerleşen Türkiye’nin Analizi*. Ankara: Liberte Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Ertit, Volkan. “Türkiye’nin Sekülerleşme Pratiği”. *Sekülerleşme Tartışmaları*. ed. M. Ali kirman - Volkan Ertit. 267-329. Ankara: Kadim Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Ertit, Volkan. “Peter Berger Ve Sekülerleşme”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 16/1 (Aralık 2020), 194-214.

- Ete, Hatem - Yargı, Abdullah. *Türkiye’de Dindarlık Algısı*. İstanbul Politikalar Merkezi, 2023. <https://www.ankaraenstitusu.org/turkiyede-dindarlik-algisi/>
- Evrensel. “Rize’de Kadın Cinayeti”. Erişim 12 Temmuz 2024. <https://www.evrensel.net/haber/463548/rizede-kadin-cinayeti>
- Gardet, Louis. “İman”. çev. Selim Özarslan, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (Haziran 1999), 315-324.
- Giddens, Anthony. *Sosyolojide Temel Kavramlar*. çev. Ali Esgin. Ankara: Phoenix, 2. Basım, 2016.
- Goffman, Erving. *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. çev. Barış Cezar. İstanbul: Metis Yayınları, 4. Basım, 2021.
- Goffman, Erving. *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. çev. Levent Ünsaldı vd. Ankara, Heretik Yayınları, 7. Basım, 2022.
- Göle, Nilüfer. *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*. çev. Erkal Ünal. İstanbul: Metis Yayıncılık, 3. Basım, 2017.
- Göle, Nilüfer. *Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine*. İstanbul: Metis Yayıncılık, 5. Basım, 2021.
- Göle, Nilüfer. *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*. İstanbul: Metis Yayıncılık, 14. Basım, 2019.
- Gönen, Elif Duru. “Y Kuşağının Şifresi Çözülüyor”. *Kuşaklar Çatışması Kuşaklararası İlişkiler Eğitimi ve Sosyolojisi*. ed. Mahmut Tezcan. 79-81. Ankara: Anı Yayıncılık, 1. Basım, 2016.
- Greil, Arthur L. - Davdman, Lynn. “Kimlik ve Din”. çev. Abdullah Özbolat-Saffet Kartopu. *Kimlik ve Din*. ed. Abdullah Özbolat - Mustafa Macit. 3-38. Adana: Karahan Kitabevi, 2. Basım, 2022.
- Gülen, Ahmet Yalçın. *Kentleşme Sürecinde Dinî Tutum ve Davranışların Değişimi (Ankara Örneği)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Güloğlu, Mehmet Fatih. *Kentte Kalış Süresi ve Sekülerleşme: Seyhan Örneği*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Günay, Ünver. “Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Özel Sayısı* 41/4 (Aralık 1999), 91-118.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 18. Basım, 2023.
- Görmez, Şehval. “Bir Ayda Kaderinizi Değiştirin”. *YouTube*. 2 Ocak 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=cock19YWX28&t=323s>

- Haberler.com. “İstanbul'da Yapılan Türkiye'nin İlk Eşcinsel Evlilik Düğünü”. Erişim 11 Temmuz 2024. <https://www.haberler.com/soguk-haber/istanbul-da-yapilan-turkiye-nin-ilk-escinsel-6521110-haberi>
- Habertürk, “Muhafazakâr Burjuvazinin Reina'sı”. Erişim 26 Kasım 2023. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/863812-muhafazakar-burjuvazinin-reinasi>
- Habertürk. “Oksimoron Ne Demek, Ne Anlama Gelir? Oksimoron Kelimesi TDK Sözlük Anlamı Nedir?”. (Erişim 22 Temmuz 2024). <https://www.haberturk.com/ne-demek/oksimoron-ne-anlama-gelir>
- Hacıoğlu, Semra. *Sekülerleşme Sürecinin Muhafazakâr Kadın Algısı Üzerindeki Etkileri*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Hasanov, Behram. “‘Hafıza Zinciri’ni Baypas Etmek: Türkiye’de Yeni İnanma ve Dindarlık Biçimleri”, *Sekülerleşme Tartışmaları*, ed. M. Ali Kirman. 219-238. Ankara: Kadim Yayınları, 1. Basım, 2019.
- İci, Sevgi. *Gençlerin Kıyafet Tercihleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Cumhuriyet Üniversitesi Örneği*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- İmamoğlu, Abdulvahit. “Genç Yetişkinlikte Kimlik Oluşumu”. *Modern Çağda Gençliğin Anlam Arayışı*. ed. Süleyman Taşkın - Sadi Yılmaz. 79-92. Ankara: Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- Kahraman, Ahmet Burak vd. “Tüketim Kültürü Ekseninde Estetik Algısı”. *Temaşa Felsefe Dergisi* 20 (Aralık 2023), 236-255. <https://doi.org/10.55256/temasa.1371933>
- Kandil, Zahide. *Rol-Model Almada ve Benliğin Sunumunda Yeni Bir Alan Olarak Instagram*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kara, Feyza. *Aynı Kan Farklı Dünyalar: Muhafazakâr Aile ve Gençleri*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Karaboğa, Mehmet Tahir. “Lise Öğrencilerinin Rol Model Tercihlerine İlişkin Bir Çalışma”. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 15/2 (Ağustos 2019), 363-391. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.537859>
- Karakaya, Handan. “Türkiye’de Dindar Burjuva ve Kadın”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 28/2 (Temmuz 2018), 211-229. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.460944>
- Karakaya, Semra. *Dindarlık ve Kişilik Arasındaki İlişki, Allport ve Fromm’un Karşılaştırmalı Analizi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

- Karakoyunlu, Betül. “Seküler, Dindar ve Akışkan Dindar Kimliğin Kendini Gündelik Yaşam Pratikleri Üzerinden Üretimi: Kızılılık Şerbeti Örneği”. *Eskiye* 50 (Eylül 2023), 747-768. <https://doi.org/10.37697/eskiye.1228068>
- Karaman, Hüseyin. “Mehmet Akif Ersoy’un Gençlik Tasavvuru”. *Modern Çağda Gençliğin Anlam Arayışı*. ed. Süleyman Taşkın vd. 44-50. Ankara: Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.
- Karcı, Cem. *Ömer* (Dizi Film, 2023). <https://www.imdb.com/title/tt22719788>
- Kardaş, Rukiye. *Zygmunt Bauman’ın “Bireyselleşmiş Toplum” Kavramsallaştırması Işığında Bireyselleşmiş Din ve Dindarlık Değerlendirmesi*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Kaya, Mevlüt. “Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (Ocak 1997), 193-204. <https://doi.org/10.17120/omuifd.20359>.
- Kılıç, Ahmet Faruk. “Yeni Muhafazakâr Ailenin Ortaya Çıkış süreci Sakarya Örneği”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 9/36 (Nisan-Mayıs-Haziran 2013), 169-189.
- Kırvavaç, Hakan. *Kızılılık Şerbeti*. (Dizi Film, 2022). https://www.imdb.com/title/tt21764074/?ref_=fn_al_tt_1
- Kırış, Şemsettin. “Sünnet Perspektifinden ‘Seküler Dindarlık’ Üzerine Bazı Düşünceler”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/4 (Kasım 2018), 2454-2473. <https://doi.org/10.15869/itobiad.450787>
- Kırış, Şemseddin - Dilek, Serkan. “Dindarlık Tipolojileri Bağlamında Üniversite Gençliğinin Dindarlık Algıları”. *Turkish Studies Comparative Religious Studies* 14/3 (2019), 497-519. <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.24819>
- Koç, M. Bahaddin. *Dindar Ailelerin Çocuklarında Karşı Cins Arkadaşlık Algısı (Lise Son Sınıf Öğrencisi Gençler Üzerine Bir Araştırma)*. Konya: : Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Konut, Cuma. *Din ve Sekülerlik Bağlamında Eğlence Kültürü: Gaziantep Düğünleri Örneği*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Köse, Ali. “XXI. Yüzyıl Türkiye’sinde Gelenekle Modernite Arasında Din Algıları ve Dindarlık Formları: Sosyolojik Bir Bakış”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (Aralık 2015), 5-27. <https://doi.org/10.15370/muifd.28848>
- Kur’ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 17. Basım, 2009.

- Kurt, Abdurrahman. “Örgütlü İş Adamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme”. Dindarlık Olgusu. ed. Hayati Hökelekli. 265-277. Bursa: Kurav Yayınları, 2006.
- Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*. Bursa: Dora Yayınları, 1.Basım, 2011.
- Kurt, Hasan. “Taklidi İmanın Tahkiki İmana Dönüşmesi”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Şubat, 2012), 1-15.
- Küçük, Ayşe Hanım. *Muhafazakâr Kadınların Sosyal Medya Kullanım Pratikleri: Şanlıurfa Örneği*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Laleoğlu, Fatma Zehra. *Bir Kimlik Tanımı Olarak Muhafazakârlığın Dönüşümü: Muhafazakâr Ailelerin Muhafazakâr Çocukları*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Léger, Danièle Hervieu. “Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler”. çev. Halil Aydınalp. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Ocak 2004), 45-58
- Luckmann, Thomas. *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Sorunu*. çev. Ali Coşkun vd. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Malkoç, Mehmet. “Gençliği Dini Değerlerden Uzaklaştıran Sebepler”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (Ağustos 2019), 252-268.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 5. Basım, 2021.
- Mead, George Herbert. “Sembolik Etkileşimcilik”. çev. Ümit Tatlıcan. *Sosyolojide Temel Fikirler*. ed. Ümit Tatlıcan. 333-340. Bursa: Sentez Yayıncılık, 11. Baskı, 2020.
- Meriç, Nevin. *Modernleşme, Sekülerleşme ve Protestanlaşma Sürecinde Değişen Kentte Dini Hayat ve Fetva Soruları*. İstanbul: Yayınları, 1. Basım, 2005.
- Meydan, Hasan - Aydın, Sare. “Üniversite Gençliğinin Kurumsal ve Öznel Dindarlığa Bakışı ve Etkileyen Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 299-323. <https://doi.org/10.33460/beuifd.726749>
- MGS, MGS Software. “En Çok Kullanılan Sosyal Medya Uygulamaları”. Erişim 17 Aralık 2023. <https://mgssoftware.net/en-cok-kullanilan-sosyal-medya-uygulamalari>
- Nişancı, Zübeyir. *Sayılarla Türkiye’de İnanç ve Dindarlık*. International Institute of Islamic Thought & Mahya Yayıncılık, 2023. <https://iiit.org/wp-content/uploads/Turkish-Faith-and-Religiosity-in-T%C3%BCrkiye.pdf>

- Northbourne, Lord. *Modern Dünyada Din*. çev. Şahabettin Yalçın. İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Basım, 2003.
- Odabaşı, Fatma. “Muhafazakâr Ailelerin ‘Dijital Yerli’ Çocukları Z Kuşağı Üzerine Nitel Bir Çalışma”. *Toplum Bilimleri* 29 (2020), 66-100. <http://dx.doi.org/10.29228/tbd.2007.48073>
- Oğuz, Tarkan. *Gençlik Kültürünün Yeniden Üretilmesi Sürecinde Popüler Gençlik ve Müzik Dergilerinin Dönemsel Perspektiften incelenmesi: Hey ve Blue Jean Dergileri Örneği*. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Okçu, Birgül. *Dinî Gruba Mensup Bireylerde Dini İnanç, Tutum ve Davranış Açısından Kuşaklar Arası Farklılaşma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Okur, Kaşif Hamdi. “Temel Fıkıh Kaynaklarına Göre İbadetin Dili”. *Dinî Araştırmalar Dergisi* 1/3 (Ocak- Nisan 1999), 171-203.
- Okutan, Birsan Banu. “Popüler Kültürden Kültür Endüstrisine: Dini Kimlik ve Kadın”, *Kimlik ve Din*, ed. Abdullah Özbolat - Mustafa Macit. 215-240. Adana: Karahan Kitabevi, 2. Basım, 2022.
- Ostwalt, Conrad. “Seküler Çan Kuleleri”. çev. Ali Köse. *21. Yüzyılda Dinin Geleceği: Kutsalın Dönüşü*. ed. Neval Akbıyık. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Öz, Halime Güven. “Çoğul Modernlikler Bağlamında Muhafazakâr Moda Dergilerindeki Toplumsal Cinsiyet Algısı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/57. (Haziran 2018), 289- 296. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2447>
- Öz, Nedim. “Modern-Seküler Süreçte Ailenin Çözülmesi”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Şubat 2019), 795-835. <http://dx.doi.org/10.29228/k7auifd.28>
- Özbey, Kerem. “Türkiye’de İslami Muhafazakâr Modernleşme ve Tüketim: Süreklilik ve Değişim”. *Sosyal Bilimlerde Akademik Çalışmalar*. 380-399. ed. Türkan Erdoğan Cetinje, Montenegro: İvpe Yayınevi, 2020.
- Özkan, Feyza Nur Alparslan. *Sekülerleşmede Yeni Boyutlar: Dindarların Sekülerleşmesi Süreci*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Özbolat, Abdullah. *Kapitalizme Eklemlenme: Dindar Orta Sınıfta Tüketim Kültürü*. Adana: Karahan Kitabevi, 1. Basım, 2015.
- Özbolat, Abdullah. “Dindar ve Seküler: Tüketim Kültüründe Müslüman Kimliğinin Dönüşümü”. *Kimlik ve Din*. ed. Abdullah Özbolat- Mustafa Macit. 241-292. Adana: Karahan Kitabevi, 2. Basım, 2022.

- Özbolat, Abdullah .“Tüketim Bağlamında Dindarlığın Dönüşümü”. *Birikim Dergisi* (Erişim: 9 Ocak 2024). <https://birikimdergisi.com/guncel/1127/tuketim-baglaminda-dindarligin-donusumu>
- Özdemir, Ufuk. “Türkiye’de Kadın Kıyafetinde Modernleşme Süreci ve Medyanın Etkisi”. *Yeni Asya Köprü* (12 Ağustos 2023). <https://www.koprudergisi.com/guz-2003/page/2/>
- Özüdoğru, Büşra. *Farklı Nesillerde Tesettür Algısı*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Paker, İrem Begüm Tükel. *Yeni Muhafazakâr Gençlik Kültürü: (İzmir’deki Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma)*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Peker, Hüseyin. “Kur’an’a Göre Dindarlığın Boyutları”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Temmuz- Aralık 2012), 41-49.
- Perspektif. “Seküler Dindarlık”. (Erişim 13 Aralık 2023). <https://www.perspektif.online/sekuler-dindarlik-2/>
- Pişkin, Yasin. *Kuran’da Karakter İnşası*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Polat, Sait. “Klasik Ve Açık Teizm Bağlamında Tanrı’nın Bilgisi ve İnsanın Özgürlüğü”. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 16 (Güz, 2021), 286-307.
- Postallı, Büşra. *Abdullah Harmanlı Öykülerinde Taşra Ve Kentleşme İlişkileriyle Şekillenen Genç Müslüman Tip*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Ritzer, George - Stepnisky, Jeffery. *Sosyoloji Kuramları*. çev. Himmet Hülür. Ankara: De Ki Basım Yayın, 10. Basım, 2019.
- RTÜK, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu. “*Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması-(2006)*”. Ankara: T.C. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Kamuoyu Yayın Araştırmaları ve Ölçme Dairesi Başkanlığı, 2006. <https://www.rtuk.gov.tr/Media/FM/Birimler/Kamuoyu/televizyon-izleme-egilimleri-arastirmasi-20060053.pdf>
- RTÜK, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu. *Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması-2018*. Ankara: T.C. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Kamuoyu Yayın Araştırmaları ve Ölçme Dairesi Başkanlığı, 2018. <https://www.rtuk.gov.tr/Media/FM/Birimler/Kamuoyu/televizyonizlemeegilimleriarastirmasi2018.pdf>
- Saldana, Johnny. *Nitel Araştırmacılar İçin Kodlama El Kitabı*. çev. Aysel Tüfekçi-Süleyman Nihat Şad. Ankara: Pegem Akademi, 3. Basım, 2023.

- Saraçoğlu, Murat. *Ferhunde Hanım ve Kızları* (Dizi Film, 2017). <https://www.imdb.com/title/tt8960568>
- Sayın, Önal. “Moda Ye Toplumsal Katmanlar”. *Sosyoloji Dergisi* 5 (Mart 1994), 99-109.
- SEKAM, Sosyal Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi. *Türkiye’de Gençlik: Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri*. İstanbul: SEKAM Yayınları, 1. Basım, 2016. <https://sekam.com.tr/images/resimler/468b1dd1.pdf>
- Sekiz, Esra. *Türkiye’de Muhafazakâr Kadınların Feminizm Algısı*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Shulman, David - Hewitt, John P. “Benlik ve Toplum Sembolik Etkileşimci Sosyal Psikoloji”. çev. Büşra Aktaş. İstanbul: Bilge Yayıncılık, 1. Basım, 2019.
- Sırma, İhsan Süreyya. “Gençliğin Problemleri”. *Modern Çağda Gençliğin Anlam Arayışı*. ed. Süleyman Taşkın vd. 41-43. Ankara: Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.
- Sönmez, Hacer. *İmam Hatip Gençliğinin Dini Kimlik Oluşumunda Sosyal Medyanın Etkisi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Stark, Rodney. “Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme”. çev. Ali Köse. *21. Yüzyılda Dinin Geleceği: Kutsalın Dönüşü*. ed. Neval Akbıyık. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Sungur, Erol. *Postmodern Tüketim Anlayışında Dindar Yaşam Biçimleri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Subaşı, Selda Tunç. “Telefonda Takılmak: Boş Zaman, Hegemonya Ve Gençlik Kültürü”. *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi* 6/2 (2019), 337-353.
- Swartz, David. *Kültür ve İktidar Pierre Bourdieu’nun Sosyolojisi*. çev. Elçin Gen. İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Basım, 2018.
- Şahin, Kamil. *Türkiye’de Gençliğin Muhafazakâr Eğilimleri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Şan, Mustafa Kemal. “Sekülerleşme Karşısında Türkiye Gerçeği”. *Tezkire Dergisi* 77 (Temmuz-Eylül 2021), 79-114.
- Şen, Seher. *Din ve Sekülerleşme: Lise Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Kocaeli ili İzmit ilçesi örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- Şengül, Fatma Nur. “Türkiye’de Ampirik Anlamda Gerçekleştirilen Sekülerleşme Çalışmalarına Dini Sosyolojik Bir Bakış”. *Journal of Analytic Divinity* 5/3 (Aralık 2021), 9-27. <https://doi.org/10.46595/jad.936052>
- Şerefli, İsmail. *30-40 Yaşlar Arası Kardeşlerde İnanç-Korku İlişkisi (Sakarya Örneği)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1-4 (1962), 141-152.
- Taş, Kemalettin. “Türkiye’de Dindarlık Algıları”. *IV. Din Şurası Tebliğ Ve Müzakereleri*. 269-286. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2009.
- Taş, Kemalettin. “Dindarlığa Yüklenen Anlamlar: Üniversite Öğrencileri Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma”. *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2010), 47-62.
- Tekin, Mustafa. “Dindarlık Bağlamında Amel-i Salih Kavramına Sosyolojik Bir Yaklaşım”. *Dindarlık Olgusu (Sempozyum Tebliğ Ve Müzakereleri)*. ed. Hayati Hökelekli. 7/ 49-63. Bursa: Kurav Yayınları, 2006.
- Tezcan, Mahmut. *Gençlik Kültür ve Toplum*. Ankara: Anı Yayıncılık, 1.Basım, 2015.
- Tezcan, Mahmut. “Bugünkü Gençlik”. *Kuşaklar Çatışması Kuşaklararası İlişkiler Eğitimi ve Sosyolojisi*. ed. Mahmut Tezcan. 85-98. Ankara: Anı Yayıncılık, 1. Basım, 2016.
- TİAK, Televizyon İzleme Araştırmaları Anonim Şirketi. *TİAK Televizyon İzleme Ölçümü 2020 Yıllığı*. İstanbul: Kantar Media, 2021. <https://tiak.com.tr/upload/files/2020yillik.pdf>
- TİAK, Televizyon İzleme Araştırmaları Anonim Şirketi. *TİAK Televizyon İzleyici Ölçümü 2023 Yılı Televizyon İzleme Davranışları Özet Veriler*. İstanbul: Kantar Media, 2024. <https://tiak.com.tr/upload/files/kunye.pdf>
- Tur, İbrahim - Kaya, Furkan. “Thomas Luckmann’ın Görünmeyen Din Kavram-sallaştırmasına Genel Bir Bakış”. *Universal Journal of Theology* 6/2 (2021): 73-91.
- TRT Haber. “Altındağlı Kadınlar Buluşup Bisiklet Sürüyor”. Erişim 11 Aralık 2023. <https://www.trthaber.com/haber/yasam/altindagli-kadinlar-bulusup-bisiklet-suruyor-425363.html>
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri 2022* (24 Şubat 2023). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2022-49437>

- Tulunoğlu, Deniz. *Kentleşme Sürecinde Aile Yapısındaki Değişim (Maltepe Örneği)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Tunçtan, Fatma. “Muhafazakâr Kadının Gündelik Yaşam Pratikleri Üzerine Nitel Bir Araştırma”. *Sosyolojik Bağlam Dergisi* 2/2 (Temmuz 2021), 18-33. <https://doi.org/10.52108/2757-5942.2.2.2>
- Turner, Bryan S. *Din ve Modern Toplum*. çev. Arzu Tüfekçi. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 1. Basım, 2017.
- Türk, Nuri. *Popüler Dizi-Filmlerin Lise Öğrencilerinin Rol-Model Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi: Onun Gibi Olsam*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Uğurlu, Mevlüt. *Seküler Bir Ortam Olarak Üniversitede Dindar Öğrencilerin Var Olma Pratikleri (ODTÜ Örneği)*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Uğurlu, Mevlüt. “Dindar Öğrencilerin Seküler Kamusal Alan Deneyimleri: ODTÜ Örneği”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (Aralık 2023), 66-95. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1327765>
- Uygun, Ayşe. *Kentleşme Sürecinde Ahlaki Değerler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Ünal, Mehmet Süheyl. *Modern Toplumda Dinsel Bireycilik*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Ünal, Mehmet Süheyl. “Dinsel Bireycilik: Tehdit Mi, Fırsat Mı?”. *Dini Araştırmalar* 13/37 (Temmuz - Aralık 2010), 5-18.
- Yalçı, Abdurrahman. “Postmodern Gündelik Hayatta Normalin Zorbalığı”. *Mütefekkir* 9/17 (2022), 177-198. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1128649>
- Yalçı, Abdurrahman. *Türkiye’de Başörtüsünü Çıkaran Kadınlar: Fenomenolojik Bir Durum Çalışması*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2024.
- Yapıcı, Asım. “Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi* 2/2 (Temmuz- Aralık 2002), 75-118.
- Yapıcı, Asım. “Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinin Anlam Dünyasında Dinin Yeri (Çukurova Üniversitesi Örneği)”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Haziran 2009), 1-37.
- Yapıcı, Şenay. “Türk Toplumunda Aile ve Eğitim İlişkisi”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/4 (2010), 1544-1570. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1495>

- Yapıcı, Asım. “Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Temmuz-Aralık 2012), 1-41.
- Yapıcı, Asım. “Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”. *İlahiyat Akademi Dergisi* 12 (Aralık 2020), 1-44.
- Yazıcı, Ramazan. “Muhafazakâr Dindarlık Üzerine Mülâhazalar-Türkiye Toplumunun Muhafazakârlığına Eleştirel Bir Bakış-”. *İktibas* 518 (Şubat 2022), 1-11.
- Yenen, İbrahim. “Zaman ve Dindarlık İlişkisi: Ramazan Dindarlığı”, *Ekev Akademi Dergisi* 19/62 (Bahar 2015), 601-616.
- Yeni Şafak. “Siyaset Dışı Değil Siyaset Üstü Kurumuz”. (Erişim 22 Aralık 2023). <https://www.yenisafak.com/gundem/siyaset-disi-degil-siyaset-ustu-kurumuz-262482>
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 8. Basım, 2011.
- Yıldız, Ebru. *Tüketim Kültürü Bağlamında İslami Muhafazakâr Kadın Dergilerinde Kadın Bedeninin Kurgulanması: Âlâ Ve Aysha Dergileri Örneği*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yılmaz, Sinan. *Türk Ailesinin Dönüşümü ve Din*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Yılmaz, Musa - Akyüz, Niyazi. “Kent Olgusu ve Kent-Din İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”. *Journal of Analytic Divinity* 6/2 (Aralık 2022), 9-34. <https://doi.org/10.46595/jad.1118445>
- Yüzlü, Tuğba. *Modernleşirken Dindar Kalmak: 2000’lerin Türkiye’sinde Din-Ekonomi İlişkisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Zavalsız, Mesut. “Gençlerin Dine Bakışı: Üniversite Örneklemini Üzerine Bir Saha Araştırması”. *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 8 (Aralık 2023), 11-44. <https://doi.org/10.59379/tdpd.1274362>
- Zorlu, Abdulkadir. *Tüketici Davranışlarını Etkileyen Sosyo-Kültürel Faktörler: Ankara Hipermarketler Örneği*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Zuckerman, Phil. *Din Sosyolojisine Giriş*. çev. İhsan Çapcıoğlu – Halil Aydınalp. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2009
- Walter Schmidt-Matthew R. Miles, “Religious Identity and Descriptive Representation”. *Religion and Politics Section of the American Political*

Science Association 10/1 (August 2016), 1-36.
<http://dx.doi.org/10.1017/S1755048316000468>

Weber, Max. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. çev. Can Büyükbay. İstanbul: Karpa Yayıncılık, 1. Basım, 2021.

Wilson, Bryan. “Laikleşme/Sekülerleşme”. çev. Ümit Tatlıcan. *Sosyolojide Temel Fikirler*. ed. Ümit Tatlıcan. 302-309. Bursa: Sentez Yayıncılık, 11. Basım, 2020.

EKLER

Ek-1. Örnekleme grubundaki annelere sorulan mülakat soruları

Demografik Sorular: Ad-Soyad, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, aylık gelir.

1. Dini açıdan kendinizi nasıl tanımlarsınız? Dindar, deist, ateist, muhafazakâr, seküler, modern, modern dindar veya bunların dışında kendinizi dini açıdan nasıl tanımlarsınız? Kendinizi bu kategoriye yerleştirmenizin nedenlerini söyler misiniz?
2. Peki, siz kızınızı dini açıdan nasıl tanımlarsınız? Bu tanımlamanızın nedenlerini açıklar mısınız?
3. Kızınızla ne tür fikir ayrılıkları yaşıyorsunuz? Hangi konularda fikir ayrılığı yaşadığınızı açıklayıp yorumlar mısınız?
 - Sizin ve kızınızın, dini açıdan aranızda anlaşamadığınız ne tür konular vardır? (Düşünsel, fıkırsel, siyasi...)
4. Sizce günümüzde, eski kuşakla yeni kuşağın, dini konulara yaklaşımları arasında ne tür farklılıklar bulunmaktadır?
 - Anne babalarla gençlerin (kuşaklararası çatışma yaşadıkları) en çok çatıştıkları dini konular hakkında neler söylersiniz? Birkaç örnek verebilir misiniz?
5. Sizce günümüzde gençlerin (yeni kuşağın; x,y,z) dini açıdan, en dikkat çeken ve göze çarpan yanlışları nelerdir?
6. Tanımladığınız (modern, seküler, vb.) şekliyle kızınızın ailesi olmak olumlu veya olumsuz açıdan sizi gündelik hayatınızda nasıl etkilemektedir?
7. Sizin dini anlayışınızın, kızınızın bireysel tercihleri üzerinde nasıl bir etkisinin olduğunu düşünüyorsunuz?
8. Kızınızın yaşam tarzı ve bireysel tercihleri konusunda en çok rahatsız olduğunuz durumlar nelerdir? Bu tür durumlara birkaç örnek verebilir misiniz?
9. Giyim kuşam anlayışı konusunda kızınızla ne tür çatışmalar yaşadınız? Veya bu konuda kızınızla aranızdaki farklılıklar nelerdir?
10. Eğlence tercihinizde kızınızla farklılıklar yaşıyor musunuz? Kızınızın eğlence tercihi ve dininiz arasında herhangi bir gerilim/ne tür gerilimler yaşadınız/yaşarsınız?
11. Bilimsel gelişmelerle dininizin çeliştiğini düşündüğünüz durumlarda nasıl bir yol izlersiniz? Organ nakli, taşıyıcı annelik, estetik ameliyatlar, ...

12. Şu ana kadar kızınızın yapmayı isteyip de yapamadığı veya sizin tarafından izin verilmeyen ne tür davranışları, istekleri vardır? Örneğin, kafeye gitmek, bisiklet binmek, arkadaşta kalmak gibi.

- (İzin verip vermemedeki nedenler) Böyle karar vermenizin nedenlerini neye bağlarsınız?

13. Size göre kadının dini ve kimliksel açıdan toplumumuzda en çok karşılaştığı zorluklar nelerdir?

- Sizce gençler bu tür zorlukları aşmak için ne tür stratejiler izlemektedirler?

14. Günlük hayatınızda ibadetlerin yeri hangi konumdadır?(Sürekli ibadetlerimi yaparım gibi Mesela; beş vakit namazımı kılarım, oruç tutarım, kuran okurum.)

15. Dini konularla ilgili bir problemle karşılaştığınızda bu problemi çözmek için nasıl bir yol tercih edersiniz? Örneğin, kitaba bakmak, internete bakmak, bir din görevlisine sormak, arkadaşına sormak.

16. Gündelik hayatınızda sizi çok bunaltan bir sorunla karşılaştığınızda bu sorunu nasıl çözmeye çalışırsınız? (Örneğin; ailemle paylaşıyorum, arkadaşlarımla paylaşıyorum, dua ederim.)

- Manevi açıdan herhangi bir zorlukla karşılaştığınızda bu sorunu nasıl çözmeye çalışırsınız?

17. Rol model aldığınız herhangi bir fikir adamı, dini bir kimlik, bir sanatçı, bir kişi olup olmadığı konusunda neler söylersiniz? (Örnek aldığınız biri var mı?)

18. Rize’ deki insanların dini tutum ve davranışları ile kendi dini tutum ve davranışlarınız arasında ne tür benzerlikler ve farklılıklar görüyorsunuz?

- “Rize muhafazakâr/dindar bir şehirdir” ifadesini nasıl değerlendirirsiniz?

19. Son olarak konuştuğumuz bu konular etrafında eklemek istediğiniz veya söylemek istediğiniz, şöyle olsaydı dediğiniz bir durum var mı?

Ek-2. Örneklem grubundaki kızlara sorulan mülakat soruları

Demografik Sorular: Ad- Soyad, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, aylık gelir.

1. Dini açıdan kendinizi nasıl tanımlarsınız? Dindar, deist, ateist, muhafazakâr, seküler, modern, modern dindar veya bunların dışında kendinizi dini açıdan nasıl tanımlarsınız? Kendinizi bu kategoriye yerleştirmenizin nedenlerini söyler misiniz?
2. Peki, siz ailenizi dini açıdan nasıl tanımlarsınız? Bu tanımlamanızın nedenlerini açıklar mısınız?
3. Ailenizle ne tür fikir ayrılıkları yaşıyorsunuz? Hangi konularda fikir ayrılığı yaşadığınızı açıklayıp yorumlar mısınız?
 - Sizin ve ailenizin arasında dini açıdan anlaşılamadığınız ne tür konular vardır? (Düşünsel, fikirsel, siyasi...)
4. Sizce günümüzde, gençlerle anne babaların dini konulara yaklaşımları arasında ne tür farklılıklar bulunmaktadır?
 - Gençlerle anne babaların en çok çatıştıkları dini konular hakkında neler söylersiniz? Birkaç örnek verebilir misiniz?
5. Sizce günümüzde anne babaların ve büyüklerin (eski kuşağın) dini açıdan, en dikkat çeken ve göze çarpan yanılgıları nelerdir?
6. Muhafazakâr bir ailenin kızı olmak olumlu veya olumsuz açıdan sizi gündelik hayatınızda nasıl etkilemektedir?
7. Ailenizin dini anlayışının, sizin bireysel tercihleriniz üzerinde nasıl bir etkisinin olduğunu düşünüyorsunuz?
8. Yaşam tarzınız ve bireysel tercihleriniz konusunda ailenizin size karışmasından en çok rahatsız olduğunuz durumlar nelerdir? Bu tür durumlara birkaç örnek verebilir misiniz?
9. Giyim kuşam anlayışı konusunda ailenizle ne tür çatışmalar yaşadınız? Veya bu konuda ailenizle aranızdaki farklılıklar nelerdir?
10. Eğlence tercihinizde aileniz ve dininiz arasında herhangi bir gerilim/ne tür gerilimler yaşadınız/yaşarsınız?
11. Bilimsel gelişmelerle dininizin çeliştiğini düşündüğünüz durumlarda nasıl bir yol izlersiniz? Organ nakli, taşıyıcı annelik, estetik ameliyatlar, ...

12. Şu ana kadar yapmayı isteyip de yapamadığınız veya aileniz tarafından izin verilmeyen ne tür davranışlar, istekler vardır? Örneğin, kafeye gitmek, bisiklet binmek, arkadaşta kalmak gibi.

- (İzin verip vermemedeki nedenler) böyle bir sonuçla karşılaşmanızın nedenlerini neye bağlarsınız?

13. Size göre kadının dini ve kimliksel açıdan toplumumuzda en çok karşılaştığı zorluklar nelerdir?

- Sizce gençler bu tür zorlukları aşmak için ne tür stratejiler izlemektedirler?

14. Günlük hayatınızda ibadetlerin yeri hangi konumdadır?(Sürekli ibadetlerimi yaparım gibi Mesela; beş vakit namazımı kılarım, oruç tutarım, kuran okurum.

15. Dini konularla ilgili bir problemle karşılaştığınızda bu problemi çözmek için nasıl bir yol tercih edersiniz? Örneğin anne babaya sormak, internete bakmak, bir din görevlisine sormak, arkadaşla sormak.

16. Gündelik hayatınızda sizi çok bunaltan bir sorunla karşılaştığınızda bu sorunu nasıl çözmeye çalışırsınız? (Örneğin; ailemle paylaşıyorum, arkadaşlarımla paylaşıyorum, dua ederim.)

- Manevi açıdan sizi çok bunaltan bir sorunla karşılaştığınızda bu sorunu nasıl çözmeye çalışırsınız? (Örneğin; ailemle paylaşıyorum, arkadaşlarımla paylaşıyorum, dua ederim.)

17. Rol model aldığınız herhangi bir fikir adamı, dini bir kimlik, bir sanatçı, bir kişi olup olmadığı konusunda neler söylersiniz? (örnek aldığınız biri)

18. Rize’ deki insanların dini tutum ve davranışları ile kendi dini tutum ve davranışlarınız arasında ne tür benzerlikler ve farklılıklar görüyorsunuz?

- “Rize muhafazakâr/dindar bir şehirdir” ifadesini nasıl değerlendirirsiniz?

19. Son olarak konuştuğumuz bu konular etrafında eklemek istediğiniz veya söylemek istediğiniz, şöyle olsaydı dediğiniz bir durum var mı?

Ek-3. Görüşme onay formu

Görüşme yapılan yer:

Tarih:

Katılımcı:

Giriş:

Merhaba, benim adım Emine Akyüz, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Din Sosyolojisi alanında yüksek lisans yapıyorum. Günümüz annelerinin kızları ile ilişkilerinde dinin konumunu öğrenmeye yönelik bir araştırma yapıyorum. Bu konu doğrultusunda seçtiğim aileler ve kızlarıyla ayrı ayrı konu hakkındaki düşüncelerini öğrenmek için mülakatlar yapıyorum. Sizin de bu konuya dair görüşlerinizi ve yorumlarınızı öğrenmek istiyorum.

- Bana mülakat boyunca söylediklerinizin tümü gizli kalacaktır. Bu bilgileri araştırmacıların dışında herhangi bir kimsenin görmesi mümkün değildir. Ayrıca araştırma sonuçlarını yazarken görüştüğüm siz ve diğer bireylerin isimlerini kesinlikle rapora yansıtmayacağım.
- Mülakata başlamadan önce bu söylediklerimle ilgili belirtmek istediğiniz bir düşünce veya sormak istediğiniz bir soru var mı?
- İsteddiğiniz zaman mülakatı kesip vazgeçebilirsiniz. Cevaplamak istemediğiniz soruları atlayabilirsiniz.
- Mülakatı izin vererseniz kaydetmek istiyorum. Bunun sizce bir sakıncası var mı?
- Bu mülakatın yaklaşık bir saat süreceğini tahmin ediyorum. İzin vererseniz sorulara başlamak istiyorum.

ETİK KURUL KARARI

T.C.

RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ETİK KURULU

DEĞERLENDİRME RAPORU

Toplantı Tarihi : 17/01/2024
Toplantı K. Sayısı : 2024/033

Emine AKYÜZ'ün "Muhafazakâr Ailelerin Seküler Görünümlü Kızları İle İlişkilerinde Dinin Konumu" isimli araştırma çalışması kapsamında yürütülecek çalışmalar için izin talebi kurulumuzca değerlendirilmiş olup;

- ☒ Etik açıdan uygun bulunmuştur.
- ☐ Etik açıdan uygun bulunmamıştır.
- ☐ Etik açıdan önerilen değişikliklerin yapılmasıyla uygun bulunmuştur.

Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ
Başkan

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fener Mah. Zihni Derin Yerleşkesi 53100 RİZE
Tel: 0464 223 81 00 Faks: 0464 223 63 28
www.erdogan.edu.tr